

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Mehmet Başaran
Aysun Sarıbey Haykiran
Ali Özçelik

Atçalı Kel Mehmed Efe

Batı Anadolu'da Eşkiyalık ve Zeybeklik

KitapYAYINEVI

ATÇALI KEL MEHMET EFE: BATI ANADOLU'DA EŞKİYALIK VE ZEYBEKLİK / MEHMET BAŞARAN,
AYSUN SARİBAY HAYKIRAN, ALİ ÖZÇELİK

© 2018, MEHMET BAŞARAN, AYSUN SARİBAY HAYKIRAN, ALİ ÖZÇELİK

© 2018, KİTAP YAYINEVİ LTD. (TÜRKÇE YAYIN HAKLARI)

TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ

BU KİTABI PDF FORMATINDA İNTERNETTE KAMUYA AÇMAK SUÇ TEŞKİL EDER
EMEĞE SAYGI, KORSANA HAYIR

YAYINA HAZIRLAYAN
BULEND TUNA

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK SAN. VE TİC. A.Ş.
KÂĞIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂĞIT HANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 12055
T: (0212) 294 10 00 F: (0212) 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
HAZİRAN 2018, İSTANBUL

978-605-105-182-6

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂĞIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KÂĞIT HANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 1107-34-009175
T: (0212) 294 65 55 F: (0212) 294 65 56
e: kitap@kitapyayinevi.com
w: www.kitapyayinevi.com

Atçalı Kel Mehmed Efe

Batı Anadolu'da Eşkıyalık ve Zeybeklik

MEHMET BAŞARAN
AYSUN SARIBEY HAYKIRAN
ALİ ÖZÇELİK

Kitapyayinevi

M. ÇAĞATAY ULUÇAY
ANISINA

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 7

GİRİŞ 8

1- DÜZEN BOZULDU, FESAT ORTAYA ÇIKTI: ERKEN DÖNEMLERDE

BATI ANADOLU'DA EŞKİYALIK (16. - 18. YÜZYILLAR ARASI) 13

A. CELALİ İSYANLARINI HAZIRLAYAN SAİKLER 13

Siyasi Gerileyiş 13

İktisadi Zayıflama 15

MERKEZ İDARESİNDEKİ SARSILMA 18

TAŞRA İDARESİNDEKİ YOZLAŞMA 20

ADLİ SİSTEMİN ÇÖKÜŞÜ 20

TIMAR SİSTEMİNDEKİ BOZULMA VE ÇİFTBOZAN SORUNU 23

ASKERİ SİSTEMDEKİ DEĞİŞİM VE TUFENGLİ LEVENDAT EŞKİYALICI 27

B. KUL TAİFESİ'NİN BAŞKALDIRISI: CELALİ İSYANLARI 35

C. BATI ANADOLU'DA ZUHUR EDEN EŞKİYALIK 44

BATI ANADOLU'DAKİ KIYI VE KARA KORSANLIĞI 48

BATI ANADOLU'DAKİ SUHTE İSYANLARI 55

BATI ANADOLU'DAKİ CELALİ REİSLERİ 65

a. KALENDEROĞLU MEHMED 66

b. YUSUF PAŞA 77

c. CENNETOĞLU 81

d. İLYAS PAŞA 86

e. KARAHAYDAROĞLU MEHMED 99

BATI ANADOLU'DAKİ CELALİ ARDILI EŞKİYALIK FAALİYETLERİ 108

BATI ANADOLU'DAKİ ÜMERA VE SEKBAN EŞKİYALICI 113

BATI ANADOLU'DAKİ BÖLÜKBAŞI İSYANLARI 121

D. KLASİK DÖNEMDE EŞKİYALARLA MÜCADELE YÖNTEMLERİ 132

ÖRFİ DENETİM 134

KEFALET SİSTEMİ 135

SİLAH YASAĞI 136

MİLİS KUVVETLER 139

CEZALAR 143

ASILMA 146

EŞKİYALARIN AFFI VE SİSTEME DÂHLİ 151

2-BATI ANADOLU EŞKİYALICI'NIN 18. YÜZYILDAKİ EVRİMİ: ZEYBEKLERİN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI 155

A. AYANLAR ÇAĞI 155

AYAN ORDULARI 160

B. ZEYBEK SİLAHŞÖRİAR 164

YARI RESMİ ZEYBEK EŞKİYALICI	168
C. ZEYBEK ASAKIR-I MUAVENESİ	179
D. ZEYBEK KAHVELERİ	184
E. ZEYBEKLERİN İSTİHDAM SORUNU: GARP OCAKLARI'NA VEDA	187

3- ZEYBEKLiÇİN YÜKSELİŞİ	
ATÇALI KEL MEHMED EFE İSYANI NAM-I DiÇER AYDIN İHTİLALİ (1829-1830)	197
A. ATÇALI KEL MEHMED'in EŞKİYALIK YILLARI	197
B. BÜYÜK ZEYBEK İSYANI	201
ZEYBEKLERİN AYDIN SANCAĞINI ZAPİ ETMESİ	202
C. ZEYBEK USULÜ SANCAC YÖNETİMİ	208
D. ZEYBEK İSYANINA KARŞI ALINAN ÖNLEMLER	218
E. ZEYBEK BİRLİKLERİNİN PÜSKÜRTÜLMESİ	223
ZEYBEK TAKİBİ	230
YARGILAMA SAFHASI	237
YARGILAMA SAFHASININ NETİCESİ: AZİLLER VE ATAMALAR	254
F. ATÇALI KEL MEHMED'in DÖNÜŞÜ	258
SON ZEYBEK SALDIRISI	262
ATÇALI KEL MEHMED'in VE ZEYBEK İSYANI'nIN SONU	266
G. İSYANIN BEDELİ: İDAMLAR, HAPİSLER VE SÜRGÜNLER	271
H. ATÇALI KEL MEHMED İSYANI SONRASI ZEYBEK KIYAFETİ YASAÇI	276

SONUÇ	280
RESİMLER	283
KAYNAKÇA	287
EK: BELGELER VE ÇEVİRİM YAZILARI	295
DİZİN	315

SUNUŞ

Başlangıçta küçük makalelerle temelini attığımız bu çalışmamız, daha sonra Atçalı Kel Mehmed Efe İsyanıyla ilgili olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulduğumuz belgeler sayesinde daha da genişleme olanağına kavuşmuştur. Konu hakkında, Çağatay Uluçay'ın 1968'de yayınladığı "Atçalı Kel Mehmed" adlı eseri de bizim için büyük bir rol gösterici olmuştur. Biz de, resmi yazışmalarda "Aydın İhtilali" olarak adlandırılan Atçalı Kel Mehmed İsyanı konusuna yeni belgelerle bir katkı sağladık. Vakanüvis tarihleri ile desteklenen bu çalışmamıza, günümüz Türk ve yabancı bilim insanlarının katkılarını da ekleyerek konuyu geniş şekilde Celali ayaklanmalarından itibaren ele alıp Atçalı'ya kadar taşımaya çalıştık. Kitabımızda; devletin resmi kaynaklarında "eşkiya" olarak belirtilen unsurlardan kimilerinin, halkın gözünde "kahraman" olarak görülmesinin altında yatan sosyo-psikolojik etmenleri, dilimiz ve kalemimiz döndüğünce aktarmaya çalıştık.

Bu çalışmanın uzun yıllar sonra yeniden ortaya çıkışını Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyeleri olarak bizler, yani Mehmet Başaran ve Aysun Sarıbey Haykiran üstlenmeye çalıştık. Çağatay Uluçay'ın değerli çalışmasını temel alarak, öncesinde bildiri, makale ve TRT belgeseli ile eşkiyalık, zeybeklik ve Atçalı Kel Mehmed konularına değinmemizin ardından Ali Özçelik'in bu kadroya katılması ile yazım aşaması tamamlanmış ve üç senelik bir çalışma, kitap haline dönüşmüştür.

Şüphesiz ki her nitelikli çalışma sancılı ve yoğun emek isteyen bir süreçten geçer. Öncelikle Atçalı Kel Mehmed Efe'ye ilişkin arşiv vesikaları konusunda bize katkıda bulunan, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde görevli Sayın Muzaffer Çetin'e teşekkürü bir borç biliriz. Bu çalışmayı yaparken çevremizde ihmal ettiğimiz yakınlarımızdan da özür dileriz. Çalışmamızda mutlaka bazı eksiklikler ve gözden kaçırdığımız şeyler olmuştur. Unuttuklarımız ya da göremediğimiz tüm kişi ve çalışmalar bizi affetsin. Son olarak bu çalışmamız ile tarih dünyasına bir katkı sağlayabildiysek, yazarlar olarak sevinç, mutluluk ve onur duyduğumuzu da belirtmek isteriz.

AYDIN / 2017

“Şekavette bulunan, feña hareketleri olan, günahkâr ve haydut,” anlamlarında hukuki bir isimlendirme olarak kullanılan “eşkıyalık” kavramı, tarihsel süreç boyunca mevcudiyetini korumuş ve iktidar sahiplerine ya da sosyal kalıplara başkaldıran asi ruhlu kişiler, her coğrafyada ve daima var olmuştur. Tam da bu nedenle; insanoğlunun yerleşik düzene geçtiği arkaik dönemlerden modern çağlara ve Güney Amerika’dan Çin’e dek, farklı dönemlerde ve farklı coğrafyalarda türeyen pek çok ünlü eşkıya, adını tarih metinlerine yazdırmayı başarabilecek eylemler gerçekleştirmişlerdir.

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünyadaki pek çok örneğinde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu’nda da önceleri levend, suhte kargaşası ve İrani menşeli isyanlar, sonrasında da Celali İsyanları ile kökleşmeye başlayan ve sosyal bir gelenek haline gelen başkaldırı kültürü ortaya çıkmıştı. Yaklaşık yüz yıllık bir yıkım döneminin ardından, 18. yüzyılda ise bölükbaşı adı verilen komutanlar, emrindeki terhisli askerlerle birlikte pek çok kanlı vukuatın müsebbibi olmuşlar, mevcudiyetleriyle devleti olabildiğine uğraştırmışlardı. Ancak imparatorluğun farklı pek çok noktasında olduğu gibi Batı Anadolu’da da, “eşkıyalık” adı verilen şiddete dayalı toplumsal eylem; siyasi, askeri ve iktisadi şartların da etkisiyle yüzyıl sonlarında biçim değiştirmiştir.

Yaptıkları işin doğası gereği, izlerini sürenlerin zorlanacağı dağlarda ve ormanlarda gizlenen ve kimi zaman yüzlerce kişiden oluşan eşkıya çeteleri, 19. yüzyılda, daha modern bir devlet yapılanması ve gelişmiş bir bürokrasiyle tanışmışlardı. Daha düzgün ve hızlı ulaşım imkân tanıyan yolların yapılması ya da etkili iletişim ağının gelişimi nedeniyle de artık sayıca daha küçük gruplara ayrılmaya başlamışlardı.

Eşkıyalığı besleyen en etkili sebep Anadolu Selçukluları döneminde yerleştirilen dirlik sisteminin daraltılmaya çalışılmasıdır. Dirliği bozulan halk için dağlara çekilmekten başka yol kalmamıştır. Fatih döneminde başlayan bu uygulama, Kanuni döneminde çiftbozan ve büyük kaçgun diye adlandırılan olaylara sebebiyet vermişti. Bilhassa 1718 Belgrad Anlaşması’yla Osmanlı Devleti asker sayısını azaltma taahhüdünde bulunmuştur.

Bunun sonucunda sadece Menteşe sancağındaki dirliklerde bulunan asker sayısı on binden dokuz yüze düşürülmüştür. Asker yetiştirme karşılığı kullandıkları dirliklerin boşaltılması istenmiş ve bu araziler saray mensupları ve Osmanlı bürokrasisine ikta olarak verilmiştir. Tarihimize Lale Devri diye geçen debdebeli dönemin para kaynağı budur. En verimli dirlik arazileri bu dönemde alınmıştır. 1826'daki Vak'a-yı Hayriye ile diğer geri kalan dirlikler de alınmıştır. Dirliklerdeki asker ve müsellemlere reaya muamelesi yapılmaya başlanmasıyla dağlardaki eşkıyalara yenileri eklenmiştir.

Boşaltılan arazileri sahiplenene ikta sahipleri buralara kâhyalar atarak işlerini takip ettirmişlerdir. Arazileri işleyen halk dağlara çekildiği için, Ege adaları ve Mora'dan Yunanlılar; doğudan Ermeni ve Kürtler bu topraklara işçi olarak getirilerek araziye işletmişlerdir. Zamanla bu arazileri işleyen kâhyalar zenginleşip semirdikçe nüfuzlu aileler oldular. Bu durum ayan sınıfını oluşturmuştu.

Gelişen endüstrileşme ve kapitalistleşme oranına bağlı olarak yaygınlaşan eşkıyalık, özellikle tarımın ticarileşmesi sonrasında "ayan" adı verilen feodal güçler ile birlikte yaşamaya başlamıştı. Bu gücün hegemonyasında var olmaya çalışan cengâver köylü gençleri "zeybek" adı verilen savaşçı figürü ile gün yüzüne çıkmıştı. Usta silahşorların, düzde veya dağda, tüfekleriyle eylemlerini sürdürdüğü erken dönem zeybeklik kurumu, kırsaldaki hevesli ve yetenekli köylü gençlerden beslenmekteydi. Zira eşkıyalık da esasında köylülerin hayat standardındaki bozulmalar neticesinde ortaya çıkan kırsal kökenli evrensel bir olgudan başka bir şey değildi; kökeninde iktisadi krizler ve halkın yoksullaşması birincil öneme sahipti. Ancak Tanzimat Fermanı ile merkezileşmeye çalışan Osmanlı Devleti ayanların etkinliğini kırmaya başlamış, bu durum da arazileri işlemek için getirilen bu işçilere işledikleri arazilere sahip olma fırsatı vermişti.

Tam olarak bu noktada önemli bir yol ayrımı karşımıza çıkmaktadır. Batı Anadolu eşkıyalık tarihini irdelenecek olursak; mağduriyetler neticesinde temin edebildiği silahını kapıp dağ yolunu tutan ilkeli eşkıyaların varlığı su götürmez bir gerçektir. Bunlar halkın kahramanıdır. Ama bir de asayişsizliği ve otorite eksikliğini kendi lehine kullanıp, zayıf kitleleri soyarak gelir elde etme yoluna giden çapulcu / harami figürüne sıklıkla rastladık.

ğımızı da göz ardı edemeyiz. Bu bağlamda çalışmamızın odak noktası olan Atçalı Kel Mehmed Efe, özel bir yere sahiptir.

Fakir bir köylü çocuğu olarak dünyaya gelen, sosyal adaletsizliği her zerresinde hisseden ve evlilik çağı geldiğinde aşağılanıp hakarete uğrayan genç Mehmed, sekiz senelik bir eşkıyalık tecrübesinin ardından, 1829 yılında kitlesel bir isyanın karizmatik liderine dönüşmüştür. Atçalı Kel Mehmed Efe olarak tanınan bu ünlü eşkıya, Yeniçeri Ocağı gibi korkutucu bir iktidar unsurunu dahi lağvetmeyi başarmış Sultan II. Mahmud'u, aylarca uğraştırmıştı. Askeri becerisinden öte, onu günümüze taşıyan özelliği, zapt ettiği sancaklarda gösterdiği üstün idari başarı olmuştur.

Her ne kadar resmi belgelerde, kendisi için “şerir,” “habis,” “menhus,” “sarhoş” ve “dinsiz” gibi aşağılayıcı ifadeler kullanılsa da, ilerleyen sayfalarda detaylarını göreceğiniz üzere, gerek isyan günleri bölgeyi gezen yabancı seyyahların notlarında, gerekse kendisini yok etmek üzere görevlendirilen mütesellimlerin / müfettişlerin raporlarında halk kahramanlığı da açıklıkla belirtilmiştir.

Bu halk kahramanları voyvodalara, mültezimlere direnirler, Atçalı ve Atçalı gibiler aynı zamanda sevdikleri için de savaşırılar. Gönül koyduklarını, gönül verdiklerini almak için. Kır bekçiliğinden, kahvehane işletiminin alınırılar, ellerinde silahları kalır bir tek, dağa çıkarlar. Savaşlar yapar Osmanlı ve her savaş vergi demektir. Savaş bitse de savaş vergisi, toprak vergisine dönüşür. Karnını bile doyuramaz halk...

Böyle bir ortamda zulme, haksızlığa karşı Kuyucak'ta isyan başlatır, Atçalı Kel Mehmed Efe. Gönülünden geçen Fatma'yı da alamayınca dağa çıkar, okuma yazması bile olmadan. Kuyucak'ta, Köşk'te, Arpaz'da evi, barıkı, tarlası, ocağı ağalar, beyler tarafından yakılıp, yıkılan köylü, Atçalı Kel Mehmed Efe'ye destek olur.

Mehmed Efe'nin isyanı Aydın'da son bulur, hükümet binasını ele geçirir ve valinin koltuğuna oturur. Bir de mühür kazıttığı söylenir. Kimisi hayır böyle bir şey yok, kimisi var ama bu kadar uzun bir unvan değildi der, kimisi de devletin resmi kaynaklarında geçmediğini belirtir. Ama halk yakıştırır ona yöneticiliği, “Vali-i Vilayet, Hademe-i Devlet, Atçalı Kel Mehmed” olur.

Atçalı, eziyet gördüğü halde şikâyet mecrası bulamayan köylülerin savunucusu olarak ortaya çıkan bir “soylu lider” figürüne dönüşür. Resmi belgelerde “Aydın İhtilali” olarak adlandırılan bu isyan önceki yüzyıllardaki nedenlerin aksine, halkın çıkarları için örgütlenir. 1830 yılında arkasında onurlu bir miras bırakarak ölümsüzlüğe doğru uğurlanır ve ardından, uğruna can verdiği köylülerin hikâyelerinde “Keloğlan” olarak anılmaya devam eder.

Bu bağlamda “zarar gören” ve “hakkı korunan” perspektiflerinden baktığımız takdirde farklı açılardan yorumlayabileceğimiz eşkıyalık meselesinde, “mutlak doğru” gibi bir kavram elbette mümkün değildir. Asi ve eşkıyaların çeşitli sebeplerle giriştikleri hadiselerin, devletin sosyo-ekonomik yapısına farklı cephelerden zarar verdiği ortadadır. Bu olayların yol açtığı tahribatın etkisiyle, eşkıyalara karşı oldukça sert bir tutumun ve anlatımın olması da, devlet zihniyetinde anlaşılır bir özelliktir.

“Eşkıyalar, halkları için Napolyon ya da Bismarch’tan daha önemlidir”¹ cümlesinin, inceleme alanımızın önemine olan vurgusunun yanı sıra, Ödemişli halkbilimci Halil Dural’ın “... zeybek, bıçağının ekmeğini yiyen adamdır. O hırsız, sail vesaire değildir...” tespiti de tarihsel bir gerçekliği ortaya koymaktadır.² Ancak elbette arkalarından türküler yakılmış olması da, eşkıyaların değerlendirilmesi konusunda tek kıstasımız olamaz. Bu bağlamda ve siyasal tanım doğrultusunda eşkıyalar; sınırları içerisinde bulunduğu idari yapının belirlediği tabuların dışına çıkmış kişilerdir. Dolayısıyla idareciler arası yazışmalarda, eylemlerin tek taraflı ve eşkıyalar aleyhinde anlatımı söz konusudur. Bu doğrultuda gerek resmi yazışmalara yansıyan niteleme ve suçlamaların gerekse halk dilinden günümüze aktarılan hikâyelerin iyi bir tahlil süzgecinden geçmesi, meselenin anlaşılabilirliği adına hayati önem taşımaktadır.

Özellikle Cumhuriyet sonrası zeybeklerin, millileşme politikaları doğrultusunda pek çok roman ve hikâyede, adlarına dillendirilen türkülerde veya hayatlarından esinlenen tiyatro gösterimlerinde ya da sinema filmlerinde “köylülerin kahramanı” olarak lanse edilen unsurlar olması

1 Sabri Yetkin, *Ege’de Eşkıyalar*, İstanbul 2003, s. 10-11.

2 Halil Dural, (Yay. Haz. Sabri Yetkin), *Bize Derler Çakarca*, 19. ve 20. Yüzyılda Ege’de Efeler, İstanbul, 2005, s. 13.

gerçeklik ile efsaneyi birbirine karıştırmıştır. Tüm bu hassasiyetten ötürü, çalışmamız sırasında, “resmi tarihçilik” ile “eşkıyaperestlik” arasındaki ince çizgiyi aşmamaya gayret gösterdiğimizi ve bilimsellikten uzaklaşmama çalıştığımızı gönül rahatlığıyla söyleyebiliriz.

Elinizdeki kitap; 16. yüzyıl başlarından 19. yüzyıl sonlarına dek “azap,” “levend,” “korsan,” “sekban” ve nihayetinde “zeybek” olarak adlandırılan Batı Anadolu gençlerinin, silahşorluk ve eşkıyalık bağlamında tarihsel serüvenini konu almaktadır. Belirtilen zaman aralığında; Umur Gazi geleneğinin mirasçısı gözü kara reislerden Saruhanoğulları’nın namlı süvarilerine, Ege korsanlarından Celali bölüklerine, Batı Anadolu’nun amansız silahşorlarından Atçalı Kel Mehmed Efe’ye dek pek çok olayı, kişiyi ve olguyu değerlendirdiğimiz çalışmamız bir olay örgüsü dâhilinde ve kronolojik olarak kaleme alınmıştır. Sancaklar basan, meydan savaşları yapan, yakalandıklarında satırlarla doğranıp yağlı iplerde sallandırılan, hülasa can alıp can veren Batı Anadolu eşkıyalarının / zeybeklerinin yüzlerce yıllık serüveni, oldukça geniş bir perspektiften siz değerli okurların takdirine sunulmuştur.

DÜZEN BOZULDU, FESAT ORTAYA ÇIKTI: ERKEN DÖNEMLERDE BATI ANADOLU'DA EŞKIYALIK (16. - 18. YÜZYILLAR ARASI)

Ben Tanrı'nın kulu, bu dünyanın sultanıyım. Tanrı'nın inayetiyle ümmet-i Muhammed'in başındayım. Adına Mekke ve Medine'de hutbe okunan Süleyman'ım ben. Ben Bağdat'ta şah, Bizans diyarlarında kayser, Mısır'da sultanım, donanmalarını Akdeniz, Mağrip ve Hind'e yollayan sultanım. Macar taht ve tacını alan ve onları bir kuluna bağışlayan sultan benim. Voyvoda Petru başkaldırdı, ancak atımın ayakları onu toz eyledi; Boğdan'ı da fethettim.'

Kanuni Sultan Süleyman, 1538 yılında Bender kalesine nakşettirdiği bir yazıtta, üç kıtaya yayılan gücünü bu sözlerle dile getirmişti. Adı batı diyarlarında "magnificent" unvanıyla zikredilen bu büyük hükümdar, tahta çıkar çıkmaz düzenlediği seferlerle, hukuki sistemi güçlendirmek için yaptığı ıslahatla ve istikrarlı bir iç politikayla devletine en güçlü zamanlarını yaşatmıştı.² Ancak, 1538'de gücünün zirvesindeyken kırılma noktası da gerçekleşti. Ve hâkimiyetinin son dönemlerinde idari, askeri, iktisadi ve sosyal bozulma neticesinde ortaya çıkan sorunlar ve eş zamanlı olarak değişen uluslararası koşullar, sonsuza dek yaşayacağına inanılan devletin bu göz kamaştıran günlerinin çok gerilerde kalmasına neden olmuştu.

CELALİ İSYANLARINI HAZIRLAYAN SAİKLER

Siyasi Gerileyiş

Sultan Süleyman, saltanatının son çeyreğine geldiğinde şehzadeleri arası taht savaşlarına şahit olmuş, ordularının ise sınır boylarına uygun zamanda ulaşma yeteneği azalmıştı. Artık ordular sınırlara varana kadar,

1 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, İstanbul, 2011, s. 55.

2 Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet - Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (Çev. Zeynep Altıok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 47.

sefer mevsiminin sonuna geliniyor, olumsuz iklim koşullarından dolayı da büyük kayıplar veriliyordu. Bunun en açık göstergesi de 1529 tarihli Birinci Viyana bozgunuydu. Bu tarihten sonra, batı sınırındaki yeni bölgelerin devletle bütünleştirilmesi süreci ve fetihler yavaşlamaya başlamıştı. Nitekim sultanın ölümünün ardından oğlu II. Selim'in 1570-1571 yıllarında Akdeniz'in en iyi tahkim edilmiş adası olan Kıbrıs adasını alması, Osmanlı Devletinin son büyük askeri başarısı olmuştu. Söz konusu fetih büyük bir stratejik fayda sağlamış, ancak İspanya, Venedik ve Papalık gibi güçlü Hristiyan devletlerinin de tehlikeli bir surette Osmanlı'ya karşı ittifak kurmasına neden olmuştu. Avrupa ittifakının Osmanlı ilerleyişine karşı birleşmeleriyle, uzun yıllar boyunca Habsburglarla yapılacak olan bitmek bilmez savaşların da kapısı aralanmıştı. Kara savaşlarının yanı sıra mücadele 1571 yılındaki İnebahtı Savaşına dek denizlerde de devam etmişti. İnebahtı Savaşı, Akdeniz'deki büyük donanmaların karşılaştığı son deniz meydan savaşı görünümündeydi. Bu tarihten itibaren Osmanlı donanmasının Akdeniz sularında kazandığı görkemli zaferler gerilerde kalmaya başlamıştı. Sonrasında da Müslüman Türk dünyasıyla Hristiyan dünyası arasında resmiyet kazanmamış bir barışa varılmıştı.³ Ortaya çıkan boşluğun merkeze oldukça uzak olan Kuzey Afrika'ya yansımaları ise "Garp Ocağı"⁴ adı verilen eyaletlerin askeri ve iktisadi alandaki zayıflama nedeniyle İstanbul'un sözünü eskisi kadar dinlememesi ve yasaklarını peyderpey çiğnemesi şeklinde gün yüzüne çıkmıştı.⁵

16. yüzyılın sonlarında batıda mevcut Haçlı ittifakı, Osmanlı ordularına karşı gün be gün güç kazanırken doğuda ise kadim düşman Safeviler ile yıpratıcı mücadeleler aralıksız olarak devam etmişti. Öyle ki söz konusu zaman diliminde tahta çıkan her padişah, batıda ilerlemeye çalışırken doğuya da birkaç sefer düzenlemek zorunda kalmıştı.⁶ Osmanlı Devleti bu yüzyılda toprak bütünlüğünü sağlamak ve hâkimiyetini kalıcı kılmak adına

3 İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 112.

4 Atilla Çetin, "Garp Ocakları," *DİA*, C. XIII.; Seydi Vakkas Toprak, "Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika. Garp Ocakları," *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, C. 22, Bahar 2012, s. 233.; Mehmed Maksudoğlu, "Tunus'ta Dayıların Ortaya Çıkışı," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIV, Ankara, 1966, ss. 192-193.

5 Serhat Kuzucu, "XVIII. Yüzyılda Uluslararası Bir Sorun Olarak Garp Ocakları'nın Akdeniz'deki Korsanlık Faaliyetleri," *Akademik Bakış*, 165, C. 9, S. 17, Kış 2015, s. 168.

6 Barkey, *Eşkîyalar...*, s. 48.

her zaman fetihle sonuçlanmayan, dolayısıyla da ganimet, toprak ve vergilendirilecek tebaa sağlamayan pek çok savaşa girmişti. Bu seferler de devletin, halkın ve toprağın değerli kaynaklarını tüketmişti. Özellikle İran savaşlarının da civardaki Halep, Diyarbakır ve Erzurum gibi normalde merkezi hazineye önemli katkılarda bulunan vilayetlerin gelirlerini harcamak zorunda kalmıştı.⁷ Neticede savaş masraf, masraf ise hazineye açık anlamına geliyordu. Özellikle barut, gülle, top ve çakmaklı tüfeğin tedarik ve imalatı oldukça külliyetli masraflar çıkarmaktaydı. Sefer giderlerinin karşılanması için 1578 İran ve 1593 Avusturya seferinde vergiler arttırılmış, ancak bu zoraki ve reaya üzerine yük olan geçici çözümler çok daha ciddi toplumsal sorunlara neden olmuştu. Osmanlı Devletinin her ne kadar hâlâ korkutucu bir askeri gücü olsa da, aynı anda farklı iklimlerde açılan cepheler, vergi meblağının düşüşü ve savaş masrafları iktisadi gerileyişi de beraberinde getirmişti.

İktisadi Zayıflama

16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu doğu sınırında ve Orta Avrupa'da ardı ardına açılan cephelerde mücadele verirken, kuzeyde pek önemsemedikleri Kazaklar da iyice palazlanmış ve ciddi bir tehdit unsuru haline gelmişlerdi. Öyle ki Karadeniz'de ciddi bir siyasi teşekküle dönüşmeye başlayan Kazaklar, yaptıkları baskınlar ve kıyılarda beliren deniz güçleriyle Osmanlı'nın bölgedeki mutlak hâkimiyetini sarsmaya başlamışlardı. Üstelik bu saldırılar oldukça ciddi sonuçlar yaratmaktaydı. Kazaklar özellikle 17. yüzyılın ilk yarısında Karadeniz kıyılarına ve hatta kimi zaman İstanbul'a yaptıkları saldırılar nedeniyle halkın yaşadıkları bölgeleri terk etmelerine, daha da kötüsü kıtlığın ortaya çıkmasına neden olmuşlardı. Korsan saldırılarının çok daha ötesinde olan akınları sırasında, 500 civarı gemiyle, tüm Karadeniz kıyılarını tehdit etmekteydiler. Ancak merkezi donanmanın karşı koyabileceği büyüklükte olan bu silahlı gruplar, 1614 yılında Trabzon ve Sinop'a saldırı düzenleyip, yerleşimleri ve limanı yağmalamışlardı. Fransız ve İtalyan diplomatların raporlarına göre bu saldırılar sırasında ve sonrasında Karadeniz kıyı şeridinde panik ortaya çıkmış, özellikle İstanbul'da ekmek darlığı baş göstermişti. Zahire gemilerine

7 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 90.

yapılan baskınlar nedeniyle zaman zaman da kıtlık ortaya çıkmaktaydı.⁸ İaşe sorununun yanı sıra Karadeniz'in güvenliği, Osmanlı Devletinin maliyesi için hayati önem taşımakta ve ekonominin yaşam damarı olan bölgede güvenliğin azalması, ticaretin ve limanların da çökmeye başlaması anlamına gelmekteydi.⁹ Nitekim sonraki yüzyılda öyle de olacaktı.

Karadeniz'deki bu zayıflığın Akdeniz'e yayılması da çok uzun zaman almamıştı. Akdeniz konusunda devletin ekonomisine vurulan en büyük darbe kuşkusuz Yeni Dünya'nın İspanya himayesindeki denizciler tarafından keşfiydi. Avrupalıların Güney Afrika üzerinden Yemen limanlarına yönelmesiyle Hint baharat ticareti ve İran'dan gelen ipek ticareti hâkimiyeti kaybedilmişti. Devletlerarası ticaret rotalarının değişmesi, Osmanlı hazine gelirlerini büyük oranda sarsmış, ticaret için Ümit Burnu yolunun kullanılması devletin gelirlerinin önemli bir kısmını sağlayan Suriye ve Mısır eyaletlerinin maliyesine zarar vermişti. Bunun yanı sıra söz konusu durum Anadolu'yu da fazlasıyla etkilemişti. Zira Osmanlı idarecileri ipek alım-satımının yapıldığı Bursa'dan, baharat ticaretinin sürdüğü Mısır'a dek birçok yerde büyük miktarda gümrük vergisi topluyorlardı ve ticaret güzergâhının değişimiyle artık bu gelirlerin akışı da durma seviyesine gelmişti.¹⁰

16. yüzyılın ortalarında dış kaynaklı bir başka sorun da Avrupa pazarına giren Amerika gümüşünün Osmanlı pazarını adeta istila etmesiydi. Esasında bu, Osmanlı Devletinin jeopolitik konumu, yani dünya ticaretinin kavşağı konumunda olması nedeniyle kaçınılmaz bir durumdu. Dolayısıyla Osmanlı pazarına yoğun miktarda Amerika gümüşünün girmesi, paranın

8 Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihani-Osmanlı Toplumunda Kıtlıklar (1560-1660)*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 107.

9 Karadeniz ticareti konusunda, Cenevizlilerin hemen ardından İngilizlerle de büyük bir rekabet başlamıştı. Cezar bu iktisadi çekişme hakkında şu bilgileri vermektedir: “Kanuni Süleyman zamanında Rusya'da Moskova kumpanyası'nı kuran İngilizler, buradaki ticari faaliyetlerini, Moskova kumpanyası vasıtasıyla İran'a da İngiliz çuhaları yollamak suretiyle daha ilerilere teşmile başlamışlardı. İran'a giden İngiliz tüccarları burada Türk tüccarları ile karşılaşmalarına rağmen kendi ticaretlerini İran'da geliştirme gayretlerinden geri durmamışlardı. 1569'da İran'da Kazvin şehrinde bir mektup yazan bir İngiliz tüccar şöyle diyor: 'Buralarda yerleşmiş birçok Türk tacirleri var. Bunlar zahiren bizim gelmemizden memnun görünüyorlar, ama gizlice bizim amansız düşmanlarıdır. Ellerinde olan her vasıta ile satışlarınıza mâni olmaya çalışıyorlar. Çünkü böylelikle bizim buradaki ticaretimizden vazgeçeceğimizi sanıyorlar. Ama ben bu ticaretin daha ziyade inkişaf edeceğini sanıyorum.” Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013, s. 68.

10 Barkey, *Eşkâ-yalar*..., s. 49.

değersizleşmesine ve “fiyat devrimi” adı verilen dış dalganın yayılmasına neden olmuştu. Fiyat devrimiyle enflasyon ve devalüasyon yükselmiş, başta buğday olmak üzere pek çok hayati gıdanın fiyatı kısa zamanda iki katına çıkmıştı. Somutlaştıracak olursak 1609 yılındaki kumaş ve yağ gibi ürünlerin fiyatları 1520 yılına nazaran en az beş kat, buğday ile koyun fiyatları ise yirmi kat daha artmıştı.¹¹ Bu doğrultuda alınan ilk önlem “memnu meta” listeleme- si olmuş ve başta kıymetli madenler olmak üzere ihracatta bir kısım mallara yasaklamalar getirilmişti. Özellikle 1568 yılından itibaren Çanakkale’den girip çıkan gemilerin memnu maddeler taşıması yasaklanmıştır. Sonrasında da 1574, 1580 ve 1584 tarihli hükümlerde balmumu, deri, hububat, susam, barut, silah, at, sığır, pamuk, pamuk ipliği, kurşun, sahtiyan, don yağı, koyun derisi ve zift gibi askeri kullanımı olanların yanı sıra sanayi hammaddeleri, gıda maddeleri ve lüzumlu ihtiyaç malzemelerinin de ihracı yasaklanmıştı.¹²

İktisadi gerileme karşısında ihracatın yasaklanması dışında bulunan bir diğer çözümde “züyuf akça” uygulamasıydı. Buna göre sultanın talimatları doğrultusunda maliyeden sorumlu idareciler, zaman zaman hazine masraflarını akçeyi tağış edip değerden düşürerek, yani içinden gümüş eksilterek karşılamaya çalışmışlardı.¹³ Fatih Sultan Mehmed zamanından beri uygulana gelen gramaj oynaması, 1590’lı yıllardan sonra kabul gören bir âdet haline gelmişti. Ancak bu tarihlerde devletin geliri giderinden daha az bir hale düştüğü için kalp ve ayarı bozuk paralar piyasaya yayılmaya başlamış, böylelikle de mali gerileyiş kaçınılmaz olmuştu. Barkan’a göre; “Büyük bir uluslararası enflasyon akımına kapılan Osmanlı İmparatorluğu, zorlukları devalüasyonla aşmak için boşuna uğraşmıştı. Devalüasyon fiyatları daha da altüst etmiş ve imparatorluk bu güçlü akıntıya dayanamayarak bir mali krizden ötekine sürüklenmişti.”¹⁴

11 Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celali İsyanları,”* Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 463.

12 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 71.; 1567 yılında Saray, Batı Anadolu’daki dokumacılara 150.000 yelken bezi sipariş etmişti. Ancak ipliklerin çoğunlukla Avrupalı tüccarlara satılması nedeniyle, bölge esnafı bu kadar bezi veremeyeceklerini bildirmiş, bunun üzerine de kaçınılmaz olarak yasaklama gelmişti. Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 35.

13 Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye - Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - II Tagayyür ve Fesad (1603-1656)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. bs., İstanbul, 2014, ss. 48-54.

14 Barkey, *Eşkayalar...*, s. 50. Osmanlı İmparatorluğu’nda para politikaları hakkında ayrıntılı bilgi için; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. bs., İstanbul, 2003.

Bu şartlarda Osmanlı akışkan bir iktisadi politika izleyememiş, sıkı ve donmuş kaidelerle işleyen bir sanayi ve ticaret organizasyonu olan esnaf lonca teşkilatı Avrupa'nın sanayileşmesine ayak uyduramamış, neticede işsiz gençler istihdam edilememişti. Nitekim Avrupa'nın merkantilizmi karşısında ısrarla sürdürülen vergi (fiscalism) ve işçilik (provizyonizm) politikaları da Osmanlıların yaşadığı ekonomik sorunların ana müsebbibi olmuştu.¹⁵

İktisadi gerileyişi uluslararası olduğu kadar iç parametrelerle de değerlendirmek gerekir elbette. Fiyat devrimi sonucunda tüccarlar dışında çoğu grup, fiyat artışlarından büyük zarar görmüş; açığın kapatılması adına "iltizam" gibi yeni vergi uygulamalarının hayata geçirilmesi de reayayı olumsuz etkilemişti. Bunun Osmanlı iktisadi düzenine yansımaları ise 16. ve 17. yüzyıllarda vergilerin tam anlamıyla toplanamaması şeklinde olmuştu. Öyle ki 1527-1528 bütçesinde 71.354.114 akçelik bir fazlalık varken, 1581-1582 yılı bütçesinde bu miktar 2.072.967 akçeye düşmüştü. Yine bir başka veriye bakacak olursak 1565-1566 yılında devletin geliri 183.088.000 akçe iken gideri 189.657.000 akçeye çıkmıştı.¹⁶ 17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise bütçede 45.000 akçeyi bulan vahim açıklar görülmeye başlanmıştı.¹⁷ Bu bağlamda şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki devlet söz edilen yüzyılda maddi olanaklarını yitirmiş ve iktidar erklerinden birisi olan hazinenin boşalması da pek çok idari sorunu beraberinde getirmişti.

Merkez İdaresindeki Sarsılma

Osmanlı Devleti, 17. yüzyılda siyasi ve iktisadi bağlamda bir gerileyişe, hemen akabinde de Avrupa'daki rakiplerinin eskisine göre çok daha güçlü bir düşman haline gelişine tanık olmuştu. Hem mevcut düzenlemelerin sürdürülmeye hem de uluslararası düzeydeki değişimlere uyum sağlanmaya çalışıldığı bu dönemde durumun telafisi adına pek çok ıslahat yapılmış ve

15 Osmanlı Devleti, işçilik sistemi uyarınca sadece ihracata müdahale ediyor, genelde ithalata karışmıyordu. Devlet ithalata müdahale ettiğinde ise genelde hacmini genişletmeyi hedefliyor, mali çıkarlarına göre hareket ediyordu. Ayrıntılı bilgi için; Mehmed Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde - Osmanlı'da Çözüm ve Gelenekçi Yorumcuları* (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına), 5. bs., Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013.

16 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 66.

17 Bütçelerle ilgili ayrıntılı çözümlemeler için; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu Bütçeleri- ne Dair Notlar," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, (1955-56), ss. 193-224.

kaynaklara ulaşmak, ordular kurmak ve toplumu denetleyecek mekanizmalar yaratmak gibi bir devletin asli faaliyet alanları üzerine düzenlemelere girişmişlerdi.¹⁸ Ancak tüm bu sistemi sağlayacak olan mekanizmada da aksamalar görülmeye başlaması, işleri çok daha karmaşık hale getirmişti.

Kanuni Sultan Süleyman sonrası padişahların, devlet işlerine giderek daha az ilgi göstermeye başlamasıyla saray entrikaları artmış ve meydan kadın sultanlara, harem ağalarına ve nüfuzlu devlet adamlarına kalmıştı. İktidardaki zafiyet de, çıkarları nedeniyle söz konusu güruhtan birinin tarafında yer alan ve birer şehir zorbasına dönüşen kapıkullarının şiddet patlamalarını beraberinde getirmişti. Özellikle 1617- 1656 arasındaki dönemde yüksek rütbeli yeniçeri ağalarının, saray ağaları ve valide / hanım sultanlarla kurdukları cuntalar pek çok devlet adamının, hatta bizzat padişahın öldürülmesiyle sonuçlanmıştı.¹⁹ Çocuk yaşta ya da akli dengesi yerinde olmayan padişahların denetiminden azade bir şekilde iyice azgınlaşan kapıkulları, sayılarının her geçen yıl artmasıyla önü alınamaz bir tehdit unsuru haline gelmişlerdi. İsyanların genel olarak çıkış bahanesi ise ulufe ve cülus ödemeleri öncesinde uygulanan tahşiş olmuş, verilen maaşların alım gücünün azalmasının akabinde defalarca kazan kaldırmışlardı. İstanbul'da, 1 Mayıs 1588 günü kapıkulu sipahilerinin çıkardığı bir isyanı örnek verecek olursak; "Üç yüz yıldan beri Selâtin-i Âli Osman asakir-i mansureye böyle ulufe verdi mi?" diyerek başkenti birbirine katan isyancılar, bahşiş ve makam vermek suretiyle hadiseyi bastırmaya çalışanlara karşı da; "...bize hiç bahşiş ve terakki gerekmez ve almayız, biminnet bahşiş ve terakkilerimizi alageldiğimiz üzere alabiliriz. Müdebbir-i devlet vezirini elimize versin ve illâ iyi olmaz bilmiş olsun, elbette beylerbeyi (Mehmed Paşa) başı elimize girmedikçe divandan taşra çıkmazuz. Mâhasal [sonuç] yaramaz olur, yerine padişah buluruz." karşılığını vermişlerdi.²⁰ Nitekim söylediklerini de yapmışlar ve neticede ölüm listesine koydukları devlet adamlarının kesik kafalarını mızraklarına takmışlardı. Bu tarihten sonra da git gide başıbozuk bir güruh haline gelen kapıkullarının isyanları ve zoraki yönetici atama talepleri de liyakatin bir kenara atılmasına neden olmuştu.

18 Barkey, *Eşkîyalar...*, s. 25.

19 Halil İnalcık, *Devlet-i Âliyye - Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - IV Âyanlar, Tanzimat, Meşrutîyet, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, 2. bs., İstanbul, 2016, s. 27.

20 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 72.

Taşra İdaresindeki Yozlaşma

İsyanlar ve saray mensuplarının entrikalarıyla 16. yüzyılın ortaları gibi erken tarihlerden itibaren sultanın otoritesi zayıflamış ve usulsüz ve gelişigüzel dağıtılan temlikler, havâss-ı hümayunlar ve iltizama verilen mukataalar, rüşvet ve suiistimallerin had safhaya çıkmasına neden olmuştu. Ünlü şair Fuzulî'nin “*Şikâyetname*” adlı eserindeki “selâm verdim, rüşvet değil deyü almadılar, hüküm gösterdim, faidesiz deyü mültefit olmadılar” dizeleriyle dile getirdiği rüşvet sorunu, para ihtiyacını normal geliriyle karşılayamayan devlet erkânı sayesinde oldukça yaygınlaşmıştı. Üstelik rüşvet devletin en üst kademesinde, bizzat sadrazam konağında dahi kendine yer edinmişti. Sultan Süleyman'ın ünlü sadrazamı Rüstem Paşa zamanında, memuriyetler için alınacak rüşvet için tarife uygulaması dahi başlamıştı.

Elbette bu şartlarda idari bozulmanın en tepeden en aşağılara kadar yayılması da çok zaman almamıştı. Memurların yanı sıra özellikle sancaklardaki vezir ve valilerin lüzumundan çok fazla kapı halkı beslemesi ve ihtişamlı yaşam arzuları da daha fazla gelir elde etme ihtiyacına, dolayısıyla gelirlerini arttırma adına da yolsuzluk yapmalarına neden olmuştu. Öyle ki beylerbeyi, sancakbeyi, voyvoda, subaşı, kadı, müderris, müteferrika, çavuş, altı bölük halkı, yeniçeri, kapıcı ve çavuş konumundaki idarecilerin adları sık sık şikâyet metinlerinde geçmeye başlamıştı. Hatta belgelerden anladığımız üzere bazı sancakbeyleri, halk arasında vuku bulan ölüm hadiselerinde bile “kan cürmü” ve “cinayet resmi” adı altında köylülerden haksız para toplamaya başlamıştı. Beylerbeylerinin maiyetindeki voyvodalar da usulsüz bir şekilde vergileri arttırmışlar, baskılardan bunalıp toprağını terk eden köylülerin tımar topraklarına çiftlikler ve ahırlar yaparak el koymuşlardı. Toprakların asıl sahipleri can korkusundan geri dönmeye cesaret edememiş ve şikâyet edecek mecra bulamamışlardı.²¹

Adli Sistemin Çöküşü

Adalet ve otorite Osmanlı merkezileşmesinin ve mutlak patrimonial hâkimiyetin bel kemiği iki unsuruydu. Osmanlı İmparatorluğu'nun dayandığı temel hukuki ilkeye “adalet çemberi” ismi verilirdi. Buna göre;

21 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 133.

adalet dünyanın kurtuluşunu sağlar; dünya, duvarı devlet olan bir bağdır; devleti düzenleyen şeriattır; hükümdar olmadan şariat korunamaz; askersiz hükümdar duruma hâkim olamaz; mal olmadan hükümdar asker toplayamaz; malı toplayacak olan halktır; halkı padişaha kul eden ise adalettir.²² Kuruluşundan itibaren gerek hanedan içinde gerekse taşradaki en ücra kasabalarda, sultanın iradesine karşı en küçük bir direnç sertlikle cevaplanır, böylelikle düzen korunmaya çalışılırdı.²³ Bunun sağlanması adına da Osmanlı eyalet sistemi, denetim erklerinin bağımsızlığı ve bu surette zulmün önüne geçilmesi ilkesine göre düzenlenmişti. Bu bağlamda İnalçık'ın, "statüsü ve iç hiyerarşisi İslami ilimlerdeki tescilli bilgi düzeyine dayanan imtiyazlı bir grup"²⁴ olarak tanımladığı ve taşranın yönetiminde / denetiminde söz sahibi olan ilmiye mensubu kadılar, başka kimseye verilmeyen bir hukuki otorite ile donatılmışlardı.²⁵ Padişahın gözetimi altında yarı-özerk bir bürokratik aygıt olarak işleyen kadılar, özellikle Selçuklular zamanından beri adalet mekanizmasının dişlileri sayılmış ve bağımsızlıkları, taşranın memnuniyeti, dolayısıyla devletin bekası için oldukça önemli görülmüştü.²⁶ Kadıların ayrıca köylü ile tımar sahibi arasındaki ilişkilerde aracılık etmek, bölgesel sürtüşmeleri gidermek ve yerel istikrarı korumak gibi önemli bir vasıfları da bulunurdu. Ancak yüzyıl sonlarında, diğer alanlarda olduğu gibi adalet mekanizması da, özellikle iktisadi krizlere paralel olarak içten içe çürümeye başlamıştı.

Kadılar, görev bölgelerinde güçlenmelerine engel olmak, böylelikle merkeziyetçi yapıyı korumak amacıyla, diğer pek çok üst düzey taşra görevlisi gibi uzun süre aynı yerde tutulmazlardı. Ancak görev sürelerinin, taşradaki kargaşa nispetinde git gide kısalması, bu cenahta memnuniyetsizliğe neden olmuştu. 16. yüzyılda önce üç yıldan iki yıla, ardından yirmi aya, 17. yüzyıla gelindiğinde ise on sekiz aya kadar düşen kadılık süresi, ilmiye mensuplarını zor durumda bırakmıştı. Zira bu kısa süreler içerisinde görev

22 Mehmed Öz, "Osmanlılar," *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 33, s. 353.

23 Barkey, *Eşkîyalar*..., s. 66.

24 Barkey, *Eşkîyalar*..., s. 45.

25 Barkey, *Eşkîyalar*..., ss. 39-42

26 "İmparatorluğun dört bir yanındaki kasabalara kadar görevlendirilen bu yerel ilmiye mensuplarının ulema hiyerarşisine olan ideolojik bağları, Osmanlı toplumunun yalnız Sünni kimliğini değil, merkeziyetçi ve meşruiyetçi niteliğinin korunmasının da garantisiydi." Barkey, *Eşkîyalar*..., s. 39.

yapan kadılar, görev sürelerinin bitiminin ardından, yeniden görevlendirilene dek maaş alamıyorlardı. Devlet her ne kadar kadınların bu işsizlikle geçen süreyi, boşta kaldıkları süre zarfında mürşitleriyle çalışıp, daha iyi bir mevki elde etmelerini sağlayacak bilgi seviyesine ulaşacakları bir dönem olarak görse de, kadılar ve medrese mensupları açısından durum pek de bu açıdan ele alınmıyordu.²⁷ Neticede bu dönüşümlü görevlendirme sistemi liyakatle bağlantılı görülse de bir süre sonra işsiz kalacağını bilen kadınların pek çoğu, görev süreleri sırasında servet biriktirme yoluna gitmişlerdi. Bunu da mahkeme ücretlerinden aldıkları paylar yetmediği zaman mali açıdan ayakta kalabilmek amacıyla rüşvete, sömürüye ve kırsal nüfusu manipüle etmeye yönelerek sağlamışlardı.²⁸ Konuyu örneklendirecek olursak, III. Mehmed'in adaletnamesinden anladığımız üzere bir kimsenin diğer bir şahsı yaralaması şeklindeki cürümlerde Sultan Süleyman zamanında kadınlar yüz elli ile iki yüz akçe vergi alırlarken, bu dönemde bin ile bin beş yüz akçe vergi almaya başlamışlardı. Bunun dışında pek çoğu, kanunun belirlediği üst sınırın geri kalanını kendilerine ayınyorlardı. "Resm-i çift," "resm-i bennak," "cinayet resmi," "ağnam resmi" ile "hukuk-u şer'îye" ve diğer örfi vergilerde de aynı uygulamaya gidiyorlardı.²⁹ Bir diğer ciddi sorun da yolsuzluğun önüne geçilmesinin önündeki en büyük engelin, bizzat kadınların da rüşvet ve yolsuzluğa bulaşmış olmasıydı. Vergi usulsüzlükleriyle kalmayan kimi kadınlar, vezir ve beylerbeylerinin adamları ile diğer nüfuzlu görevlilerin yaptıkları kanunsuzluklara göz yummuşlardı.

Görüldüğü üzere 16. yüzyılda devletin yapısındaki genel bozulma temel kanunların uygulanmasını imkânsız hale getirmiş ve reayanın hiyerarşik sisteme duyduğu sadakatin azalmasına neden olmuştu. Özellikle merkezdeki bozulmanın, adalet ve yolsuzluk bağlamında taşraya yansı-

27 Barkey'in bu konudaki fikirleri şöyledir: "Ulemanın dönüşümlü olarak göreve getirilmesi usulünün nedeni olarak kadınların sayısındaki büyük artış öne sürülüyorsa da, uygulamanın oldukça erken dönemlerden itibaren görülmesi bunun aynı zamanda bir denetim sistemi olduğunu düşündürüyor. Atamalarla ilgili kayıtlarda yer alan veriler, kadınların ancak belli bir süre boyunca görevde kalabildiğini gösteriyor. 1597 tarihli bir fermanda bu açıkça görülüyor. 'Bir mülazım üç yıllık (bekleme) süresini doldurmadan yeni bir göreve atanmayacaktır. Küçük kasabaların kadınları iki yıl boyunca görevde kalacaktır.' " Barkey, *Eşkayalar...*, ss. 41-42.

28 Barkey, *Eşkayalar...*, ss. 39-42.

29 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, ss. 131-132.

maları korkunç olmuştı. Taşra yöneticilerinden ve haklarını koruyacak olan kadılardan haksızlık gördüğünü düşünen köylülerin huzursuzluğu, hükümdarın ücra köylerdeki mutlak iktidarını azaltmış, köylü gücü yettiği nispette sultanın sözünü dinlememeye başlamıştı. Ünlü devlet adamı Koçi Bey, risalesinde, bu başına buyrukluğu ve bir nevi alışılmış bir olgu haline gelen itaatsizliği şu cümlelerle ifade etmektedir:

Evvelce bir memlekette padişah tarafından bir mübarek emir gelse, o memleketin köylerine ve kasabalarına velvele, küçük ve büyüğüne korku ve dehşet düşüp, padişah fermanı gelmiş diye herkes kulak tutardı. Şimdi her iş için birçok emirler ve beratlar verilüp, birbirinden aykırı, yılda bin berat ve karar mektubu yazılır...³⁰

Koçi Bey'in bahsettiği itaatsizliğin elbette pek çok nedeni bulunmaktadır. Ancak bunlardan en kalburüstü olanı, devletin askeri ve iktisadi en temel dayanaklarından olan tımar sisteminin bozulmasıydı.³¹

Tımar Sistemindeki Bozulma ve Çiftbozan Sorunu

Osmanlı, askeri fetihler üzerine kurulu, gaza ekonomisine dayalı bir devlet idi. Taşranın feodal yapısı askeri bir ödüllendirme yapısı olan tımar sistemi üzerine kurulmuştu. Tımar sistemine göre, mutlak mülkiyetin sultan şahsında devlete ait olduğu toprakların kullanım hakkı orduda etkin görev alan, süvari sınıfına mensup sipahilerin elindeydi. Muntazam bir yöntemle elde edecekleri gelirlere göre sınıflandırılan has, zeamet ve tımar sahipleri bu kullanım hakkı karşılığında savaş zamanı orduya “cebelü” adı verilen atlı asker ve tımarlardan, yani kullanım hakkına sahip oldukları toprak parçasından elde ettikleri gelirle orantılı iase sağlamakla yükümlüydüler. Buralardan toplanan vergiler de, devlet hazinesine, belli görevler karşılığında, devletin belirli memurlarına veya kimi vakıflara tahsis edilirdi.

30 Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, (Haz. Zuhuri Danışman), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 59.

31 “...her şeyden evvel tımar sistemi büyük bir darbe yedi. Onun darbe yemesiyle de, bir taraftan her yıl biraz daha sefalet artarken, tımar sistemine yakından veya uzaktan bağlı bulunan kuruluş ve teşkilâtlar da bozulup mevcut buhranın fasit dairesi içine yuvarlandı.” Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, ss. 84-86.

Tımarlardan sorumlu taşra görevlilerine, savaşa katılmanın yanı sıra kırsal bölgelerin idaresi, güvenlik ve inzibat görevleri de verilmişti.³² Ancak, diğer mecralar gibi tımar sistemi de bozulmaya başlamıştı.

16. yüzyılda, Kanuni Sultan Süleyman devrinde başlayan, beylerbeyi ve sancakbeylerinin kendilerine üç ayda bir verilecek maaşlar karşılığında el konulan has ve zeametleri de dâhil olmak üzere tımarların bir bedel karşılığı kiralanması veya devredilmesi anlamına gelen mukataalaşma olgusu, iktisadi sistemdeki değişimin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Tımarların gelirlerinin sipahilerin sefer masraflarının altında kalması ve onlara ek gelir olarak tahsisi gereken kaynakların İstanbul'da siyasi nüfuzu olan kişilere maaş ya da arpalık olarak dağıtılması Kanuni devrinde bir istisna olsa bile yüz yıllık süreç içerisinde bir geleneğe dönüşmüştü.³³ Bu süreçte birçok tımar, saraylıların eline geçmişti. Bunun sonucunda toplam tımar sayısı azalmış, tımarların azalmasıyla birlikte iltizam usulü sayesinde yeniçeri ağaları ve mültezimler de kalan topraklara el koymuşlardı. İmparatorluğu bu değişime iten etkenler ise büyük oranda ekolojik ve sosyolojik temelli olmuştu.

Tımar sisteminin bozulmasında demografik ve iklimsel faktörler ön planda yer almaktadır. 16. yüzyıl başlarında Braudel'in ifadesiyle bir "nüfus enflasyonu" yaşanmış ve Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da taşra nüfusu neredeyse ikiye katlanmıştı.³⁴ Elbette bu duruma hızlı nüfus artışına paralel olarak sınır boylarında yapılan iskânların eskisi gibi aktif olmaması da etkide bulunmuştu. Nitekim fetihlerin yavaşlaması ve geniş çapta toprak ele geçirmenin sona ermesi sonrası Rumeli'ye sevk edilen aşiretler, mevcut yerlerinde tutulmaya başlamış ve kitleler Anadolu'da barınmaya devam etmişti.³⁵ Böylelikle yüzyılın ortalarında devletin nüfusu köylerde % 40, kentlerde ise % 80 oranında artmıştı. Nüfus artmıştı, ancak şöyle bir sorun vardı ki 17. yüzyılda nüfus artışı ekilebilir alanlardaki genişlemeden daha hızlıydı.³⁶ Dolayısıyla ekile-

32 Barkey, *Eşkayalar...*, s. 38.

33 Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok / Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 150.

34 Barkey, *Eşkayalar...*, s. 50.

35 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 83.

36 "Gerek faizcilik, gerekse 'selem tarikiyle' yani 'köylünün elde edeceği mahsulün parasını evlerden vermek suretiyle' öte yandan da 'çift bozan reyanın' topraklarının 'çiftlik' haline gelmesi hadisesi vuku

bilir tarım alanları, ya da başka bir ifadeyle tımar arazileri de artık yetmez olmuştu. Ayrıca bu yüzyılda tüm Akdeniz coğrafyasını saran bir kuraklık baş göstermiş ve tarım ürünlerindeki verim düşmüş, ardından da şiddetli bir soğuma sonucu hasatlar telef olmuştu. Seller ve çekirge istilaları sonucunda ürün alınamaması da cabasıydı.³⁷ Artan hane nüfusuna karşı geliri gitgide düşen köylüler ise, bu durumda borçlanma yoluna gitmiş ve kendilerine “murabahacı” denilen tefecilerin eline düşmüşlerdi. Sultan I. Ahmed’in adaletnamesinden anladığımız üzere, bu tefecilerin arasında kadılar, zaimler, müderrisler, müteferrikalar, çavuşlar, yeniçeriler ve kapıcılar da bulunmaktaydı. Tefeciler, standart oran olan % 10-15’ten çok daha yüksek oranlarla köylülere borç veriyor, vakti geçince de ödeme yapamayan köylülerin ellerinden, ipotek olarak gösterdikleri tarla ve bahçelerini alıyorlardı. Böylelikle çiftçilikle ilgisi olmayan yeni bir zengin sınıf türerken, köylü ya o topraklarda ırgatlaşıyor veyahut da topraksız kaldığı için göç ediyordu.³⁸

Osmanlı tarih yazımında mülksüz bir şekilde orakçı, sığircı, çoban, ırgat olmak istemediği için yurdundan ayrılanlar, yani “çiftbozan” olan güruh “gurbet taifesi” ya da daha çok bilinen ismiyle “levend” olarak adlandırılmıştı. Levendler değişen şartlarına göre yüzyıllar içerisinde farklı değerlendirmelere tabi tutulmuşlardır. Askeri anlamda kullanışlı oldukları zamanlarda “asker,” “yiğit,” “boyly poslu / güçlü kuvvetli,” “gözünü budaktan sakınmayan adam,” “korsan” ve “tüfekçi” gibi bir görevi veya övgüyü temsil eder şekilde nitelendirilirken asayişsizliğin ayyuka çıktığı tarihlerde ise “çiftbozan,” “işsiz-güçsüz,” “serseri” ve “eşkıya”³⁹ sıfatlarına layık ve eşdeğer görülmüşlerdi. Esasında isimlendirme konusundaki söz konusu değişkenliğin nedeni, seferlerde Osmanlı ordusuna dâhil olurken, boşta kaldıklarında Osmanlı taşra topraklarındaki asayişsizliğin baş müsebbibi olmalarındandı. Nitekim yaşanan buhran günlerinde, binlerce işsiz Anadolu köylüsünün bir kısmı üç beş kişilik gruplar halinde şehirlere bulmuş oluyordu.” Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, ss. 63-50.

37 Celali isyanlarının iklimsel sebepleri hakkında ayrıntılı bilgi için; Sam White, *Osmanlıda İsyan İklimi (Erken Modern Dönemde Celali İsyanları)*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), Alfa Yayınları, İstanbul, 2013; Karademir, *İmparatorluğun Açıklığı...*, ss. 44-64.

38 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 83.

39 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 14.

akın ederken, büyük bir bölümü de yol kesip küçük çaplı soygun yapmaya başlamışlardı.⁴⁰

Asayişin dışında çift ve çubuğunu terk eden, yani tımarını bozan levendlerin İstanbul'a akın etmesi sonucu, üretimin devamlılığı konusunda da sorunlar baş göstermişti. 1534 -1535 yıllarındaki İran seferi sırasında, çiftle uğraşan köylüler de savaşa katılmış ve karşılığında tımarlarla ödüllendirilmişlerdi. Ancak kısa bir süre sonra bu karar geri alınmış ve köylülerin tımar sistemine dâhil olması yasaklamıştı. Bu buyruğun nedeni, çok fazla sayıda köylünün tımar sahibi olmak ve statülerini yükseltmek amacıyla topraklarını terk etmiş olmasıydı. Köylüler için çok cazip olan bu dikey hareketlilik fırsatı üretimin düşüşüne sebebiyet vermişti.⁴¹ İran siyaset kitapları, asırların getirdiği bir birikimle, devlet ve toplum selametinin her şeyden önce farklı sosyal sınıfların mutlak ayrımını ve bu sınıfların kendi yerlerinde tutulmasına bağlı olmasını öngörmektedir. Ancak Osmanlı toplumundaki çiftçiliğin çözülmesi ve levendleşme süreci tam bu noktada bahsi geçen yıkımın kapısını açmıştı.⁴² İlerleyen tarihlerde durumun vahametini korumasıyla çözüm olarak ekinleri sürececek genç ve dinamik rençperlerin, topraksızlaşması neticesinde ortaya çıkan mali açık, yine bizzat durumun sorumlularına fatura edilmişti. Çift bozan reayadan alınan "çift bozan resmi," 1603 senesine kadar yetmiş beş akçe iken bu tarihten sonra durumun ciddiyetinin artması sonucu ceza daha da arttırılmış ve tam çiftten üç yüz, yarım çiftten yüz elli, yarım çiftten daha az olan yerden ise yetmiş beş akçe cezai vergi alınmaya başlanmıştı.⁴³ Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus bulunmaktadır. Çift bozan resmi ile ilgili kanunname, hüküm ve fermanlar

40 İngiltere Krallığı'nda dilencilik ve serserilik yasaklanmış, Fransa'da ise işsiz-güçsüz takımı deniz ötesi sömürgelere sürgün edilmişlerdi. Buna karşı tıpkı Osmanlı İmparatorluğu gibi çoğu Avrupa ülkesi de başıboş gençlerin suç işlemesinin önüne geçememişti. Nitekim 1649 yılında Londra'da basılan bir eser, o günlerde çok yaygın olan eşkıyalığın şiddetini şu cümlelerle dile getirmektedir: "Senin çantalar dolusu paran var ve şimdiki elimde bir kılıçla bir hırsız gibi evine girdiğimde, dikkatlice bak bana. İşte ben de bir hırsız gibi sana, cüzdanını ver, ver cüzdanını efendi, yoksa boğazını keseceğim diyeceğim." Peter Linebaugh, *Londra İdamları - 18. yy'da Suç ve Sivil Toplum*, (Çev: Çiğdem Demir), Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 227. Erken dönemlerde Avrupa'daki suç faaliyetleri için; Julius R. Ruff, *Erken Modern Avrupa'da Şiddet (1500-1800)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2011.

41 Barkey, *Eşkıyalar...*, ss. 49-50.

42 İnalçık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 24.

43 İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 52.; Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 43.

incelendiğinde, devletin böyle bir resmi tahsilde esas gayesinin, reayayı her ne şekilde olursa olsun toprağa bağlamak değil, ziraat sahasında çalışanlardan çıkacak cebelü miktarının veya cebelü yetiştirecek olan dirlik sahibi tımarlı sipahinin, “hâsılının” azalmamasını gözetme noktasında toplandığı görülmektedir. Ancak bu temel ilke ve hassasiyet de yüzyıl sonlarına doğru değişmeye başlayacaktı. Nitekim tımar sisteminin aynı zamanda askeri bir kaynak yarattığını ve toprakların boş kalmasından ötürü beslenen cebelü sayısının azaldığını da düşünürsek, uluslararası şartları göz ardı etmeden meselenin bir de askeri boyutunu değerlendirmek faydalı olacaktır.

Askeri Sistemdeki Değişim ve Tüfengli Levendat Eşkıyalığı

Avusturya ile 1593-1606 tarihleri arasındaki uzun savaş dönemi oldukça ağır koşullar içerisinde sürmüştü. Çelik zırhı delen, uzun menzilli tüfek kullanan Avusturya ve Alman süvarileri karşısında, sayıları da azalmaya yüz tutmuş Osmanlı tımarlı sipahisi geri kalmış bir ortaçağ askeri konumundaydı ve işe yaramaz duruma düşmüştü. Bu savaşlar sırasında Osmanlı kumandanları, cepheden gönderdikleri raporlarda; yay, ok, mızrak, kılıç ve kalkandan oluşan konvansiyonel silahlarla donanmış sipahi birliklerinin Avusturya’nın tüfekli askerlerine karşı etkisiz kaldıklarını bildirmekte ve bir an önce ateşli silah donanımlı askerlerin cepheye gönderilmeleri konusunda ısrar etmekteydiler. Bir raporda, Macar cephesindeki durumla ilgili olarak, “Mart ayına dek Budin ile Peşte kal’alarında 5-10 bin tüfengçi gelüb dâhil olmaya el’iyazu billâh-i te’ala hal müşkil olur...”⁴⁴ denilirken bir başkasında da; “Melunların askerleri ekser piyade ve tüfeng-endaz olmağla asakir-i İslâmın ekseri atlu olub piyadesi az olduğundan gayri tüfenge mu’tad üstadları nadir olmağla hin-i mukabelede ve kal’a muhasarasında azim ızdırab çekilir.” cümleleriyle durumun vahameti ortaya konuyordu.⁴⁵ Ancak ortaya çıkan bu acil ihtiyaca rağmen şöyle bir sorun vardı ki, Osmanlı sipahileri, Avrupa’nın değişen askeri teknolojisine ayak uyduramıyordu.

“Testiye nişan atar, keçeye kılıç çalarız” ilkesiyle eğitim alan ve ok, yay, mızrak, pala, kılıç, kalkan gibi geleneksel silahlarla donanan sipahiler,

44 Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler: Telhisler (1597-1607)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1970, ss. 51-52.

45 Orhonlu, *Osmanlı Tarihine...*, ss. 71-98.

kendilerini soylu savaşçılar olarak sayıyorlar, ateşli silahlara ilgi göstermiyorlar ve ateşli silah kullanmayı mertlik anlayışlarına yakıştıramıyorlardı.⁴⁶ Neticede tımarlı sipahiler ateşli silahlar kullanmak için eğitilmemişlerdi. Ayrıca küçük dirlik sahiplerinin gelirleri, kendilerini ve adamlarını bu yeni tarz savaşın gereklerine göre donatmaya da yeterli değildi. Dolayısıyla ateşli silah kullanan sınıfların ortaya çıkışına pek fazla tepki göstermemişler ve bu yeni teknolojiyi yeniçerilerle özdeşleştirmişlerdi.⁴⁷ Düşmanla göğüş göğüse savaşmayı tercih eden sipahilerin bu “Don Kışotvari” tutumları ise kumandanları tarafından aleyhlerine yazılan raporlar ve alınan kayıplar nedeniyle git gide önemlerinin azalmasına neden olmaktaydı. Veriler üzerinden değerlendirecek olursak Sultan Süleyman döneminde sipahilerin sayısı 87.000 iken 1609 yılında bu sayı 45.000’e kadar inmişti. Koçi Bey ise 1630 yılında sadece 8.000 dolayında sipahi kaldığını yazmaktaydı.⁴⁸ Elde kalanlar da zamanla modern ateşli silahlarla donanmış Avrupalı askerler karşısında işe yaramaz hale gelmişti.

Esasında Osmanlı ordusu tüfek kullanımına pek de yabancı değildi. 1421 yılında Düzmece Mustafa hadisesinde, 1430’da Selanik fethinde, 1442’de Sivrihisar kuşatmasında ve 1444 yılındaki Varna savaşında az da olsa tüfek kullanıldığı kayıtlarda yazılmaktadır. Yine II. Murad devrinde, Macar seferlerinde de tüfekli birliklerin ön planda olmasının yanı sıra Fatih Sultan Mehmed devrinde de orduda tüfekçi bir birlik bulunduğu ve harplerde, kale müdafaasında veya taarruzda olduğu gibi meydan muharebelerinde de bu silahın kullanıldığı bilinmektedir. Nitekim bilindiği üzere İstanbul’un fethi sonrası top ve tüfek gibi ateşli silahlarda bir atılım devri olmuş, yüzyılın ikinci yarısında yapılan sahra savaşlarında ve kale kuşatmalarında bu silahlar daima kullanılır hale gelmişti.⁴⁹ Ancak söz konusu askeri birlikler, bahsi geçtiği üzere artık yeterli gelmemekteydi. Değişen askeri şartlar doğrultusunda öncelikli çözüm olarak sipahi ordusuna ateşli silah kullanabilen birkaç alay daha eklenmiş, ancak bunun yeterli gelmemesi üzerine Osmanlı idarecileri,

46 Inalcık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 53.

47 Barkey, *Eşkiyalar...*, s. 72.

48 Inalcık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 53.

49 Mücteba İlęürel, “Osmanlı İmparatorluğunda Ateşli Silahların Yayılışı,” *Tarih Dergisi*, S. 32, 1979, s. 301.

ordularında ve savaşma tarzlarında yenilik yoluna gitmişlerdi. Yüzyıl sonlarında sipahiler artık gözden düşmüşlerdi, Venedik-Lehistan ve Rusya seferleri nedeniyle tüfek kullanan askerlere ihtiyaç olduğu bir gerçektir.⁵⁰

16. yüzyıl ortalarında ateşli silah kullanabilen asker ihtiyacı ilk etapta yeniçeriler üzerinden karşılanmaya çalışılmıştı. Bu dönemde merkez kuvvetleri hâlâ çok önemliydi ve artık cephelerde ateşli silah kullanabilen yeniçeriler daha da değer kazanmıştı. Nitekim Sultan Süleyman, kendisinden önce tüfek kullanan yeniçeri sayısı 12.000 iken, pek çok cephede baş gösteren ihtiyaç üzerine bu sayıyı 50.000'e kadar çıkarmıştı.⁵¹ Ancak bunun sonucunda ulufe sorunuyla karşı karşıya kalınmıştı. Yüzeysel bir anlatımla değerlendirecek olursak 1527 yılı verilerine göre yeniçeri, sipahi, cebeci, topçu, top arabacıları, donanma personeli, kale garnizonları gibi grupların maaşları hesaplandığında, yıllık 277.000.000 akçelik merkezi bütçenin 100.000.000'u askeri giderlere harcanıyordu. Kaldı ki bu verilerin alındığı tarihte mevcut merkez ordusu 24.875 kişiden oluşurken, 1609 yılında söz konusu sayı 70.000'i bulmuş, dolayısıyla harcamalar da misliyle artmıştı.⁵² Harcamalar altın olarak yapıldığı için, ödeme sorunu yaşandığında bahsi geçtiği üzere taşışın yapılmasıyla sayıları artmış olan kapıkulları kazan kaldırıyor ve İstanbul'un altını üstüne getiriyorlardı. Dolayısıyla tüfekli bir askeri güç elde edilmiş olsa da merkez idaresi alt üst oluyordu. Ancak bir süre sonra yeniçeriler de yeterli gelmemeye başlamıştı, asıl sorun bundan sonra reayadan tüfekli asker yazılmaya başlanmasıyla ortaya çıkmıştı. Osmanlı'da ateşli silah üretimi devlet tekelinde olmasına karşın özel sektörde ateşli silah üreten zanaatkarların sayısı 16. yüzyıl sonlarına doğru hızla artmıştı. Üretimdeki bu ani artışın nedeni köylülerin ateşli silahlara artan talepleri idi. Gerek taşrada bozulan asayiş sonrası kendi güvenliklerini sağlamak, gerekse yol kesip kazanç elde etmek için tüfek elde etmek isteyen köylülerin gösterdiği rağbet doğal olarak ateşli silah üretimini de arttırmıştı. "Levend taifesi" olarak adlandırılan tüfekli gruplar, henüz Yavuz Sultan

50 İnalçık, *Devlet-i Aliyye - II...*, s. 5.

51 İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 53.

52 Barkan'ın tespitine göre, 1611 yılında bir altın sikke 120 akçeye eşit olduğu için o dönemdeki askerlerin maaşları olarak ödenen toplam meblağ altın olarak iki kattan fazla artmıştı. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Ait Notlar," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 17, No: 1-4. İstanbul. Ekim 1955-Temmuz 1956.

Selim zamanı gibi erken bir dönemde dahi taşranın pek çok kesimine yayılmıştı.⁵³ Toplumun en alt tabakası olan kırsal bölgelerdeki başıboş köylülerce benimsenen ateşli silahlar, elindeki tüfekle işsiz kalmış olan bu güruhun neden olduğu asayişsizlik nedeniyle bir süre sonra tehlikeli görülmüş ve doğal olarak yasaklanmıştı. Devlet bu yasağın ardından belli aralıklarla da ateşli silahların genel kontrolü ve toplanması konusunda emirler vermiş, ayrıca fermanlarla defalarca eşkıyalara barut tedarik eden üreticilerin şiddetle cezalandırılacağı ilan edilmişti.⁵⁴ Kimi zaman, demir madenlerinin işletilmesinin gayrimeşru bir şekilde tüfek imalatını hızlandıracığı düşünülerek taşradaki kimi noktalarda bazı madenlerin faaliyetleri dahi durdurulmuştu. Kadılara sık sık yollanan hükümlerde tüfek imalatının ancak miri kârhâne’de üretilebileceği buyrulmuştu.⁵⁵ Öyle ki bu tarihlerde, köprü ve yolları beklemekle görevli derbentçilere dahi tüfek verilmemiş, kendileri her ne kadar tüfek kuşanmış eşkıyaya karşı kendilerinin de tüfek kullanmaları gerektiğini defaatle belirtmişlerse de bu konu çözümlenmemişti. Ancak idarecilerin, reyanın ateşli silah kullanımını yasaklayan sert emirleri, tüfek kullananların ve taşıyanların kürek cezasına çarptırılacağına duyurulması ve tüfeklere el konulmasıyla sonuçlanan baskınlara rağmen silahlanmanın önüne geçilememişti.⁵⁶ Hatta kimi zamanda söz konusu yasağı delen ve özel imalat tüfek alan yeniçerilerin bu faaliyetlerine, alınan tüfeklerin devlet yapımı olanlardan çok daha kaliteli olması nedeniyle göz yumulmuştu.⁵⁷ Üstelik illegal yollardan tüfek üretimindeki artış beraberinde fiyat düşüşünü de getirmiş ve alımı daha da kolaylaşmıştı. Öyle ki vasat bir tüfek üç ile beş altın dukaya satın alınabilecek kadar ucuzlamıştı. Bu bir atın değerinin yarısı hatta üçte biri fiyatına tekabül ediyordu. 16. yüzyıl sonlarında talep doğrultusunda silah kaçakçılığı da bir hayli artmıştı. Batı Avrupa’dan, Raguza’dan ve Cezayir’den silah getirilip, kıyılardan iç bölgelere taşınıyordu.⁵⁸ Böylesi

53 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 190.

54 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 12

55 İlğürel, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 303.

56 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 29.

57 İlğürel, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 303.

58 1600 tarihli bir belgede, ele geçirilen 75 tüfek arasından şu modellere rastlamaktayız: Cezayiri, Frengi (Batı Avrupa’dan), Rumi (Osmanlı), İstanbuli, Macarı, Alaman. Macarı Zenberekli ve Kar-i Mo-ton. İlğürel, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 305.

rahat imkânlarda silahlanan ve elde ettikleri silah sayesinde atıcılıkta ustalашan köylü gençlerin söz konusu yetenekleri ise, zamanla yeni bir istihdam kapasının doğuşuna imkân tanımıştı.

Engelleme konusunda başarısız olan idareciler, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, tüfekli gençlerden faydalanma yoluna gitmişler ve bu amaç doğrultusunda, ihtiyaçlara binaen zaman zaman vergi veren sıradan reayanın ateşli silah kullanma yasağını kaldırmışlardı. Kanuni Sultan Süleyman'ın oğulları arasındaki taht savaşları sırasında babasından destek gören Şehzade Selim'in, tıpkı asi kardeşi Şehzade Bayezid gibi ordusuna reayadan tüfekli asker alması, ateşli silahlarla ilgili kanunun değişimi konusunda bir milat olmuştu.⁵⁹ Her ne kadar isyanın bastırılması sonrası, ellerinde tüfek olan reayanın taşkınlıkları nedeniyle ateşli silahlara tekrar katı bir yasak getirilmek zorunda kalınsa da artık önüne geçilememişti. İdareciler kısmen bahsi geçen askeri ihtiyaçlara cevaben, kısmen de başıboş gençlerin, eşkıyaların ya da soyguncuların köyleri tehdit etmemesi için orduda istihdam edilmesi adına ateşli silahların üretimi, alımı ve kullanımı üzerindeki sınırlamaları gevşetmişti.⁶⁰ Bu yeni karar neticesinde her tarafta tüfek yapan işyerleri faaliyete başlamış, kısa süre sonra reaya arasında ateşli silahların kullanımı ve yapımı daha da yaygınlaşmıştı. Artan sayıyla birlikte orduda yeniçerileri takviye amacıyla, sayıları azalan cebelülerin yerine reaya arasında daimi piyade birlikleri oluşturulmuştu. "Miri levend" adı verilen ve başlarda "yevmli" olarak ücretlendirilen bu tüfekli piyade ve süvari grupların, ilerleyen zamanlarda sipahi akışının durmasıyla birlikte daha profesyonel olarak örgütlenmiş hali ise organizasyon ve görüntü olarak yeniçeri birliklerine benzeyen "sekanbanlar" ile basit levendlerden "sarıcalar" olmuştu.⁶¹

Söz konusu gereklilik, Osmanlı ordusunun yapısında, dolayısıyla toplumda derin değişikliklerin de başlangıcı olmuştu. Nitekim "gönüllü," "azap," "sekanban," "sarıca," "tüfekçi" ve "levend" adları altında tüfekli asker alımı bu tarihten sonra sürekli hale gelmiş ve böylelikle artan enflasyon

59 İlgürel, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 304.

60 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 72.

61 Yevm'lü; "yevmiyeli," "ulüfeli" ve "ücretli" kelimelerinden türemiştir. "Günlük ücret alan geçici asker" anlamına gelir. Yevmli uygulamasında veya tımarlı sipahi sisteminde reaya sefer sonrası her zamanki gibi hayatına devam ederken ve evine dönerken, sekanbanlarla birlikte artık profesyonel asker haline gelmeye başlamışlardı. Bu bağlamda yevmlüler için, sekanbanların öncülleri demek doğru olur.

sonrası küçük tımar sahiplerinin yoksulluğun pençesine düşmesinin akabinde ordu sisteminin dışına çıkmaları, toprağından vazgeçen reayanın önünü açmıştı. Anadolu'daki tüfekli leventlerden oluşturulan sekban bölükleri, pek çok köylüye çekici bir iş kapısı olarak gelmişti. Öyle ki bu dönemde, Vasıtı'nın ifadelerine göre Anadolu'da pek çok insan öküzünü satın almaya, saban demirlerini de tüfek ve mızrak ile takas etmeye başlamıştı.⁶²

16. yüzyıl ortalarında, her ne kadar sipahiler eski ihtişamından uzak bir şekilde varlıklarını devam ettirseler de, miri levendlerin sayısında büyük bir artış olmuştu. 1550'lerde 13.000 neferden oluşan bu birlikler yaklaşık elli yıl sonra 38.000 kişiye kadar çıkmıştı. Öyle ki 17. yüzyıla gelindiğinde sekbanlar yeniçerilerin yanında devletin başlıca kuvveti olmuşlardı. Sekbanlığa bu denli rağbet gösterilmesinin nedeni öncelikle sosyo-ekonomik nedenlerdi. Piyasadaki para azlığı, kur ayarlaması, tarımsal üretimde düşüş ve artan fiyatlarla birlikte kötüleşen ekonomik koşullar Anadolu köylüsünün levendleşmesine ve sekbanlaşmasına neden olmuştu.⁶³ Zira ücretli askerlerden oluşan orduların temel insan kaynağını köylüler veya aşiret mensubu gençler oluşturmaktaydı. Tarım topraklarının küçük çiftthane ve tımarlardan daha büyük çiftlikler ve mukataalara kaymasıyla, köylünün üzerindeki iş ve vergi yükü artmıştı. Üstelik Osmanlı toplumsal yapısında; köylüler, sosyo-ekonomik piramidin en altında bulunmaktaydılar. Çoğu tefecilik yapan toprak ağalarına borçlanmış durumdaydı. Ve ne kendilerine ait bir mülkiyetleri ne de haklarını arayacak herhangi bir kudretleri bulunmaktaydı. Dolayısıyla daimi statüde ocaklardan birine yazılıp askeri sınıfa dâhil olmak onlar için ömür boyu maddi destek ve "üreticiler" safından "tüketiciler" safına geçiş anlamına gelmekteydi.

Osmanlı maliye terminolojisindeki karşılığıyla toprağın ve toprak kaynaklı gelirlerin mukataalaşması / mâlikaneleşmesi olarak da tas-

62. Anadolu halkının ahvalı Vasıtı'nın kaleminde şöyle dile gelmekteydi: "Memleketler harab ve reaya ve beraya dağlar başında ızdırabda olduğundan gayri niceleri çiftin ve çubuğun dağıdıp, öküzün satup, at edinüp, saban demirin tufenge değişüp, öğendere kullanırken gönder kullanmağa başlayup, bircümle gani ve fakir ve civan ve piri kimi atlu ve kimi sekban olup ata binüp kılıç kuşanup, semt semt kal'alar ve palangalar ihdas edüp...", İlğürel, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 309.

63. İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...* s. 53.

vir edilen bu özelleşme dinamiğinin güvenlik sektöründeki karşılığı tımarlı sipahilikten sekbanlık / leventliğe geçiş olmuştur.⁶⁴

Bedensel hizmetiyle tarımsal üretimin işleyişini sağlayan veya sipahi emrinde savaş organizasyonuna emeğiyle katılan münferit aktörler açısından bunun manası, hukuken olmasa bile fiilen toprağa ya da hizmete bağlı olmaktan çıkarak istihdam kapıları arasında dolaşabilen ücretli emek gücü haline gelmekti.⁶⁵ Ortaya çıkarılan bu yeni emek gücü, Osmanlı siyaset nazariyesinin temel dayanaklarından olan asker / reaya farkının fiilen de geçersizleşmesi anlamına geliyordu. Böylelikle “raiyyet oğlu riayetir” anlayışı kırılmış ve pek çok çiftçi, saban kullanıp tabiat şartlarıyla mücadele etmek yerine tüfek kullanıp hemcinsleriyle mücadele etmeyi tercih etmişti. Neticede bu kişiler, Cezar’ın ifadesiyle ya; “işlemekte olduğu toprağı terk etmek zorunda kalacak ve nihayet başka geçim sahası da bulamayacak” ya da “birisine kapılanacak veyahut da silâhını omuzlayıp, zor yoluyla karnını doyurmaya bakacaktı.”⁶⁶

Bu bağlamda 16. yüzyıldan itibaren iş bulamayan medrese talebeleri, sefere katılmayıp firar etmiş tımarlı sipahiler (ehli örf) ya da yeniçeriler, işsiz dolaşan serseriler ve herhangi bir suç ithamıyla cezalandırılmaktan kaçmış kişilerde resmi sosyal gerçekliğin dışına bu topluluklara katılarak çıkmışlardı.⁶⁷

Gerekli eğitimleri almalarının ardından sekban bölüklerinin her biri maaşa bağlanarak Avusturya cephesine gönderilmişler ve cephelerde başarı da göstermişlerdi. Esasında nüfus baskısı ve iktisadi bozulma teorilerinin haklılık payı bir tarafa bu dönemde köylüleri tarımdan uzaklaştıran asıl etken ve unsur devletin bu gibi paralı askerlere giderek artan ihtiyacı olmuştur.⁶⁸ Artık kılıcı sabana yeğ tutup ucuza tüfek alan levendler görünürde asker ihtiyacının karşılanmasını sağlamıştı ancak sistemin yapısında büyük bir problem vardı. Sözleşmeli askerliğe dayalı orduların bu ücretli savaşçıları hükümdara karşı bir bağlılık hissetmiyorlardı. Zira

64 Yıldız, *Neferin Adı...*, ss. 149-152.

65 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 150.

66 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 130.

67 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 150.

68 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 26.

sadakatleri alacakları akçeyle doğru orantılıydı. Dolayısıyla ordunun yeni gözdeleleri olan keskin nişancı sekban bölüklerinin maaşları savaşa gitmediklerinde kesiliyor, bu silahlı başıbozuklar da işsiz ve parasız kaldıklarında çiftçilik yapmak yerine eşkıyalığa yönelerek devletin meşruiyetini tehdit eden yağma ve tahriplere girişiyorlardı.⁶⁹ 16. yüzyıl ortalarından itibaren yoğunlaşan bu “yevmli levend tedhişi”nden, özellikle kırsal kesimdeki tarım ekonomisi çok olumsuz etkilenmişti. Zira çiftbozanlığa sapmayıp köyünde kalmayı tercih eden köylülerin pek çoğu söz konusu eşkıyaların saldırılarına hedef olmuştu. Terhislerinden sonra sayıları 30-40 kişilik grupları bulan sekban grupları, merkezden uzak gittikleri yerlerde halktan zorla azık ve para toplamaya, direnenleri ise öldürmeye başlamışlardı.⁷⁰ Ayrıca asker kaçakları sorunu da vardı. Birçoğu tehlikeli Avusturya savaş cephesine gitmek yerine eşkıyalığa sapmayı, köyleri basıp haraca kesmeyi daha güvenli ve kazançlı buluyordu. Eşkıyalığa sapan askerlerin ve firarilerin yanı sıra küçük rütbeli komutanlar da halkı soyuyordu. Köylülerden bir kısmı da, aynı sıralarda yaşanan Habsburg ve Safevi savaşları nedeniyle çıkarılan ek vergileri ödeyemedikleri için bu gruplara katılıyordu. Öyle ki 16. yüzyıl sonlarına doğru söz konusu gruplar içerisindeki binlerce silahlı genç, herhangi bir merkezi bunalım anında bir başbuğ veya asi paşa etrafında toplanıp merkeze karşı ayaklanmaya ve çeteler halinde Anadolu’yu talan etmeye başlamışlardı.⁷¹ Levendlerin sekbanlaşması sürecinde ortaya çıkan asayişsizlik karşısında Koçi Bey şu tespiti yapmaktadır:

Reaya ki ata binüp kılıç kuşanmağa mutâd ola, ol lezzet dimağında cây-gîr olup (yerleşip), tekrar raiyyet olamaz. Ve askeri dahi olmağa yaramaz. Bilahara gürûh-ı eşkıyaya mülhak olup, nice fitne ve fesa-

69 Yıldız, *Neferin Adı*..., s. 312. Cezar söz konusu süreci şöyle tarif etmektedir: “...önce, tımar arazisinde çalışan bazı kimseler toprağını terk edip çift bozan reaya durumuna düşmüş, sonra bunların gittikçe sayısı artmış, çift bozan reâyadan birçokları şehir ve kasabalarda iş aramış, çoğu bulamamış ve öte taraftan toprağı terk hareketleri devam ettiğinden, bu işin sonu eşkıyalık hareketlerinin doğuşuna kadar varmıştı...” Cezar, *Osmanlı Tarihinde*..., s. 190.

70 “XVI. yüzyılın son çeyreğinden XVIII. yüzyılın sonlarına dek, Osmanlı İmparatorluğunun Anadolu’daki tımar sahalarında ortaya çıkan idari, askeri, iktisadi ve sosyal olayların pek çoğu doğrudan veya dolaylı yoldan mutlaka levend sorunu ile bağlantılıdır.” Cezar, *Osmanlı Tarihinde*..., s. 1.

71 İnalçık, *Devlet-i Aliyye - IV*..., s. 6.

da bais olur Vilayet-i Anadolu'da mukaddema zuhur eden Celali eşkiyasının ekseri cümdi ve leşkeri bu makuleler idi. O cihetten vüzera-yı selef bu makulelerden külli ihtiraz edüb abd-i müştereki istihdam ederlerdi...⁷²

Bu cümlelerin taşıdığı haklılık payı, ilerleyen tarihlerde, detaylıca değineceğimiz pek çok vakada kendini gösterecekti. Hülasa pek çok risaleye göre de, reayanın silahlılaşması ve sekban bölüklerine dâhil olması ya da taşrada dolanıp kasaba ve köyleri yağmalayan silahlı çetelere katılmak için köylerini terk etmeleri Anadolu tarihinin en önemli olaylarından birisiydi.⁷³ Neticede 16. yüzyıl ortalarından itibaren farklı cenahlardaki bozulma, bir domino etkisiyle devletin tüm kılcal damarlarına sirayet etmiş ve tüm bu karmaşık sorunlar toplumsal huzursuzluğu fazlasıyla tetiklemişti.⁷⁴ 16. yüzyılda Osmanlı en ihtişamlı günlerini yaşamaktaydı ancak aynı zaman diliminde taşırayı kana, gözyaşına ve kargaşaya bulayacak olan "Celali Fetreti" de başlamıştı.

KUL TAİFESİ'NİN BAŞKALDIRISI: CELALİ İSYANLARI

Osmanlı toplumunda kuruluş yıllarından beri ayaklanmaya hazır topluluklar daima var olmuştu. Bunlar arasında Türkmenler, vergi ödeyemeyen köylüler, tımarını veya zeametini kaybetmiş sipahiler, bir şeyh etrafında toplanmış isyana hazır dervişler, atanamayan medrese öğrencileri (suhteler), topraksız delikanlılar (levendler) ve yevmiyesi kesilmiş sekban - sarıca bölükleri gösterilebilir.⁷⁵ Yapısal nitelikleri ve eylem tarzları birbirinden çok farklı olsa da 16. ve 17. yüzyılda ayaklanan bu asi gruplar Osmanlı

72 M. Çağatay Uluçay, 18. ve 19. yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, Berksoy Basımevi, İstanbul, 1955, s. 63.

73 İnalıcık, *Devlet-i Aliyye* - IV..., s. 31.

74 Cezar ortaya çıkan kargaşayı şu cümlelerle ifade etmektedir: "Köylüyü başıboş levendlige sevkeden kapılar Kanuni Süleyman zamanında aralıklanmış, büyük celâli kanşıklıkları sırasında ise bu kapılar son haddine kadar açılmıştı. Havuza arka arkayı atılan taşların meydana getirdiği halkaların birbiri içine girip nihayet muntazam daire şekli dahi kaybetmeleri gibi, celâli kanşıklıkları devrinde de hadiseye meselelerin birbirine bağlilik ve tesir şekilleri böyle kanşık bir hâle gelmiştir. İdaredeki aksaklıklar ile ahlâki bozulma vakaları, yekdiğerine hem tesir hem intaç yönünden bağlilik arzettiği, sebep ve netice bakımından birbirine sıkı şekilde bağlilik arzeden hadise ve meseleler bir arap saçı yumağı haline dönmüştür." Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 131.

75 İnalıcık, *Devlet-i Aliyye* - II..., s. 6.

tarikh yazımında tek bir çatı altında birleştirilmiş ve kendilerine Yavuz Sultan Selim zamanında isyan eden Bozoklu Celal'in adına istinaden "Celali" adı verilmiştir. 1519 yılında Tokat tarafında mehdilik iddiasıyla ortaya çıkıp yirmi bin kişiyle köyleri ve kasabaları yağmaladıktan sonra Dulkadiroğlu Şehsuvar Bey tarafından yakalanarak idam edilen Bozoklu Celal, klasik dönemdeki tüm taşra isyanlarına isim babalığı yapmıştır. Barkey'in ifadeleriyle; "bu hafta, tüm eşkıyaları Şeyh Celal'in mirasıyla, isyanıyla ve Osmanlı toplumundaki, İran'ın Şii nüfusuyla yeraltı bağlarının kurulmasını sağlayan ve devletin denetim gücünü tehdit eden esaslı ideolojik değişimle özdeşleştirmişti."⁷⁶

Şüphesiz devlet nezdinde olumsuz bir çağrışım yapan "Celali" tabirinin kullanımı, erken dönemlerde küçük çetelerin basit haramilik faaliyetlerinin yanı sıra esasında şehzadeler arasındaki savaş sırasında yaygınlaşmıştı.

Kanuni Sultan Süleyman'ın iki şehzadesi Selim ile Bayezid arasında 1558 yılında silahlı çatışmaya varan taht kavgası ekonomik ve toplumsal durumu, hatta hükümet düzenini karmakarışık hale getirmiş ve Osmanlı topraklarını büyük bir iç bunalıma sürüklemişti.⁷⁷ Mücadele sırasında birçok tımarlı sipahi ve çift bozan, "yevmli ordusu" adı altında maaşlı asker olarak örgütlenip isyancı şehzade Bayezid'in saflarına katılmıştı.⁷⁸ Kendisine bir rençper ordusu kuran Bayezid, pek çok işsiz genç için de umut kapısı olmuştu. Babasından aldığı destekle ve reayadan topladığı tüfekçilerle kardeşi üzerine yürüyen Şehzade Selim, Ankara'ya vardığı zaman edindiği istihbarat doğrultusunda sultan babasına bir mektup yazmış ve kardeşinin levend ordusu hakkında detaylı bilgi vermişti. Şehzadenin anlatımına göre

76 Barkey, Şeyh Celal'in isyanını, ortaya atılan mezhepsel argümanlar doğrultusunda şöyle değerlendirmektedir: "Şeyh Celal, kırsal bölgelerde dilediği gibi dolaşmaya almış, ancak devlet tarafından zorla iskân edilmeye çalışılan göçebe Türkmenlerin hoşnutsuzluğundan faydalandı. Bu göçebeler heterodoks dinsel inançlara sahiptiler ve Safevi devletinin propagandasına meylediyorlardı. Merkezileşen devletten duyulan hoşnutsuzluğu kendi menfaatine kullanan ve Mehdi imgesinden yararlanan Şeyh Celal, etrafında bazı tarihçilerin 20.000 kişi olarak tahmin ettiği bir güç topladı." Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 28.

77 Şerafettin Turan, *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, Bilgi Yayınevi, 2. bs., Ankara, 1997.

78 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 36. Bu durum ateşli silahların yaygınlaşmasından önce, Yavuz zamanında dahi görülmüştür. Yavuz Sultan Selim tahta geçtikten sonra, kardeşi Şehzade Korkud kendisine bir ihbar mektubu göndermiş ve Şehzade Ahmed'in köylerden ulufeci yazdığını, yani ücretli asker topladığını bildirmişti. M. Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?" *Tarih Dergisi*, C. 7. S. 10, 1954, ss. 117-142.

o diyarın ne kadar hırsız ve haramisi varsa ellişer, altmışar ve yüzer kişilik gruplarla akın akın Şehzade Bayezid'in etrafında toplanmıştı. Bu grup, ahalinin bin akçelik atını zorla üç yüz akçeye almış, diğer ihtiyaçlarını da bu yöntemle çok ucuza ya da ücretsiz yolla tedarik etmişti.⁷⁹ Sadrazam Rüstem Paşa'nın da Sultan Süleyman'a verdiği bilgiye göre Şehzade Bayezid, Anadolu'nun her tarafına adamlar göndererek arzu edenlerin ordusuna katılabileceğini duyurmuştu. İsyanını desteklemeleri karşılığında, katılan her bir nefere ulufe verilecek ve zafer kazanıldıktan sonra da Yeniçeri Ocağı'na kayıtları yapılacaktı. Bayezid ayrıca mevcut askerlerine de ulufe bağlamış ve ödeme yapmıştı.⁸⁰ İsyanı şehzadenin bu vaatleri, etrafında sayıları on bini bulan büyük bir kalabalık toplanmasını sağlamıştı. Duyuruların ardından kısa zamanda Kütahya, Afyon, Konya, Eskişehir, Ankara, Bozok, Çorum, Kastamonu gibi farklı bölgelerden pek çok levend, çift bozan köylü, aşiret mensubu ve boşta gezen sipahi Bayezid'in ordugâhına katılmıştı. Ancak söz konusu güruhun desteği savaşın kazanılmasına yetmemiş, üstelik şehzadeler arası çatışmalar sırasında Anadolu adeta yağmalanmıştı. Bayezid'in 1559 yılında Konya'da yenilgiye uğraması ise durumu çok daha karmaşık bir hale getirmişti. Zira şehzade, can havliyle İran'a kaçarken, yanına sadece seçkin maiyetini alabilmiş, ordusundan geri kalanları peşinden sürüklememişti. Dolayısıyla cezalandırılma korkusuyla etrafa dağılan pek çok levend de, artık yurtlarına geri dönemeyecekleri için dağ yolunu tutmuşlardı. Esasında levendlerin korkularında haklılık payı bulunmaktaydı. Zira Bayezid ve taraftarları için alınan "katli caizdir" fermanı tüm sancaklara gönderildikten sonra, isyancı ordusunda yer aldığı tespit edilenler yakalandıkları yerde katledilmeye başlanmıştı. Üstelik öldürülenlerin malları da müsadere ediliyordu. Yevmîli ordusuna karşı izlenen bu şiddet ve tenkil hareketi sonucunda öyle bir infaz süreci başlamıştı ki pek çok insan, düşmanları tarafından "Bayezid taraftarıdır" iftirasıyla mağdur edilmiş, canlarından ve mallarından olmuştu. Dolayısıyla sağ kurtulmayı başarabilenler, merhamet ummak yerine ellerindeki silahları hiç bırakmadan eşkıyalığı tercih etmişlerdi. Öncesinde zaten levend asayişsizliği mevcutken, Bayezid'in binlerce

79 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 32.

80 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 35.

tüfekli yevmlisinin de haramiliğe başlaması eşkıyalığın yaygın bir hal almasına neden olmuştur.

Şehzade Bayezid isyanından itibaren suhtelerden, sefere katılmayıp firar etmiş tımarlı sipahilerden, işsiz dolaşan serserilerden ve herhangi bir suç ithamıyla cezalandırılmaktan kaçmış kişilerden oluşan pek çok grup; ellerinde tüfek, gruplar halinde dolaşmaya ve soyguna başlamışlardı. Taşranın pek çok yerinde, söz konusu gruplardan birinin veya bir kaçının katılımıyla, bir kadı veya sancakbeyine bağlı tımarlılardan birinin öldürülmesi sonucu kırk elli kişiyle başlayan olaylar kısa zamanda çığ gibi büyüyor ve yayılıyordu. 16. yüzyıl ortalarından itibaren başlayan bu süreçte düzensiz levend çeteleri, bir araya gelip örgütlü bir güç meydana getirmeleri neticesinde hızla Celali bölüklerine dönüşüyor, ardından da cinayet, gasp, yağma, soygun, tecavüz ve dağa kaldırma eylemleri gerçekleştiriyorlardı.

Bu bağlamda eşkıyalık ve isyan olguları arasında girift bir ilişki kurulabilen Celali İsyanlarının ana figürlerini tanıtmadan önce, eşkıyalarla ilgili yapısal bir analiz yapmak faydalı olacaktır.

Zarar gören ve zarar veren açılarından bakıldığında göreceli bir kavram olan eşkıyalık konusunda olumlu ve olumsuz olmak üzere iki temel bakış açısı söz konusudur. Bunlardan ilki, eşkıyalığı bir tür direniş hareketi olarak görüp yücelten, toplum ve halk için çalışan haklı bir hareket gibi kabul eden romantik görüştür. İkincisi ise eşkıyalığı, devletten ziyade halka zarar veren kişi ve grupların yasadışı hareketi olarak kabul eden realist savdır.⁸¹ İlk tezin kuramcılarından olan Hobsbawm'a göre, sosyal eşkıya boyun eğmeye yanaşmaz, iktidar alanı dışında durup fiili gücü uygulayan konumunda olduğu için potansiyel asi durumundadır.⁸² Bunlara adaletin savunucuları, halk kahramanları yani kendilerine her halükârda hayranlık duyularak yardım edilen ve desteklenen kişiler olarak bakılır. Asil soyguncu, kanun dışı hayatına bir suç işleyerek değil, adaletsizliğe kurban gittiği

81 Türkan Gözütok, "Eşkıyalık ve Çakırcalı Mehmed Ef'e'nin Türk Edebiyatına İzdüşümü," *Türkbilgi / Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, 2011, s. 2.

82 *Eşkıyalar* adlı eserinde, eşkıya olgusunu sosyal tarih araştırmaları çerçevesinde, geniş çapta ve dünya ölçeğinde ele alan Hobsbawm kendisini söz konusu romantik görüşün temsilciliğine taşıyacak olan "toplumsal eşkıyalık" kavramını ortaya atmıştır. Eric J. Hobsbawm, *Eşkıyalar*, (Çev. Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2011. Eric J. Hobsbawm, *İlkel Asiler - 19. ve 20. Yüzyıllarda Toplumsal Hareketin Arkaik Biçimleri Üzerine İncelemeler*, (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, 2. vs., İstanbul, 2014.

ya da onlar tarafından suç sayılan -ama halkın bu gözle bakmadığı- bir fiilden dolayı kovuşturmaya uğradığı için başlamıştır. “Haksızları düzeltmek” ve “ezilenlerin intikamını almak” gibi ulvi bir amacı vardır. Zenginlerden alıp yoksullara verir. Nefsi müdafaa ya da açıktan intikam alma durumları haricinde hiçbir zaman bir kimseyi öldürmez. Eğer hayatta kalmayı başarırsa onurlu bir yurttaş ve topluluk üyesi olarak halkının arasına geri döner. Zaten yaşadığı toplumdan tam anlamıyla ayrılmış da değildir. Halkı tarafından hayranlık duyulan, yardım edilen ve kollanan birisidir. İçinden çıktığı topluluğun mensupları yetkili makamlar karşısında onu ele vermeyecekleri için ya eceliyle ya da bir ihanet sonucu ölür.⁸³ Bu bağlamda genel hatlarıyla dile getirdiğimiz Hobsbawm’ın romantik söylemleri, Osmanlı topraklarındaki eşkıyalık faaliyetleri konusunda kalem oynatan kimi tarihçilerin ve yazarların eserlerine de sirayet etmiştir. Pek çoğu Celali İsyanları’nı, “zulüm gören halkın başkaldırısı” olarak nitelemiş, ancak bu argümanlarla yanlış çıkarımlara ulaşmışlardır. Zira Celali İsyanları, köylü ve köy kökenli eşkıya kavramlarının keskin çizgilerle ayrıldığı bir süreçtir. Eşkıyalar, köylü bileşiminden kopmuş ve “mazluma el uzatan isyancı figürü”nden ziyade birer “kır zorbası”na dönüşmüşlerdi. Nitekim isyanlar, toplumun en yoksul ama en genç ve en güçlü kesiminden beslenmekteydi. İsyancı eşkıyalar kendilerine karşı ciddi bir direnç olmaması hasebiyle özellikle ordunun seferde olduğu dönemlerde yaşlılardan, sakatlardan veya kadınlardan oluşan, savunmasız durumdaki köyleri yağmalamışlar, kırsalın ekonomik kaynaklarını kurutmuşlardı.⁸⁴ Tüfekli pek çok genç; gerek işsiz ve aç-açıkta kaldığında, gerekse kendilerini kapı halklarına katılmaları için parayla tutan hamilerine hizmet ederken, çeşitli suçlar işlemişler, gaddarlık etmişler ve köylülere büyük bir bağlılık hissetmediklerini, hatta sık sık köylünün aleyhine hareket edebileceklerini göstermişlerdi.⁸⁵ Dolayısıyla Avrupa tarzı “soylu haydut” ti-

83 Hobsbawm, *Eşkıyalar*, ss. 24-44. Hobsbawm, sosyal eşkıyalığın büyük ölçüde lordların, şehirlerin, hükümetlerin, hukukçuların hatta bankaların sömürüsü, zulmü ve idaresi altında yaşayan toplumların olduğu yerlerde rastlanan genel bir özellik olduğunu ifade eder. Eşkıyalığı Robin Hood misali asil soyguncular, ilkel direniş savaşçıları ve etraflarına dehşet saçan intikamcılardan oluşan gerilla birimleri olmak üzere üç ana grupta toplar. Hobsbawm, *Eşkıyalar*, ss. 9-10.

84 Barkey, *Eşkıyalar*..., ss. 193-194.

85 Celali İsyanları hakkında ilginç bir analiz için: Sencer Divitçioğlu, “‘Oyun Teorisi’ Bağlamında Celali İsyanları,” *Cogito - Osmanlılar Özel Sayısı*, Yapı Kredi Yayınları, S.19, Yaz 1999. İstanbul, ss. 136-146.

polojisinin Osmanlı taşrasına yansması, özellikle Celali döneminde oldukça olumsuz olmuştur. Bu konuda Faroqhi şu tespiti yapmaktadır:

Çoğu sanayi öncesi toplumda (bazen sanayileşmiş olanlar da bile) kimin eşkıya, kimin asi olduğunu saptamak güçtür. Vergiler ve hizmetlerle bunalmış köylülerin çoğu eşkıyalara sadece soyulma korkusundan ya da yakınlık duyduğu için dayanışma duygusuyla değil, kendi zorlu hayatlarına karşı çıkmak için destek veriyordu. Robin Hood, gerçekte hiçbir eşkıyanın uzun süre dolduramayacağı bir idealdi daha ziyade. Para sıkıntısı, çeteye yeni dâhil olmuş mensupların baskısı ya da ihtiyaçları, bildikleri yerlerin dışında düşman bir çevrede faaliyette bulunmaları, neredeyse bütün çete başlarını yoksullara da saldırmak ya da zenginler ve soyluların amaçlarına hizmet etmek zorunda bırakıyordu. Ama uzun vadede bunun öcü alınabiliyordu, çünkü çevresinde artık kabul görmeyen bir çete başı sıklıkla ya öldürülüyor ya da devlet güçlerine teslim ediliyordu.⁸⁶

Barkey ise devletin doğu toprakları özelinde Celali eşkıyalığının dehşetini şu cümlelerle tasvir etmektedir.

Doğu Anadolu için önemli olan bir başka türden tarihsel kaynakta, Ermeni rahip ve vakanüvisleri karşılaştıkları eşkıyaların hikâyelerini anlatmaktadırlar. “Keseke,” “Kör Gaya,” “Ebu Hançer,” “Topuzi Büyük,” “Siki-Böyük” ve “Gara Sahat” gibi lakapları olan bu kişileri, köylülerin iyiliği için kendi hayatlarını tehlikeye atan iyi kalpli Robin Hood’u olarak düşünmek biraz zor. Ermeni vakanüvislerinin anlattığı hikâyeler dehşet verici: İnsanlık dışı işkenceler yapıyorlar, yiyeceklerinin gerisini nereye sakladıklarını söyletmek için köylüleri ayaklarından asıyorlardı. Hovhannavank manastırındaki yaşlı ve hasta bir keşiş, kendisine kilise hazineleriyle papazların tören giysilerinin yerini söyletmeye çalışan eşkıyalarca işkenceyle öldürülmüştü.⁸⁷

86 Suraiya Faroqhi, *Devletle Başa Çıkmak - Osmanlı İmparatorluğu’nda Siyasal Çatışmalar ve Suç (1550-1720)*, (Çev: Hamide Koyukan Bejsovec), Alfa Yayınları, İstanbul, 2016, s. 203.

87 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 189.

Alıntıda bahsi geçen işkencelerin ve yağmaların şiddeti, 16. yüzyıl sonlarında ciddi anlamda artacaktı da. Özellikle Sultan III. Murad zamanında Avusturya ve İran savaşlarının gereğinden fazla uzaması nedeniyle asker huduttan ayrılamamış ve sancakların inzibattan yoksun olması sonucu taşrada bölük bölük eşkiya grupları türemiş, sonrasında da “erazil-i reaya memleketi hali bulup tarik-i yağmaya sapmıştı.”⁸⁸ Ancak Celali isyanlarının ciddiyeti konusunda milat addedebileceğimiz olay Eğri Seferi olmuştu. Sultan III. Mehmed, 1596 yılında Habsburglar üzerine sefere çıkılacağını ilan etmiş ve ivedilikle asker toplanması için hükümler çıkarmıştı. Ancak tımarlı sipahilerden önemli bir bölümünün izinsiz olarak savaşa dâhil olmamasının ya da yoldan geri dönmesinin yanı sıra binlerce asker de Haçova Meydan Muharebesi sırasında firar etmişti. Osmanlı ordusu bozgundan kıl payı kurtularak savaşı kazanmayı bilmişti. Ancak savaştaki başarıları nedeniyle sadrazam yapılacak olan Çağalazade Sinan Paşa, firariler konusunda şiddetli bir cezayı es geçmemişti. Savaş sonrası yapılan yoklamanın ardından yaklaşık otuz bin kaçak sipahi tespit edilmiş ve çoğunluğu yüksek gelirli toprak sahibi olan bu kişilerin isimleri tımar ve zeamet defterinden silindikten sonra söz konusu isimlerin malları müsadere edilmiş, imtiyazları kaldırılmış, kendileri de ağır cezalara çarptırılmıştı. Bunun üzerine tıpkı Bayezid olayında olduğu gibi pek çok firari, canından olmamak için dağlara sığınmıştı.⁸⁹ Cezar, bu noktada firar sonrası asayişsizlik çıkaran taraf perspektifinden bir yorumda bulunmuş ve şu ilginç cümleleri kurmuştur:

Âsi bir kimsenin yakalanıp öldürülmesi, belki, çaresizlik karşısında başvurulacak bir temizlik yolu sayılabilirdi. Lâkin geçimi toprağa

88 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 20.

89 “Haçova Savaşı’ndan IV. Murad’ın 1623’te tahta çıkmasına kadarki dönemde tımar sistemi istikrar-sız bir durum sergiledi ve Padişah II. Osman’ın katlini (1622) tertipleyen yenicilerle saray sipahilerinin gücünün artması nedeniyle kayda değer bir ilgi görmedi. Tımar sahipleri, yeni koşullara uyum sağlayamadıkları için sık sık şikâyet edilse de, savaşlarda kullanıldılar.” Barkey, *Eşkiyalar...*, s. 73.; XVII. yüzyıl başlarına tekabül eden bu kargaşa döneminde, özellikle başlarındaki kaçak idari amirin emrinde bölük nizamlarını bozmadan hareket eden pek çok çete, taşrayı alt üst etmişti ki Celali şeflerinin en ünlülerinden Karayazıcı da, bir sancakbeyi kaymakamı iken bu surette isyancıların başına geçerek Osmanlı’ya uzun süre uğraştırmıştı. Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 21.

bağlı insanları dirliklerinden mahrum bırakmak, herhalde, hiç de akıllıca bir hükümet icraatı olmasa gerekti. Hükümet sipahinin elinden dirliğini almakla, onu hemen hemen açlığa mahkûm etmekte ve dolayısıyla eski sipahiyi karın tokluğuna birisinin yanına sığınmaya veya gayrimeşru şekilde geçimini sağlamaya sevk etmiş olmaktadır. Böyle adamlar, şüphesiz, hükümete rahmet okuyacak değildi. Muhalliflik ruhlarına işliyecek olan bu gibi kimseler, ya herhangi bir vak'ada kendi lehlerine faydalanmak için kendiliklerinden faaliyete koyulacaklar, ya bir menfaat vaat edenin arkasından koşacaklar veyahut da böyle şeyler vuku bulmaz ve geçim sıkıntıları da uzun boylu devam ederse, hırsızlık ve eşkıyalık yolundan hayatlarını idameyi son çare olarak görecektirler⁹⁰

Ünlü devlet adamı Koçi Bey de, Haçova ve sonrasında, sipahilerin elinden dirliklerinin alınmasının olumsuz yansımalarını, risalesinde şu cümlelerle ortaya koymaktadır:

Saadetlü ve şevketlü, yıldızlar kadar çok askere malik olan padişah hazretlerinin tamamen uyanık olan mübarek hatırlarına gizli değildir ki yeryüzünde fitne ve fesad, şer ve kavganın duyulup yayılmasına, eşkıya ve azgınların üstün gelip şöhret bulmalarının sebebi, din askeri olan zeamet ve tımar askerinin halen dirlikleri kesilip, kendilerinin nam ve nişanlarının kayboluşudur. Bu yüzden fitne ve fesat âlemi tuttu...⁹¹

Gerçekten de fesat âlemi tutmuş ve yüzyılın sonlarında durum o kadar ciddi bir hal almış, öyle şiddetli ve kimi zaman da öyle aşırı derece yıkıcı hale gelmişti ki, yerli ve yabancı çoğu çağdaş gözlemci bunlardan etkilenerek Osmanlının yakında çökeceğini dahi öngörmüşlerdi.⁹² Celali isyanları nedeniyle ortaya çıkan buhran ve aynı tarihlere denk gelen ekolojik değişim nedeniyle büyük bir kıtlık ve beslenme sorunu ortaya çıkmıştı. Öyle ki bu dönemlerde temel gıda maddeleri, adeta karaborsaya düşmüştü.

90 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 109.

91 Koçi Bey, *Koçi Bey...*, s. 57.

92 İnalçık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 23.

1578 yılında Manisa'da bir köyü basan eşkıyaların ilk hedefi köydeki un değirmeni olmuş, ancak köylüler canları pahasına da olsa silahlı çatışmaya girerek değirmenlerini ve unlarını vermemek için direnmişlerdi. Yine 1588 tarihinde Güney Marmara güzergâhında seyahat eden Alman seyyah ve eczacı Reinhold Lubenau, İzmit'in ciddi bir iase krizi içerisinde olduğunu görmüş ve yiyecek bulamayan insanların bölgelerini terk ettiklerine şahit olmuştu. Nitekim seyyah, bölgede soğan, sarımsak, yağ, sirke ve su haricinde başka bir gıda maddesi olmamasını, hayret dolu ifadelerle kaleme almıştı.⁹³ Döneme ilişkin anlatılarda insanların at pisliklerindeki tahılları temizleyip yemeye çalıştıklarından veya bazı dağ köylerinde açlık nedeniyle ceset tüketildiğinden bahsedilmekteydi. 1608 yılında Ermenice el yazması bir kolofonda⁹⁴ abartılı olduğu düşünülse de şu rivayet yer almaktaydı:

Her yerde o kadar aşırı kıtlık vardı ki, mezarlıktan ölüleri alıp yiyorlardı. Anne babalar çocuklarını yiyordu... Oruç günlerinde köpek ve kedi ve her tür pis hayvanı yiyorlardı. Aç karnın yarattığı delilikle insafı unutup ve vahşi hayvanlar gibi pusu kurarak birbirlerini avlıyorlardı. Bir anne evinden çıktığı zaman, aile çocuğunu kurban ediyordu. Annesi evine ulaştığında (evladının) pişirilmiş etini önüne koyuyorlardı ve o bilmeyerek bu eti yiyordu... Erzurum'da insanların etini ve yağını satıyorlardı. Şehrin paşası meseleyi öğrenince, (bunu yapan) adamları boğdurttu, fakat olayları engelleyemedi.⁹⁵

Tüm bu yoksulluk ve bozulma nedeniyle kıyametin hicretin bininci yıldönümünde geleceği kehanetinde bulunanlar, korkularının haklı olduğuna inanmaya başlamışlardı. 16. yüzyılın başı gibi erken bir dönemde dahi topraksız asi başıboş köylülerin yağmalarıyla başlayan bu hareket, 1598-1599 yıllarındaki şehzade savaşları esnasında ivme kazanmış, 1560-1587 arasındaki dönemde suhte ve levend talanları şeklinde devam etmişti. En kritik

93 Karademir, *İmparatorluğun Açıklıkla...*, ss. 101-102

94 Kolofon: Bir kitabın genellikle başlık sayfasında bulunan matbaa amblemi ve kitapla ilgili açıklamalardır. Yunanca "zirve, son nokta" veya "son rötüşler" anlamına gelen kolophon kelimesinden gelmektedir.

95 Henry R. Shapiro, "17. Yüzyıl Osmanlı Ermeni Sosyal ve Entelektüel Tarihine Aralanan Yeni Bir Pencere - Ermenice El Yazması Kolofonlar," *Toplumsal Tarih*, S. 265, Ocak 2016, s. 40.

safhasına ise ünlü Celali şeflerinin ve sekban bölüklerinin katılımı sonucunda, tımarları ellerinden alınan Haçova firarilerinin de etkisiyle 1596 - 1610 tarihleri arasında girmişti.⁹⁶ Köyler, kasabalar, hatta surla korunan büyük şehirler söz konusu süreçte eşkiya tahribatına uğramış; Amasya ve Çorum'da Karayazıcı Abdülhalim, Ankara, Kütahya ve Afyonkarahisar'da Deli Hasan, Kilis ve Halep'te Canboladoğulları Osmanlı ordularıyla girdikleri sıcak çatışmalarda taşrayı yerle bir etmişlerdi.⁹⁷ Celali isyanlarının 1610 yılında durulmasından sonra ise 1620'li yıllarda yeni liderler türemiş ve idarecilerin teyakkuz hali yüzyıl sonuna kadar devam etmişti. Böylesi bir kargaşa zamanında, çalışmamızın ana konusu olan ve devletin seçkin topraklarından sayılan Batı Anadolu da yaşananlardan haddiyle etkilenmiş ve isyan dalgasından nasibini almıştı.

BATI ANADOLU'DA ZUHUR EDEN EŞKİYALIK

Batı Anadolu'daki eşkiyalık faaliyetleri daha Celali isyanları başlamadan önce dahi bölgede oldukça geniş bir alanda kendini hissettirmiş, isyan yıllarında ise Aydın, Saruhan ve Menteşe sancaklarında pek çok atlı / silahlı çete türemişti. Kaz dağlarından Menteşe kıyılarına dek sayıları binleri aşan eşkiyalar; kasabaları yağmalamış, seyyar tüccarları soymuş, kervan güzergâhlarına pusu kurmuş, hatta iç kesimlerde şehir kuşatıp, yerleşimlerden düzenli haraç almaya başlamışlardı.⁹⁸ Elbette tüm bu faaliyetleri böylesine yoğun ve uzun bir süre yapabilmelerine de askeri ve sosyo-ekonomik şartların yanı sıra coğrafyanın ekolojik, topoğrafik ve sosyal elverişliliği imkân sağlamıştı.

Batı Anadolu'da eşkiyalığın en yoğun görüldüğü yer olan Aydın sancağı, kuzeyde Küçük Menderes, güneyde ise Büyük Menderes olmak üzere iki büyük nehir havzasından oluşuyordu.⁹⁹ Dağlarla çevrili, çok verimli iki alüvyonlu ovası bulunmaktaydı. Verimli bağ ve bahçelerin yanı sıra pamuk,

96 İnalçık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 512.

97 Barkey, *Eşkiyalar...*, s.158.

98 Barkey, *Eşkiyalar...*, s. 15.

99 "Aydın sancağı hakkında günümüze çok daha az belge kalmasının nedeni, biraz da, merkez kasabalarında çıkan büyük yangınlardır... Kadi sicillerinin elimizde olmayışı, bu sancağın köy ve kasabalarındaki yaşam hakkında bir resim çizmemizi güçleştiriyor. Tarihçiler, ruznamçe ve tapu tahrir defterlerinden yararlanarak bu bölgenin tarihinin bir kısmını yazabilmişlerdir; ancak bu bilgilerde bir cansızlık, insansızlık var. Aydın sancağı 16. yüzyılda on bir kazadan oluşmaktaydı: Köşk, Tire, Sart, Alaşehir, Birgi, Kozhisar, Beyşehir, Bozdoğan, Arpaz, Sultanhisarı ve Yenişehir." Barkey, *Eşkiyalar...*, s. 255.

tütün, susam, kestane, elma, üzüm ve çeşitli meyvelerin yetiştiği tarlalar fazlasıyla mevcuttu.¹⁰⁰ Dolayısıyla yüksek gelirlerin sağlandığı hasat mevsimi, yani bahar ayları, bölgede eşkıyalık olaylarının yoğunlaştığı zamanlar iken, karlı dönemlerde ara verilmekteydi.¹⁰¹ Bir Akdeniz yerleşimi olan Batı Anadolu'nun yumuşak iklimi hesaba katıldığı zaman Braudel'in şu tespitleri oldukça yerindedir:

İlkbahar ve yaz mevsimleri yaşamın hızlı bir ritim tutturduğu dönemdir. Parıldayan, çoğu zaman nemli, “ağaçları tomurcuklandıran,” “canlı” rüzgâr estiğinde, sıcak ilkbaharla birlikte yaşam hızlanmaktadır. Tarlalarda son sürüm işleri tamamlanmakta ve daha sonra, kısa bir süre içinde hızlı bir ritimle bütün ürün kaldırmaları birbirlerinin ardına dizilmektedir Buğday hasadı Haziran'da, incirler Ağustos'ta, bağ bozumu Eylül'de... İşte bu zenginlik dönemi olan yazla birlikte, savaşlar da bütün biçimleriyle acele etmektedir; “kara savaşı,” “kadirga savaşı,” “korsan savaşı” ve “kır eşkıyalığı.”¹⁰²

İklim ve eşkıyalık arasındaki organik bağın Batı Anadolu'ya yansımaları, her sene Mart ortasından, Kasım ayına kadar süren soygunlar ve yağmalardı. Tarıma elverişli yapısının yanı sıra 17. yüzyıl başlarında Batı Anadolu hinterlandı, özellikle Küçük Menderes ovası ve Aydın dağlarının arasında kalan yerleşimler; hanları, kervansarayları ve büyük pazarlarıyla Osmanlı devletinin diğer bölgelerinden gelen tüccarları cezbeden cazibe merkezlerinden sayılıyordu. Öyle ki bölgede dokunan pamuk iplik, Venedik ve İspanya pazarlarına dek ulaşabiliyordu. Dolayısıyla bölgedeki seyyar tüccarlar ve kervanlar, her zaman eşkıyaların iştahını kabartan yüklü ganimetler barındırıyordu.

Eşkıyalık konusunda elverişli hava şartlarının yanı sıra, bölgenin topoğrafik yapısı da belirleyici unsurlardan idi. Zira Batı Anadolu, doğu-batı doğrultusunda uzanan dik ve birbiriyle birleşen dağlarla kaplıdır. Dağlar çok yüksek olmamasına rağmen birinci jeolojik döneme ait eski kitlelerden

100 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 256.

101 Hobsbawm, *Eşkıyalar*, ss. 21-22.

102 Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (Çev. Mehmed Ali Kılıçbay), Cilt I, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1989, s. 165.

meydana geldikleri için gayet sarp, keskin ve diktirler. Dağlara çıkılması ve inilmesi çok güç olduğundan, büyük askeri birliklerin hareketlerini ve takiplerini neredeyse imkânsız kalan bu coğrafya, eşkıyalar için çok güvenli bir sığınaktı. Bölgedeki dağların yanı sıra eşkıyalar için bir başka avantaj da, dağları örten ormanlardı. Özellikle Bozdağlar, Aydın ve Menteşe dağlarının üst kesimleri karaçam ve kayın ormanlarıyla kaplı, sık ve saklanmaya imkân tanıyan alanlardır.

Vilayetin doğusunda yüksekliği 2380 m.ye varan Babadağı kaplar. Aydın ilinin içini kaplayan dağlar, Büyük Menderes nehrinin kuzey ve güneyinde uzanırlar. Menderes nehrinin kuzeyinde Çamlık, Oyuk, Karlık, Malgaç ve Cevizli dağları vardır. Bu dağların en yüksek 1730 m. yüksekliğinde Çamlık ile Oyuk, Karlık ve Malgaç tepelerini meydana getiren ve yüksekliği 1535 m. olan Karadağ'dır. Bölgede Büyük Menderes'in güneyini Menteşe dağlık kitlesi oluşturur. Bunlar arasında yüksekliği 1700 m.yi bulan Karıncalı, Madran, Gökbel, Beşparmak ve Çubuk dağları önemli dağ sıralarıdır. Küçük Menderes'in kuzeyinde, vilayetin en büyük sıradağı olan Bozdağ başta olmak üzere Geyikli dağ, Kartal dağı, Mahmut dağı ve Çalı Baba dağları vardır. Babadağ, 2380 rakımlı en yüksek tepeden itibaren 1300 m.ye doğru inerek Aydın iline girer. Karacasu kasabasının altından geçen Dandalas çayına geniş bir vadi ile geçit verdikten sonra Karıncalıdağ ile birleşir. Karıncalıdağ, doğusunda Dandalas, batısında Akçay ırmaklarına geçit verip; önce inceleşir, sonra kalınlaşarak Menderes ovasına doğru uzunca bir çıkıntı yapar. Yüksekliği 1699 m. olan Karıncalıdağ, güneyde Muğla sınırına dayanır ve doğusunda güzel yaylalar vardır. Büyük Menderes havzasının en büyük görüntü kütlesini oluşturan Madran dağı 1792 m. yükseklikte olup, üzerinde yaylalar olan bir dağdır. Kuzeyden dik ve keskin yamaçlar şeklinde görünüşü olan Gökbel dağı, 1412 m. rakımlı olup; fıstık ormanları ile kaplı hayvancılığa uygun yaylaları vardır. Beşparmak dağı, batıda Bafa gölünü çevreledikten sonra Kocaorman dağına omuz vermiştir. Granit kayalardan oluş-

muş beş sivri tepeden ibaret olup 1367 m. yüksekliğindedir. Küçük Menderes nehrinin kuzeyinde yer alan Bozdağlar kitlesi, derinlemesine yayılmış yüksek bir plato görünümünde olup, Alaşehir, Salihli, Ödemiş, Birgi arasında kütleleşip doğudan-batıya doğru gittikçe alçalarak basıklaşır. Bozdağın en yüksek tepesi 2159 m. olup, batıya doğru Hacı Ali karlığı tepe 1839 m., Kumpınar tepe 2070 m., Çatal sivri tepe 2133 m., Keldağı 1372 m., Çatma dağı 1300 m., Çaldağı 1407 m. ve Mahmut dağı 1382 m.dir. Bu dağlar Karabet çukurunu aşıp, Nif dağına kadar ulaşır.¹⁰³

Dolayısıyla erken dönemlerden, devletin yıkılışına dek bu coğrafyada eşkıyalar, kaçaklar, kaçakçılar ve firariler hiç eksik olmamıştır.

Batı Anadolu, her daim eşkıya barındıran bir bölge olsa da, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren levend ve suhte yağmacıların sayısı normalin üstünde bir artış sergilemişti. Bölgede başıboş levendlerin, suhtelerin ve tekinsiz korsanların yağmaları 16. yüzyıldan itibaren kendini göstermeye başlamış, sekban bölükleri 1580 yılından itibaren eylemlerinin şiddetini arttırmış ve 1596 - 1610 tarihleri arasında Celali yıkımlarının en şiddetli hali tezahür etmişti. Sonrasında da yüzyıl sonlarına dek Celali ardılı olan başka şefler ve asi komutanlar etkili olmuştu. Bu süre zarfında Menteşe, Saruhan, Bergama, Kula, Kırkağaç, Tire, Soma, Akhisar, Balıkesir, Manisa ve Aydın sancak, vilayet ve kasabalarının hemen hemen her noktasında isyancılarla devletin gönderdiği askerler arasında çarpışmalar yaşanmış ve çok kan dökülmüştü.¹⁰⁴ Tüm bu eylemler de, köklü bir başkaldırı geleneği olan Batı Anadolu coğrafyasında; yüzyıllarca sürece eşkıyalık faaliyetlerinin kurumsallaşmasına imkân sağlamıştı.

16. ve 17. yüzyıl boyunca Batı Anadolu'da; kendi hesabına eşkıyalık yapanlar ve köyleri yağmalayıp reayayı esir pazarlarında satan çete reisleri olduğu kadar, binlerce eşkıyayı kolektif bir örgütlenme sonrası peşinden sürükleyen Celali şefleri de görülmüştü. Bu bağlamda aralarındaki yapı-

103 Sabri Yetkin, *Batı Anadolu'daki Eşkıyalık Olaylarının Yapısal Bir İncelemesi (19. Yüzyılın Son Çeyreğinden Balkan Savaşına)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1995, ss. 60-62.

104 Akdağ, *Türk Halkının...*, ss., 165, 177, 293.

sal fark düşünöldüğünde Batı Anadolu eşkıyalığını gerek küçük yağmacı gruplara liderlik yapan asker ya da aşiret kökenli bağımsız eşkıya reisleri, gerekse büyük şehirler kuşatan, ordular vuran Celali önderleri olarak kronolojik şekilde kategorilendirip, ayrı başlıklarda ele almak faydalı olacaktır.

Batı Anadolu'daki Kıyı ve Kara Korsanlığı

Batı Anadolu kıyıları, adaların ve anakaraların girintili çıkıntılı, vahşi ve genellikle karayolundan ulaşılması son derece güç bir coğrafi yapıya sahip olması nedeniyle daima deniz eşkıyaları veya diğeri ismiyle korsanlar için ilgi duyulan bir alan olmuştur.¹⁰⁵ Zira bu fiziki özellikleri bölgeyi korsanlar için sayısız güvenli barınağın ve uygun pusu noktalarının olduğı bir yere dönüştürmekteydi. Ünlü denizci Piri Reis, Ege kıyılarını anlatırken deniz levendlerinin eksik olmadığı Batı Anadolu özelinde Sığacık limanını ve korsanlar açısından tercih sebebini şu cümlelerle dile getirmektedir:

...Mezkûr köy Aydın sancağına mensubdur. Ve ba'de işbu yerden ta Kesri kenarlarına varınca deniz kenarları alçak ve denizi yufka sudur. Amma işbu tarikte Kumkısığı derler, alçak hem sığlu yerlerdir. Ol sığları kible tarafına geçtikten sonra gün su biraz miktardır gemiler gizlenirler. Yani harami levendi kayıkların gizlenirler ve anın kible burnun ortasına yaturlar, ol adaya palamar çıkarılır, amma dururlar, demür yerleridir. Ve Kesri'nin gündeğusu, Ilıca önünde bir adacık vardır, ol adacığın küçük gemilere günbatısı

105 "Mevcut iktidarlar tarafından yaşam sürdükleri coğrafyaya göre 'asi, eşkıya, harami, çapulcu' gibi isimlerle nitelendirilen bu denetimsiz güruhların karada yaşayanları, kentlerin aşılması çok zor kaleler ve surlarla korunduğı dönemlerde kaçırma, cinayet ve soygun gibi eylemler sonrası sığınmak için dağ geçitlerini ve sarp kayalıkları tercih etmişlerdi. Denizlere açılanları ise henüz okyanusları aşabilen gemileri yapacak teknoloji söz konusu olmadığı zamanlarda küçük teknelerle sahilleri basıp insan kaçırmaya veya küçük çaplı soygunlar yaparak güvenli koyalara saklanmaya başlamışlardı. Ele geçirilmelerinin zorluğu nedeniyle özellikle sahil yerleşimleri açısından karadakilere göre çok daha tehlikeli olan deniz eşkıyaları; yaptıkları baskınlarda hayvanlara ve tahillara el koymuşlar, insanları ise fidye zamanında ödenmediğı takdirde cinsiyetlerine, fiziksel durumlarına ve yaşlarına göre ya köle olarak kullanmışlar, ya da esir pazarlarında satmışlardı. Bu zorbalığa dayalı ekonomik geçim kaynağı; insanın doğaya hükmetmeye başladığı ilk zamanlardan beri dünyanın neredeyse her yerinde varlığını sürdürse dahi, jeopolitik ve sosyo-ekonomik elverişliliğı nedeniyle özellikle Akdeniz'de oldukça yaygın bir biçimde görölmüştü." Mehmed Başaran, Ali Özçelik, "Garp Ocakları Merkezli Akdeniz Korsanlığı'nın Batı Anadolu'ya Sosyo - Ekonomik Etkileri," *Uluslararası 500. Yılında Cezayir, Barbaros Hayrettin Paşa ve Osmanlı Denizciliğı Sempozyumu*, Manisa, 1-3 Aralık 2016, Yayımlanmamış Sempozyum Bildirisi.

emin eyü yataktır. Karayel, yıldız, poryaz karadan düşer ve ba'de eğer Kuşadası'na varırlarsa ol ada ile Anadolu'nun ortasına yaturlar, ol adaya palamar çıkarırlar amma mezkûr adadan çıkub Ayyürük'e giderken bir taş var, gözetmek gerek. Ayyürük önü sığlardır, harami kayıkları ol sığlardan eksik olmaz...¹⁰⁶

Bölgede korsanlığın yoğun olmasının coğrafi koşullarla açıklanabilecek bir diğer nedeni de Doğu Akdeniz'de var olan hatırı sayılır nüfusun ve bunun beraberinde getirdiği ticari etkileşimin varlığıydı. İskenderiye'yi Rodos ve Kıbrıs üzerinden Batı'ya yani Venedik ticaret güzergâhına bağlayan yol Doğu Akdeniz korsanları için oldukça iştah açıcıydı. Ayrıca Mısır, Anadolu sahili, Selanik, Eğriboz ve Mağrip ile Mısır arasındaki gidiş gelişler de bölgeyi korsanlar açısından oldukça çekici bir av bölgesi haline getirmişti.¹⁰⁷ Üstelik Ege denizinin doğu havzasının coğrafi durumu ve o dönemin gemi teknolojisi sürekli aynı yolların kullanımını zorunlu kılıyordu ve bu durumda korsanlar için zahmetsiz pusulalara ve yağmalara imkân veriyordu. Söz konusu elverişlilik nedeniyle bu coğrafyada Orta Çağ boyunca mevcudiyetlerini sürdüren korsanların yanı sıra Batı Anadolu kıyılarındaki Türk korsanlığı da, Osmanlı donanması henüz Akdeniz sularında korku salmadan önce faaliyet gösteriyordu.¹⁰⁸ Dolayısıyla denizcilik konusunda kadim bir tecrübe-

¹⁰⁶ Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 123.

¹⁰⁷ Nicolas Vatin, *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar (Doğu Akdeniz'de Savaş, Diplomasi ve Korsanlık)*, (çev. Tülin Altınova), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s.73.

¹⁰⁸ İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 14. İla-veten Gelibolu Tersanesini ve donanma üssünü yaptıran Yıldırım Bayezid zamanında bazı Osmanlı gemileri Hristiyanlara ait Ege adalarına karşı korsanlık olarak addedilebilecek saldırılar düzenlediği bilinmektedir. Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 171.; "Malazgirt savaşı sonrası Anadolu'nun Batı kıyılarına dek ilerleyen Türkler burada hızla deniz faaliyetlerine başlamıştı. 1085'te İzmir ve civarını fetheden Çaka Bey 40 parçadan oluşan donanmasıyla Midilli, Sakız, Sisam, Rodos gibi stratejik bazı adaları fet-hetmiş ve denizlerde Bizans'a karşı bir tehdit unsuru olarak ortaya çıkmıştı. Sonrasında Selçukluların Karadeniz ve Akdeniz'de kurdukları tersaneler ve donanmalarla da süregelen deniz akınları, kıyılarda kurulan beylikler zamanında bir kademe daha ilerlemişti. Usta ve gözü pek denizcileri bulunan Aydınoğulları'nın ve güneyindeki Menteşeoğulları'nın Ege kıyılarındaki seferleri Batı kaynaklarında korsanlık olarak kaydedilmişti. Özellikle Aydınoğlu Gazi Umur Bey'in 300 - 400 gemiden oluşan donanması; Kıbrıs'a, Girit'e, Ege sahillerini Venediklilerden korumak için Bozcaada ile Sakız Adası'na ve Gelibo-lu'ya sefer düzenleyecek kadar güçlenmişti. Hristiyan korsanlığına karşı bir hamle olarak varlığını sürdüren bu Müslüman deniz teşkilatlanması, küçük bir kara beyliği olarak kurulan Osmanlıların hâki-miyeti sonrası da varlığını devam ettirmişti. Bu bağlamda Osmanlı denizciliğinin XIV. yüzyıl başlarına kadar giden bir Batı Anadolu deniz gaziliği geleneğine dayandığını söylemek yanlış olmaz." Başaran,

ye sahip olan Batı Anadolu, topraklarından Müslüman veya gayrimüslim pek çok korsan çıkarmıştı. 15. yüzyılda, çoğunluğu Batı Anadolu'da olmak üzere korsanlara açık üs ya da sığınak ve pazar olarak nitelendirilen yerler gayrimüslim korsanlar için Rodos, Thasos, Skyros, Siathos; Müslümanlar içinse Foça, İzmir, Seferihisar, Milet, Antalya ve Eğriboz'du.¹⁰⁹ Bahsi geçen coğrafi alanda faaliyet gösteren korsan reislerinin emrinde yağmalar yapan dinamik Batı Anadolu gençleri, Garp Ocaklarının insan kaynağını oluşturmalarının yanı sıra Aydın ve Menteşe sancaklarında devamlı surette faaliyet gösteren korsan gemilerine tayfa olmuşlardı.

Osmanlı kroniklerinde ve Venedik resmi yazışmalarında yer alan Kara Turmuş olayı; Batı Anadolu'daki devlete bağlı denizcilik ve denetim dışı korsanlık faaliyetlerini aynı örnek üzerinden göstermesi açısından ilginçtir. 1497 yılında İzmir Seferihisarlı Kara Hasan adındaki bir denizci donanmaya katılarak sultanın levendleri arasında yerini almıştı. Bir sene gibi kısa zamanda başarıları ile de bir kadirganın başına getirilmiş, iki fusta¹¹⁰ ve bir barza / barça¹¹¹ idaresiyle başlayan reisliği ertesi sene yedi fusta liderliğine kadar çıkmıştı. Venedik kayıtlarına göre 1498 yılında Sakız adasında ve bir Osmanlı adası olan Limni'de devlet adına korsanlık yapmaya başlamıştı. Kısa bir süre sonra da kardeşi Kara Turmuş'u yanına almış ve birlikte baskınlar vermişlerdi. Ancak Venediklilerle yapılan Modon savaşı sırasında Burak Reis'in gemisinde bulunan Kara Hasan yine 15 Ekim 1499 tarihli Venedik raporuna göre kendisine isabet eden bir top güllesiyle vurularak ölmüş, bunun üzerine kardeşi Kara Turmuş da -Sadeddin Efendi'nin "*Tacüt Tevârih*" adlı eserinden öğrendiğimize göre- donanmadan firar etmişti. Memleketi Seferihisar'a geri

Özçelik, *Garp Ocakları...*, ss. 13-14.

109 Vatın, *Rodos Şövalyeleri...*, s.72.

110 Fusta, muhtemelen Arapça kökenli Portekizce bir kelime olup, Portekiz donanmasına ait 10 ilâ 18 oturaklı, bir ya da iki direkli, orta büyüklükte, altları düz, hafif bir gemi türüdür. Beklenmedik durumlarla düşmana karşı koyabilecek sağlamlıkta inşa edilirdi ve pruva kısmında falcão ve berço denilen birkaç tane küçük çaplı topu bulunurdu. Korku salan bir savaş gemisi olan fusta'ları Portekizliler genellikle Hindistan'da kullanırlardı. Fusta'lar üstün manevra yeteneği olan, hızlı gemilerdi, diğer gemilerin onlara yetişmesi çok zordu. Bununla birlikte sınırlı sayıda savaşçı taşıyan ve kadirgalardaki gibi büyük çaplı topları olmayan bu gemilerin Osmanlı kadirgalarna karşı koyabilmeleri mümkün değildi. Kürekçiler hür kimselerden olduğu için çıkan çarpışmalarda savaşçılara katılırlardı. Ertuğrul Önal, "Piri Reis'in Hümmüz Seferi ve İdamı Hakkında Türk ve Portekiz Tarihçilerin Düşünceleri," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2010, S. 47, C. 29, s. 4

111 Kalyon türünden, asker taşımada ya da yararlanılan küçük savaş gemisi.

dönüp orada kendisine gemiler yaptırarak on fusta ile korsanlığa başlayan bu hırslı korsan reisi pek çok köyü yakıp yıkmıştı.¹¹² Yaptıklarıyla Osmanlı yöneticilerinin tepkisini çeken Kara Turmuş'un sonraki faaliyetlerini ve sonunu Sadeddin Efendi şu cümlelerle özetlemektedir:

Uzun yıllar korsanlık yaptı ve kötü insanlarla birlikte olduğu için de yaptığı kötülükler gitgide arttı. Zararlı davranışları Saray'ın bilgisine ulaşınca on kadirge silahlandırıldı ve bu eşkıyayı ele geçirmek için beş yüz yeniçeri gönderildi. Ama Kara Turmuş'un inine saldırdıkları zaman, beriki kıyafet değiştirerek kaçtı ve kurtuldu. Onu izleyemedikleri için çok sayıda mal bulunan evini yağmaladılar. Yaklaşık beş yüz yelken ve çapa ve de başka denizcilik gereçleriyle birlikte, sayısız top, tüfek ve savaş aletlerini ele geçirdiler. Bunların tümüne devlet hazinesine (miri) teslim edilmek üzere el konuldu... Dağlık ve ıssız bölgelerde başıboş dolaşırken, Kara Turmuş memleket memleket amaçsız gezmeye koyuldu. Birkaç yıl boyunca köşe bucak saklanmakla yetindi. Sonunda Aydın eli Sancakbeyi Çaşnegir Sinan Bey tarafından ele geçirildi, o da korsanı Babüssade'ye gönderdi. Hicri 909 yılının 14 Zilhicce'sinde,¹¹³ bir Perşembe günü, Karadeniz kıyılarındaki yüksek yaylalara gitmesi (ona) emredildi.¹¹⁴

Yüzlerce yıl boyunca isyancılarla mücadele konusunda şiddetle ve diplomasiyle örülmüş kendine has bir ceza sistemi geliştiren Osmanlı yöneticileri, gerek karada gerekse Kara Turmuş gibi denizde eşkıyalık yapan pek çok şakiyi ivedilikle ortadan kaldırmış ve bu surette otoritesini korumaya çalışmıştı. Ancak bilinen bir gerçek vardı ki henüz 16. yüzyılın sonları gibi donanmanın ve ordunun çok güçlü olduğu bir tarihte bile eşkıyalığın yaygın bir meslek haline geldiği Batı Anadolu'da asayişsizliği zapt etmek, hele ki kökünden kurutmak pek mümkün değildi. Zira gerek Osmanlı sistemine entegre olsun, gerekse tekneler yapıp kalabalık gruplarla bireysel baskınlar yapısın eşkıyalık her daim kârlı bir meslekti. Elbette eşkıyalığın bölgede bu

112 Sa'dü'd'din, *Tacü't Tevârik*, İstanbul, 1279/1863-1864, ss. 128-131.

113 Miladi 29 Mayıs 1504.

114 Vatin, *Rodos Şövalyeleri*, s.78.

denli yayılmasında sunduğu maddi nimetlerin yanı sıra yağmaya elverişli bir idari serbestliğin de olması etkiliydi. Zira merkezi yönetimin, Anadolu topraklarının dört bir yanında çıkan ayaklanmalarla uğraşmasına neden olan Celali isyanlarının yarattığı kontrolsüzlük, Batı Anadolu'daki pek çok genç için yeni bir fırsat kapısı yaratmıştı. Özellikle bölgedeki isyan dalgasının genişlemesinde, daha önceden sahil yerleşimlerindeki “kefere korsanları” bahane ederek silah taşıma izni alan gençler de oldukça etkili olmuştu.¹¹⁵ Osmanlı korsanlığının Akdeniz'deki merkezi olan Garp Ocaklarının altın çağlarını yaşadığı bu yüzyılda, Kuzey Afrika'ya gidemeyen veya riskleri nedeniyle gitmek istemeyen müsellah Batı Anadolu gençleri ise iç korsanlığa yönelmiş ve Ege ile Rumeli kıyılarını basma yolunu seçmişlerdi. Böylelikle 1550 tarihinden sonra taşradaki harami bölükleriyle at başı giden ve onları aratmayan bir deniz eşkıyalığı hareketi gün yüzüne çıkmıştı.¹¹⁶

Bölgeyi çok iyi tanıyan, gemi ve kayıklarıyla saklanabilecekleri ıssız koyları ve kıyıları çok iyi bilen Egeli reisler, kuraklık, ağır vergiler ve güvensizlik nedeniyle topraklarını terk eden gurbet taifeleri ve çiftbozanların çokluğu nedeniyle, eşkıyalık faaliyetleri için kendilerine tayfa bulmakta çok da zorlanmamışlardı. Birkaç firkateyi dolduran bu levendler gözlerine kestirdikleri savunmasız köy ve kasabaları basıp birçok mal gasp etmişler, esir alıp kaçırdıkları kişileri de köle ve cariye olarak esir pazarlarında satmışlardı.¹¹⁷ Birkaç vaka üzerinden olayın vahametini değerlendirecek olursak 19 Nisan 1550'de Midilli - Edremit ve çevresindeki yerleşimlerin kadılarına yollanan bir padişah hüküm yazısında Molak kadısının bildirdiği bir korsanlık olayı haber edilmekteydi. altmış kişilik bir levend grubu padişah hası olan köylerden Midilli kadılığına bağlı Arban köyünü basarak altmış kişiyi esir almışlar, devamında da yanlarındaki esirlerden ikisini öldürüp fazlasıyla mal yağmalamışlardı. Ayrıca Marko adlı bir Rum da dört arkadaşıyla birlikte mal yüklü bir gemiyle ticarete giderken yine Türk korsanlar tarafından soyulmuştu.¹¹⁸ Bu tarihlerde iç korsanlık faaliyetleriyle ilgili

115 Akdağ, *Türk Halkının...*, ss. 289-290.

116 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 138.

117 Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İltimai Tarihi (1453 - 1559)*, C. 2, 2. bs. Tekin Yayınevi, 1979, s. 472.

118 Akdağ, *Türk Halkının...*, s.138.

hükümler çoğalmıştı. 1558 yılında deniz ve kara eşkıyalarının artışıdan dolayı önlem alınması buyrulmuş, 1559 yılında ise Haslar kadısına yazılan bir hükümde kadının Suyolu köyündeki korsanlık faaliyetlerine müdahil olması ve faillerin yakalanıp haklarından gelinmesi istenmişti. Yine aynı sene Aydın Sancakbeyine yazılan bir hükümde levendlerin reayanın evlerini basıp mallarını gasp etmeleri nedeniyle önlem alınması ve suçluların cezalandırılması emredilmişti.¹¹⁹

Batı Anadolu'da küçük yağmacı grupların asayişsizliklerinin yanı sıra çok daha ciddi ve örgütlü korsanlık faaliyetleri de görülmekteydi. Somutlaştıracak olursak Anadolu vilayetinin kıyı sancaklarındaki beylere ve çevrelerdeki kadılara 30 Ekim 1559 tarihinde gönderilen bir emirde, Bolvadin ve Yenişehir kadılarının Batı Anadolu'daki korsanların faaliyetleri hakkındaki raporları özetlenmiş ve önlem konusunda tedbir almaları istenmişti. Özellikle Tire ve çevresinde devlet donanmasının denize açılmasını fırsat bilen levend taifesinden Tireli Mehmed, Kara Cafer, Ahmed, Deli Bayram, Sefer ve Arnavut Hüseyin adlı reisler altı parça on yedişer oturaklı gemilerle Ege'nin Rumeli çevresi kıyılarında padişah haslarından Hayreddin Paşa mukataasına ait Lofkor köyüne baskın verip 196 kişiyi esir almışlardı. Köylüler ise korsanlar daha bölgeyi terk etmeden fidye önermişler, bunun sonucunda esir değerlerinden çok daha fazla para ödemek suretiyle 126 kişiyi kurtarılabilmişlerdi.¹²⁰ Geri kalan 70 kişi ise korsanlar tarafından satılmak üzere Anadolu'ya geçirilmişti. Bu olaydan bir sene sonra, yani 1560 yılında da benzer baskınlar devam etmiş ve pek çok Rum bu yöntemle Anadolu'daki esir pazarlarında satılmıştı.¹²¹ Toplu kaçırma vakalarının bölgede sistematik hale gelmesi sonucu İstanbul'dan soruşturma için gelen çavuş mübaşirler, detaylı bir araştırma sonrası failleri tespit edebilmişlerdi. Belgelerde "fesat'ın reisi" olarak adlandırılan Seferihisarlı Deli Bayram ve

119 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 13.

120 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 139. Batı Anadolu'daki padişah çiftlikleri geç dönemlere kadar eşkıya saldırılarına uğramıştır. Aysun Sanbey Haykıran, *Aydın Vilayetinde Çiftlikler (1839-1918)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2013, ss. 154-155.

121 Kaçırılanların Hristiyan olması tamamen basılan yerleşimin demografik yapısı ile alakalıydı. Zira kaçırılan Müslüman kız ve oğlanlara da fazlasıyla rastlanılmaktaydı. Kaçırılan esirler dönemeycekleri uzak yerlere götürülüp, köle veya cariye olarak satılıyor, ancak bunların izini bulabilen akrabaları olursa o bölgenin kadısına başvurduğu takdirde yakınlarını kurtarabiliyorlardı. Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 139.

ona eşlik eden diğer korsan reisleri, kadı ve sancakbeylerinin yardımıyla yakalanıp tutuklanmışlardı. Sorgulamalarda satış yapılan köyler öğrenilerek esirler kurtarılmış, onları satın alanlar da tutuklanarak korsanlarla beraber cezalandırılmak üzere İstanbul'a gönderilmişlerdi.¹²² Yine 21 Temmuz 1560 tarihinde Aydın Sancakbeyine yollanan bir başka emirde Batı Anadolu'daki korsan reislerinin "illik gâvuru / kâfırı" olarak adlandırılanları kaçırp İzmir'deki Ayasuluğ (Selçuk) ve çevresi köylere sattıkları ve bölgede pek çok yatakları olduğu dile getirilmekteydi. Kadıların tespit ettiği duruma göre özellikle deniz kıyısında ya da kıyıya yakın yerlerde oturan birçok kişinin bu korsanlara yardımcı olduğu, erzak ve gerekli eşyaları temin ettikleri, onlara ziyafetler verdikleri, esir satışına yardımcı oldukları ve bunun karşılığında da kendi düşmanlarını bu korsanlara öldürttükleri belirtiliyordu. Aydın Sancakbeyine ve kadısına yollanan başka bir emirde ise "harami firkate levendatından" diye nitelendirilen Tireli Mahmud, Ahmedcik, Arnavut Hasan gibi tanınmış korsan reislerinin yanlarına aldıkları bir sürü levend ve bazen üç bazen de daha fazla firkateyle Ayapürük, Taşhyük ve Karaca limanlarında demirledikleri belirtilmekteydi. Ayrıca şehir ve köylerden zorla para, buğday ve un alıp, oğlan ve kız kaçırdıkları, gündüz ise Sisam adasına geçip saklandıkları bildirilmişti. Sancakbeyinin verdiği bilgilere göre adı geçen korsan reisleri adamlarıyla birlikte 19 Mayıs 1560 tarihinde Aydın'ı basarak bir kişinin evini yağmalamışlar, sonra ev sahibini öldürüp oğlunu kaçırmışlardı. Aynı korsan grubundan 40-50 levend, başka bir Aydınlinın evini basmış ve 60 bin akçesini gasp edip, oğullarını da kaçırmışlardı.

Deniz eşkıyalığının dehşet verici yansımaları ve zenginlerin bu surette soyulması bölgede korku uyandırmış, buna karşı devlette yerel idarecilerden korsan saldırılarına karşı bunların gemileriyle yaşadıkları limanlarda güvenliğin artırılmasını istemişti. Sunulabilecek onlarca örnek arasından seçilen bu vakalardan görüldüğü üzere 16. yüzyıl ortalarında Cezayir korsanlığı, İspanyol kıyılarını yağmalayarak güç kazanırken, Batı Anadolu'da farklı bir oluşuma ev sahipliği yapmıştı. Ancak yüzyıl ortalarında Ege sahillerindeki Osmanlı tebaasına karşı yapılan kıyı korsanlığı güç kaybetmişti. Bu gerilemede huzurun sağlanması adına alınan sert

122 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 139.

tedbirlerin yanı sıra devletin özel kişilere gemi yapımını yasaklamış olması, Ege hinterlandındaki kaleleri onarıp güçlendirmesi ve sahil güvenliğini arttırması birinci etkendi. Ancak korsanlığın önüne geçmek adına atılan bu adım iki açıdan devleti zarara sokmuştu. Birincisi, devlet Ege özelinde savaşlarda Osmanlı donanmasına eklenilen gönüllü reisler ve gayrinizami korsan gücünden kısmi oranda mahrum kalmıştı. 1570 - 1571 yıllarında Kıbrıs'ın ve sonrasında Girit'in fethi için büyük bir donanma hazırlanırken çıkarılan bir fermanla Batı Anadolu kıyı şeridindeki halktan gönüllü reislerini yollamaları istenmiş, buna karşılık "gemi yapımı serbest değil ki, gemi sahibi gönüllü reis çıkabilsin" cevabı alınmıştı. Bu durum Akdağ'ın ifadeleleriyle "gönüllü reis'lerin yetişme kaynağını kurutması ile milli denizciliğin gelişmesine karşı da pek zararlı olmuştu."¹²³ İkinci ve daha ciddi sonuç ise gerek teknik yasaklamalarla, gerekse güvenliğin arttırılmasıyla çiftbozanlar için bir geçim kaynağı olan korsanlığın önünün kesilmesi, düzenin sağlanması adına çok önemli bir hamle olsa da, sonuçları itibariyle bu silahlı gençleri denizlerden karalara sevk etmişti. Bölgedeki karışıklıklar genel olarak denizden gelecek saldırılara karşı beylerbeylerinin emrinde eğitilen karacı levend süvarileri, asker kaçakları ve suhteler tarafından çıkarılmıştı. Batı Anadolu'da başlayan küçük çaplı ayaklanmalar Celali anarşisiyle birleşmiş ve merkezi denetimsizliğin de etkisiyle uzun bir süre daha varlığını devam ettirebilmişti.¹²⁴

Batı Anadolu'daki Suhte İsyanları

Klasik dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyo-ekonomik olarak yükselmek isteyen köylülerin önünde çiftçilik dışında üç seçenek bulunmaktaydı. Yerel iktidar sahiplerinin maiyetine girip sekbanlık yapabilir, doğrudan Osmanlı ordusuna katılabilir veya medreseye gidip suhte / softa,

¹²³ Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 140.

¹²⁴ Elbette kuraklık, vergi sorunu, yerel idarecilerin tavrı, uzun süren savaş dönemleri, tüfek kullanmasını bilen gençlerin işsiz kalması gibi pek çok etkenin söz konusu olduğu Celali İsyanlarını ve Batı Anadolu eşkiyalığını yalnızca kıyı korsanlığının yasaklanmasına veya Garp Ocakları ile olan organik ilişkisine indirgeyemeyiz. Zira hâlâ tarımın en etkili ve meşru iktisadi kaynak olduğu bölgede çiftçilik yapmak istemeyen gözü kara denizci adaları Cezayir Hanı'nı bu dönemde hiç boş bırakmamıştı. Dolayısıyla pek çok gencin Ocaklar sayesinde iş bulabilmesi denizci levendleri Celali İsyanları sırasında bir nebze karışıklıktan uzak tutabilmişti. Ancak değişen dünya şartları ve Akdeniz'deki gerileyen Osmanlı korsanlığı, Batı Anadolu'dan Ocaklara giden demografik akışı gitgide yavaşlatmıştı.

yani öğrenci olarak ilmiye sınıfında kendine yer bulabilirlerdi. Bu seçeneklerin askeri olan ilk ikisinde silah sahibi olup geçici bir dikey hareketlilik ile rahata kavuşabilme imkânları vardı.¹²⁵ Suhte olmayı seçenler ise kısa vadede mevki ve başarı sağlamayan bir dinsel eğitimi tamamlamak için köylerindeki sıbyan mektebini tamamlamalarının ardından kasaba ve şehirlerdeki orta medreselere girerlerdi. Burada, eğitimleri sırasında üç beş kişilik küçük odalarda yatarlar ve imarethanelerden bedava iâşe temin ederlerdi. Bunun yanı sıra esasında müderrisler için geçerli olan âdetleri taklit edip “cerre çıkarlar” ve köy köy dolaşarak halktan “zekât” ve “cer akçesi” alarak ek gelir de sağlardı.¹²⁶ Eğitimlerini tamamladıktan sonra da mülki, askeri ve mali memuriyetlere atama için Enderun çıkışlı olunması gerektiğinden bu görevleri elde edemezler, dolayısıyla da müderris veya kadı olarak görevlendirildiklerinde kendilerini şanslı görürlerdi. Ancak 16. yüzyılın bozulan sosyo-ekonomik şartları toplumun her kesimini olduğu gibi suhteleri de etkilemişti. Zira orta medreseyi tamamlamalarının ardından, çok azı müderris-hocalarının icazeti ve tavsiyesiyle Bursa, Edirne ve İstanbul’daki yüksek medreselere gidebiliyor, geriye kalanlar ise genellikle işsiz kalıyordu. Dolayısıyla nasıl çiftbozanlar toprağından koptukları zaman kendilerine yeni bir geçim kaynağı bulmak istiyor ve bunu normal yolla karşılayamadığında eşkıya oluyorsa, suhteler de tedrici olarak aynı yola sapmaya başlamışlardı.

Şehzade Bayezid’in yenildiğı ve kaçtığı, dolayısıyla taşranın silahlı kaçaklarla dolduğı 1559 yılı, büyük suhte olaylarının başlangıcı olarak görülmektedir. Bu tarihten itibaren mevcut düzensizlikten faydalanan pek çok suhte grubu, zorbalıkla kişisel çıkar elde etme yoluna gitmişti. Suhtelerin asayişsizliğı oldukça ciddiye alınması gereken bir sorundu. Zira eğitimleri sırasında ücretsiz barınma ve yemek ihtiyaçlarının karşılanması yanı sıra vergiden ve askerlikten muaf olmaları, sayılarını bir hayli arttırmıştı.¹²⁷ Çiftbozanların da etkisiyle medrese imarethanelerini ağzına kadar dolduran suhteler, küçük bölükler halinde yağmalara başlamışlardı. Mezunların dışında henüz eğitim alanlar da kendilerine katılınca bu öğrencilerin faa-

125 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 17.

126 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 199.

127 İstanbul dışında Bursa, Edirne, Manisa, Amasya, Konya, Kastamonu, Sivas, Kütahya ve Ayıntab’da pek çok suhteyi barındıran medrese ve imaret mevcuttu. Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 198.

liyetleri levendlerin küçük çaplı yağmalarından çok daha şiddetli olmuştu. Yüzyıl sonlarına doğru, henüz kitlesel isyana kalkışmadan önce medrese öğrencileri sıklıkla eşkıyavari tavırlar sergilemişler, Uluçay'ın ifadesiyle “şeriatın yasak saydığı şeyleri yapmaya başlamışlar”¹²⁸ ve taşranın farklı pek çok bölgesinde şikâyetle konu olmuşlardı. Önceleri yiyecek ihtiyaçlarını imarethaneden temin ederken bir süre sonra halka yönelen suhteler, zekât akçesi ve cer akçesini zorla almaya başlamalarının yanı sıra köylülerden bedava yem ve yemeklik ile birer senelik odun ve zahire temin etmişlerdi. El uzattıkları tek şey aynı ve nakdi mallar da değildi üstelik. Şeriye sicillerine yansıyan kimi olaylara göre suhteler, köylülerin kız ve oğlan çocuklarını zorla alıkoymaya, onları gece meclislerine getirip, içki içerek “oturak âlemi” yapmaya başlamışlardı. Tam manasıyla başıboş levend durumuna düşen ve tüfek temin eden suhteler, kimi yerlerde kendilerine karşı direnç gösterilmemesi için yeniçeri ve sipahi kıyafetleri giyip asker gibi silah kuşanarak köylülere eziyet etmişlerdi.¹²⁹ Pek çoğu ise kıyafet değiştirmeye dahi gerek duymamıştı. Neticede kurdukları çetelerle Celali isyanlarının ilk kıvılcımı levendler olurken, kent merkezlerinde ilk sokak gösterileri yapan, sokak çatışmalarına giren küçük çaplı ayaklanmacılar ise suhteler olmuştu.

Suhtelerin Batı Anadolu faaliyetleri konusunda detaylı bilgi aldığımız kaynakların başında mülki amirlerin raporları gelmektedir. Biga ve Karesi (Balıkesir) sancakbeylerinin “Mal Nazırlığı” görevini de yapan Edremit Kadısı Kemal'in merkeze ardi ardına yolladığı mektuplardan anladığımız üzere bu yöredeki suhtelerin başında Çarpanoğlu adında Yörük bir öğrenci bulunmaktaydı. Çok sayıda suhteye önderlik eden bu adamın, Balıkesir kasabasından Eldeklioğlu Ahmed Fakih, ya da bilinen adıyla Hacı Ahmed adında bir yatağı bulunmaktaydı. Başka bir suçundan dolayı bir ara tutuklanıp bırakılan Hacı Ahmed, Şehzade Bayezid üzerine sefere gideceği zaman serbest bırakılmış, ancak yine de suhtelere yataklık etmeye devam etmişti. Çarpanoğlu ve arkadaşları zaman zaman Rumeli yakasına

128 M. Çağatay Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri (XVII. Asırda)*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1944, ss. 23-25.

129 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, ss. 23-25. Kimi suhteler gayrimüslim ya da belgelerde geçtiği ismiyle “kâfir levend” kıyafetinde gezerken, suhte kıyafetine bürünüp eşkıyalık yapan levendler de mevcuttu. Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 39.

geçip baskın yapmışlar ve oradaki soygunlardan ele geçirdikleri eşyalar ile paraları Hacı Ahmed'in evinde saklamışlardı. Ayrıca baskınlar sırasında kaçırılmış olan genç bir oğlan da bu adamın evinde esir tutulmuştu.¹³⁰ Söz konusu ve buna benzer pek çok olay bilinmekle birlikte kalabalığın zapt edilmesinin zorluğu nedeniyle doğrudan müdahale edilemiyordu. Balıkesir'in yanı sıra Manisa, Aydın ve Muğla çevresinden gelen raporlar da pek iç açıcı değildi. Batı Anadolu'nun büyük bir bölümünde kalabalık ve silahlı suhte bölükleri, pazar yerlerini dolaşarak zekât kisvesiyle ahalinin mallarına el koyuyor, zorla oğullarını alıyor, koyunlarını sürüyorlardı. Bazı tanınmış zenginlerin ve eşrafın da evlerini basıp mallarını yağmalıyorlar, kendilerini de ya öldürüyor ya da yaralıyorlardı. Muğla'da Fazlullah ve Tosun İsa adlarındaki iki suhte reisi, yüz kadar suhte eşkıyasından oluşan bir bölüğe hükmediyor ve civarlarına dehşet saçıyorlardı. Ayasuluğ ve Güzelhisar (Aydın) kadılıklarında, Hacıhızıroğlu adında bir suhte reisinin emrindeki öğrenci bölüğü iki köy basmış ve üç dört genç oğlanı da kaçırıp malları yağmalamışlardı. Bu yörelerin halkı da durumu kadıları aracılığıyla İstanbul'a bildirmişler ve buna karşılık milis kuvvet olarak görevlendirilmişlerdi. "İl eri" adı verilen bu silahlı legal oluşumların kurulmasının yanı sıra, Zaim Hamza Bey de asileri dağıtmaya memur edilmiş ve ellerine "suhtelerin vesairlerinin demleri heder" olduğuna dair bir belge verilmişti. Akdağ'ın ifadesiyle; "bölük halinde örgütlenerek, anlatıldığı biçimde her yere saldıran, pazarları soyan, zenginleri gereğinde öldürerek ev barklarını yağmalayan bu öğrenciler" yine de imarethane hizmetlerinden faydalanmaya devam etmiş ve haklarına düşen yemeği almayı da ihmal etmemişlerdi. Bu durum karşısında Manisa'daki imarethanenin vakıflarını yöneten mütevelli, İstanbul'dan; "her tarafın fesatçı suhte ve leventlerle dolu olduğunu, bu durumda öteki imaretlerin kefilsiz ve silahlı suhtelerinin padişahın validesi sultanın sözü geçen imaretine sokulmamaları için eline emir verilmesini" istemişti.¹³¹ Getirilen kefil sistemiyle kefile bağlanmamış fesatçı suhtelerin, imaretin kilerinden zorla yağ, bal, et gibi şeyler alarak şaraplı toplantılar yapmalarına bu yolla engel olunmaya çalışılmıştı.¹³² Tüm bunlar olurken

¹³⁰ Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 165.

¹³¹ Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 165.

¹³² Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 27.

Aydın Sancakbeyinin asayişini sağlamak yerine iltizam işleriyle uğraşması nedeniyle, sultan tarafından gönderilen bir hüküm yazısında, sancakbeyi çok ağır bir dille uyarılmış ve aynı yazının birer sureti bütün Saruhan ve Anadolu kadılarına da yollanarak, aynı irtikâbın kendi kadılıklarında da olmaması için dikkatleri çekilmişti.¹³³

Sultanlar, suhteler konusunda kadıları sıklıkla uyarmışlar ve eşkıyayla mücadele sırasında reayaya adaletli davranılması için birbirine benzer pek çok hüküm göndermişlerdi. Zira hukuki olmayan yargılamaların ve şiddetin isyanları büyütmekten başka bir işe yaramadığı aşikârdı. Ancak bu dönemde taşranın pek çok yerinde olduğu gibi Batı Anadolu’da da; işini hakkıyla yapan adaletperver ilmiye mensuplarının yanı sıra, yolsuzluğa bulaşmış kadılar da bulunmaktaydı. Somutlaştıracak olursak Aydın Sancakbeyi; bölgesindeki kadı naipliklerinin köhne ve mürteşi (rüşvetçi) kişilere verildiğini, bunların da il üzerine çıkarak halka zulmettiklerini bildirmiş ve bu durumu İstanbul’a şikâyet etmişti. Bunun üzerine kendisine 27 Temmuz 1560’ta verilen cevapta bu soyguncu ve rüşvetçi naiplerin il üzerine çıkıp gezmelerine müsaade olunmaması konusunda talimat ve yetki verilmişti. Daha çarpıcı bir örnekte ise Aydın’a bağlı Arpaz köyü halkı toplu dilekçelerle, hatta kimisi de doğrudan doğruya başkente vararak kadıları olan Muhiddin’den dert yanmışlardı. Suçlamalara göre Kadı Muhiddin, Arpaz köyünün iltizamla idaresini alan Ali Subaşı ve onun dostu olan Selçukoğlu ile birlikte “cenki cariyeler” ediniyor ve geceleri yiyip-içip cümbüş yapıyordu. Üstelik iddiaya göre kadının, içki içmek dışında şeriata aykırı huyları da bulunmaktaydı. Köylülerin anlatımına göre kadının hizmetkârlarından biri, Hüseyin adında bostan bekçisi bir adamın genç oğlunu yakalamış ve Akdağ’ın ifadeleriyle “boğazına tül-bendini takarak ırzına geçmesi için ahlaksız kadıya götürmek istemişti.” Ancak yolda Süleyman Kethüda adında bir adam olayı görerek yetişmiş ve çocuğu kurtarmıştı. Kendisine genç bir oğlan getirilmesine engel olunmasına çok sinirlenen Kadı Muhiddin de, Süleyman Kethüda’yı “filan kimseye beş yüz akçe borçlusun” diyerek haksız yere tutuklamıştı. Sonunda adam, kimseye borcu olmamasına rağmen, ancak parayı ödeyerek ken-

133 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 165.

dini kurtarabilmişti. Buna benzer pek çok şikâyetin dile getirilmesi sonucu, kapsamlı bir soruşturma yapılmış ve sonrasında Kadı Muhiddin'in daha pek çok kimseleri türlü suçlamalarla soyduğu tespit edilmişti. Birgi Kadısına gönderilen 12 Eylül 1560 tarihli bir hükümde de yargılanması ve kanıtlanan suçlar için gereğinin yapılması emredilmişti.¹³⁴ Her iki olayda da ümera sınıfından sancakbeyinin çabasıyla kadıların yolsuzluğuna engel olunmuştu. Ancak levend ve sekban yağmalarında bu denli tez canlı davranmayan sancakbeylerinin, ilmiye sınıfının usulsüzlükleri konusunda hassas olmalarının özel bir nedeni bulunmaktaydı. Bu noktada suhte isyanları çerçevesinde "ehl-i şer" ve "ehl-i örf" sınıfı arasındaki rekabete değinmekte fayda bulunmaktadır.

Suhte isyanlarının güçlenmesinin arka planında kadı, müderris ve naip gibi unsurlardan oluşan taşra uleması ile siyasetten, asayiş ve düzenden sorumlu her düzeyde devlet memuru arasındaki nüfuz mücadelesi oldukça belirleyici durumdaydı. Nitekim levend ve suhte takibi sırasında bu çatışma daha da belirginleşmişti. Kadı ve müderrisler pek çok yerde isyancı suhtelere meyletmişler, başlardaki taşkınlıklarını görmezden gelmişler, hatta rekabet halinde oldukları sancak yöneticilerinin başarısız görünmesi adına el altından desteklemişlerdi. Pek çok kadı elinden geldiğince sancakbeylerinin suhtelerin üzerine yürümesine engel olmaya çalışmıştı. Tüm bunlara misilleme olarak ehl-i örf de, levendatın ve sekbanların saldırılarına göz yummuş,¹³⁵ hatta kimi zaman kalabalık sekban ve levend gruplarıyla suhte avına çıkmışlardı. Her iki tarafın dışında köylerde bulunan dirlik erbabları ise ne sancakbeyleriyle ne de kadılarla geçinemedikleri için, onlar da emirlerindeki sipahi zorbalarını himaye etmişlerdi.¹³⁶ Taraflar arası hizip savaşlarında mağdur olan ise her zaman reaya olmuştu. Nitekim

134 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 251. Batı Anadolu'daki kadıların, yolsuzlukları hakkında; Uluçay, *Saruhan'da Eşkiyalık...*, ss. 134-140.

135 Raporlardan anladığımız üzere pek çok yerde, suçlu yakalanması aşamasında yolsuzluklar ve rüşvet had safhaya çıkmıştı. Yakalanan suçlulardan mahkeme hükmü ile alınacak olan "cerime"lerin kime verileceği ciddi bir sorundu. Bölgenin kendi asayiş amiri kanunen bu ücreti kendine almak isterken, eşkiya teftişçisi olarak atanan şahıs ise cerimeyi kendi payına ayırıyordu. Bu durumda suçlu yakalandığında cerimeyi kendine ayırmak isteyenlerin, durumu mahkemeye yansıtmadan rüşvet yoluyla gizlice bu parayı alıp suçluyu serbest bıraktığı dahi görülmüyordu. Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 223.

136 Mustafa Akdağ, "Medreseli İsyanları," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 1-4, 1949, s. 366.

henüz levend ve suhte isyanlarının kitlesel başkaldırıya dönüşmediği tarihlerde dahi Kanuni Sultan Süleyman'ın 5 Mayıs 1543 tarihinde tüm Anadolu kadılarına yolladığı genelge minvalinde bir fermanda söz konusu yolsuzluklar hakkında genel bir uyarı yer almaktaydı. Buna göre her türlü fesadı işledikleri anlaşılan suhte ve levendlerden ele geçenlerin rüşvetle kendilerini kurtarma yolunu bulduklarının tespit edildiği bildirilmişti. Bursa Sancakbeyine ve bu sancağın bütün kaza kadılarına 27 Aralık 1543 tarihinde yollanan başka bir fermanda; “memlekete beylerbeyi ve sancakbeyleri ve kadılar gönderilmekten maksat, kanun dışı olaylara fırsat vermeyip, herkesin huzur içinde ve kanun güvenliği altında yaşamalarının sağlanması...” cümleleriyle mülki idari amirlerin sorumlulukları hatırlatılmış ve durumun vahameti, bizzat sultan tarafından şu cümlelerle dile getirilmişti:

Yönetiminiz altında bulunan yerlerde kimi kişilerin hırsızlık ve soygunculukları ortaya çıktıktan ve suçlulukları saptandıktan sonra haklarından gelinmeyip bu gibilerinin çarptırıldıkları cezalarının uygulanması için sizin memur ettiğiniz voyvodalar ve siyaset'e (idama) hüküm giyenlerin asılmaları için yolladığınız kimseler bu hükümlülerin akçelerini alıp, yaramazlar tarafını tutarak serbest bıraktıkları yüzünden cinayet, hırsızlık, soygun, yağma, avret ve oğlan çekme ve benzeri olayların bütün bütün arttığı tesbit olundu.¹³⁷

Ancak yine de tüm uyarılara rağmen durumun çok daha şiddetli surette kızışmasına engel olunamamıştı. Öyle ki kimi yerlerde müderrisler öğrencileriyle birlikte isyan etmişler ve yağmayı bir kazanç haline getirmişlerdi. Belgelere yansıyan bir olaya göre Tire kazasının Işıklı müderrisi bir suhte reisine dönüşmüş ve ailelerin çocuklarını kaçırıp fidye almış, yaptığı soygunlarla köylülerin parasını ve koyunlarını çalmıştı.¹³⁸

Şehzade Bayezid İsyanı'nın bastırılmasının akabinde başlayan tedhiş politikası ile çok sayıda başıbozuk levend ve suhte öldürülmüş, malı müsadere edilmiş ve devamında bu politikaların sakinleşmesiyle kısa

¹³⁷ Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 223.

¹³⁸ Akdağ, *Medreseli İsyanları...*, s. 370.

bir süre sükûnet sağlanmıştı.¹³⁹ Ancak bölükler fırsat buldukları her an ayaklanma eğiliminde oldukları için merkezi otoritedeki zafiyetleri ustalıkla değerlendirebilmişlerdi. 1572 yılında İzmir’de, seksen kadar levend ve suhte, birbirleriyle birleşip ortak yağma yapma kararı almışlardı. Süvari ve piyadelerden oluşan eşkiya bölüğü Dere köyünü basıp soygun yapmışlar, direnen herkesi de öldürmüşlerdi.¹⁴⁰ Yine aynı sene o sırada şehzade olan III. Murad’ın lalası, merkeze yolladığı mektupta, Manisa ve çevresinin haramzade ile dolu olduğunu, bu grupların ikide bir dağdan inip “avret ve oğlan cekup yol kesup” eşkiyalık yaptıklarını, sonra da dağlara kaçıp kolay ele gelmediklerini bildirmişti. Lalanın değindiği bir ilginç konu daha vardı. Suhte ve levend eşkıyalar, köy halkını fazlasıyla korkutmuş ve sindirmişlerdi. Pek çok köylü de, eşkiya evini yakar korkusuyla yataklık yapmak zorunda kalmıştı. Dolayısıyla halkın eşkiyadan yüz çevirmesinin yolunun “telef-i nefsi,” yani kan dökmek olduğunu belirten lala, “demleri heder” fetvasıyla eşkiya üzerine gitmek için izin istemişti. Kendisinin bu isteği kabul de edilmiş, ancak dökülen kanlar anlık huzuru sağlasa bile kalıcı bir çözüm getirmemişti.¹⁴¹ Zira 1576 yılına gelindiğinde Aydın, Saruhan, Hamid, Menteşe sancaklarında, Kara Sadık adlı bir suhte başbuğu isyan etmiş ve pek çok can yakmıştı.¹⁴² 10 Ekim 1576 tarihli bir hükümde ise taşra genelinde tımarlı ve kapıkulu kuvvetleri tarafından genel bir levend taraması yapılırken, Aydın, Saruhan ve Hamid beylerine yazılan bir hükümde evler basıp mal yağmalayan, oğlan ve kadın kaldırıp götürən suhteler ile levend eşkıyalarının, sancak sipahileri vasıtasıyla vücutlarının ortadan kaldırılması emredilmişti.¹⁴³ Gelen emirler doğrultusunda ümeranın devriye bölükleri beslemeye başlayıp, sekbanlarını suhtelerin üzerine göndermeleri ve kovuşturup yakaladıklarını idam etmeleri şeklinde yürütülen “tedip ve tenkil” siyaseti ise isyanları daha da büyüttü. Nitekim

139 “Böylece yevmlü namı zamanla unutulur hâle geldi. Bu tâbirin unutulmasında, işaret ettiğimiz şiddetli yevmlü teftişinin rol oynadığında şüphe edilmemelidir, ikinci derecedeki sebebi de, bundan sonra Osmanlı tarihinde bir daha ‘şehzade isyanı olmaması’nda, yani hanedana mensup bir kimsenin asker toplamaması noktasında aramalıdır.” Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, ss. 40-41.

140 Akdağ, *Medreseli İsyanları...*, s. 368.

141 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 220.

142 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 259.

143 Akdağ, *Türk Halkının...*, ss. 136-137.

raporları incelediğimizde şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki 1575 yılında belli merkezlerde başlayan ve henüz cılız isyancı gruplar halinde hareket eden suhtelerin ayaklanmaları, 1579 - 1583 arasında Bursa ve Balıkesir'i de içine alacak şekilde Batı Anadolu'nun neredeyse tümüne yayılmıştı. 1581 yılında İstanbul'a gelen haberlerde Anadolu'nun birçok yerinden suhtelerin birbirleriyle daha kıştan mektuplaştıkları ve baharda büyük bir isyana kalkışma konusunda kavilleştiklerinden bahsedilmekteydi. Alınan istihbaratın haklılık payı yakın zamanda ortaya çıkmış ve o yılın yaz ayı suhtelerin saldırılarının raporlanmasıyla geçmişti. Üstelik bu saldırılar sadece köylülere karşı da yapılmıyordu. Güçleri nispetince pervasız davranan Karesi suhteleri, eşkiya takibi için uzaklaştığı sırada sancakbeyinin Bigadiç'teki evini basmışlar ve mallarını yağmalamışlardı. Aynı tarihlerde Aydın yöresindeki binlerce suhte de Yorgun adındaki başbuğlarının emrinde hareket etmişlerdi. Üzerlerine kuvvetler gönderilmiş, ancak yapılan savaşlarda askerler çok daha fazla kayıp vermişti.¹⁴⁴

17. yüzyılın başlarında artık nihai sonuç almak isteyen saray, sancakbeyleri ve kadırlara ardı ardına fermanlar gönderiyor ve halka eziyet eden, şarap içen, silah taşıyan, kapıkulu şeklinde gezen suhtelerin cezalandırılmasını, yakalananların asılmasını, kaçanların ise yatakları veya akrabaları sorgulanarak bulunmasını istiyordu. Başlayan yeni tedhiş sürecinde pek çok suhte canından endişe ederek af dilemiş, hatta devletin hizmetine girecek sekban ve sarıca dahi yazılmıştı. Direnenler ile hükümet kuvveti olan sipahiler arasında ise sık sık çatışmalar yaşanmıştı. Sekbanlara karşı ateşli silahlarla mücadele etmeleri nedeniyle medreselerde arama yapılması ve suhtelerin ellerinden silahlarının toplanması gerekliliği ise hükümlerdeki; "suhte taifesi külli yad ve yarak edinmekle fitne ve fesad ve şenaate mübaşeret eylemişlerdir deyu mes'muu hümayunum olmağın bu makulelere asla ruhsat ve vücut vermeyüb külliyet ile cem'iyet edüb fesad ve mübaşeret etmeden def'ü izaleleri mühimmatı umuru din ü devletten olmağın..."¹⁴⁵ diye sürüp giden cümlelerle belirtilmişti. Ayrıca Aydın, Saruhan ve Menteşe sancaklarında düzeni sağlaması için 1604 yılında Silahdar Ağası Ali Ağa

144 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 268.

145 Uluçay, *Saruhan'da Eşkiyalık...*, s. 25.

müfettiş olarak tayin edilmişti. Ali Ağa, Mart ayında Manisa'ya gelmiş ve ilk iş olarak Sultan Camisi'nde bölgenin ileri gelenlerini, altı bölüğün çavuşlarını ve suhtelerin kefilleri olan kemerbaşılarını yanına çağırması. Yapılan toplantı sonrası medrese öğrencilerinin bundan sonra yay, tüfek gibi savaş aletleri kullanmamaları emredilmiş, buna karşılık olarak da bölüklerin vekili olan çavuşların da medreselerin iç işlerine karışmaması kararı alınmıştı.¹⁴⁶ Ehl-i şer ve ehl-i örf arasında kısmi oranda bir barışın sağlanmaya çalışıldığı bu görüşmede ayrıca kefil bulabilen ve iyi halleri bilinen medrese öğrencilerinin medreseye kabul edilmesi, şüpheli olanların sorgulanması ve suçu tespit edilenlerin de cezalandırılması kararlaştırılmıştı. Ancak kargaşayı sona erdireceği zannedilen bu küçük önlemler faydasız kalmıştı. Nitekim aynı tarihlerde suhteler artık küçük şekavetle yetinmemeye ve önceki tarihlerde nadiren yaptıkları üzere tıpkı Celali bölükleri gibi birleşmeyi başlamışlardı. Uluçay'ın "şehirlerin inzibatını bozan, kuvvetini kıran en kuvvetli fesat kaynaklarından biri" olarak nitelendirdiği suhtelerin tam anlamıyla yok edilememe nedeni, imparatorluğun o dönemlerde çok daha büyük sorunlarla uğraşıyor olmasıydı. 16. yüzyıl sonlarından 17. yüzyıl başlarına taşınan Avusturya ve İran savaşlarının yanı sıra Karayazıcı, Kalenderoğlu ve Canbuladoğlu gibi büyük Celali şefleriyle mücadele eden idareciler, önem sırasına göre hareket ediyordu. Ancak büyük Celalilerle yapılan mücadeleler sırasında, suhteler ve levendler de taşırayı yaşanmaz hale getiriyordu. An'ı kurtarmak adına gönderilen müfettiş ve serdarlar yeterli gelmiyordu. Kimi yerlerde idareciler, köyleri korumak için milis yapılanmalar kuruyor ve ahaliye eğer suhteler gelip bedava yem veya yemek isterlerse bunları vermemeleri, zorluk karşısında savaşmalarını emrediyorlardı. Ayrıca isyancı medrese öğrencilerinin kanlarının dökülmesinin helal olduğu fetvası da bütün Anadolu'ya tellallar aracılığıyla duyuruluyordu.¹⁴⁷

Suhtelerle mücadele 17. yüzyıl başlarına dek sürmüş, nihayetinde Celali ateşinin sönmeye başlamasıyla sıra bu güruha gelmişti. Öncelikle 1613 yılında Tekeli Mehmed Paşa'nın serdar tayin edilmesinden sonra külliyetli miktarda askerle inzibat işleri sağlanmış, Edirne, İstanbul ve

¹⁴⁶ Uluçay, *Saruhan'da Eşkîyalık...*, s. 26.

¹⁴⁷ Uluçay, *Saruhan'da Eşkîyalık...*, s. 27.

Bursa dışında okuyan talebelerin suhte kıyafetleriyle gezmesi yasaklanmış, isyanların bastırılmasında yetersiz kaldığı düşünülen sancakbeyleri azledilmiş, isyancı öğrencilerin büyük bir kısmı öldürülmüş veya yakalananlar yargılanmak üzere İstanbul'a gönderilmişlerdi. Yargılama sonrası maşum olanlar ve kefil bulabilenler serbest bırakılmış, suçu tespit edilenler ise asılmıştı. Bu yeni dönemde taşradaki pek çok suhte kılıçtan geçirilmiş, ancak tüketilememişti. Bunun üzerine 1617 yılından itibaren suhtelerin İstanbul dışında okuması yasaklanmış, aynı zamanda bunların imarethanelere ve zaviyelere sokulmaması, suhte kıyafetinde gezdirilmemeleri hususunda emirler verilmişti.¹⁴⁸ Alınan karara göre İstanbul'a giden suhtelerin kayıtlarını bir memura verilecek, medrese öğrencileri deftere kaydedilecek ve ondan izin kâğıdı almadan kimse taşraya gidemeyecekti. Bu uygulamaya ilk tepki Bigadiç taraflarındaki Softa Mansuroğlu adında bir adamdan gelmiş ve dört yüz kadar öğrenciyle eşkıyalığa kalkışmıştı. Ancak bu defa isyan çok uzun sürmemiş ve yüzlerce asi, üzerlerine gönderilen Hüdavendigâr, Karesi, Biga ve Manisa mütesellimleri¹⁴⁹ tarafından öldürülmüştü. Diğer suhte reislerinin üzerine de Anadolu Beylerbeyi Hüseyin Paşa tayin edilmiş, 1618 yılında yapılan savaşlarla köklerinin kazınmasından sonra da Batı Anadolu'daki suhte isyanları devri sona ermişti.¹⁵⁰

Batı Anadolu'daki Celali Reisleri

1600'lü yılların başlarında levendlerin, korsanların ve suhtelerin yağmaları neticesinde Batı Anadolu'da kaotik bir ortam oluşmuştu. Özellikle Aydın ve Saruhan sancaklarında eşkıyalık fazlasıyla artmış, Sipahi Şeytanoğlu, İnegöllüoğlu ve Kara Sefer gibi ünlü reisler bölgede soyulmadık köy bırakmamışlardı. Dönemin Saruhan mutasarrıfı Kurd Ahmed Paşa ve Hacı Mehmed Bey bunlara karşı mücadele etse de yetersiz kalmışlar, sayıları her geçen gün artan Batı Anadolu Celalilerine engel olamamışlardı. Birbiri ardına açılan cepheler sonucu artan vergiler sosyo-ekonomik sistemin çöküşünü hızlandırmış, gerek eşkıya saldırılarından gerekse bahsi geçen şartlar gereği gün geçtikçe yoksullaşan halk ya göç etmek ya da eşkıya

¹⁴⁸ Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 29.

¹⁴⁹ Mütesellim, sancakbeyinin ya da beylerbeyinin vekili ya da vergi toplayıcısına verilen isimdir.

¹⁵⁰ Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 30

gruplarına katılmak zorunda kalmıştı. Gelir dengesinin adaletsiz dağıldığı bu dönemde yoksul daha da yoksullaşmıştı. Nitekim 1606 yılının Haziran ayında çıkarılan bir hükümden anladığımız üzere Aydın, Saruhan ve Men-teşe sancakları halkı, vilayet ayanından aldıkları borç parayı ödeyemeyecek duruma gelmişlerdi.¹⁵¹ Bu bağlamda bilinen bir gerçek vardı ki Celalilerin insan kaynağını, büyük oranda işsiz ve umutsuz gençler oluşturmaktaydı. Dolayısıyla sayıları her geçen gün artan başıboş levendlerin ve suhtelerin mevcut taşkınlıkları zaten devam etmekteyken, eşkıyalık konusunda taşra için kötü günlerin başlamasına neden olan yapısal bir değişiklik ortaya çıkmıştı. Bu tarihlerden itibaren silahlı grupların başına, ümera sınıfına mensup, askeri / idari taktiklere hâkim liderler geçmeye başlamıştı. Böylelikle eşkıya bölüklerinin örgütlenme ve hareket tarzı çok daha tehlikeli bir suret almış ve birkaç yüz kişilik levend grupları artık ordu düzeninde birleşmiş ve sürekli hareket halinde olan binlerce kişilik askeri kuvvetlere evrilmişti. Böylelikle Batı Anadolu'daki düzenli Celali kuvvetleri, aşağıdaki satırlarda her birine detaylıca değineceğimiz reislerinin ismiyle anılmış ve Batı Anadolu topraklarını öncekilerden çok daha büyük bir yıkıma sürüklemişlerdi.

Kalenderoğlu Mehmed

Osmanlı kayıtlarında, Kalenderoğlu Mehmed adına ilk defa 1592 tarihinde rastlamaktayız. Bir Venedik balyosunun beyanına göre gençliğinde seyis olan Mehmed, sonrasında da vakanüvis Naima'nın anlatımına göre beylerbeylerine çavuş (ulak) ve mütesellim olarak hizmet etmişti.¹⁵² Kendisi bu minvalde bir ilerleme yaşarken nihayetinde 1603 yılında Teke Sancakbeyi yapılmıştı. Böylelikle paşa olan Kalenderoğlu Mehmed'in itibarı ve serveti olabildiğine artmıştı. Ancak yakın zamanda yaşanacak bir olay, bu yükselişe son verecekti.

17. yüzyıl başlarında şiddetlenen Avusturya ve İran savaşları nedeniyle, sancakbeyleri sık sık, askeri kuvvetleriyle ordugâha dâhil olmaları konusunda emirler alırlardı. Bu davetlerden birisi de Kalenderoğlu Mehmed Paşa'ya gelmiş ve o tarihlerde İran cephesinin komutasından sorumlu olan

¹⁵¹ Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 194.

¹⁵² William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyan (1591-1611)*, (Çev. Ülkün Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 136.

Çağalazade Sinan Paşa, kendisini ivedilikle cepheye çağırmişti. Ancak Kalenderoğlu Mehmed Paşa, bu konuda isteksiz davranmış ve sancağından ayrılmamıştı. Bu tavrı başkaldırı olarak değerlendirilmiş ve eşkıya ilan edilmişti. Böylelikle Kalenderoğlu 1604 yılında bir Celali isyancısına dönüşmüştü.¹⁵³

Kalenderoğlu her ne kadar Teke Sancakbeyi olduğu sırada isyan etmiş olsa da, esas etki alanı Batı Anadolu olmuştu. Nitekim kendisinin ilk başarısı da 1605 yılında Saruhan sancağına girip, beylerbeyini yenilgiye uğratmak olmuştu. Eşkıya reisi Tavl Halil'in bölgeden ayrılmasından sonra Batı Anadolu'nun en önemli Celalisi durumuna gelmişti.

Kalenderoğlu, 1606 yılında maiyetine aldığı binlerce tüfekli seban, suhte ve levendle emrindeki kalabalığı arttırmış ve Konya'da bulunan Ferhad Paşa'nın askerlerine saldırmıştı. Devamında da Geyve tarafından tekrar Saruhan sancağına girmiş ve bu bölgeyi ana karargâhı yapmıştı.¹⁵⁴ O yıl yaşanan şiddetli kışı bu sancakta geçiren Kalenderoğlu ve eşkıyaları Batı Anadolu'daki pek çok güzergâhı yağmalamışlardır. Bu arada Anadolu Beylerbeyi yapılan Dişlenk Hüseyin Paşa, bir önceki beylerbeyi Ahmed Paşa ve Saruhan Sancakbeyi Hacı Bey ile birlikte isyanı bastırmakla görevlendirilmişti. Ancak, 17 Ocak 1607 tarihinde İzmir'deki Nif (Kemalpaşa) civarında yapılan savaşta Kalenderoğlu ezici bir galibiyet almıştı. Yenilen eşkıya müfettişlerinin her biri farklı bir yere kaçıp canlarını kurtarmış, buna karşılık savaş alanındaki pek çok yaralı Osmanlı askeri, eşkıyalar tarafından katledilmişti. Saruhan halkı ise bu durum karşısında savunmasız kalmış ve şehri yağma edip yakmaması için Kalenderoğlu'na ricacı elçiler göndermişlerdi. Kalenderoğlu, kırk dört yük akçe karşılığında şehri yakmak ve soymaktan vazgeçmişti.¹⁵⁵ Eşkıya reisi, kazandığı zaferin ardından altı bin civarındaki adamıyla birlikte 27 Ocak 1607 tarihinde Tire'ye saldırmış ve şehri yağmalamamak karşılığında yirmi bin altın haraç almış,¹⁵⁶ sonrasında da Gediz köprüsü üzerinden hızla ilerleyerek, ordusuyla birlikte Saruhan'ı terk etmişti.¹⁵⁷

153 Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s. 137.

154 Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s.138.

155 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 15.

156 Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s. 139.

157 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 16.

Kalenderoğlu doğru hamlelerle hareket edip, kısa zamanda büyük kalabalıklara hükmeder duruma gelmiş, arka arkaya kazandığı savaşları ise adamları aracılığıyla mübalağalı bir şekilde bölgeye yayarak saygınlığını arttırmıştı. Ancak yine de henüz çok büyük çaplı Osmanlı kuvvetlerini yenebilecek güce ulaşamamıştı. Kendisinin, Batı Anadolu'yu haraca kestiği 1607 yılının Ocak ayında, taktiksel yeteneklerinin ve savaşçı karakterinin yanı sıra en büyük avantajı, devleti ciddi anlamda tehdit eden Canbuladoğlu İsyanı olmuştu.¹⁵⁸ Canbuladoğlu Hüseyin Paşa, Kilis emiri iken izlediği başarılı siyaset ve her istenildiğinde külliyetli miktarda asker ve altın göndermesi sayesinde, 1604 yılında Halep beylerbeyliğine atanmış, ancak parlak kariyerine rağmen bu görevi uzun sürmemişti. Zira İran cephesinin komutasından sorumlu olan Serasker Çağalazade Sinan Paşa, tıpkı Kalenderoğlu'nda olduğu gibi kendisini de askerleriyle birlikte cepheye çağırılmıştı. Ancak Hüseyin Paşa işi ağırdan almış ve savaşa yetişememişti. Şah Abbas ile Urmiye'de yapılan savaş sonrası pek çok asker ve komutanının firarıyla sonuçlanan ağır bir yenilgi alan paşa ise Canbuladoğlu'nu yenilginin sorumlusu olarak görmüş ve Van'da idam ettirmişti. Güçlü bir aşirete, servete ve orduya sahip olan, üstelik hâkim oldukları Suriye'de halkın büyük bir bölümünün sultan yerine kendilerini desteklediği Canbulad ailesi de bu davranışı hakaret olarak algılamış ve isyan için kıpırdanmaya başlamıştı. Durumun ciddiyetinin farkında olan saray ise, 1605 yılında Canbuladoğlu Hüseyin'in yeğeni Canbuladoğlu Ali'yi Halep beylerbeyliğine getirmiş, böylelikle Çağalazade Sinan Paşa'nın fevri eyleminin sonuçlarını hafifletmeye çalışmıştı. Ancak Canbuladoğlu Ali yine de amcasının intikam davasını sürdürmüş ve kardeşi Hızır ile birlikte imparatorluğun Halep, Şam ve Lübnan gibi uluslararası Akdeniz ticaretini doğrudan etkileyen güzergâhlarında, bağımsız bir devlet kurmak için isyan bayrağını açmıştı.¹⁵⁹ Hemen ardından da vakit kaybetmeden bölgedeki Kürt aşiretlerinden ve Dürzi emirlerinden de destek alarak birçok bölgeyi işgale başlamıştı.¹⁶⁰

158 Barkey, *Eşkîyalar...*, ss. 221-222.

159 Barkey, *Eşkîyalar...*, ss. 221-222.

160 Aynı tarihlerde İçel'de Muslu Çavuş, Adana taraflarında Cemşid, Aydın ve Saruhan taraflarında Yusuf Paşa, Ankara çevresinde Tavl Halil ve Sivaslı Kara Said ve Ağaçdam Piri gibi eşkiya başları da isyan etmişti. Bkz: Uluçay, *Saruhan'da Eşkîyalar...*, s. 11.

Canbuladoğlu isyanının gündemde olduğu tarihlerde, saray bürokrasisinde de bir tasfiye yaşanmıştı. 1606 yılının Aralık ayında Sultan Ahmed, Sadrazam Derviş Paşa'yı idam ettirip yerine Kuyucu Murad Paşa'yı atamıştı. Habsburglar ile Zıttorok anlaşmasını imzaladığından beri hâlâ Belgrad'da olan Murad Paşa'nın 1607 yılının Mart ayında İstanbul'a gelişi sonrası ise bir dizi azil ve görevlendirmeler yapılmıştı. Söz konusu değişikliklerin nedeni yeni bir iç politika belirlenmiş olmasıydı. Buna göre Batı'da yayılmayı amaçlayan ve başarısız seferlerle sonuçlanan Avusturya ya da büyük masraflara neden olan İran seferlerinden ziyade Celali sorunu ön plana çekilecekti. Zira gerek çiftbozan, gerekse "büyük kaçgunluk"¹⁶¹ olarak adlandırılan büyük toplumsal alt-üst oluş dönemi ve demografik göç hareketi sonrası tımar, öşür, cizye gibi devletin temel kaynakları sarsıntıya uğramış, sancaklardan gelen vergiler de bir hayli azalmıştı. 1550 yılından beri iki üç yılda bir iklim etkileri nedeniyle yaşanan kıtlıklar zaten büyük bir sorun iken Celali İsyanları süresince köylerden kaçan reaya ile üretim dibe vurmuş, bu da zahire stoklarını eritmişti. Sürekli savaş halinde olan bir devletin zahire akışının kesilmesi ise on binlerce ordu mensubunun aç kalması anlamına gelirdi ki bu da devlet için felaket demektir. Dolayısıyla hayati meselelerin ivedilikle çözümü için yaşlı serdara mühür verilmiş ve devşirmelikten sadrazamlığa yükselen Kuyucu Murad Paşa, görevini ifa ettiği 1607-1610 yılları arasında yeni dönemin siyaset mimarı ve gözü kara uygulayıcısı olmuştur.

Zekâsı ve kurnazlığı kadar sertliğiyle de tanınan Kuyucu Murad Paşa, öncelikle Anadolu Celalilerinin en tehlikelisi olan Canbuladoğlu'nun üzerine yönelmeyi tercih etmişti. O tarihlerde Anadolu'da pek çok Celali vardı ancak Canbuladoğlu isyanı ciddi bir risk teşkil etmekteydi. Zira Osmanlı Devletinin güney kanadı ayaklanmıştı ve isyancıların güçlerini toplayıp Anadolu'yu imparatorluktan koparmalarının önündeki tek engel kar ve kış idi. Bu hassasiyet dâhilinde yeni sadrazam, öncelikle mezhepsel ayrılıklar olabilir endişesiyle sipahilerden arındırılmış ve tamamı yeniçeri-

161 "Büyük Kaçgunluk" adı verilen demografik hareket sürecinde köylüler, güvenli addettikleri şehirlerle veya dağ başlarına sığınmışlar, böylelikle kırsalda nüfusun azalmasına neden olmuşlardı. Tarlaların ekilmemesinin yanı sıra eşkıyalar veya idareciler tarafından ceza amaçlı yakılan tarlalar da eklenince ülkede büyük bir kıtlık ve salgın hastalık baş göstermişti.

lerden oluşan yeni bir ordu oluşturmıştı. Hazırlıklar sırasında da eşkiyayı gafil avlamak adına Canbuladoğlu üzerine gidileceği gizlenmiş ve sefer yeri olarak İran duyurulmuştu. Bu sırada bir dizi mektuplaşma içinde olan Kuyucu Murad Paşa, öncelikle Şah Abbas ile barış şartlarını sağlayıp, İran cephesini geçici olarak da olsa kapatmıştı. Ancak en dikkat çekici hamlesi, o tarihlerde neredeyse bütün Batı Anadolu'yu denetim altına almış olan Kalenderoğlu'na mevkii layık görmesi olmuştu.

Celaliler ile mücadelesinde akıllıca bir siyaset izleyen Kuyucu Murad Paşa, Osmanlı ordularının o tarihlerde hem güneye hem de batı topraklarına gönderebilecek kadar çok askeri ve onların masraflarını karşılayacak kadar çok parası olmadığını biliyordu. Dolayısıyla Paşa, Kalenderoğlu ile anlaşma yoluna gitmişti. Kalenderoğlu'na 1607 yılının Mart ayında, önce Sivas sancakbeyliğini teklif etmiş, ancak Celali şefi çok daha zengin bir sancak elde etme arzusuyla bu teklifi reddedip, pazarlığı da kızırtırmak amacıyla Bursa'ya saldırmıştı. Bu saldırıda yaklaşık iki-üç yüz kişi öldürmüş ve sur dışında kalan pek çok yerleşimi yağmalamıştı.¹⁶² Bunun üzerine sadrazam, kendisine Mayıs ayında Ankara sancakbeyliğini teklif etmiş, bunu memnuniyetle karşılayan Kalenderoğlu da Celali olmaktan vazgeçtiğini bildirmişti. Böylelikle Kuyucu iki ateş arasında kalmaktan kurtulmuştu.

İmparatorluğun Batı Anadolu topraklarını güvene aldıktan sonra Ağustos ayında harekete geçen Osmanlı ordusu, Halep'e doğru zikzaklar çizerek ilerlemiş ve sağlı sollu oldukça geniş bir yol tutarak rastladığı bütün küçük Celali bölüklerini yok etmişti. Nihayetinde Kuyucu Murad Paşa emrindeki ordu, 24 Ekim 1607'de bütün Anadolu Celalilerinin önderi Canbuladoğlu'nun 40.000 kişilik atlı ve yaya kuvvetiyle Kırıkhan dolaylarındaki Oruç Ovası'nda karşılaşmıştı. Yapılan kanlı savaşta ateşli silahlar konusunda tartışmasız bir üstünlüğü olan Osmanlı ordusu mutlak bir zafer kazanmış, pek çok Celali eşkiyası savaş alanında öldürülmüştü. Savaş sonrası kesilen 26.000 Celali başı ihtiyar paşanın atının ayakları altına dizilmişti.¹⁶³ Savaş sonrasında çıkılan takipte firari pek çok eşkiya yakalandıkları yerde katledilmişti. Ordusu büyük oranda yok olan Canbuladoğlu

¹⁶² Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s. 141.

¹⁶³ İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 55.

ise savaş alanından zorlukla kaçabilmiş ve iki bin kişilik maiyetiyle birlikte, Kalenderoğlu ile birleşmek için batıya doğru canhıraş at sürmüştü.

Kuyucu Murad Paşa'nın henüz Canbuladoğlu ile mücadele ettiği tarihlerde Kalenderoğlu da, kendisine vaat edilen sancakbeyliği için, adamlarının büyük bir bölümünü denetime devam etmeleri için Batı Anadolu'da bıraktıktan sonra yaklaşık dört yüz kadar adamıyla birlikte Ankara yoluna düşmüştü. Ancak, tekrar sancakbeyi yapılmasına rağmen hareket tarzında bir değişikliğe gitmemiş ve eşkiyavari tavırlarına devam etmişti. Yol güzergâhındaki pek çok binek ve kasap hayvanına el koyan, Karaman sınırından geçerken de köy ve kasabaları yağmalayan Kalenderoğlu, 1607 yılının Temmuz ayında Ankara'ya ulaşmıştı.¹⁶⁴ Ancak burada beklemeyen bir tavırla karşılaşmış ve daha önceki eşkiya saldırıları nedeniyle kalelerini ve surlarını güçlendiren ahali, kapılarını yeni sancakbeyine açmamıştı. Üstelik Celalilerin elçisi de, surlardan içeri sokulmamış, hatta şehirde idareci konumunda bulunan Kadı Vildanzade Mevlana Ahmed Efendi, Kalenderoğlu'na; "Hâlâ bir bölük silahlı eşkiyayı şehre sokmak caiz değildir, biz size bu cemiyet ile hisar kapısını açmazız ve lazım gelirse cenk etmeden kaçmazız!" diye de haber göndermişti. Adamının reddedilmesinden sonra Kalenderoğlu yanına kurmaylarını da alıp, atıyla surların önüne kadar gelmiş ve Naima'nın aktarımıyla, kadıya hitaben; "Bu memleketi bana padişah temlik etmiştir (mülk olarak vermiştir) ve etrafında olan sancakları dahi adamlarıma vermiştir. Siz beni şehre girmekten niçün red ve devaze-i şehri-i (şehrin kapısını) mütesellimin yüzüne kapadınız" diye sormuştu. Bunun üzerine kadının verdiği cevap, 17. yüzyılda halkın Celalilere bakış açısını ve yaşanan dehşeti ortaya koymasından oldukça ilginçtir:

Eğerçi sancak sana verilmiş ama siz bunda mirilivalar gibi gelmediniz. Yine Celaliler suretinde geldiniz. Delil budur ki, evvela mezar-ı müslümanan içre (Müslümanların tarlaları içine) kondunuz. Ve gasben memleketten sürdüğünüz mevaşi (davar) sürülerini Müslüman-

164 Naima, *Naîmâ Tarihi (Tarih-i Naima, Ravta-zel Hüseyin Fî Hulâsât Ahbar el-Hafikayn)*, (Çev. Zuhuri Danişman), C. 2., Zuhuri Danişman Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 542.

ların ekinlerine saldıınız. Celaliden gözleri korkmuş fukaranın canları sizden ürktü. Anınçün hisar kapısını perkittiler. Şehre girdiğinizde dahi katl, gasp, eziyet ve tahrip edersiz deyu vehme düştüler.¹⁶⁵

Kuyucu Murad Paşa gibi kudretli bir devlet adamı dahi Kalenderoğlu ile pazarlık yapmak ihtiyacı hissederken, bu denli cesur bir karşı çıkışta bulunan Kadı Vildanzade, daha önce Macaristan'daki Osmanlı ordusunda kadılık yapmış ve verdiği kararlarla oradaki askeri mahkemelerde saygınlık kazanmış bir şahıstı. Esasında sadrazam tarafından atanmış olsa dahi, Celalileri şehre sokmamak konusunda çok da haklı gerekçeleri bulunuyordu. Zira o tarihlerde 9.500 nüfusu bulunan ve oldukça zengin bir kent olan Ankara, her türlü malın ve peşin paranın bulunduğu canlı bir tiftik ticareti merkeziydi.¹⁶⁶ Celali bölüklerindeki levend ve sekbanlar, söz konusu zenginlikle karşılaştıklarında kısa sürede düzenden çıkıp kenti yağmalayabilirlerdi. Dolayısıyla, bu denli eşkiyayı, surlardan içeri almak büyük bir riskti. Ancak yine de kendisi, Kalenderoğlu'na orta yolu bulacak bir öneri sunmuştu. Buna göre; halk sakinleşene, karşılıklı güven ortamı sağlanana dek Kalenderoğlu bir süre surların dışında kalacaktı. O süre zarfında gönderileceği adamlar şehre kabul edilecek ve ordusunun ihtiyaçları da zaman kaybetmeden temin edilerek adamları aracılığıyla geri gönderilecekti. Bu teklifi makul bulan Kalenderoğlu, ağırlıkla kumaş ve kıyafetten oluşan bir ihtiyaç listesi çıkarmış ve otuz kadar adamını da şehre göndermişti.

Anlaşma sonrası Kalenderoğlu bir günlük yaya mesafesindeki ordu-gâhına geri dönmüş, ancak surları yıkabilmek adına da hemen "darbzen (kale döven)" adı verilen kuşatma topu aramaya başlamıştı.¹⁶⁷ Kale içindeyse her şey olağan seyrinde ve konuşulduğu gibi ilerlerken, içeri giren otuz Celali, şehre girişlerinden birkaç gün sonra ihtiyaçların tedarikini beklerken büyük bir hata yapmışlardı. Naima'nın iddiasına göre "izhar-ı fücra (zina) başlayıp şehirliden bazı emredlere (daha bıyığı çıkmamış gençlere) dıraz-ı desti edecek" olmuşlar, yani genç oğlanlara musallat olmuşlardı. Bunun üzerine de ahali ayaklanıp "mel'unu katlederiz!" diyerek Kalenderoğlu'nun

165 Naima, *Naimâ Tarihi* - C. 2., s. 542.

166 Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s. 142.

167 Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s. 143.

adamlarını linç etmeye kalkmıştı. Neticede kadı, başta olayları yatıştırmaya çalışsa da sonrasında ahaliyi zapt etmeyi bırakmış ve içeriye alınan eşkiyaların tamamı katledilmişti. Hemen akabinde de o sırada Canbuladoğlu üzerine seferde olan Kuyucu Murad Paşa'ya bir haberci gönderilmiş ve olanlar detaylıca anlatılmıştı. Paşa kendisine cevap olarak bir mektup yazmış ve "ol habis üzerine bu taraftan asker tayin olunmuştur. Hemen kemakân (evvelce olduğu gibi) birkaç gün dahi böyle iğfal olunsun" emrini vermişti. Ancak dönüş yolunda haberci, Celaliler tarafından yakalanmış ve mektubu okuduktan sonra günlerdir oyalandığını, üstelik de adamlarının öldürüldüğünü anlayan Kalenderoğlu, derhal Ankara kalesini kuşatmaya almıştı. Kendisi kale surlarını yıkacak uzun menzilli toplardan yoksundu. Ancak, Ağaçtan Piri ve Taval Halil'in kardeşi Meymun'un başını çektiği iki ordunun katılmasıyla yaklaşık bin eşkiya daha emrine girerek gücünü arttırmıştı. Kaleye saldırı iki hafta sürmüştü ancak beklemediği bir şekilde halkı çok iyi örgütleyen kadı, güçlü bir direnişle karşılık vermiş, hatta kimi zaman elindeki savaşı birliklerle surların dışına çıkıp Celaliler üzerine saldırmıştı. Kale içerisinde yeniçeri garnizonu mensuplarının yanı sıra silahlanmış tüccarlar ve öncesinde Celaliler'den kaçıp kaleye sığınmış olan köylüler de büyük bir azimle çarpışmıştı. Neticede üzerine kaleden atılan top ve tüfek atışlarıyla yüzlerce Celali'nin ölmesi ve Kastamonu Sancakbeyi Tekeli Mehmed Paşa'nın bir bölük askerle üzerlerine geldiğini öğrenmesi üzerine Kalenderoğlu, kuşatmayı kaldırmıştı. Merzifon civarına geri çekildikten sonra ani bir hamleyle Ladik yakınlarında Tekeli Mehmed Paşa'ya bir baskın yapıp ordusunu yenen¹⁶⁸ Kalenderoğlu, burada ilginç bir karara imza atmış ve esir aldığı bin iki yüz yeniçeriyi, isteyenlerin aralarına katılabilecekleri, isteyenlerin ise Osmanlı ordusu saflarına geri dönebileceklerini söyleyerek serbest bırakmıştı. Yeniçerilerin çoğu kendi saflarına dönmüş, ancak tüfekli olanların bir kısmı da Kalenderoğlu'nun Celalilerine katılmıştı. Bu olaydan sonra cesurca bir hamle yapan Kalenderoğlu, Kuyucu Murad Paşa'nın Oruç Ovası'nda Canbuladoğlu'nu yendiği tarihlerde Bursa üzerine yönelme kararı almıştı.

30 Kasım 1607 tarihinde Bursa'ya yürüyüşe geçen Celaliler, başkentte büyük bir korkuya neden olmuşlardı. Şehrin dış surlarına vardı-

¹⁶⁸ Naima, *Naimâ Tarihi* - C. 2., s. 544.

ğında Oruç Ovası'ndan canını kurtarabilen firarileri ve Kınalıoğlu adında eskiden sancakbeyiyken eşkıyalığa yönelmiş bir Celali reisiyle bin kadar adamını da ordusuna dâhil etmişti. Ancak aynı sıralarda çok daha ilginç bir olay vuku bulmuş ve Kuyucu Murad Paşa'dan kaçabilen Canbuladoğlu, iki bin kişilik maiyeti ile kendisine sığınmıştı. Bu durumu memnuniyetle karşılayan Kalenderoğlu, kendisine Oruç Ovası'ndaki yenilginin intikamının alınacağı konusunda teminat vermişti. Ancak Canbuladoğlu firarın ve savaşmanın bir fayda sağlamayacağını hesaba katmış olacak ki birkaç gün sonra, gece vakti adamlarını da bırakıp İstanbul'a gelerek Sultan Ahmed'den af dilemişti. Sultan da diğer Celali reislerinin teslimiyetini kolaylaştırabileceği düşüncesiyle affı kabul etmiş, hatta Canbuladoğlu'nu Temeşvar'a beylerbeyi tayin etmişti.¹⁶⁹ Böylelikle Canbuladoğlu, yay kirisiyle boğulup idam edileceği güne dek üç sene daha yaşama imkânı bulmuş, Batı Anadolu'daki kuvvetlerinin dâhil olması ve yeni katılımlarla birlikte Kalenderoğlu'nun ordusu ise tüfekli sekbanlar ve levendler dâhil on binlerce kişilik korkunç bir rakama ulaşmıştı.¹⁷⁰ Celaliler kuşattıkları Bursa'da her gün kentin bir yerini yakıp yıkmışlar, dış mahallerde soyulmadık ev bırakmamışlar, pek çok insan öldürmüşler ve iç kaleye dek şehri ele geçirmişlerdi.¹⁷¹ Saray da önlem olarak "il erleri" denen taşra milislerinden, emekli askerlerden ve şehir halkından oluşan kırk bin kişilik bir gücü, Bursa ve İstanbul ve civarını korumaları için görev başına çağırmıştı. Ancak sonuç tam bir hayal kırıklığı olmuş ve bu çağrıya sadece altı bin kişi cevap vermişti.¹⁷² Yine de Kuyucu Murad Paşa'nın geri dönecek olması ve yaklaşan kış nedeniyle Kalenderoğlu riske girmemiş ve 23 Aralık 1607'de, önce askerlerini Mudanya'ya kaydırmış, sonra da kışı rahat ve güvenli bir şekilde geçirebilmek için Saruhan ve Aydın sancağına geri dönmek üzere harekete geçmişti. Yol güzergâhında önce Mihaliç'te konaklamış, 1608 yılının Ocak ayında Manyas gölü yakınlarında Nakkaş Hasan Paşa'nın ordusunu yok etmiş, yol boyunca baskınlar verip yağ-

169 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 18.

170 Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s. 147.

171 "Kınalı nam bir şaki ki sancakbeyi iken ehli bağı olmuş idi. Bin nefer eşkiya ile gelüb ana mülhak ve fesada şüru' etmiş idi." Naima, *Naimâ Tarihi - C. 2.*, ss. 18-19.

172 Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s. 149.

malar yaptıktan sonra Balıkesir üzerinden güneye, Aydın ve Saruhan'a inmişti.¹⁷³

Oldukça sert geçen 1608 kışını Batı Anadolu'da geçiren Celaliler, o zaman zarfında Tire ve Manisa civarıyla Ege kıyılarını yağmalamışlardı.¹⁷⁴ Ancak Kalenderoğlu elindeki mevcut gücü besleme ihtiyacı yüzünden yayılmayı uygun bulmuş ve Kuyucu Murad Paşa'nın hâlâ kış şartları yüzünden yalıtılmış bir şekilde sıkışıp kaldığı Halep'in binlerce km. uzakta olmasından cesaret alarak İç Anadolu güzergâhından Karaman'a doğru yönelmişti. Canbuladoğlu'ndan kurtulan Kuyucu Murad Paşa ise baharın gelişiyle birlikte Kalenderoğlu'nun da yok edilmesi için harekete geçmiş ve yine kurnaz bir siyaset izleyerek Celalileri birbirinden koparmıştı. Paşa, İçel tarafında eşkıyalık yapan ve dağlık alanda muhkem bir savunma kurarak çok sağlam bir şekilde mevzilenen Muslu Çavuş'u, İçel Sancakbeyi yapmış, ileride Karaman beylerbeyliği payesine de yükseltileceğini vaat ederek Kalenderoğlu ile birleşmesine engel olmuştu. Paşanın bu planlarından habersiz olan Kalenderoğlu ise o tarihlerde Muslu Çavuş'u yanına çekmek için uğraşmış ve ona ardı ardına mektuplar göndermişti. Kalenderoğlu bir mektubunda "Mihaliç ve Aydın ve Saruhan illerini yağma ve talan eyleyüb ganaim-i bişumar ile döndük" cümleleriyle, yaptıklarından bahsettikten sonra Üsküdar'dan berisinin kendi denetiminde olduğunu iddia etmiş ve ünlü Celali'nin kendisiyle birleşmesini istemişti.¹⁷⁵ Ancak paşanın tedbiri sonrası bu planında başarılı olamayan Kalenderoğlu, Karaman'dan Kayseri yaylasına yönelmişti. Casusları aracılığıyla durumu haber alan Kuyucu Murad Paşa ise çoktan harekete geçmiş ve 23 Haziran 1608 tarihinde Maraş'ta ordugâhını kurmuştu. Yaklaşık üç hafta boyunca askerlerini dinlendirdikten sonra tutsak eşkiyalardan edindiği bilgiyle Malatya'nın batısındaki Göksun boğazında Kalenderoğlu'nun ordusuyla karşı karşıya gelmişti. Yaklaşık yirmi bin piyade ve süvarilerden oluşan Celali ordusu, özellikle Kuyucu Murad Paşa'nın çadırını hedef almış ve onu tutsak alır ya da yok ederlerse kolay yoldan zafer elde edeceklerini düşünmüşlerdi.¹⁷⁶ Kalenderoğlu kuvvetlerini

173 Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s. 152.

174 Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s. 153.

175 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, ss. 18-19

176 Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s. 157.

dokuz alaya ayırmış ve her alaydan bin kişiye de tüfek vermişti.¹⁷⁷ İlk gün okla, kılıçla, tüfek ateşiyle ve yirmi parça top ateşi desteğiyle üstünlük de kazanmışlar, ancak ertesi gün Osmanlıların üstün top ve tüfekli ateş gücü karşısında bozulmaya yüz tutmuşlardı. Griswold, Kâtip Çelebi'den naklen, Celali bozgununun şu cümlelerle betimlemektedir:

Kalenderoğlu'nun askeri ilerlemekteyken, yaşlı serdar çadırından çıkıp atına bindi; bir Arap şeyhi nasıl yaparsa öyle kılıcını başının üstünde üç kez çevirdi. Bu işaret üzerine yukarıdaki koyaklara saklanmış birkaç yüz yeniçeri Kalenderoğlu'nun kanadına ateş açıp, tüfek ve topla kin yüklü bir çapraz ateşe aldılar. Bu yoğun ateş Celali başını çekilmek zorunda bıraktı. Ateş öylesine yoğun ki, artık güçlerini denetleyemez oldu. Bulunduğu mevziden geri çekilmesi geriye doğru genel bir kaçışı başlattı. Etkili tüfek ateşi ile top ve küçük silahların gümbürtüsü disiplinsiz Celali askerlerini sarstı, yüreklerine korku saldı. Yeniçeriler ve kapıkulu süvarileri daha da büyük bir öfkeyle saldırdılar, kaçan isyancıların ardına düştüler.¹⁷⁸

Nihayetinde Osmanlı ordusu savaş alanında yaklaşık altı bin Celali'yi öldürdükten sonra takibe başlamış ve kaçanları da ele geçirmek umu-
duyla hızlı hareket etmişlerdi. Ancak dağlık alanlara girilmesinden sonra Kuyucu Murad Paşa, Sivas'a geri dönmeye karar vermişti. Savaş sırasında yaralanan Kalenderoğlu ve önemli kurmaylarından Kara Said kaçış güzergâhında pek çok badire atlatmış, ancak yine de ellerinde kalan Celalileriyle İran'a sığınmayı başaramışlardı. Sonrasında da emrinde kalan adamlarıyla birlikte 1608 yılının sonbaharında, mezhep değiştirerek Şah Abbas'ın hizmetine girmiş ve 1609 yılında burada ölmüştü.¹⁷⁹ Kalenderoğlu'nun ölümüyle birlikte Batı Anadolu'nun en ünlü Celali reisi ortadan kalkmıştı, ancak Yusuf Paşa adında bir başka kan dökücü isim, Aydın ve Saruhan sancağını yakıp yıkmakta gecikmemişti.

177 İlgişel, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 310.

178 Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s.160.

179 Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s. 163.

Naima'nın kendisinden "Türk-i bed-likâ," yani "çirkin suratlı Türk"¹⁸⁰ olarak bahsettiği Yusuf Paşa, Anadolu Beylerbeyi Üveysoğlu Zor Mehmed Paşa'nın kethüdasıdır. Üveysoğlu Mehmed Paşa; Aydın, Saruhan ve Kaz Dağları civarlarından yirmi bin adam toplamış ve bunları tüfekle teçhiz etmişti. Kendisi Kalenderoğlu eşkiyasına karşı başarı göstermek, bu sayede vezir olmak istemiş ve bunun için maiyetini kuvvetlendirmişti. Neticede saraya yolladığı mektubundaki; "...bu diyarın ve Kaz Dağı demekle ma'ruf menazil-i safâ-ı asarın dilâver-ü yararlarından yirmi bin mikdarı tûfeng-endaz u niza-gûzar müheyya vü ihzar eylemişem" ifadelerinden sonra kendisine Celali'yi tenkil için vezirlik rütbesi de verilmişti. Ancak Mehmed Paşa, eşkiya üzerine gitmek yerine, tüfekli ordusuna güvenerek eşkiyavari davranmaya başlamıştı.¹⁸¹ Ancak bu asi tavrı çok uzun sürmemiş ve 1606 yılında Aydın'da eceliyle ölümü üzerine, kethüdası Yusuf Paşa, eski efendisinin mallarını zapt etmişti. Ayrıca Üveys Paşa'nın yerine de kendisi getirilerek beylerbeyi yapılmıştı. Yusuf Paşa'nın bu olaydan sonra yükselişi hızlı olmuş ve 1606 yılının Şubat ortalarında da Aydın ve Saruhan sancakları muhassılı tayin edilmişti. Celali isyanlarının şiddetli zamanlarında getirildiği bu kârlı görev sonrası hemen işe koyulmuş ve vergilerin ivedilikle toplanmasını sağlamıştı. Devamında da Kalenderoğlu tehlikesine karşı güvenliğin sağlanması için, İstanbul'dan aldığı izin sonrası Güzelhisarlılarla birlikte kasabanın etrafına sur çekmişti. Ancak kendisi, verilen mutlak emre rağmen Kalenderoğlu'na karşı 17 Ocak 1607 tarihinde Nif savaşına katılmamış, sonrasında da takibe çıkması istendiği halde riske girmeyerek emre karşı çıkmıştı. Bu tavrı nedeniyle de gözden düşmüştü.¹⁸² Nihayetinde Yusuf Paşa, Kalenderoğlu'nun tarafını tuttuğu konusunda söylentilerin ayyuka çıkması üzerine muhassılıktan azledilmişti. Ancak kendisi bu durumu kabullenememiş ve Celali saflarına katılarak isyan bayrağını açmıştı.

Yusuf Paşa, azil haberini alır almaz emrindeki üç-dört bin tüfekçi ve birkaç bin atlıdan oluşan ordusu ile Saruhan sancağının köy ve kasaba-

¹⁸⁰ Naima, *Naimâ Tarihi - C. 2...*, s. 536.

¹⁸¹ İlğürel, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 310.

¹⁸² Uluçay, *Saruhan'da Eşkiyalık...*, s. 16.

larını basmaya başlamıştı.¹⁸³ Uzun bir süre yağma yaptıktan sonra, 1608 yılının Nisan ayında faaliyetleri yoğunlaşan Yusuf Paşa, Manisa'nın üç dört kilometre yakınlarına kadar gelip bu muntıkadaki Gürle denen yerleşimde ve Menemen yolunda soygun yapmış, hayvan çalmış, yol kesmiş ve köylerden haraç almıştı. Eşkıyaların faaliyetleri söz konusu güzergâhtaki pek çok kişinin can korkusundan göç etmesine neden olmuş ve olabildiğince kan dökülmüştü.¹⁸⁴ Ancak Yusuf Paşa'nın bölgedeki iktidarı çok uzun sürmemiş ve Batı Anadolu'nun bu azılı eşkıyası da, Kuyucu Murad Paşa'nın kurnazlığına yenik düşmüştü.

Kuyucu Murad Paşa Kalenderoğlu ile birleşmesine engel olmak istediği Muslu Çavuş'a İçel sancağını vermiş, sonrası için de Karaman beylerbeyliğini vaat etmişti. Böylelikle iki ünlü eşkıyanın güç birliği yapmasına engel olmuş, Kalenderoğlu tehlikesini defettikten sonra da kalan Celali şeflerini yok etmeyi amaçlamıştı. Ancak Kuyucu, bu noktada önceki açmazlarını tekrar yaşamıştı. Öncelik olarak Batı Anadolu'da Yusuf Paşa'nın üzerine saldırırsa, kendisine sancakbeyliği verilmiş olsa dahi Orta Anadolu'yu, uzak dağ başlarında yer tutmuş olan Muslu Çavuş'un saldırısına açık bırakmış olacaktı. Muslu'nun üzerine saldırırsa Üsküdar'a dek bütün Batı Anadolu, Yusuf Paşa'nın yağmalarına açık hale gelecekti.¹⁸⁵ Dolayısıyla kurnazca ve büyük bir gizlilikle yapılacak bir operasyon sonucu iki ünlü Celali'yi de eş zamanlı olarak ortadan kaldırmaya karar vermişti. Nitekim Kuyucu Murad Paşa, bu amaç doğrultusunda öncelikle 1609 yılının Nisan ayında, ordusunu hazırlatıp İran seferine çıkılacağını duyurmuştu. Doğuya yapılan seferlerde âdet olduğu üzere de hazırlıklar tamamlanırken otağını Üsküdar'a kurdurmuştu. Ardından da binlerce Celali'yi amansızca doğrayan yaşlı sadrazam, oldukça yumuşak bir üslupla Yusuf Paşa'ya şu mektubu göndermişti:

Benim oğlum, senin bazı evsafını işittim, istihsan ettim (beğendim) berhudar olasın. Bu kadar cemiyetin var iken asla zulmün işitilmedi. Adalet ise, ancak bu kadar olur. Ama ne denli zulmün yoksa da namın yine Celal'dir. N'olaydı, bu zorbalık namından kurtulaydın!...

183 Naima, *Naimâ Tarihi* - C. 2., s. 597.

184 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, ss. 21-22.

185 Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s.166.

Birkaç gün bizimle müşerref olup Saadetlu padişah hazretlerinden destbûs edip (el öpüp) salimen gidesin. Şöyle ki inadında musır olup bildiğin elden komazsan, küfrine ve katline fetva verilü, üzeri-ne asker varır. Ukala ile (akıllı kimselerle) meşveret edip sana nafi (menfaatli) olan ne ise sen bilirsin. Mektubuma cevap veresin...¹⁸⁶

Yusuf Paşa mektubu aldığı zaman kurmaylarının yanında sesli okumuş ve onlarla meşveret yapmıştı. Neredeyse bütün önemli yaverleri-nin Kuyucu Murad Paşa'ya güvenilmemesi konusunda hemfikir olmasına rağmen, aksini düşünen Yusuf Paşa, belki de kendisine verilecek makamın hayaliyle birkaç bin adamını da yanına alıp yola çıkmıştı. Yaklaşık bir ay sonra Üsküdar'a varmış ve kendisiyle birlikte otağın yakınlarına gelmesine izin verilen yüz kadar adamına hil'at giydirilip, değerli hediyeler verilmişti. Kuyucu Murad Paşa, açık bir alanda Yusuf Paşa'nın geçmişteki düşünce-sizliklerini bağışladığını ve yeniden padişaha sadık bir kul olduğunu duyur-muş, İran'da orduları artık onun zafere koşturacağını beyan etmişti.¹⁸⁷ Bu coşkulu tören sonrası, ordugâh içerisinde görevlendirme bekleyen Yusuf Paşa, geçen haftalara rağmen bir hareketlenme olmaması üzerine, geri dönmek ve sorumlu olduğu vergileri toplayıp sonrasında orduya katılmak için defalarca izin istemişti. Hazır elinin altındayken Celali reisini elinden kaçırmak istemeyen Kuyucu Murad Paşa ise o tarihlerde Manisa arpalığı beratını da kendisine hediye etmiş ve böylelikle Yusuf Paşa'nın şikâyetlerini bir süreliğine dindirmişti.¹⁸⁸ Esasında sadrazam, Yusuf Paşa'yı hemen öldü-rebilirdi ancak Muslu Çavuş'u da elinden kaçırmak istemiyordu. Zira Üskü-dar ve İçel arasında hayli mesafe bulunmaktaydı. Eğer Yusuf Paşa'yı şimdi öldürürse, ordugâhtaki casusları aracılığıyla bu durumu haber alan Muslu Çavuş tekrar isyan edebilir ve devleti bir hayli uğraştırabilirdi. Üstelik Muslu Çavuş'un altı yedi kalesi vardı ve oldukça ulaşılabilir bir mevzide konuşlan-mıştı. İsyanı zamanında üzerine daha önce gönderilen birliklere dağlardan taş yuvarlamak suretiyle saldırmış ve çok kayıp verdimişti.¹⁸⁹ Dolayısıyla

¹⁸⁶ Naima, *Naimâ Tarihi* - C. 2., s. 598.

¹⁸⁷ Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s. 166.

¹⁸⁸ Naima, *Naimâ Tarihi* - C. 2., s. 601.

¹⁸⁹ Naima, *Naimâ Tarihi* - C. 2., s. 604.

Yusuf Paşa zaten bir yere gidemiyorken, uzaklardaki Celali şefinin öncelikle yok edilmesi daha mantıklıydı. Bu plan doğrultusunda Kuyucu Murad Paşa, Yusuf Paşa'ya mektup gönderdiği tarihlerde İçel'e de haberciler çıkarmış ve Muslu Çavuş'a daha önce vaat ettiği Karaman beylerbeyliğini vereceğini, o nedenle de Karaman'a gitmesini emretmişti. Karaman'a yolladığı bir başka haberci de mevcut Karaman Beylerbeyi Zülfikar Paşa'ya gizli bir bilgi getirmişti. Zülfikar Paşa da eski bir Celali iken affedilerek Osmanlı bürokrasisine dâhil olmuş ve makam, paye edinmişti. Şimdi kendisine bu imkânları bahşeden Kuyucu Murad Paşa'nın emriyle Muslu Çavuş'u öldürmek üzere emir almıştı. Nihayetinde Muslu, iyi korunaklı kalesinden çıkıp, az sayıda adamıyla Konya'ya, eski dostu ve yoldaşı Zülfikar Paşa'nın huzuruna çıkmıştı. Gecesinde de kendisine kurulan sofrada yemek yerken, üzerine atılan adamlarca kısı kıvrak yakalanarak olduğu yerde boğulmuştu. Şeflerinin öldürülmesi sonrası, adamları da katledilmiş ve kanlı cesetleri kapının önüne atılmıştı. Muslu Çavuş'un ölü bedeni avluya taşındıktan sonra kafası kesilmiş ve kesik baş çürümemesi için ilaçlandıktan sonra¹⁹⁰ on güvenilir askerle birlikte Kuyucu Murad Paşa'ya gönderilmişti.

Haftalardır beklediği kesik baş kendisine ulaşınca hemen harekete geçen Kuyucu Murad Paşa, Yusuf Paşa'yı sabaha karşı otağına kahve içmek için çağırıyordu.¹⁹¹ Yusuf Paşa, tuzağa düştüğünün farkında olmadan çadıra girmiş ve bu kendisinin hayatı boyunca yaptığı son hatası olmuştu. Üzerine atılan adamlar, Yusuf Paşa'nın hemen başını kesmişti. Naima söz konusu katli şu cümlelerle betimlemektedir:

Çaşnigirler kethüdası Ali Bey, Yusuf Paşa'nın ensesinden el sunup, başından tül bendini kaldırdı. Bir çağnigir dahi yapıp sofraya yanına yıktı. Ve ellerini muhkem tutup bakileri dahi üzerine üşüp filhal başını kesip sofraya orta yerde payimal (ayak altında kalmış) iken paşa içeri girip meyti (ölüyü) otağ önüne bıraktırdı.¹⁹²

190 İnfaz eğer boğulmak yahut asılmak suretiyle icra edilmişse, ölünün muhakkak başı kesilir ve kesilen kafa içi bal dolu kıl torbalar içine konularak İstanbul'a gönderilirdi.

191 Naima, *Naimâ Tarihi* - C. 2., s. 603.

192 Naima, *Naimâ Tarihi* - C. 2., s. 604.

Yusuf Paşa'nın da sonu Muslu Çavuş gibi olmuş ve iki Celali şefi de Kuyucu Murad Paşa'nın tuzağıyla öldürülmüştü. Her ikisinin de kesik başları mızrağa takılıp ordu içerisinde gezdirilmiş, sonra da sadrazam otağının önüne dikilip iki gün boyunca teşhir edilmişti. Ardından askerlerden bazıları Yusuf Paşa'nın çadırını yağmalamışlar, kethüdasını ve adamlarından önde gelenleri öldürmüşlerdi. Tıpkı öldürülmesi sonrası Muslu Çavuş'un İçel'deki mallarına olduğu gibi Yusuf Paşa'nın da Aydın'daki hazinesi müsadere edilmiş, böylelikle bir ünlü Batı Anadolu Celali'si de ibret olacak bir şekilde tarih sahnesine karışmıştı.¹⁹³

Cennetoğlu

Cennetoğlu, Cennet isminde Birgili bir kadının oğludur. Gerçek ismi bilinmemekle birlikte, Naima kendisinden "Cennetkarioğlu,"¹⁹⁴ Evliya Çelebi ise "Birgili Celali Cennetoğlu namamı haramiyyan"¹⁹⁵ şeklinde bahsetmektedir. Bir tımarlı sipahi olan Cennetoğlu, 1624 yılının sonlarında, beylerbeyi ve sancakbeylerinin halka eziyet ettikleri iddiası ve zulme son verip zalimi kovacağı vaadiyle Karesi sancağında isyan bayrağını açmıştı. Bağdat seferinin en şiddetli zamanlarında, II. Osman'ın katli sonrası, üstelik de Abaza Mehmed Paşa isyanının çıktığı bir dönemde ortaya çıkan bu isyan büyük de ilgi görmüştü. Cennetoğlu, Naima'nın ifadeleriyle; "Cennetkarioğlu nam bir müfsit Karesi sancağı hududunda reayayı muhafaza bahanesiyle meydana çıkıp ve zamanla kuvvet bulup itaatten çıkıp Kaz Dağları ve ol havali Türklerinden pek çok ırgat toplayıp fesada başlamıştı."¹⁹⁶

Kısa zamanda Aydın, Karesi, Saruhan ve Tire sancaklarından aldığı destek üzerine Kaz Dağları, Sındırgı ve Bigadiç taraflarından bin altı yüz piyade ve bin kadar süvari toplamış ve her birine sadakatleri üzerine Kur'an-ı Kerim'e el bastırıp yemin ettirdikten sonra saldırı planını belirlemişti.¹⁹⁷

Cennetoğlu resmi yazışmaların neredeyse tamamında halkı kandırmak ve fesada sürüklemekle itham edilmiştir. Onun yolsuzluk ve

193 Muslu Çavuşun İçel'deki görevine de, hizmetleri karşılığında onu öldüren Zülfikâr Paşa'nın oğlu Mehmed Bey getirilmişti. Naima, *Naimâ Tarihi* - C. 2..., s. 605.

194 Naima, *Naimâ Tarihi* - C. 2..., s. 912.

195 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s.31.

196 Naima, *Naimâ Tarihi* - C. 2..., ss. 912-913.

197 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 32.

haksızlığa karşı söylemleri halk nezdinde büyük yankı uyandırmış, ancak isyana kalkıştığı zaman yaptığı ilk eylemde emrindeki eşkıyaların masraflarının karşılanması için kendisini davet eden sancakların ahalisiyle ayan ve eşrafından “sekban akçesi” adında zorunlu vergi almıştı. Cennetoğlu’nun küçük haraç ve yağmaların ardından ilk ciddi eylemi ise Bursa civarını soymak olmuştu. Burada pek çok kasaba ve köye baskın verip gücünü artırırken aynı tarihlerde Sındırgı ve Bigadiç taraflarında isyan eden Mumcu Musa, Çatma Şaban ve Kul Halife de adamlarıyla kendisine katılmış ve güçlenmesini sağlamışlardı. Cennetoğlu, Bursa’nın ardından 1625 yılının Haziran ayında Saruhan ve İzmir’e yönelmişti. Birgi kalesini onarıp burayı üs olarak kullanmış, ancak sonrasında kuşattığı Denizli kalesini, içerideki ateşli silah gücü ve barut / iase stoku nedeniyle ele geçirememişti. Nitekim Evliya Çelebi’nin; “Birgili Celali Cennetoğlu namanı haramiyyan beşer altışar ay bu kal’ayı muhasara edüb bir veçhile zafer bulunmayub haib ü hasir gitmişlerdir.”¹⁹⁸ cümlesinden anladığımız üzere de sonrasında geri çekilmişti. Cennetoğlu bir müddet Aydın sancağındaki köyleri bastıktan sonra Tire’ye yönelmişti. Ancak kendisinin yağmalarından haberdar olan saray çoktan harekete geçmişti.

Cennetoğlu’nun üzerine öncesinde birlikler elbette gönderilmişti, ancak ciddi bir askeri güçle karşılaşmayan Celali şefi, bunları rahatlıkla yenilgiye uğratmıştı. Bu defa mesele ciddiyetle ele alınmış ve ilk olarak Şaban Paşa, Aydın’a sancakbeyi tayin edilmişti. Aynı zamanda eşkıya üzerine serdar olarak görevlendirilmiş ve Saruhan mütesellimi de yardımına verilmişti. Ancak bu tayin yeterli görülmemiş ve kısa süre sonra Şaban Paşa’nın yerine Çağalazadeler getirilmişti. Çağalazade kardeşler, kethüdalarının emrinde üç bin kişilik bir ordu hazırlamış ve 1625 yılının Temmuz ayında, Cennetoğlu üzerine gönderilmişlerdi. Manisa düzlüklerinde karşı karşıya gelen ve neredeyse sayıca birbirine denk olan iki ordu arasındaki savaş çok kanlı geçmiş, neticede Cennetoğlu’nun Celalileri büyük bir zafer kazanmıştı. Öyle ki Çağalazadelerin üç bin kişilik ordusundan yaklaşık olarak iki bin kişiyi öldürmüşlerdi.¹⁹⁹ Savaş sırasında birliklere komuta eden

¹⁹⁸ Uluçay, *Saruhan’da Eşkîyalık...*, s. 31.

¹⁹⁹ Joseph Von Hammer, (Haz. Mümin Çevik), *Büyük Osmanlı Tarihi*, Uçdal Neşriyat, 2. Basım, C. 9, İstanbul, 2008, s. 49.

kâhyaların ikisi de yakalanarak vahşice katledilmiş ve sonrasında da pek çok mal yağmalanmıştı.²⁰⁰ Alınan bu yenilgiler sonrası mal ve eşyaları çalınan Anadolu sipahileri ise; "...ortaya çıkan Cennetoğlu, Aydın ve Saruhan diyarlarını yağma ve emlak (mülkler) ve eşyalarını talan ve nice zararlar vermektedir. Elbette üzerine asker tayin olunup hakkından gelinsin"²⁰¹ şeklinde mektuplarla sadrazama başvurmuşlardı. Bunun üzerine ikinci kez harekete geçilmiş ve sadrazam, kethüdası Kanlı Mehmed Ağa'ya paşalık payesi vererek Cennetoğlu üzerine göndermişti. Ordu yola çıkmak üzereyken de dergâh-ı âli çavuşlarından Mustafa Çavuş, bir fermanla bölgeye ulaşmış ve dört bir yana dağıtılan tellallar aracılığıyla Cennetoğlu'nun yanındaki eşkıyaların asilikten vazgeçmeleri konusunda nasihatlerde bulunmuştu. Ancak söz konusu duyurular pek bir işe yaramamış, bunun üzerine meselenin askeri yollardan çözüleceği kesinleşmişti.

Nasihatçilerin gönderildiği günlerde bölgeye yakın olan eski sancakbeyi Dişlenk Hüseyin Paşa ile yeniçeri çavuşu Mustafa, ellerindeki kuvvetleri birleştirerek civarlarındaki eşkıyalarla mücadeleye tutuşmuşlar ve bir kaç küçük bölüğü de yok etmişlerdi. Sonrasında öldürdükleri eşkıyaların kesik başlarını İstanbul'a yollamışlardı. Bu davranışı Dişlenk Hüseyin Paşa'ya bir kez daha serdarlık yolunu açmıştı. Nitekim Kanlı Mehmed Ağa, Cennetoğlu üzerine sefere hazırlanırken tekrar karar değiştirilmiş ve Balıkesir'de yaşayan tecrübeli eşkıya takipçisi Hüseyin Paşa, 1625 yılının Ağustos ortalarında serdar tayin edilmişti. Emrine Tire, İzmir, Manisa, Bergama, Balıkesir ve Mihaliç'ten askerler verilmiş, yardımcı olarak da eski Zülkadriye Beylerbeyinin oğlu Mustafa Paşa görevlendirilmişti. Ayrıca kendisine bir kat kıymetli elbise gönderilmiş ve eğer Cennetoğlu'nu kısa zamanda ortadan kaldırırsa ödüllendireceği de bildirilmişti.²⁰²

Hüseyin Paşa Balıkesirli olduğu ve civar bölgelerde farklı dönemlerde sancakbeyliği yaptığı için bölgeyi iyi tanımakta, birliklerini kuvvetlendirecek askerleri toplamak konusunda pek sorun çekmemekteydi. Ancak zaman kaybetmeden harekete geçen Paşa, hareket güzergâhında bir sorunla karşılaşmıştı. Ordusuna sızan Celali casuslarının kışkırtması nedeniyle askerle-

200 Uluçay, *Saruhan'da Eşkîyalık...*, s. 33.

201 Naima, *Naimâ Tarihi - C. 2...*, ss. 913.

202 Uluçay, *Saruhan'da Eşkîyalık...*, s. 34.

rinin bir bölümü firar etmişti. Buna karşılık Dişlenk Hüseyin Paşa sorunu ivedilikle çözmüş ve Midilli adasından, Bergama'dan ve İçel'den çok sayıda tüfenk-endaz sarıca yazdırıp isyancıların üzerine yürümüşü.²⁰³ Ancak Cennetoğlu'nun tek hilesi casuslar aracılığıyla askerleri kışkırtmak olmamıştı. Ünlü eşkıya, Dişlenk Hüseyin Paşa'nın Celali olduğu ve verdiği emirlerin dinlenmemesi gerektiği hususunda sahte bir mektup hazırlatmış ve adamları aracılığıyla bu mektupları Manisa, Aydın ve Tire kadılarına göndermişti. Durumdan haberdar olan Hüseyin Paşa saraya bildirmiş ve Cennetoğlu'nun hilesi bizzat sultanın fermanıyla bertaraf edilmişti. IV. Murad'ın mühürüyle gönderilen hükümde Hüseyin Paşa'nın serdar tayin edildiği, emirlerine mutlak itaat edilmesi gerektiği, bunun aksine hareket edenlerin ise şiddetle cezalandırılacağı kesin bir dille belirtilmişti. Ayrıca isyancılar için Şeyhülislam Yahya Efendi'den bir fetva alınarak, isyan bölgesindeki ahaliye gönderilmişti. Fetvada, Cennetoğlu'na şart koşup yemin ederek sadakatlerini sunanların, yeminlerinden döndükleri takdirde karılarının boş olmayacağı duyurulmuş ve isyandan vazgeçmeleri istenmişti.²⁰⁴ Bir diğer fermanda Dişlenk Hüseyin Paşa'nın, isyanı bastırdıktan sonra Cennetoğlu'na yardım ettiği gerekçesiyle halka zulüm ve işkence yapmaması ısrarla tembih edilmiş, bu metin Aydın ve Saruhan sancaklarında halka okunmuştu.²⁰⁵ Nitekim bu duyuruların ardından Celali bölüklerinin bir kısmı dağılmış, geri kalanlar ise savaş için hazırlanmaya başlamışlardı.

Hükümet kuvvetlerinin kendisine karşı harekete geçtiği tarihlerde Cennetoğlu, Tire'nin ardından Turgutlu'yu zapt etmişti. Böylelikle Aydın'dan sonra Saruhan sancağında da etkili olmuş ve köylerden pek çok sekban ve sarıca topladıktan sonra Manisa'ya yürümüşü. Nihayetinde 1625 yılının Aralık ayında Dişlenk Hüseyin Paşa'nın ordusuyla Manisa düzlüğünde karşılaşmışlardı. Ateşli silahlar olarak çok daha avantajlı durumda olan Hüseyin Paşa, hızlı bir saldırının ardından kısa sürede isyancı ordusunu bozguna uğratmıştı. Mücadelenin en harareti safhasında Naima'nın ifadesiyle "Cennetoğlu dedikleri cehennemlik ana mukavemet edemeyip, muharebeden son-

203 Naima, *Naimâ Tarihi - C. 2...*, ss. 913.

204 Uluçay, *Saruhan'da Eşkîyalık...*, s. 34.

205 Uluçay, *Saruhan'da Eşkîyalık...*, s. 35.

ra mağlup olup"²⁰⁶ Denizli'ye doğru firar etmişti. Ancak Celali şefinin kaçma ihtimalini önceden düşünüp, ona göre önlem alan Hüseyin Paşa'nın tedbiri sayesinde, Cennetoğlu ve yanında kalan az sayıda adamı Denizli sınırında ele geçirilmişti. Yakalanan Celaliler önce süklüm püklüm Birgi'ye götürülmüşler, yapılan kısa bir sorgulama ardından idama mahkûm edilmişlerdi. Cennetoğlu ve adamları burada, Osmanlı ceza sistemindeki en acılı cezalarından birine layık görülmüş ve kazığa oturtularak öldürülmüşlerdi.²⁰⁷

Cennetoğlu'nun ölümünün ardından sıra yardım ve yataklık yapanlar ile savaştan canını kurtarabilmiş eşkiya gruplarına gelmiş, sıkı bir takip ve yargılama süreci başlatılmıştı. Özellikle eşkiyaya barut ve kurşun tedarik etmiş olanlar tespit edilmiş, Cennetoğlu'nun hâkimiyet mıntıkasındaki her noktaya baskınlar verilmişti. Halkın elinde bulunan silahlar toplanıp İstanbul'a yollanmıştı. Cennetoğlu isyanının elebaşlarından olan Karaağaçlı Beyoğlu adıyla tanınan Kalenderi de Manisa'da yakalanıp öldürülmüştü.²⁰⁸ Ancak Cennetoğlu'na bağlı eşkiyaların tamamını yok etmek uzun zaman almış, o zamana dek de bu eşkiya bölükleri Saruhan ve Aydın sancaklarını yağmalamaya devam etmişlerdi. Bu sırada Cennetoğlu'nun korkusundan Karesi, İzmir, Aydın ve Saruhan sancaklarından kaçıp göç edenler, isyanın bastırılması sonrası mübaşirler aracılığıyla geri çağırılmış ve eski düzen sağlanmaya çalışılmıştı. Eşkiyayı bastırma konusundaki başarısı nedeniyle Dişlenk Hüseyin Paşa, 1626 yılının Mayıs ayında Anadolu Beylerbeyi payesine yükseltilmiş ve Bağdat'a yapılacak sefer için serdar tayin edilmişti. Bu seferde geçen bir vaka oldukça ilginçtir. Hüseyin Paşa, sonraki süreçte Abaza Mehmed Paşa'nın peşine takipçi olarak gönderilmişti. İsyancı paşa, kendisine Erzurum'da elçi olarak Erzurum Kadısını yollamış, bunu had bilmezlik olarak gören Dişlenk Hüseyin Paşa ise; "Abaza ne oğlandır. Ben Cennetoğlu gibi bir Aznavur (kinci, gaddar) ki, padişah neslinden olmak üzere dava ederdi, kolaylıkla ele götürdüm..."²⁰⁹ diyerek kadıyı huzurundan kovmuştu. Abaza Mehmed Paşa gibi önemli bir isyancının dahi bu cümlelerle küçümsemesinden anladığımız üzere Cennetoğlu isyanı oldukça önemsenmiş ve

206 Naima, *Naimâ Tarihi* - C. 2., ss. 913.

207 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı* - C. 9., s. 50

208 Uluçay, *Saruhan'da Eşkiyalık*..., s. 36.

209 Naima, *Naimâ Tarihi* - C. 2., s. 967.

tehlikeli görülmüştü. Evliya Çelebi'nin ifadesiyle "elli vilayeti yağma eden" bu ünlü Batı Anadolu eşkıyası da, muadilleri gibi ortadan kaldırılmıştı.

İlyas Paşa

Hammer'in kendisinden "Osmanlı ülkesinde sipahilerden daha tehlikeli, korkulu bir asi daha vardı ki, bundan sipahiler de titrerlerdi,"²¹⁰ cümleleriyle bahsettiği Karesi Sancakbeyi İlyas Paşa, aslen Soma'nın Fidanlı köyündendir. "Solakoğlu"²¹¹ unvanıyla da bilinen bu devlet adamı, 1582-1591 yılları civarında doğmuştur.²¹² Kariyerine, Karesi sancağında başlamış ve bölgenin eşkıyalardan temizlenmesinde başarılar göstermiş, böylelikle önemli mevkiiler elde etmişti. Levend bölüklerinin yanı sıra suhtelere ve özellikle Kalenderoğlu'na karşı da başarılı mücadele verince, sarayın teveccühünü kazanmıştı. Bu sayede kendisi terfi ettirilmiş ve 1621 yılında Anadolu Beylerbeyi yapılmış fakat kısa bir süre sonra görevden alınmıştı. Ancak bu durum çok uzun sürmemiş ve 1622 yılında tekrar Anadolu Beylerbeyi olmuştu. Yine aynı yıl, Hüdavendigar sancağı da arpalık olarak verilmişti.²¹³ Bu yeni görevlendirme sonrası kendisine paralı askerlerden oluşan bir kapı halkı oluşturmuş ve eşkıya tedibine ağırlık vermişti.²¹⁴

İlyas Paşa'nın Anadolu Beylerbeyi olarak ilk ciddi görevi 1623 yılının Mayıs ayında Abaza Mehmed Paşa İsyanına karşı görevlendirilmek olmuştu. Emrindeki Celalilerle Ankara'yı kuşatan Abaza Mehmed Paşa'ya karşı fayda da sağlamıştı. Geriye döner dönmez de eşkıya takibine devam etmişti.²¹⁵ Ancak kendisinin tam anlamıyla fark edildiği yer Bağdat seferi olmuştu. İlyas Paşa, 1625 yılında Anadolu Beylerbeyi olarak Bağdat seferine katılmış ve ordunun serdarı Sadrazam Hafız Ahmed Paşa Diyarba-

210 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı - C.9...*, s. 143.

211 İlyas Paşa'nın babasının adı Solak Mehmed Ağa'dır. Solak, Yeniçeri Ocağı'nda 60. 61. 62. 63. ortalarına verilen isimdir. Her ortanın Solakbaşı adı verilen bir komutanları bulunmaktaydı. Bunlar padişahın muhafazası ile görevlendirilmiş kişilerdi. 1829 yılına dek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul, 1986, s. 317.

212 Zübeyde Güneş Yağcı, "Bir İsyân ve Etkileri: Balıkesir'de İlyas Paşa İsyanı," *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, (Ed. Osman Köse), Samsun İlkadım Belediyesi Yayınları, Samsun, 2009, s. 67.

213 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 37.

214 Güneş Yağcı, *Bir İsyân...*, s. 67.

215 1623 yılının Eylül ayındaki bir emirde, bölgedeki eşkıya sayısının fazla olduğunu, halkın bu yüzden evlerini terk ettiğini bildirip eşkıya ile mücadele için tüfekçi istemiş, talebi de kabul edilmişti. Güneş Yağcı, *Bir İsyân...*, s. 67.

kır'da iken kendisi, Vezir Murad Paşa'nın komutasında Bağdat'ı kuşatmak üzere öncü kuvvet olarak gönderilmişti. Neticede dokuz ay süren kuşatma sonrası Bağdat alınamamış, ancak İlyas Paşa sefer sırasında gösterdiği cesaretle sadrazamın dikkatini çekmişti. Nitekim bu tarihten itibaren de Hafız Ahmed Paşa gibi güçlü bir devlet adamının himayesine girebilmişti. Ancak sefer sonunda başarısızlığın bedeli olarak başta hamisi Hafız Ahmed Paşa olmak üzere birkaç önemli isim gibi kendisi de azledilmişti.²¹⁶ Bunun üzerine 1627 yılında Balıkesir'e geri dönmüş, ancak emeklilik günleri çok uzun sürmemişti. Zira azledilen Hafız Ahmed Paşa'nın yerine sadrazam olan Hüsrev Paşa, kendisini 1628 yılının Mayıs ayında Rumeli Beylerbeyi yapmıştı.²¹⁷

Rumeli Beylerbeyi İlyas Paşa'nın ilk görevi, tıpkı ilkinde olduğu gibi Abaza Mehmed Paşa üzerine yürümek olmuştu. Tayinden hemen sonra, Rumeli askerleri ve Balıkesir'den topladığı sekban / sarıcalarla harekete geçen İlyas Paşa, ilk olarak Bayburt ve Erzincan kalelerini ele geçirmişti. Sonra da Abaza Mehmed Paşa'nın sığındığı Erzurum'u kuşatmıştı. Sadrazamın kuvvetlerinin yetişmesi sonucu başarılı da olunmuş ve isyancı eşkiya reisi Abaza Mehmed Paşa ele geçirilmişti. Üstelik Abaza'nın karısı ve kızı da, Abaza'nın adamları tarafından savaş alanından uzaklaştırılırken İlyas Paşa'nın eline düşmüştü. Gösterdiği başarıya rağmen, ordu içerisinde çıkan söylentiler ve bir takım emirleri zamanında yerine getirmemesi hasebiyle, İlyas Paşa düşmanlarının fesadından korkmuş ve Geyve civarında bütün ağırlıklarını geride bırakarak ordudan ayrılmıştı. Sadrazamdan izin almadan ordudan ayrılmasının yanı sıra emrindeki Rumeli askerlerini de yüzüstü bırakmıştı.²¹⁸ Bu duruma hiddetlenen sadrazam, askerlerin memleketlerine dönmesi işiyle bizzat ilgilenmiş, ancak İlyas Paşa'ya karşı bir ceza tatbik etmemişti. Hatta İstanbul'a döndüğünde, seferde fayda gösteren kumandanlar Divan-ı Hümayun'da taltif edilip hil'at giydirilecekken, İlyas Paşa'yı da Balıkesir'den çağırılmış, ancak paşa bir tuzak olabilir endişesiyle daveti reddetmişti. Bunun üzerine kendisi Rumeli Beylerbeyliğinden azledilmişti.

²¹⁶ Güneş Yağcı, *Bir İsyan...*, s. 68.

²¹⁷ Uluçay, *Saruhan'da Eşkiyalık...*, s. 37.

²¹⁸ Güneş Yağcı, *Bir İsyan...*, s.69.

Azledilmesine rağmen kilit noktalarda olan tanıdıklarının himayesi sayesinde, önemini hep koruyan İlyas Paşa, Balıkesir'e gelişinden kısa bir süre sonra eşkıya müfettişliği ile görevlendirilmişti. Ancak, aynı tarihlerde yaşanan bir olay, iplerin tekrar gerilmesine neden olacaktı. Sadrazam Hüsrev Paşa, 1629 yılının Mayıs ayında Bağdat üzerine bir sefere çıkarken Üsküdar'da ordugâhını kurmuş ve civardaki askeri kuvvetlerin, bir an önce ordusuna dâhil olmasını emretmişti. Emrinde fazlaca sekban bulunduran İlyas Paşa'ya da aynı davet gitmiş, ancak kendisi tıpkı ilkinde olduğu gibi bu emre uymamıştı. Bunun üzerine sadrazamla arası daha da açılmıştı. Ancak, azledilmesinin ardından ikinci vezir olan Hafız Ahmed Paşa ve Şeyhülislam Yahya Efendi'nin kendisine sunduğu ihsanlar sayesinde İlyas Paşa, cezalandırılmak bir yana yakın zamanda vezirlik rütbesiyle tevcih edilmişti.²¹⁹ Böylelikle; "İstanbul'da hüküm süren askeri fetret sırasında güç kazanarak, üç tuğlu vezir unvânıyla, bu rütbenin mu'tad alâmetleri olan altın zincire nail olmuştu."²²⁰

Yeni tevcihinin yanı sıra aynı zamanda Balıkesir ve civarı için "Mehayif Müfettişliği," yani arazi denetimiyle görevlendirilmişti.²²¹

İlyas Paşa, Balıkesir'de vezir rütbesiyle müfettişlik yaparken bir yandan bölgeden sekban ve sarıca toplamaya, nerede gaddarlığı ve yeteneğiyle ünlenmiş bir silahşor varsa maiyetine almaya başlamıştı.²²² Kendisi oluşturduğu güçlü askeri birliklerle yeni mevkiiler elde etmek amacıyla kısa zamanda güçlü bir ordu teşekkül etmiş, ancak bu denli paralı adamı himaye etmesinin neticesinde paraya ihtiyaç duymuştu. Zira kendisine tahsis edilen Karesi ve Bergama dirlikleri, ücretli birliklerin külliyetli masraflarını çıkarmak için yeterli gelmemişti. Dolayısıyla ilerleyen bölümlerde detaylıca işleyeceğimiz üzere, söz konusu masrafları usulsüz vergi ve haraç şeklinde ahaliden çıkartmış, direnenleri de bir suçla itham edip öldürtmekten çekinmemişti. Üstelik yeni payesi sonrası eylemleri daha da cüretkârlaşmıştı ki bunun en somut göstergesi Midilli olayıydı.

219 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 3 -I., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 8. bs., Ankara, 2011, s. 190.

220 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı - C.9....*, s. 143.

221 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 37.

222 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 37. Ayrıca bkz: Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 171.

İlyas Paşa, Kara Mahmud ve Sarı Osman adlı iki güvenilir bölükbaşısını, yanlarına 70 kadar levend verip Midilli adasına göndermişti.²²³ Gönderilen adamların görevi Midilli'nin önde gelen zenginlerini alıp paşanın huzuruna getirmektir. İlyas Paşa, bu adamlardan alacağı haraçlar sayesinde bölgeyi hüküm altına alıp, yeni bir kâr kapısı açmak istiyordu. Nitekim ivedilikle adaya varan levendler için derhal bir ziyafet sofrası hazırlanmış ve eğlence tertip edilmişti. Ancak bölükbaşılar, yemek sırasında, "...sizin başlarınız olan kimseleri zincir ile sürüyüp götürmeğe geldik. Hele şimdi varın bize içki ve taze (genç kız ve oğlan) getirin"²²⁴ demişlerdi. Bunun üzerine halk da galeyana gelmiş ve İlyas Paşa'nın tüm adamları linç edilerek öldürülmüştü.²²⁵ Bunun haberini alan İlyas Paşa gazaba gelmiş ve adamlarıyla birlikte, içerisinde pek çok adalıyı barındıran Edremit'e at sürmüş, bölgeyi talan etmişti. O mıntıkada Midillililere ait olan bütün arazilere el koymuş, adalı olduğunu öğrendiği herkesi de öldürtmüştü.²²⁶ Böylesi kanlı bir misilleme sonrası, ikinci eylemi ise çok daha ses getirmiştir.

İlyas Paşa, elde ettiği güç ve başına buyruk tavırlarıyla asilik eğilimi gösteren bir izlenim vermiş, ancak hizmetlerine binaen kendisine pek de ses edilmemiştir. Bundan aldığı cesaretle civar sancaklara da müdahil olmaya ve tacizkâr davranmaya başlamıştır. En gözde mıntıkası ise Saruhan sancağıydı.²²⁷ Kendisi pek çok defa eşkıya çetelerinin eylemlerini bahane ederek, silahlı adamlarını, sancakbeyinden izinsiz bir şekilde sancağa göndermişti. Üstelik eşkıya olarak belirlediği kişilerin listesini, her defasında mübaşirleri aracılığıyla sancakbeyine yollamış ve gereğinin yapılmasını

223 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı - C.9...*, s. 143.

224 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Karesi Meşâhiri*, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı, Balıkesir, 1999, s. 162.

225 Naima, İlyas Paşa'nın adamlarının üst perdeden konuşmalarının ardından öldürülmelerini şu cümlelerle betimlemiştir: "Midilli halkı ki bir alay korkusuz kavimdir, bu akıl almaz sözleri işittiklerinde toplanıp silah ile gelip leventlerin yerlerini sarıp sarucalara bir eyüce kılıç çektiler. Kara Mahmud boynuna mendil takıp âmân dilediği vakit, Midilli halkından Kara-Sinan adındaki yiğit seğirdip: 'Bire mel'un! Bu askerin önüne düşüp, bölükbaşı adıyla adaya götürmeğe sebep olan sen değil misin?' deyüp bir kılıç vurarak Kara Mahmud'un şalvarını iki pare edip karnını dışarı döktü. Sarı Osman, mirliya kethüdasına sığındı. Ol dahi korumak isteyince Midilli fedaileri varıp: 'Ya ver, ya seni pareleriz!' demeleriyle kethüdanın kızı dayanmayıp adı geçen Osman'ı merdivenden aşağı yuvarladı. Derhal kılıç üşürüp pârelediler." Naima, *Naimâ Tarihi*, C. 3, s. 1188.

226 Uluçay, *Saruhan'da Eşkîyalık...*, s. 39.

227 Uzunçarşılı, *Karesi Meşâhiri*, s. 162.

istemmişti.²²⁸ O tarihlerde Saruhan Sancakbeyi, eski Cezayir Beylerbeyi olan Bıçakçıoğlu İbrahim Paşa'ydı. Kendisi, uzun süredir İlyas Paşa'nın emri-vakilerinden rahatsız olmakta, ancak herhangi bir hamle yapmamaktaydı. Esasında İlyas Paşa, arazi meseleleriyle görevlendirilmesi ve dahi sadece Karesi sancağında yetkili olmasına rağmen, sık sık görev alanını aşan taleplerde bulunuyordu.²²⁹ İbrahim Paşa'ya mübaşirleri aracılığıyla gönderdiği mektuplardan birini paylaşmamız, olayın mahiyetini ve paşanın üslubunu açık bir şekilde ortaya koyacaktır:

Manisa ve İzmir ve Menemen ve Tire yollarında ve Sabuncu derbendlerinde bölük bölük onar ve onikişer nefer eşkıyalar zuhur edib âyende ve revendeye tecavüz ve ebnayı sebinin yollarına inüb katli-nüfus ve garet-i emval-i müsliminden hali olmadıkların bildirüb gerçi bu ane değin bu makule eşkıya ve haramzade zuhur eylemek ile bu taraflarda herkes âsudehal ve müreffeh'ül-bâl ve refahında itminan üzre mürur ü ubur eylemeleriyle... husus-u mezkur için Kapucubaşılarımızdan kıdvetü'l-emasil ve'l-akran Celaset Ağa... ele getirilüb tecziye edilmesi.²³⁰

Bir başka mektubunda ise; "Saruhan sancağına ber veçhi arpalık mutasarrıf olan İbrahim Paşa hazretleri dahi kendü karındaşımız ve sancağı dahi bizimdir"²³¹ cümlesiyle halet-i ruhiyesini ortaya koyan İlyas Paşa, İbrahim Paşa'nın şekavetle mücadelede yeterli çabayı göstermediğini ve "eğer şehzadegân tahtı Manisa gibi yerde bu makule fesad ve kabahat ideler dahi bunun gibi haramzadelerin haklarından gelinmemesi durumunda"²³² eşkıyaların daha da artacağını üst makamlara şikâyet eder bir üslupta bildirmişti. Bu tarz mektuplardan, sancağına devamlı surette müdahale edilmesinden ve kendisine sürekli emir verilmesinden rahatsızlık duyan İbrahim Paşa, 1632 yılının Şubat başında ciddi bir hata yapmıştı. İlyas Paşa'dan gelen mübaşirin tekrar talep kâğıdı uzatması üzerine çok öfke-

228 Güneş Yağcı, *Bir İsyân...*, s. 72.

229 Uluçay, *Saruhan'da Eşkîyalık...*, s. 39.

230 Uluçay, *Saruhan'da Eşkîyalık...*, ss. 39-40.

231 Uluçay, *Saruhan'da Eşkîyalık...*, s. 40.

232 Uluçay, *Saruhan'da Eşkîyalık...*, s. 40.

lenmiş ve “Bir Celali benim sancağıma niçin karışır?!” dedikten sonra, mektubu yırtıp, adamı da astırmıştı.²³³ Adamının öldürüldüğünü haber alan İlyas Paşa ise, binlerce silahlı adamıyla derhal Manisa’ya saldırmış ve İbrahim Paşa’nın karşısına çıkardığı orduyu kısa sürede yenilgiye uğratmıştı. İbrahim Paşa can korkusuyla şehri terk edip kaçmış, bölgedeki sipahi bölüklerinin İlyas Paşa’ya biat etmesi sonrası başka bir dirençle karşılaşmamıştı. Hatta Manisa kalesi dizdarı İbrahim de, kaledeki yedi topu ve kale anahtarını İlyas Paşa’ya teslim etmiş, böylelikle koskoca şehri savunacak hiç kimse kalmamıştı.²³⁴ Kazanılan zaferin ardından, İlyas Paşa’nın levend ve sekbanları şehri yağmalamışlar, evleri, çarşayı ve bedestenleri soymuşlardı. Bedestendeki sadece bir dükkândan bin altın ve üç yüz riyal kuruş gibi külliyeleli bir miktara el konulmuş ve bu talan üç hafta sürmüştü. Bu süre zarfında İlyas Paşa, İbrahim Paşa’nın konağında kalıp şehirdeki yağmaları kontrol ederken, adamlarını da bölgeyi talan etmeleri için civar köylere göndermişti. Manisa halkı ise korkudan kuyulara ve mağaralara saklanmış, birçoğu da Yund dağına kaçmayı daha güvenli görmüştü.²³⁵ Naima, Manisa yağmasının dehşetini şöyle betimlemektedir:

İlyas Paşa, Manisa’yı ele geçirdi. Şehri dahi yağma edip namuslu ailelere levend ve müfsitleri her türlü fenalığı yaptılar. Seyitler ve namuslu kimselerden olanlar, çoluk çocuklarını kuyulara ve mağaralara gizleyerek güçlkle rezillerin taarruzlarından muhafaza eylediler.²³⁶

İlyas Paşa’nın Balıkesir levendlerinin eşkıyalığının dehşeti, sonrasında pek çok dava kaydına konu olmuştur. İlyas Paşa’nın adamlarından Mustafa, Hacı Oruç adındaki levendle birlikte, Ahmed Ağa adında bir adamın evini basıp, mallarını ve erzakını yağmamış, sonra da evdeki kadınlara musallat olmuştu. Ayrıca Arablar mahallesinden Mustafa Bey’in evi de İlyas Paşa’nın adamlarından Mehmed tarafından basılmıştı. Eşkiya, malları gasp ettikten

233 Naima, *Naimâ Tarihi*, C. 3 ...s. 1189.

234 Özellikle sipahilerin ve askeri kademenin, İlyas Paşa’nın safına geçmesinin en önemli nedeni Manisa’da serveti ve nüfuzu fazla olan Dergâh-ı Ali Müteferrikalarından Alay Beyzade Mehmed Ağa ile Mahihatunoğlu Hasan Ağa’nın kendisini desteklemesiydi. Bkz: Naima, *Naimâ Tarihi* – C. 3. ..., s. 1189.

235 Naima, *Naimâ Tarihi* – C. 3. ..., s. 1189.

236 Güneş Yağcı, *Bir İsyân...*, s. 78.

sonra evin oğlunu da kaçırmış ve zorla fiil-i livata'da bulunduktan sonra öldürmüştü.²³⁷ Yine dava kayıtlarında karşılaştığımız üzere pek çok kadın zorla evlendirilmiş ya da tecavüze uğramış, insanların paraları ve tüfekleri ellerinden alınmış, direnenler ise dövülmüş ya da öldürülmüştü. İlyas Paşa, yağmanın üçüncü haftasında Balıkesir'e geri dönme emri vermiş ve binlerce sekban, kaleden aldıkları yedi top ile birlikte şehri terk etmişti.

Manisa'ya yapılan saldırı İlyas Paşa'nın "Celali" ilan edilmesi için yeterli bir sebepti. Ancak öncesinde de buna benzer pek çok eyleme adı karışan paşanın kalemi ivedilikle kırılmıyordu. Zira emrindeki askerlerin tehdit teşkil etmesinin yanı sıra, imparatorluk pek çok cenahtan sorunla uğraşıyordu. Bu da ihtimaldir ki İlyas Paşa'yı daha da cesaretlendiriyordu. Nitekim Hammer'in, Manisa yağması sonrası İlyas Paşa için; "hatırlanmaya değer olan bu günden sonra, İlyas kendisini mağlûb olmaz sandı. Geceleri *Şâhnâme* ve *Timur Târihi* okudurdu, yâhud tercüme ettirirdi"²³⁸ cümlelerini sarf etmesinin ve paşanın cihangirlik sevdasına düştüğünü ima etmesinin nedeni de budur.

1632 yılındaki başarısız Bağdat seferi sonrası, ordunun serdarı olan Sadrazam Hüsrev Paşa sadrazamlıktan azledilmiş ve yerine tekrar, İlyas Paşa'nın hamisi olan Hafız Ahmed Paşa getirilmişti. Ancak bu durum çok uzun sürmemiş ve sabık sadrazamın kışkırtmaları sonucu yeniçeriler, büyük bir isyan çıkartarak içerisinde Hafız Ahmed Paşa'nın ve Şeyhülislam Yahya Efendi'nin de adının olduğu on yedi kişilik bir ölüm listesini Sultan IV. Murad'ın eline tutuşturmuşlardı. Bu listede yer alan sadrazam ve şeyhülislam, aynı zamanda Manisa'yı yağmalayan İlyas Paşa'nın da koruyucusu olarak gösterilmiş ve işbirliği konusunda iki isim de suçlanmıştı. Söz konusu suçlamanın en önemli delili ise İlyas Paşa tarafından şeyhülislama gönderilen hediyeler olmuştu. İlyas Paşa, Manisa yağması dönüşünde ciddi bir hastalık geçirmiş ve yatağa düşmüştü. Bunu haber alan şeyhülislam tedavi amacıyla İstanbul'un en meşhur doktorlarından Ömer Efendi'yi Balıkesir'e göndermiş ve bu ünlü doktor kendisini yaşama döndürmüştü.

237 "Elhac Mustafa'nın menziline varub ihtila eyledüğümüzde gelüb emvalimi yağma ettikten sonra oğlum müteveffa-yı mezbure cebre livata eyledikten sonra katl ile tahvil itmegin havfinden vefat eyledi..." Uluçay, *Saruhan'da Eşkialık...*, ss. 270- 271.

238 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı - C.9.,...*, s. 144.

İlyas Paşa da, Ömer Efendi'nin İstanbul'a geri dönüşü sırasında, minnetinin bir göstergesi olarak şeyhülislama, dönemin ünlü şairlerinden Nefî ile Cevrî İbrahim Efendi'ye ve bazı önemli devlet adamlarına servet değerinde hediyeler göndermişti.²³⁹ Dolayısıyla o günden itibaren bu hediyeler İstanbul'da çalkantıya neden olmuş, pek çok muhalif sonradan rüşvetle makam satma konusunda listedeki isimleri suçlamıştı.²⁴⁰ Nitekim henüz iktidarını tam anlamıyla sağlamlaştıramayan genç sultan isyancıların taleplerini yerine getirmek zorunda kalmış ve ilk önce söz konusu isimlerin tamamını azletmişti. Ardından 10 Şubat 1632 tarihinde, şeyhülislam hariç listedeki tüm isimler yeniçerilere teslim edilmiş ve her biri isyancılar tarafından parçalanarak katledilmişti. Bu surette kapıkulu zorbaları yine kan akıtmış, ancak IV. Murad, olayların ateşinin dinmesinden sonra, sadrazamlığa, Kapıkulu Ocağı ile arası yakın olan Topal Recep Paşa'yı getirmişti.²⁴¹ Recep Paşa'nın yeni görevindeki öncelikli hedefi, selefi olan Hafız Ahmed Paşa'nın en yakın adamı İlyas Paşa olmuş ve onun gücünü kırmak için harekete geçmişti. Ancak ilginç bir şekilde, özellikle iki koruyucusunun alaşağı edilmesinden sonra gayet temkinli davranan İlyas Paşa'ya karşı meseleyi askeri yoldan değil, Kuyucu Murad Paşa tarzına benzer şekilde bir hileyle çözme yoluna gitmişti.

Sadrazam Recep Paşa, İlyas Paşa'nın gücünü kırmak ve kanlı sekan ordusundan ayırmak için bölgeden uzaklaştırılmasını uygun görmüş ve 1632 yılının Şubat ayında kendisine, Şam valiliğine tevcih edildiğini bildiren bir haberci göndermişti. İlyas Paşa Şam'a gitmek için hazırlığa başlamış, hatta, "Şam eyaleti ile Karesi sancağı her vech-i arpalık tevcih olunmağın kendümüz eyalet-i mezkure'ye azamet kılub Karesi sancağına bir müstakim ve dindar mütesellim koyub gitmek lazım olmağın ağalarımızdan Laçın Ağa kadrûhû tayin ve irsal olunmuşdur"²⁴² cümleleriyle belirtilen bir hükmü sancak kadılarına göndermişti. Ancak tecrübeli bir devlet adamı olan İlyas Paşa, yine de söz konusu atama konusunda tedbirli davranmış

239 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi C. 3*, s. 201.

240 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı - C.9...*, s. 144.

241 IV. Murad, kısa bir süre sonra da isyanın müsebbibi olan eski sadrazam Hüsrev Paşa'nın kafasını kestirmişti. Uluçay, *Saruhan'da Eşkiyalık...*, s. 44.

242 Güneş Yağcı, *Bir İsyan...* s. 74.

ve güçlü olduğu Karesi sancağından ayrılmayıp, yerine vekil / mütesellim olarak adamlarından Yusuf Ağa'yı yollamıştı. Aynı anda olacakları hesaba katarak eşyalarını, hazinesini ve ailesini de Lâçin Ağa ile Bergama kalesine göndermişti.²⁴³ Nitekim İlyas Paşa şüphelerinde haklı çıkmıştı. Zira Şam'a tayiniyle ilgili haberin geldiği sıralarda Anadolu ve Karaman eyaletlerine İlyas Paşa'nın isyan ettiğini gösteren bir fermanın vardığını casuslarından haber almıştı.²⁴⁴ Dolayısıyla, saray tarafından fermanlı eşkıya ilan edildiğini anlamış ve hemen savaş hazırlığına girişmişti. Yakın zamanda sultanın emrine riayet etmemesi üzerine hileden vazgeçilmiş ve açıkça eşkıya ilan edilmişti. Bunun üzerine İlyas Paşa, kendisi yerine Karesi sancakbeyliğini atan ve Balıkesir'e gelen Kasım Paşa'yı da hapsedtirmişti. Üstelik bu tarihlerde ilginç bir baskın daha yapmıştı.

İlyas Paşa, ünlü seyyah Evliya Çelebi'nin kız kardeşi İnal Hatun ile nişanlıydı. Düğün arifesinde, paşa asi ilan edilince Evliya Çelebi ve babası, kızı vermek istememiş ve nişanı atmıştı. Bu haber derhal, o sırada Manisa'ya gelen İlyas Paşa'ya ulaştırılmıştı. Paşa oldukça hiddetlenmiş ve Manisa ayanının yanına yüzlerce adamını takıp, nişanlısıyla ailesinin Kütahya Sandıklı'daki çiftliğini basmıştı. Burada Paşa'nın bölükbaşları, Evliya Çelebi'nin ifadesiyle "Manisa şehriden altı sancak sekban ve sarıca haşeratı" ile ortalığı yakıp yıkmışlar, çeyiz olarak da çiftlikten yedi bin koyun ile üç yüz kısrak ve at gasp etmişlerdi. İnal Hatun da kaçırılıp Manisa'ya götürülmüş ve burada İlyas Paşa ile nikâhı kısılmıştı.²⁴⁵

İlyas Paşa'nın düğün eğlencesi yaptığı ve yağmadan elde edilen ganimetleri levendlerine paylaştırdığı günlerde, üzerine serdar olarak Gürcü Mehmed Paşa tayin edilmişti. Destek için de Karaman Beylerbeyi Çerkes Dilaver Paşa görevlendirilmiş ve iki eyaletten toplanan çok miktarda asker Kütahya'da bekletilmeye başlanmıştı. Dilaver Paşa'nın yanı sıra Anadolu Beylerbeyi Küçük Ahmed Paşa'ya da Şubat sonlarında bir ferman gönderilmiş ve Gürcü Mehmed Paşa gelene dek mümkün ise kuvvetleriyle İlyas Paşa'yı yakalaması, eğer mümkün değilse emrindeki askerleri Kütahya'ya

243 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı - C.9...*, s. 144.

244 Uluçay, *Saruhan'da Eşkialık...*, s. 45.

245 Uluçay, *Saruhan'da Eşkialık...*, s. 42.

toplaması emredilmişti.²⁴⁶ Bunu fırsat olarak gören Küçük Ahmed Paşa, kendisine yapılan teklifi kabul etmiş ve eşkiya üzerine serdar olarak, Karman ve Anadolu eyaletinin Kütahya'da toplanan askerini emrine aldıktan sonra harekete geçmişti. Ayrıca 1632 yılının Nisan ayında, Balıkesir ve Biga sancak kadılarına, İlyas Paşa'nın asi ve eşkiya olduğunu, dolayısıyla kendisinin ve adamlarının ele geçirilmesi gerektiğini bildiren bir hüküm göndermişti.²⁴⁷ Hazırlıkların tamamlanmasının ardından Çerkes Dilaver Paşa'yı da yanına alan Küçük Ahmed Paşa kuvvetleri doğrudan Manisa yoluna koyulmuş, İlyas Paşa da bunun üzerine kaçmak yerine, ordusunu Ahmed Paşa'nın üzerine sürmüştü.

Ahmed Paşa'nın üzerine geldiği haberini alan İlyas Paşa; Kuleli Sefer Ağa, Mahinhatunoğlu Koca Kethüda, Mehmed Zaman Ağa ve Şemsipaşaoğlu Murad Ağa gibi kurmaylarının yönettiği sekban, sarıca ve cebelilerden oluşan on bin kişilik ordusu nedeniyle saklanma ya da kaçma ihtiyacı hissetmemişti.²⁴⁸ Ancak, bu güçlü ordusuna rağmen, 3 Mayıs 1632 tarihinde Alaşehir ovası yakınlarındaki Adala civarında yapılan savaşta, ilk olarak Kuleli Sefer Ağa'nın kuvvetleri bozguna uğramış ve bir çözülme başlamış, ardından da asıl kuvvetler büyük bir yenilgi almıştı. İlyas Paşa ve kurmayları ağırlıklarını bırakıp savaş alanından zorlukla firar etmişti. Askerlerinden canını kurtarabilenler Batı Anadolu'nun farklı noktalarına dağılmıştı. Aldığı galibiyet sonrası Ahmed Paşa, Manisa'ya girer girmez öncelikle, İlyas Paşa'ya yardımcı olan sipahileri tespit ettirip cezalandırmış, dirliklerini hizmetindekilere dağıtmış, ardından yataklık yapanların mallarını müsadere ettirmişti. Şehirde güveni temin ettikten sonra vakit kaybetmeden İlyas Paşa'nın takibine koyulmuştu.

Büyük bir yenilgi alan İlyas Paşa, geriye kalan adamlarıyla birlikte Akhisar yolundan geçip, öncesinden yığınak yaptığı Bergama kalesine sığınmıştı. Kaleye sığınmadan önce de, Bergama kadısının beyanına göre; "Halk İlyas Paşa ve adamlarının şerrinden ehl-ü iyalleri ve davarları ile birlikte dağlarda tahassun ve korucu denilen yere gitmekte iken eşkiyalar yine saldırmışlar ve bütün emval ve erzaklarını ellerinden almışlardı."²⁴⁹

246 Uluçay, *Saruhan'da Eşkiyalık...*, s. 45.

247 Güneş Yağcı, *Bir İşyan...*, s. 74.

248 Uluçay, *Saruhan'da Eşkiyalık...*, s. 46.

249 Güneş Yağcı, *Bir İşyan...*, s. 75.

Kendisini takip eden Ahmed Paşa ise mesafeyi kısa zamanda aşır, önce Bolvadin'e sığınmış yetmiş firari eşkıyanın kafasını kestirip, kesik başları İstanbul'a göndermiş, sonra da Bergama'ya ulaşıp kaleyi kuşatmıştı. Ancak oldukça muhkem olan kaleyi ele geçirme başarısı gösterememişti. Nitekim Hammer'in ifadeleriyle Bergama, "Osmanlı ananesine göre Nemrûd'un ikametgâhı"ydı. Dolayısıyla yüzyıllarca "muhteşem harabelerini, kendilerine savunma seddi yapan âsilere sığınak olmuştu." Kuşatmanın uzaması ve kalenin zorla alınmasının çok zor olduğunun anlaşılması üzerine Ahmed Paşa, bilindik bir yol denemiş ve eşkıyaya af teklif etmek istemişti. Ancak bunun için önce sultandan izin alma ihtiyacı hissetmiş ve İstanbul'a adamlarını göndermişti.

Henüz ulaklar kendisine ulaşmadan önce IV. Murad, İlyas Paşa'nın yenilgisini haber aldığı anda, dini bir törenle, alınan başarıya şükretmiş, ardından isyancı yeniçerilerle işbirliği içinde olduğunu öğrendiği Sadrazam Recep Paşa'yı, 20 Mayıs 1632 tarihinde, huzurunda boğdurarak, zaferini taçlandırmıştı. Kendisi İlyas Paşa belasından kurtulmak istediği için, eşkıya reisini affettiğine dair bir ferman yazdırmış ve mühürleyerek Bergama'ya göndermişti. Ahmed Paşa, beklediği olumlu haberin gelmesinin ardından iyi niyet göstergesi olarak, kale içinde bulunmayan kiraz ve diğer meyvelerle, leziz yiyeceklerin yanı sıra af fermanını da İlyas Paşa'ya göndermişti.²⁵⁰ Fermanda; geçmişteki hatalarının tamamen affedileceği, aynı zamanda Manisa, Karesi, Kaz Dağları civarı, Bergama, Balıkesir, Edremit, Alaşehir, Menemen ve Foça beldelerinin asayişinin de kendi sorumluluğuna verileceği bildiriliyordu.²⁵¹ Bu oldukça cazip bir teklifti. Üstelik İlyas Paşa'nın erzakı ve cephanesi de azalmış ve köşeye sıkışmıştı. Neticede bu teklifi makul karşılayan İlyas Paşa, yaklaşık yetmiş günlük bir kuşatmanın ardından 1632 yılının Ağustos başında, kaleden çıkmış ve adamlarıyla birlikte Ahmed Paşa'ya teslim olmuştu. Teslimi sonrası kendisine çok saygılı davranılmış ve zaman kaybetmeden İstanbul yoluna doğru hareket edilmişti.

İlyas Paşa, gelen af fermanı sonrası oldukça rahat bir şekilde İstanbul'a gitmiş, ancak kendisine kefil olma sözü veren Ahmed Paşa ile birlikte

²⁵⁰ Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı - C.9...*, s. 144.

²⁵¹ Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı - C.9...*, s. 145.

sultanın huzuruna çıktığında beklemediği bir tavırla ve kişilerle karşılaşmıştı. Evini bastığı eşi İnal Hatun'un babası da huzurda beklemekteydi. Kendisi kızı kaçırdıktan sonra Kütahya'da duramayıp, İstanbul'a taşınmış ve durumu sultana bildirip şikâyetçi olmuştu. Evliya Çelebi'nin anlatımıyla; IV. Murad, İlyas Paşa'yı görür görmez hiddetlenmiş ve "Bre melun bu koca ağanın kızını zorla niçin aldın?" diye sorunca paşa, "Hâşâ ki padişahım zorla almış olam. Şer'i izin ile namzedim idi, aldım. İşte şer'i hücceti" diyerek resmi evrakını göstermişti. Bunun üzerine kızın babası da "Evet padişahım, devlete itaatli iken namzed idi, fakat asi ve katli vacip olunca kızımı vermedim. Gasp suretiyle bu kadar malımı alıp, ırzımı berbat ettin" diye cevap vermişti.²⁵² Neticede İnal Hatun'un, Bergama kalesindeyken, nedeni bilinmez bir şekilde ölmesi nedeniyle bu konuda başka soru sorulmamış ve sonrasında Naima'nın anlatımına göre sultan ile paşa arasında oldukça kısa ve hararetili bir diyalog geçmişti. Sultan; "Bre kâfir sana Şam eyaletin verdim niçin muhalefet edib gitmedin ve evamiri şerifeme ittiba ve inkiyat etmedin" diye sormuş, İlyas Paşa ise "Padişahım hasta idim. Anın için tehir ettim" diye cevap vermişti. Ancak bu cevaptan pek de tatmin olmayan sultan, "Bre mel'un benim memleketime tegallüb edüb ecdadı pâkimin tahtı kadimi olan Manisa şehrini urub garet ve hasaret itmekte hasta değil idin emrime itaatte ne aceb hasta oldun. Bre kesin şu kâfirin başını" diye emretmişti. Sonrasında yine Naima'nın ifadeleriyle "Bostancılar seğirdüb Toluzcu lakabıyla anılan bir Bostancı İlyas Paşa'yı kapub altına alub bıçak ile boğazlayub başını meydana yuvarladı."²⁵³ Böylelikle İlyas Paşa, af vaadine rağmen sultanın huzurunda boğazı kesilmek suretiyle öldürülmüştü. Ardından da İlyas Paşa'nın kurmaylarından Mahihatunoğlu Hasan ve Alabeyzade Mehmed Ağa'nın da kafaları kesilmişti.²⁵⁴ Bu kanlı sahnenin hemen ardından gözler İlyas Paşa'nın yaşamına kefil olan, ancak şu an kendi canını düşünen Ahmed Paşa'ya çevrilmişti. Zira Kütahya ahalisi, eşkıya takibi için toplanılan ağır vergiler nedeniyle kendisinden şikâyetçi olmuş ve arzlarını İstanbul'a iletmışlerdi. İlyas Paşa'nın can vermesinden sonra sultan, Hammer'in anlatımıyla Ahmed Paşa'ya yönelmiş ve "Kâfir, senden

²⁵² Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. VIII., (Sad. Mümin Çevik), İstanbul, 1985, s. 528.

²⁵³ Naima, *Naimâ Tarihi* – C. 3., s. II93.

²⁵⁴ Güneş Yağcı, *Bir İşyan...*, s. 76.

şikâyetçiler geldi; niçin tebeamıza zulm ediyorsun?" diye sormuştu. Bunun üzerine Paşa şu cevabı vermişti;

Kerametli, inâyetli hünkârım! Cenâb-ı Hakk vücûd-ı şahanenizi muhafaza buyursun! Vâkıâ, bâzı teklifât (vergiler) tarh ettim, cürmümü itirâf ederim; ... Eğer bu para olmamış olsaydı, asker toplayamazdım, bu âsi de huzurunuzda cezasını görmezdi. Halktan aldığım paralardan başka hâlâ 60.000 gurus borcum vardır ki, bunu da orduya sarfettim. Beni ister öldür, ister affet; ikisi de elindedir. Ferman şevketli hünkârımdır.²⁵⁵

Kendisinin bu cevabı faydalı olmuş ve biraz azarlandıktan sonra, eşkıya takibindeki başarıları nedeniyle hil'at giydirilip, Şam eyaleti kendisine tevcih edilmişti.

İşyanın bastırılmasının ardından, İlyas Paşa hayattayken şikâyet edemeyen mağdur ahalinin tüm şikâyetleri dinlenmiş ve zararları tanzim edilmeye çalışılmıştı. İlyas Paşa Mihaliç kasabası gibi yerlerde otuz-kırkar sekban toplayıp, kendisine zorla asker olarak almıştı. Ayrıca Balıkesir, Edremit, Kütahya, Turgutlu gibi oldukça geniş bir alanda pek çok mağdur, İlyas Paşa ve levendlerinden şikâyetçi olmuşlardı. Bölgeye yollanan müfettişler, malları gasp edilen veya yakınları tecavüze uğrayan kişileri bir bir saraya bildirmiş, kaybı üç bin akçeden fazla olanların davalarının İstanbul'da görülmesi kararlaştırılmıştı. Bu davalar neticesinde binlerce akçelik bir yekûn çıkmıştı. Ayrıca İlyas Paşa'nın malları önce ailesine verilse de 1632 yılının Eylül ayında, Mihaliç, Balıkesir ve Bergama kadılarına gelen bir emir sonrası tamamı müsadere edilmişti. Söz konusu zarar bu mallardan tazmin edilmişti. Buna göre paşanın Balıkesir'de 500.000 akçe değerinde yedi tane çiftliği bulunmaktaydı. 250.000 akçe değerinde bir saray yaptırmıştı. Aynı malların dışında toplam serveti ise 1.475.000 akçeye tekabül etmekteydi.²⁵⁶ Kendisi han, cami ve Mevlevihane yaptırmak gibi hayır işlerine de girmişti. Bu amaçla eski Vidin Kadısı

255 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı - C.9...*, s. 146.

256 Güneş Yağcı, *Bir İşyan...*, s. 80.

olup Balıkesir’de oturan Bahaddinzade Mehmed’e ait evleri, iki yük akçe değerindeki çiftliği ve değirmeni cami yaptırmak amacıyla 60.000 akçeye satın almış, fakat bu arazilerin bedelini ödememişti. Ayrıca cami yapımı için alınan 230.000 değerindeki kurşun, direk bileziği ve zincirlerin de parasını ödememişti.²⁵⁷ Neticede küçük haksızlıklar olsa dahi, tüm zararlar karşılanmış ve İlyas Paşa’nın Batı Anadolu’daki eşkıyalık devri, böylece kanlı bir surette sona ermişti.

Karahaydaroğlu Mehmed

17. yüzyılın ünlü eşkıyalarından Kara Haydar, 1640 yılında, bir kadını öldürdüğü için dağ yolunu tutmuş ve İzmir - Eskişehir güzergâhındaki neredeyse tüm kervanları soymaya başlamıştı. Yaptığı soygunlar Sadrazam Kara Mustafa Paşa’nın kulağına dek gidince üzerine asker sevk edilmiş, eşkıyanın elindeki kuvvetler direnmeye yetmeyince Uluborlu’da, Veli Baba Tekkesi’ne sığınmıştı.²⁵⁸ Peşindeki askerlerinse izini bulması çok zaman almamıştı. Takipçiler, yeri tespit ettikten sonra tekkeyi ateşe vermişler ve yanmamak için can havliyle kendini dışarı atan Kara Haydar’ı da çıkar çıkmaz öldürmüşlerdi. Ardından eşkıya reisinin başını kesip, teşhir için İstanbul’a göndermişlerdi. Ancak bu olay, 1647 yılında, Kara Haydar’ın oğlu Mehmed’in de dağa çıkmasına neden olmuştu.²⁵⁹

Babasının kanını güderek eşkıyalık yolunu seçen Mehmed, ilk olarak yanına aldığı birkaç adamla, babasının öldürüldüğü tekkeyi basmıştı. Burada askerlere kapı açan, yol gösteren kim varsa katletmiş, sonra da Eskişehir’in kuzeyinde bulunan Söğütdağı’na çıkmıştı. Artık Karahaydaroğlu olarak anılmaya başlayan eşkıya reisi kısa zamanda Akyakalıoğlu, Oynançanlıoğlu, Yeğen Hasan, Kara Memi, Dayı, Dadaylıoğlu ve Kara Veli gibi bölgede gaddarlığıyla tanınan eşkıyaları yanına almış ve yol kesmeye başlamıştı. Evliya Çelebi’nin; “Karahaydaroğlu nam bir veled-i zinası zuhur edüb babası mel’unun kanını talep ederek Anadolu’da yirmi sancaklık yerde yüzbinlerce

²⁵⁷ Güneş Yağcı, *Bir İsyan...*, s. 80.

²⁵⁸ Uluçay, *Saruhan’da Eşkıyalık...*, s. 50.

²⁵⁹ Naima Mehmed’in dağa çıkışını şöyle anlatır: “Oğlu Mehmed nam şaki bir gece intikam için veli baba tekyesini basub müteallikane ile cümlesin katledüb ve yanına birkaç eşkıya cern edüb babasından ziyade fesada uruc ve söğüt dağında huruc eyledi.” Naima, *Naîmâ Tarihi*, C. 4, s. 1779.

ibadullahı rahatsız etti.”²⁶⁰ cümleleriyle bahsettiği eşkıyalığa döneminde Karahaydaroğlu, kısa zamanda İran’dan ve Arap topraklarından İzmir, Bursa ve İstanbul’a gidip gelen kervanların en çok çekindiği isimlerden biri haline gelmişti. Başta Saruhan ve Hamid sancakları olmak üzere Batı Anadolu’da oldukça geniş bir alanda söz sahibi olmuş ve bölgeyi kervanlar için tekinsiz bir hale getirmişti. Bölgede pek çok tüccarı soymasına müteakip Söğütdağı’nı kendisine merkez edinmiş ve Katırcıoğlu gibi, ziyadesiyle silahlı adamı olan ünlü eşkıya reislerini de kendisine çekmişti.²⁶¹ Bu surette güçlenen Karahaydaroğlu, öncelikli eylem alanı olarak Isparta, Afyon ve Manisa civarını seçmiş, yaptığı baskınlarla pek çok can yakmış, baş muavini yaptığı Katırcıoğlu ile Ilgın ve Akşehir arasındaki mıntıkayı harap etmişti.²⁶² O sırada tahtta olan Sultan İbrahim döneminin çalkantılı geçmesini de fırsata çevirerek rahatlıkla hareket etmişti. Ayrıca Girit seferi için sancaklardaki askerlerin adaya kaydırılması da işini kolaylaştıran bir diğer unsur olmuştu.²⁶³

Karahaydaroğlu, belirli bir güce ulaşmasının ardından, paşa kapılarındaki sekban bölükleriyle temasa geçmiş ve araçlar sokarak, birkaç kez devlet hizmetine girmek istemişti. Neticede ünlü eşkıyaların, belli bir süre direndikten sonra, sancakbeyliğiyle sisteme dâhil edilmesi, sık yaşanan bir durumdu. Bunun için adamlarından birisiyle, Sadrazam Hezarpare Ahmed Paşa’ya affedilme ve sancakbeyliğiyle görevlendirilme talebini iletmış, üzerine bir de otuz bin kuruş gibi oldukça yüklü bir meblağ da rüşvet göndermişti. Ancak sadrazam, Karahaydaroğlu’nun gelen adamını hapsedmiş, paraya da el koymuştu.²⁶⁴ Bunun üzerine eşkıyalık faaliyetlerini daha da şiddetlendiren Karahaydaroğlu, Akşehir-İlgın arasındaki hac kervanlarına saldırmaya başlamıştı. Bu bölgedeki bütün yolların kontrolünü elinde tutan, Karahaydaroğlu, bölgedeki köylüleri ve ileri gelenleri kendisine tabi olmak zorunda bırakmıştı.²⁶⁵

260 Uluçay, *Saruhan’da Eşkıyalık...*, s. 50.

261 Halil İncalcık, “Haydaroğlu Mehmed,” *DİA*, C. 17., s. 36.

262 Joseph Von Hammer, (Haz. Mümin Çevik), *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat, 2. Basım, C. 10, İstanbul 2008, s. 143.

263 M. Çağatay Uluçay, “Üç Eşkıya Türküsü,” *Türkiyat Mecmuası*, (Ed. Cavid Baysun), İstanbul Kurtulmuş Matbaası, C. 13, 1958, s. 88.

264 Naima, *Naimâ Tarihi - C. 4. ...*, s. 1788.

265 İncalcık, *Haydaroğlu Mehmed*, s. 36.

1647 yılının sonlarına doğru eşkıyalık faaliyetleri artan Karahaydaroğlu'nun üzerine ilk olarak Karaman Beylerbeyi İpşir Mustafa Paşa tayin edilmişti. Kendisinin yardımına da Anadolu Beylerbeyi İbrahim Paşa verilmişti. Uzun süren hazırlıkların ve asker toplamanın ardından Anadolu'da mevcut bütün askeri birlikler İpşir Paşa'nın kumandasına dâhil edilmiş ve paşa da, 1648 yılının başında Söğütdağı'nı kuşatmıştı. Yapılan mücadelede pek çok eşkıya öldürülmüş, ancak Karahaydaroğlu ele geçirilememişti.²⁶⁶ Paşa, takibe devam edip, eşkıya reisini yakalamayı planlamıştı ancak bu sırada çok daha önemli bir gelişme ortaya çıkmıştı. Karahaydaroğlu'nun tekrar üzerine gidilmesi için hazırlık yapıldığı günlerde, ciddi bir tehdit olan Sivas Valisi Varvar Ali Paşa ayaklanmış ve mevcut güçlerin doğuya kaydırılması gerekmişti. Celali zamanları aynı anda birden çok isyanın çıktığı sıklıkla görülmüştü ancak bu defaki başkaldırının nedeni ve bastırılma süreci oldukça ilginçti.

Samur kürklere ve lükse düşkün olan Sultan İbrahim, hazinede ortaya çıkan açık neticesinde her sancaktan para toplamayı âdet haline getirmiş ve Sivas Valisi Varvar Ali Paşa'dan da otuz bin kuruş istemişti. Kendisinden istenen bu yüklü meblağ karşısında Varvar Ali Paşa, şehrin ileri gelenlerini toplayıp, Sivas eyaletinin senelik mahsulünü ve kendi zamanındaki varidatı hesaplattıktan sonra bu miktarı ödemesinin mümkün olmadığını bildirmişti. Birkaç defa tekrarlanan talebe de sürekli menfi cevaplar vermişti.²⁶⁷ Ancak saraydan gelen bir sonraki talep çok daha farklı olmuştu. Karahaydaroğlu üzerine serdar tayin edilen Karaman Beylerbeyi İpşir Mustafa Paşa'nın, Perihan isminde güzelliğiyle meşhur nikâhlı bir karısı vardı. Bu kadının methini duyan Sultan İbrahim, haremine getirilmesini istemiş ve bu görevi de Varvar Ali Paşa'ya vermişti. Ancak bu istek karşısında çok hiddetlenen paşa, "Bre ben pezevenk miyim? Bir Müslüman âdemin nikâhlı avradını elinden alıp padişah bile olsa bir başka herife nasıl veririm?" diyerek gelen elçiyi dövüp, kovmuştu.²⁶⁸ Söz konusu tavır üzerine Sultan İbrahim, paşayı azletmiş ve katledilip kesik başını getirmeleri için Sivas'a üç defa kapıcıba-

²⁶⁶İnalcık, *Haydaroğlu Mehmed*, s.36.

²⁶⁷Ahmet Önal, "Varvar Ali Paşa," *DİA*, C. 42., s.531.

²⁶⁸Kâtip Çelebi, *Fezleke*, (haz. Zeynep Ayıcın), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2007, ss. 797-798.

şıları ile hasekilerini yollamıştı. Bunları şehre sokmayan Varvar Ali Paşa, sonradan baharda Girit'teki savaşa katılması için İstanbul'a davet edilerek Sivas'tan çıkartılmak istendiyse de yine mevkiinden ayrılmamıştı. Bunun sonucunda Celali ilan edilmesiyle birlikte yanına topladığı yaklaşık 7.000 adamıyla isyan etmişti. Paşanın üzerine 1648 yılının Şubat ayında birkaç birlik gönderilse de başarılı olunamamıştı. Ancak bundan sonraki mücadele süreci çok daha ilginç bir hal almış ve İpşir Paşa'nın nikâhlı eşini getirmesi istendiği için isyan eden Varvar Ali Paşa'nın üzerine, serdar olarak yine İpşir Paşa tayin edilmişti. Anadolu'daki diğer beylerbeyi ve sancakbeylerine de birer bahaneyle yerlerinden çıkıp İpşir Paşa'ya katılmalarına dair gizli emirler gönderilmişti. Nisan ayında eşkıya takibi için serdar tayin edilen ve aynı zamanda kendisine Sivas eyaleti verilen İpşir Paşa, Mayıs başında ilk olarak Karaman Sancakbeyi olarak atanan Köprülü Mehmed Paşa'yı, Amasyalı Kör Hüseyin'i, Divriği Beyi Kara Sefer Paşa'yı ve Amasyalı Hacı Efendizâde'yi öne sürmüştü. 4 Mayıs'ta İstanbul üzerine yürümek için Sivas'a geçen Varvar Ali Paşa, üzerine gönderilen birlikle Çankırı yöresindeki Kurşumludağı eteğinde yaklaşık bir saat süren bir savaş yapmış ve galip gelmişti. Paşaları da savaşta esir alması üzerine, İpşir Paşa ordusuyla harekete geçmişti. Savaşın ardından Tokat'ın Çerkes kasabasında beklerken, 20 Mayıs tarihinde, İpşir Paşa'nın kendisinin üzerine geldiğini haber alan Varvar Ali Paşa, bu durumu memnuniyetle karşılamıştı. Zira nikâhlı karısının hakkını koruyup isyan ettiğinden, İpşir Paşa'nın kendisine katılmak istediğini düşünmüş ve tedbir de almamıştı. Ancak bu gafletinin bedeli ağır olmuş ve neticede ani gelen bir saldırıyla ordusu bozguna uğramış, kendisi de ele geçirilmişti.²⁶⁹ Savaşın sonra esir sancakbeylerini hapisten çıkaran İpşir Paşa, isyancı reisinin yargılanması işini de geciktirmemişti. İpşir Paşa'nın huzuruna çıkan Varvar Ali Paşa hiddetle; "Ulan, ben senin avradının ırzını korumak için isyan etmiştim. Senin gibi herifi benim üzerime musallat etmelerinin sebebi budur, bilmiyor musun? Beni Allah'ın emrine karşı çıkmayıp da namusunu koruduğum için mi katledeceksin pezevenk?!" diyerek öfkesini yansıtmış, ancak yine de cellada teslim edilmişti. Kesilen başı da İstanbul'a gönderilmişti.²⁷⁰

269Önal, *Varvar Ali...*, s. 531.

270 Evliya Çelebi, Varvar Ali Paşa'yı bahadır, dilâver, hüner sahibi ve mert, gürbüz bir er diye nitelendirir. Aynı zamanda şair olan Ali Paşa kendi hayatını mesnevi tarzında Makalât adıyla 177 beyit halinde

Varvar Ali Paşa isyanıyla uğraşılması hasebiyle Karahaydaroğlu o günlerde rahat bir nefes alabilmiş, kısa bir süre sonra da Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi neticesinde kaotik bir dönem yaşanması, çok daha rahat hareket etmesini sağlamıştı. Ancak, kendisinin eşkıyalığı ve zararları her geçen gün şiddetlendiğinden pek de ihmal edilmemiş ve tahta çıkan genç sultan IV. Mehmed, iktidarının henüz başlarında Anadolu Beylerbeyi Küçük Ahmed Paşa'yı Karahaydaroğlu üzerine göndermişti.²⁷¹ Tecrübeli bir eşkıya takipçisi olan yeni serdar, elini çabuk tutmuş ve 1648 yılının Ağustos sonlarında Afyonkarahisar'a yakın bir bölge olan Sandıklı civarında olduğunu tespit ettiği Karahaydaroğlu'nun üzerine saldırmıştı. Yapılan savaş kaybeden Karahaydaroğlu, adamlarıyla geri çekilip canını kurtarmış, eşkıyaların bu denli kolay yenilmesinden sonra o civarda ordugâhını kuran Ahmed Paşa da zaferin özgüveniyle hiçbir tedbir almadan askerleriyle istirahataya çekilmişti. Casusları aracılığıyla bu gafleti haber alan Karahaydaroğlu, yedi yüz eşkıyasıyla birlikte gece karanlığında Ahmed Paşa'nın ordugâhını basmıştı. Gece karanlığını fırsata çeviren eşkıya reisi pek çok askeri katletmiş, üstelik Ahmed Paşa'yı da esir almayı başarmıştı. Naima'nın anlatımıyla Karahaydaroğlu, paşaya hitaben "bayır aşmazlara (korkaklara) güvenip, başından geçen kimsenin (kellesini koltuğuna almış kimsenin) önüne geldiğin cahilliğe merhameten seni azat eyledim. Yürü var bir dahi kullanamadığın asker ile üstün gelemeyeceğin düşman önüne gelme"²⁷² demişti. Sonra da kendisini soyup iç çamaşırlarıyla bıraktıktan başına bir külah geçirmiş ve uyuz bir ata bindirip serbest bırakmıştı. Paşayı göndermesinin ardından da ordugâhı yağmalatmış ve adamlarıyla ganimet paylaşımına girmişti. Böylelikle canını kurtaran Ahmed Paşa'nın ömrü ise çok uzun olmamıştı. Zira baskından kaçan askerlerin peşine düşen Karahaydaroğlu'nun yoldaşı Katırcıoğlu, ordugâha döndüğü zaman Ahmed Paşa'nın serbest bırakıldığını öğrenmiş ve Hammer'in anlatımıyla; "münâsebetsizcesine göstermiş olduğu mer-

anlatmıştır. Önal, *Varvar Ali...*, s. 531.; Haluk Gökalp, "Çobanlıktan Valiliğe, Valilikten Asiliğe: Varvarı Ali Paşa ve Makâlât-ı Varvarî," *İlmî Araştırmalar*, S. 22, İstanbul 2006, ss. 111-134; Solakzâde Tarihi (Haz. Vahit Çabuk), C. 2., Ankara 1989, ss. 573-574.

²⁷¹ İnalçık, *Haydaroğlu Mehmed*, s. 36.

²⁷² Naima, *Naimâ Tarihi - C. 4. ...*, ss. 1877-1878.; Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı - C.10...*, s. 143.

hametten dolayı eşkıya reisini azarlayarak paşanın takibine çıkıp; yetişip öldürmüştü.”

Kazanılan zaferin ardından Ahmed Paşa'nın safında yer alan güvensiz sarıca ve sekban bölükleri de Karahaydaroglu'nun tarafına geçmiş ve kendisinin saygınlığı olabildiğine artmıştı.²⁷³ Elde ettiği ganimetlerin de etkisiyle Karahaydaroglu; Kırşehir, Beyşehir, Akşehir, Seydişehir, Alaşehir ve Eskişehir'de levend toplamaya ve artık daha büyük çapta soygunculuk yapmaya başlamıştı. Özellikle kimi bölükleri Batı Anadolu'nun kıyı kasabalarına dek ilerlemiş ve haraç toplamaya başlamıştı. Bu durumdan endişelenen saray, bu defa da Bosna Valisi Ketenci Ömerpaşazade Mehmed Paşa'yı Anadolu Beylerbeyiliğine tayin etmişti. Paşa ayrıca sınırsız yetkilerle donatılarak Karahaydaroglu meselesini halletmekle görevlendirilmişti. Bu göreve getirilişine dair 19 Eylül 1648 tarihli fermanda eşkıyanın yakalanmasının “aksâ-yı murâd-ı hümayûn” olduğu ifade edilmiş ve Bolu sancağı, Anadolu ve Karaman'ın bütün askeri güçlerinin emrine verildiği belirtilmişti.²⁷⁴ Böylelikle müteferrika, çavuş, divan-ı hümayun ve defterhane kâtipleri, tımarlılar; ayrıca paşaları seferdeyse mütesellimler değilse bizzat paşalar, Serdar Mehmed Paşa'nın ordusuna dâhil olmuştu. Ayrıca Karahaydaroglu'nun başına ödül de konmuş ve kim yakalarsa beş yüz kuruşla bir zeamet verileceği duyurulmuştu.²⁷⁵

Üzerine gönderilmek için ordular kuruladursun aynı tarihlerde Karahaydaroglu, kendisine bir devlet görevi verilmesi şartıyla eşkıyalığı bırakmayı teklif etmiş, aracı olarak da Afyonkarahisar'a yakın Çay köyünde ikamet eden İsa Ağa'yı göndermişti. İsa Ağa eskiden Yeniçeri Ocağı'nda talimhanecibaşı iken sonradan zeamet sahibi olmuş bir şahıstı. Dolayısıyla aracı olmak için uygun bir isimdi. Kendisi İstanbul'a gönderdiği bir arizada, Karahaydaroglu'na bir mansıb verilmesini sadrazama ve ağalara tavsiye etmiş, ayrıca mektubunda “bir memleketi eşkıyaya harâb ettirmektense, şakiye mansıb vermenin iki şerrin hafifi olduğunu” beyan etmişti. Ancak kendisine ve dolayısıyla

273 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı- C.10...*, s. 143.

274 İnalçık, *Haydaroglu Mehmed*, s. 36.

275 "...ve her kım hakkından gelir ise beş yüz gurus ile bir zaamet verilmek fermanın olmuşdur. bu hususu dahi ilam edüb elbet ve elbet mezburu ele getürüb haklıdan gelüb başın Asitane'i saadetime isal ve ırsal eylemek babında fermanı âlişanım sadır olmuşdur," Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...* s. 52.

Karahaydaroglu'na "eşkıyaya tuğ ve sancak vermek iki şerrin hafifi değil, ağıridır!"²⁷⁶ diyerek sert bir cevap verilmiş, bunun karşılığında Karahaydaroglu da, tekrar reddedilmesine müteakip Manisa'ya uzanarak kasabaları vurmaya başlamıştı. Adala ve Alaşehir'de toplu yağmalar yaptırmış, dört yüz atlı ile pek çok can yakmıştı. Ardından Afyon'u basıp birçok kişiyi öldürmüş, çarşı ve pazarları yağmalayıp, sonra da Isparta'ya yönelmişti.²⁷⁷

Eşkıyaların Isparta'ya yöneldiği haberinin alınması üzerine Serdar Ömerpaşazade Mehmed Paşa, Abaza Hasan Ağa'yı Hamid sancağına mütesellim olarak tayin edip Karahaydaroglu'nu yakalamasını istenmişti. Ayrıca saraydan, Abaza Hasan Ağa'ya bir hatt-ı hümayun gönderilmiş ve "ya Karahaydaroglu'nun başını getirirsin ya da senin başın gider" minvalinde bir tehdidin ardından, eşkıyayı kolay ele geçirirse kendisine Bağdat ve Türkmen Ağalığı vaat edilmişti.²⁷⁸ Ömerpaşazade Mehmed Paşa, bu görevlendirme dışında ayrıca Saruhan'daki sancakbeylerine Batı Anadolu'nun kıyılarından iç bölgelerine tüm güzergâhların tutulması ve eşkıyaya aman verilmemesi konusunda emirnameler göndermişti. Karahaydaroglu ise aynı tarihlerde Isparta'yı yağmalamaya başlamıştı. Eşkıyalar dış mahallelerdeki pek çok yerleşimi yakmışlar ve bir hayli adam öldürmüşlerdi. Bölgenin ahalisi sonunda Karahaydaroglu'na bir temsilci gönderip, yağmanın durması konusunda ricacı olmuşlardı. Karahaydaroglu bu talebi kabul etmiş ve saldırının durmasına karşılık üç bin kuruş haraç istemişti. Isparta ahalisinin parayı vereceklerini taahhüt etmeleri ve söz konusu meblağ toplanırken biraz süre istemeleri üzerine, Isparta'ya yakın bir ovada gaflet içinde beklemeye başlamıştı.²⁷⁹ Karahaydaroglu şehrin kenarında adamlarıyla konaklarken askerlerini toplayan Abaza Hasan Ağa, gece karanlığında binlerce adamıyla eşkıyaların ordugâhına şiddetli bir baskın vermişti. Karahaydaroglu'nun ordusu hazırlıksız yakalandıkları bu saldırı sonrası fazlasıyla zayıf ve ilk etapta yüzlerce eşkıya öldürülmüştü. Geriye kalan yaklaşık iki yüz adamıyla çemberi yarmayı başaran Karahaydaroglu kaçıış esnasında uyluğundan vurulmuş ve yanına aldığı iki adamıyla zorlukla firar

276 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı - C.10...*, s. 143.

277 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 53.

278 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 53.

279 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı - C.10...*, s. 144.

etmişti. Geriye kalan adamları ise Osmanlı askerlerinin insafına kalmış ve Abaza Hasan Ağa'nın ordusu savaş alanındaki eşkıyaları katlettikten sonra, Karahaydaroğlu'nun peşine takılmışlardı.

Karahaydaroğlu, yarası ağır olduğu ve çok kan kaybettiği için, iki adamıyla birlikte Isparta'da bir köye çekilmek zorunda kalmıştı. Peşinde olan Abaza Hasan Ağa ise tellallar çıkarmış ve Karahaydaroğlu'nun nerede olduğunu kim haber verirse, ödül olarak beş at ve beş kese vereceğini, yanında olup haber vermeyenin ise evinin başına yıkılacağını ilan etmişti. Bu duyuru sonuç vermiş ve çarpışmadan sonraki üçüncü gün, bir Yörük, Hasan Ağa'ya gelerek, "Müjde sultanım Karahaydaroğlu kurşun yarasından köyde kalıp haşeratları dağılarak kendusu üç âdem ile bir damda kapanmıştır" demişti. Aldığı ihbar sonrası zaman kaybetmeyen Abaza Hasan Ağa köyü basmış ve eşkıyanın saklandığı evi çevirerek yaylını ateşi emrini vermişti. Karahaydaroğlu yaralı haline rağmen yattığı yerden kurşunla 7 asker öldürebilmiş, ancak nihayetinde teslim olmak zorunda kalmıştı.²⁸⁰ Adamları öldürüldükten sonra²⁸¹ kendisi de zincirlenerek İstanbul'da yargılanmak üzere yola çıkarılmıştı.²⁸²

Naima, Karahaydaroğlu'nun iyi at ve silah kullandığını, ayrıca yalalandığı zaman "Sakalsız, henüz sarı bıyıkları gelmiş bir taze yiğit olduğunu" söylemektedir.²⁸³ Böylesi genç bir yaşta pek çok şehir yağmalayacak kudrete sahip olan bu eşkıya reisi, İstanbul'a getirildiğinde derhal yeni sadrazam Sofu Mehmed Paşa'nın huzuruna çıkarılmış ve sorguya alınmıştı. Sadrazam, Karahaydaroğlu'na neden eşkıyalık yaptığını sormuş, buna karşılık Sofu Mehmed Paşa'yı Mevlevi külahıyla gören eşkıya reisi, Hammer'ın anlatımıyla; "Dede efendi! Kurd oğlu kurd idim, kişi aldığına göre satar. Babasından anasından gördüğünü işler. El-hükmilillâh!"²⁸⁴ karşılığını vermişti. Sadrazamın altınlarını nerede sakladığını sorması üzerine de; "Bu mahşerde olacak suâldir. Bu kadar kan döktüğüm, bu kadar şehirler yakığım, bütün menhûbatımı (yağmaladıklarım) birer birer itiraf etmek için

²⁸⁰ Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 54.

²⁸¹ İlyasoğlu'nun bir diğer yaveri Katircioğlu Mehmed ise, baskından canını kurtarıp, Orta Anadolu'da eşkıyalığa devam etmiş ve 1668 yılına dek yaşayabilmişti. Mücteba İlgürel, "Anadolu," *D/İA*, C. 3., s. 119.

²⁸² Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı*. C.10..., s. 144.

²⁸³ Naima, *Naimâ Tarihi* – C. 4..., s. 1903.

²⁸⁴ Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı*. C.10..., s. 144.

midir? Koca (ihtiyar) vezir! Gün akşamlıdır; dün doğdum bugün ölürem. Hemân sen işini gör!” şeklinde pervasız bir cevap vermişti. Eşkıya reisinin bu cüreti, önceki af taleplerinin reddedilmiş olması dolayısıyla büyük ihtimalle idam edileceğini bilmesindendi. Nitekim Karahaydaroğlu’nun eşkıyalığının en şiddetli olduğu dönemlerde, çağdaşı şairlerden Kâtip Ali, kendisi için şu türküyü yazmıştı:

Haydar-oğlu aklın yok mu başında?
Niçin Al’i Osman’a âsi olursun?
Her ne zulüm işledinse dünyada,
Ettiklerin cümle bir bir bulursun.
Say ederler seni türlü fendile,
Kurtulmazsın nice yüz, bin andile,
İlyas Paşa gibi kayd-ı bendile,
Birgün hünkâr divânına gelürsün.
Çok âsiyi çengellere dizdiler,
Ma’n-oğlu’nun askerini bozdular,
Hem Mehdi’nin derisini yüzdüler,
Kınalıoğlu berdar’oldu bilürsün.
Niçin oturmazsın kendi halinde?
Şimdi sensin cümle halkın dilinde.
Bilmiş ol kim Kara Ali’nin elinde
Türlü türlü azap ile ölürsün.²⁸⁵

Neticede imparatorluğun pek çok yerinde yaygın bir şekilde söylenen bu türkünün yazarı Kâtip Ali haklı çıkmış, ancak eşkıyanın sonu türküdeki muadilleri gibi pek de acı verici olmamıştı. Sorgulamadan müspet sonuç alınmaması üzerine sadrazam, Karahaydaroğlu’nun idamını emretmiş ve kendisi bir ata bindirilip Parmakkapı’ya götürüldükten sonra asıla-

285 Uluçay, *Üç Eşkîya...*, ss. 89-90.; Barkey’in eşkıyalara yazılan türkülerle alakalı görüşleri şöyledir: “Merkezi devlet kayıtları, kadı sicilleri ile o dönemde yaşayan vakanüvisler, şairler ve âşıklar, köylülerin eşkıyaların büyük kısmının elinden çok çektiğini ve yönetimden tekrar tekrar yardım istediğini gözler önüne sermektedir. Karayazıcı ile Canbuladoğlu hakkındaki efsaneler, bu kişilerin köylüler için övünç değil, korku kaynağı olduğunu gösteriyor. Hikâyelerle halk şarkıları, insanlara kötülük ve zulüm etmek için ömrünü heba eden eşkıyalara verilen öğütlerle doludur.” Barkey, *Eşkîyalar...*, s. 188.

rak öldürülmüştü.²⁸⁶ İsyanı bastıran Abaza Hasan Ağa da söz verildiği gibi Anadolu Türkmen aşiretleri ağalığına tayin olunarak ödüllendirilmişti.²⁸⁷

Batı Anadolu'daki Celali Ardılı Eşkîyalık Faaliyetleri

1610 tarihinden sonra yavaşlamaya başlayan Celali isyanları, İlyas Paşa, Cennetoğlu ve Karahaydaroğlu Mehmed gibi belli başlı eşkıya şefleriyle son demlerini yaşamıştı. Ancak Batı Anadolu'nun içinden zuhur eden veya dışarıdan saldırıya gelen isyancıların yanı sıra, bölgedeki küçük eşkıyalık faaliyetleri de her daim varlığını koruyabilmişti. beş altı kişilik küçük çetelerden, seksen doksan kişilik orta çapta bölüklere kadar pek çok grup, sarp geçitlerde sürekli yol kesip cinayet işlemişler ve imparatorluk çok daha büyük dertlerden mustarip iken, illegal yollardan gelir elde etmişlerdi.

17. yüzyılın başlarından itibaren Aydın ve Saruhan sancakları cinayet, soygun ve tecavüz gibi vakalarla anılır hale gelmişti. 1630-1660 tarihleri arasında Aydın ve Saruhan sancağında türeyen Yirik Ebubekir, Hacı İbrahim Köleoğlu Halil, Dayı Hüseyin, Deveci Ali, Karayahşili Yörük Divane Mahmud, Bergamalı Hızır Beşe, Deveci Süleyman gibi eşkıya reisleri, çeteleriyle birlikte tüccarlara aman vermemiş ve pek çok soygunun müsebbibi olmuşlardı. Özellikle Tire - İzmir arasındaki yoldan geçen kervanları on iki kişilik çetesiyle soyan İzmirli Ali ve Mustafaoğlu Abdullah pek çok şikâyetle konu olmuştu.²⁸⁸ Bu küçük grupların dışında Kara Halil ve Manisalı Aşçı Ahmed gibi eşkıyalar, başlarına topladıkları birkaç yüz kişiyle çok daha büyük yağmalara girişmişlerdi. Eşkıyalar o kadar cüret-

286 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı- C. 10...*, s. 145.

287 Abaza Hasan Paşa'nın bundan sonraki serüveni şöyledir: "Kara Haydaroğlu'nun ortadan kaldırılmasında önemli rol oynayan Abaza Hasan Paşa, bu başarısından dolayı Yeni-il voyvodahığı ile mükâfatlandırılmıştı. Ancak daha sonra kendisine verilen bu memuriyetin elinden alınmasıyla isyana itilmişti. Etrafına binlerce âsi toplayan Abaza, üzerine gönderilen Karaman beylerbeyini de mağlûp ederek devletten Türkmen ağalığı memuriyetini elde etti, taraftarı İpsir Mustafa Paşa'ya da Halep eyaleti verdi. Bu tavizlerden şımaran Abaza, kapısında daha çok âsi barındırarak güçlendi. Bundan sonra İpsir Mustafa Paşa, Abaza'nın desteğiyle sadârete tayin edildi ise de fazla kalamadı ve idam edildi. Onun öldürülmesi üzerine Abaza yeniden isyan etti. İsyanı Köprülü Mehmed Paşa'nın sadâretinde iyice şiddetlendi. Köprülü'nün sert icraatından kaçanlar Abaza'nın yanında yer aldılar. Hatta Abaza İlgın'da Murtaza Paşa kumandasındaki bir Osmanlı ordusunu da yendi. Fakat kış dolayısıyla Antep'e çekilip askerlerini çevre kazalara dağıttığı sırada Halep'e gelmiş olan Murtaza Paşa tarafından hile ile yakalanıp öldürüldü. Böylece tehlikeli bir hal alan bu isyan da sona ermiş oldu." İlğürel, *Anadolu*, s. 119.

288 Uluçay, *Saruhan'da Eşkîyalık...*, ss. 59-77.

kâr hale gelmişti ki 1649 yılında Saruhan'da, kırk kişilik bir çete, sancak müteselliminin ve kadısının evini basıp, soygun yapmışlardı. Bu tarihlerde servet arzusıyla eşkıyalığa başladıktan sonra kasabaları basıp, kadınları ganimet olarak adamlarına pay eden reislerin yanı sıra ilginç nedenlerle dağ yolunu seçenler de görülmüştü. Kadı sicillerinden anladığımız üzere Manisa'da, Yeniçeri Veli Beşe adında bir zorba, kendisine nasihat eden ve eşkıyalığın fena bir şey olduğunu, Allahtan ve peygamberden korkması gerektiğini söyleyip nasihat eden köylülere, Uluçay'ın ifadesiyle; "Allaha, (Hz.) Muhammed'e ve (Hz.) Muhammed'in anasına küfür ederek mukabelede bulunmuş," bunun üzerine şikâyet edilerek katline ferman alınmıştı. Neticede idamının kesinleşmiş olması da Veli Beşe gibi pek çok kişinin eşkıyalığa sapmasına neden olmuştu. Benzer bir şekilde 1652 yılında Manisa Yaylalı köyünden Seyyid Hasan adında bir kişi Allah'a ve peygambere küfür edip, hacca gidenleri yolundan çevirmeye çalıştığı ve hacı adaylarına "kâfir olmaya gidiyorsunuz" dediği için şikâyet edilmişti. Katline ferman çıkınca da o da eşkıyalığa başlamış, yanına aldığı birkaç kişiyle kısa bir süre yol kestikten sonra yakalanıp öldürülmüştü.²⁸⁹

1670'li yıllarda Divaneli Ali, Kazıklı Halil, Gökçe Himmet, Bergamalı Topal Ali, İzmirli Seyyid Ali, Kara Mehmed Beşe gibi, kayıtlarda "eşkya ve zampara" sıfatlarıyla anılan isimler de mevcuttu. Özellikle Kara Mehmed Beşe adlı eşkıya reisi, Saruhan sancağında pek çok ev basmış ve hanedeki kadınları dağa kaldırmıştı. Yine 1694 yılında faaliyet gösteren Elhac İlyas, Baldırlı Mehmed, Kancıkeşeklioğlu Musa Beşe, Kara Ahmed, Mustafa ve Elhacoğlu Çalık bölgedeki ünlü kadın kaçakçılarındandı. Kendilerinden; "ümme-i Muhammed'in avretlerini gece ile cebren evlerinden ihraç ve dağlarda gezdirüb eşkıya ve zampara oldukları iddia edilir" cümleleriyle bahsedilen söz konusu isimler Aydın, Saruhan, Menteşe, Sığla, Teke ve Hamid sancaklarında cirit atmışlardı.²⁹⁰ Ancak sayılan her bir isim, muhtelif zamanlarda yakalanmış ve kafaları kesilerek ortadan kaldırılmıştı.

Bireysel eşkıya gruplarının dışında Batı Anadolu'daki asayiş bozan bir diğer unsur da Türkmen ve Kürt aşiretleriydi. Nitekim Batı

²⁸⁹ Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 62.

²⁹⁰ Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 76.

Anadolu'da klasik dönemden yıkılışa dek sorun teşkil eden toplulukların başında aşiretler gelmekteydi. Askere alınma ve vergi konusunda zaten her an başkaldırmaya müsait olan ve başıboş olarak görülen konar-göçer aşiretler, özellikle 16. yüzyılın sonlarından itibaren, idareciler için önemli bir sorun teşkil etmişti.²⁹¹ Aşiretlerin eşkıyalığı neticesinde, yerleşik köylüler; ekinlerini ve bağlarını hayvanlarına yediren, gasp yapan, kız kaçıran, karşı çıkan köylüleri öldüren konar-göçer gruplarından sık sık şikâyetçi olmuşlar ve dilekçelerini yerel yöneticilere, hatta Divan-ı Hümayuna kadar ulaştırmışlardı.²⁹² Şikâyetlerin içeriğinde at ve deve gibi bineklere binmelerinin yanı sıra silah taşımaları nedeniyle, köylülerle arasında çıkan çatışmalarda Yörüklerin üstünlük sağladığından bahsedilmekteydi.²⁹³ Yerleşik köylüler ve konar-göçer aşiretler arasındaki sorunlarda, mülki amirler genel olarak şirret ve şekavet ile tanınan aşiretler yerine köylülerin tarafını tutuyordu. Saray da bu tarz husumet ve anlaşmazlıkları doğrudan aşiret eşkıyalığı olarak nitelendirmektedir. Nitekim bu algı konusunda Uluçay şunları söylemektedir:

Yaşayışları ve meşgaleleri icabı, otluk yerleri ve meraları her zaman tercih eden Yürük ve Türkmenler, mevsimden mevsime, otun bol bulunduğu yerlere gitmiye mecburdurlar. Erzurum'dan Van'a; Manisa'dan Balıkesir'e; Ilgaz'dan Kastamonu'ya hareket eden bir aşireti tasavvur ediniz; bunlar gidiş gelişlerinde, yollarda neler yapmazlar? Kendileri için lazım olan gıdanın, yanlarında bulunduğunu fark etsek bile, hayvanlarının iâşesi güçtü. Bu itibarla, yaylak ve kışlağa giderken, muhakkak surette, şehir ve köylerin tarla, bağ ve bahçelerini çiğnetip hasara uğratiyorlardı.

291 Aşiretlerin yapısı ve dahil oldukları eşkıyalık faaliyetleri için; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1987.; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.; Resat Kasaba, *Bir Konar-göçer İmparatorluk Osmanlı'da Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar*, (Çev. Ayla Ortaç), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012.; Abdullah Saydam, "Osmanlı Devleti ile Aşiretler Arasındaki Çatışma Konuları ve Devletin Denetim Araçları," *Abdülkadir Yuvalı Armağanı*, I, Kayseri, 2015.

292 Özcan Tatar, *XVIII. Yüzyılın İlk Yansında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskânı (1691-1750)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005, ss. 3-4.

293 Hüseyin Arslan, *Osmanlı'da Nüfus Hareketleri (XVI. Yüzyıl): Yönetim Nüfus Göçler, İskânlar, Sürgünler*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 231-232.

Batı Anadolu'daki aşiretlerin dâhil olduğu suçlar genel olarak yerleşiklerle yaşanan özel mülkiyet anlaşmazlıklarından kaynaklanmaktaydı. Muhtelif tarihlerden birkaç somut örnek verecek olursak 1643 yılında Saruhan sancağının Mamaklı köyündeki aşiretler, Yorgaköy sipahisi Hızır Bey'in arazisine izinsiz bir şekilde yerleşmişler ve bahar ayı olması hasebiyle tıvardaki ekinleri tahrip etmişlerdi. 1654 yılında da Batı Anadolu'daki Türkmenlerin başlarından biri olan Şahin Bey, yaklaşık beş yüz kişilik cemaatinin yanı sıra hayvan ve develeriyle bölgede yaylağı olmadığı halde Sart civarındaki Bintepele'e yerleşmişti. Hayvanları o mıntıkada bulunan Manisalıların ve civar köylerin ekinliğini tahrip etmişler, bunun üzerine halk da şikâyetçi olmuştu. Yine 1669 yılında Manisa'da oturan Türkmenler, bin kadar hayvanla Tekeliköy civarına gitmişler ve orada aynı köyden Boşnak Mustafa Ağa'nın 40 dönüm ekili buğday tarlası içine hayvanlarını salmışlardı. Mustafa Ağa buna engel olmak isteyince, oradaki çobanlar sopayla başını yarmışlardı.²⁹⁴

Otlak-mera kavgalarının yanı sıra doğrudan eşkıyalık faaliyetlerine girişen aşiret mensupları da bulunmaktaydı. 1688 yılında ortaya çıkan ve aşiret desteğini arkasına alan Firuz Bölükbaşı bunlardan birisiydi. Bu tarihte aşiret menşeli eşkıyalık olayları nedeniyle yine aynı tarihte tıpkı levendler gibi Türkmen ve Kürt aşiret mensuplarının verilen emirleri yerine getirmedikleri takdirde haklarından gelineceği konusunda hükümler gönderilmeye başlanmıştı. Ancak yasaklamalar fayda sağlamamış ve 1689 yılında Yörük Veli Beyoğlu ile Topal Yusuf; Hüdavendigar, Aydın, Saruhan ve Karesi sancaklarındaki pek çok yere baskın vermişlerdi. 1695 yılında Yörük Derviş isminde bir eşkıya reisi birkaç arkadaşıyla köyleri basıp adam öldürmeye başlamıştı.

17. yüzyılın sonlarında, vergi vermek istemeyen ya da iskâna karşı çıkan dört-beş yüz kişilik cemaatli aşiretlerin bazı şekavet vakalarına karıştığını görmekteyiz. Danişmendliler'den yirmi iki cemaat Karahisar ve Hamid sancaklarındaki sahipsiz ve harap köylere, Bozulus Türkmenlerinin Aydın'da oturan cemaati de Bolvadin ve İnönü'ye iskân edilmişlerdi. Ancak söz konusu gruplar yerlerinden ayrılmayı reddetmişler ve

294 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, ss. 90-91.

izinsiz bir şekilde Saruhan sancağına yönelmişlerdi. Burada köy köy gezip halkın mallarını almışlar, hayvanlarını ekinlere sürüp mahsulü yedirip çiğnetmişler ve sayıca üstün olmaları nedeniyle şiddetten çekinmemişlerdi. Yine Yörüklerden Kara Süleyman, yanına aldığı altmış kişiyle 1698 yılında Saruhan sancağındaki köyleri basıp, yirmi otuz kuruş haraç almaya başlamıştı. Şikâyet üzerine görevlendirilen Manisa Mütesellimi Ahmed Ağa, hızla aşiret mensubu eşkıyaların üstüne saldırmış ve şiddetli geçen çarpışma sonrası eşkıyalar, üç askeri mızrakla öldürmüşler, birkaçını da yaralamışlardı. Ahmed Ağa ise yedi eşkıya öldürmüştü, dokuzunu da yaralamış, ancak Kara Süleyman'ı elinden kaçırmıştı. Öldürülenlerin yanı sıra yakalandıktan sonra idam edilenlerin başları kesilerek teşhir için İstanbul'a gönderilmişti.²⁹⁵

16. yüzyıldan itibaren taşra isyanlarından muzdarip olan imparatorluk, Türkmen aşiretlerin dâhil oldukları asayişsizlik veya eşkıyalık olayları karşısında şiddet ve sürgünü beraberinde getiren bir refleks edinmişti. Ayrıca özellikle Bozdağlar ve Yund dağı gibi aşiretlerin fazla miktarda olduğu alanlar sık sık teftiş edilmisti. Aşiret isyanlarının önüne geçilememesinin sebebi merkezi denetimin zafiyet içinde olmasının yanı sıra bu konar-göçer grupların kendi içlerinde hiyerarşik örgütlenmeleri ve otokontrol mekanizmalarıydı.²⁹⁶ Öyle ki sadakat ve katı disiplinle oluşan yazısız bağ nedeniyle bazı mıntikalarda aşiretler, devletten daha güçlü durumdaydılar. Bu şartlarda can güvenliğinin olmadığını düşünen köylüler de hükümete sık sık şikâyet dilekçeleri yazmışlar veya kendilerinin saldırılara karşı korunmalarını ya da başka taraflara göç etmelerine izin verilmesini istemişlerdi. Olumlu cevap alınmadığında ise hükümetten habersiz bir şekilde çiftini çubuğunu terk edenler olmuş, ancak bunlar da suçlu duruma düşmüştü. Neticede Batı Anadolu'daki pek çok yerleşim biriminde konar-göçer aşiretlerin sebep oldukları eşkıyalıklar nedeniyle köy ve kasabalar boşalmıştı.

295 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, ss. 94-95.

296 Aşiret içi yapılanmayı Orhonlu şöyle tarif etmektedir: "Her boyun başında bir Bey (Boybeyi) bulunurdu. Aşiret boybeylerine 'Mir-i Aşiret' denirdi. Arap aşiretlerinin boybeylerine de 'Şeyh' denirdi. Boybeyi, aşiret içinden bir de 'kethüda' seçerdi. Gerek has şeklinde gerekse bir sancağın vergi dairesine bağlı olarak vergi ödeyen Yörüklerin başına hükümetçe 'voyvoda' tayin edilirdi." Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda...* s. 908.

Batı Anadolu'daki Ümera ve Sekban Eşkiyalığı

Sancaklara vali olarak atanan paşaların temel vazifesi, idari görevlerini yerine getirmenin yanı sıra temsil ettikleri sultanın gücünü, hükümleri altındaki ahaliye hissettirebilmek ve düzeni korumaktır. Daha da somutlaştırılmış bir ifadeyle vergilerin aksama olmaksızın toplanabilmesi, savaş zamanı istenilen miktarda asker sevkîyatının yapılabilmesi ve isyan etmeye cüret eden eşkiyanın başının koparılması taşra amirlerinin asli sorumluluklarındandı. Elbette bütün bunların sağlanabilmesi için öncelikli şart, gücün filli olarak hissedilebilmesini sağlayacak silahlı adam sayısının fazlalığıydı. Nitekim paşalar, “vardıkları eyalet ve sancaklarda şanlarına ve rütbelerine layık ve sezaver hadem ve haşem istihdamiyle ayan ve ahalden muvakkar ve muhteşem olmak zorunda idiler.”²⁹⁷

Bu zorunluluğun da etkisiyle, eyalet ve sancakları idare eden dirlik sahibi idari amirler, erken dönemlerden itibaren siyasi bir yatırım aracı olarak, kendilerine “kapu halkı” adı verilen ücretli / sözleşmeli askerleri, yani sekban ve sarıcaları maiyetlerinde besleme yoluna gitmişlerdi.

Sekbanlar menşesine göre Kapıkulu Ocağı'nın, yeniçeri kısmına dâhil olan 65. Orta olarak anılan sınıf ve 17. yüzyıldan itibaren reayadan seçilen paralı askerlerden meydana getirilen sınıf olmak üzere iki gruba ayrılmaktaydı.²⁹⁸ Konumuz itibarıyla ele alacağımız reaya kökenli sekbanlar, sancaklardaki paşaların emrinde görev alırlar ve savaş zamanı cephede çarpışıp bu işten para kazanırlardı. Reaya kökenli sekban bölüklerine asker alımı için özel bir sistem uygulanmaktaydı. Buna göre önce yeniçeri çavuşları, reayadan asker alımı konusunda kendilerine yetki veren sultan beraatıyla birlikte kadiya başvurur, sonrasında da gönüllülerden asker yazardı.²⁹⁹ Yeni sekban yazılanlara da sefere hazırlanabilmeleri için on iki kuruşa varan bir para bahşiş olarak verilir ve alacakları ulufenin bir kısmı da peşin ödenirdi. Buna ilaveten askerler kendi yiyecek istihkakları ile hayvanlarının yeminin nakdi karşılığı olan “tayinat” veya “zahire-baha” adı verilen ücretler alırlardı. Ulufe aylık iki buçuk kuruş, tayinat ise bir kuruşun sekizde

²⁹⁷ Uluçay, 18. ve 19. yüzyıllarda..., s.71.

²⁹⁸ Kapıkulu sekbanlarında, sekbanbaşı, yeniçeri ağasından sonra en yüksek rütbeli subaydı. Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 19.

²⁹⁹ Yüzyılın sonlarına doğru bu görevi ayanlar almaya başlamıştı.

biri kadar olurdu.³⁰⁰ Görüldüğü üzere pek çok harcama kalemi olan sekban birlikleri, kapılarında oldukları paşanın altınlarını azaltsa da ona kazandır-
dıkları güç dolayısıyla siyasi yükselişini hızlandırırdı. Nitekim 17. yüzyılda
pek çok devlet adamı, emrindeki ordunun gücü sayesinde makam, mevki
elde etmiş, takdir görmüştü. Ancak imparatorluğun bozulan şartları, paşa
kapılarını da etkilemekte gecikmemiştir.

Sancaklardaki pek çok kudretli paşanın nüfuzu, 17. yüzyıl sonların-
dan itibaren merkezi otoriteyi korumak adına daha az geliri olan eyalet ve
sancakların temlik olarak verilmeye başlaması sonrası azalmaya başlamıştı.
Mali gücün azalmasına müteakip beslenen asker sayısı da doğal olarak
düşmüştü. Saray için muteber olmalarının yolu istenildiği zaman gönde-
recekleri asker sayısı ve dağıtılacak değerli hediyelerle ölçülmekteydi. Bu
şartlarda hazinesi boşalmaya başlasa dahi askeri gücünü muhafaza etmek
ve rakiplerine karşı üstünlüğünü kaybetmemek isteyen kimi paşalar, ne
olursa olsun sekban bölüklerinden feragat edememişler ve masrafların
karşılansması için alternatif arayışlara girerek emirlerindeki askerlerin
masraflarını reayadan olağanüstü vergilerle karşılama yoluna gitmişlerdi.
Böylelikle 17. yüzyıl sonlarından itibaren reayaya karşı baskıcı uygulamalar
iki şekilde vücut bulmuştu. Birincisi, işsiz levendler ya da sarıca ve sek-
banların reayaya kanunsuz nakdi ve aynı vergi yüklemeyi alışkanlık haline
getirmesi, ikincisi ise sultan adına hareket eden vekillerinin, yani taşra
idarecilerinin sık sık hakları olmayan haraç ve cezaları toplamaya yelten-
mesiydi.³⁰¹ Öyle ki bu dönemde reayadan zorla bir şey koparmak, para ve
iaşe talep etmek askeri idareciler ile genel anlamda bütün askeri sınıf için
gelirlerini arttırmanın en yaygın yolu haline gelmişti. Üstelik bunu yasal
bir kılıfa büründürmeyi de başarmışlardı.

16. yüzyıla kadar eyaletlerde güvenliği sağlamak, sultanın mutlak
yetkisinin bir parçasıydı. Saray tarafından denetime tabi tutulan taşrada-
ki beylerbeyleri, sancakbeyleri, subaşılar ve tımarlı sipahiler, hiyerarşik
bir yapıda, kamu güvenliğini sağlamaya çalışırlardı. Bu sistemde düzeni
bozanlar yalnızca merkezi yönetimin eyaletlerdeki temsilcileri tarafından

300 İnalçık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 39.

301 İnalçık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 39.

kovuşturulabilir, idam olmamak koşuluyla ceza yerel kadının ya da naibin hükmüyle verilebilirdi. Bedensel cezalar ise eyaletlerde kamu güvenliğinden sorumlu şahısların, yani sancakbeylerinin, beylerbeylerin ve vezirlerin yetkisindeydi.³⁰² Asayişin yanı sıra işin iktisadi boyutunda da tımarları dâhilindeki cürümler için, kadının kestiği para cezalarını tahsil etme hakkı, tımar sahibi ve subaşınındı. Ancak sonrasında duyulan ihtiyaç gereği bu hak sancakbeyine verilmiş, böylelikle usulsüzlüklerin de kapısı aralanmıştı.

Kişisel kazanç peşinde olan bazı sancakbeyleri, bu yeni süreçte kanunun koruyucusu ve uygulayıcısı sıfatıyla, maiyetleriyle birlikte sancaklarında sık sık dolaşmaya çıkmışlardı. Söz konusu devriyeler ise çoğunlukla reayaya yönelik ciddi yolsuzluk ve haksızlıkların daimi bir kaynağı haline gelmişti.³⁰³ Özellikle asi ve eşkıyaları durdurmak üzere görevlendirilen paşalar halka kendi masraflarını yüklemekten geri kalmamış ve halka “sekban akçesi” adı altında salgınlar yapmışlardı.³⁰⁴ Nitekim sancakbeyleri, çoğu zaman yanlarına aldıkları beş yüz ile iki bin arası adamlarla, eşkıya takibi veya denetlemesi için köy ve kasabaları devre çıkıyorlardı. Kanuna göre bu devriyeler sırasında köy odalarında veya halkın rıza gösterdiği yerlerde kalmaları, ya da yiyecek ve içeceği parayla satın almaları gerekirken bu kurallara uymuyorlar ve halka eziyet ediyorlardı. Ailelerinin yaşadığı evlerde askerleri ağırlamak zorunda kalan ahali aynı zamanda arpa, saman, koyun, kuzu, tavuk, yağ, bal ve ekmek gibi yemlik ve yemeklik malzemeyi ücretsiz vermek zorunda kalıyordu. Bu nedenle pek çok adaletnamede, idari amirlerin iki haftada bir on beş-yirmi atlı ile değil de iki-üç ayda bir dört-beş atlı ile bölgelerini devre çıkmaları, bu devir esnasında fakir köylülerde misafir kalmamaları, ücretsiz olarak yem ve yemeklik almamaları, köylünün sığır, kuzu ve tavuklarına el sürmemeleri, buğdaylarının ösrünü tespit ederken haksızlık etmemeleri ve bu arada herhangi bir cebir ve gasp hareketinde bulunmamaları emredilmiş-

302 İnalıcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s.38.

303 Daha geniş bölgelerde bey ve paşalar toprakların genişliğinden dolayı ceza aidat ve haracların toplanması için vekillerini yani voyvoda ve subaşları görevlendirdi. Çoğu kez gelirlerini toplama imtiyazı karşılığı kendilerine toptan ödenen belli bir miktar para üstünden alt kademedeki devlet görevlilerine iltizama verildi. İnalıcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s.38.

304 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 45.

ti.³⁰⁵ Ayrıca farklı dönemlerdeki fermanlarla memlekete büyük çapta zarar veren ve kanun, ahlak ve insaf dışı olarak nitelendirilen bu yolsuzlukların tekrar edilmemesi konusunda sık sık uyarılarda bulunulmuştu. Bu yüzyılda pek çok hükümde; “her diyara beylerbeyi ve sancakbeyi nasb olunub her birine müstakil haslar tayin olunmaktan murad, vilayet üzerine çıkıp cem-i emval eyleyip memleket ve vilayeti viran eylemek için değildir.”³⁰⁶ hatırlatmasında bulunulmuş ve idareciler bizzat sultan tarafından defaatle ikaz edilmişti.³⁰⁷ Ancak yüzyıl sonlarında durum o kadar ciddi bir hal almıştı ki, 1595 yılında idarecilere ve bütün tebaaya hitaben bir buyruкта sultan; bu tür kanunsuz eylemlerde bulunan sancakbeyleri ve maiyetlerinin idam cezasına çarptırılacakları ve bütün varlıklarının da bu eylemlerden mağdur olanlara verileceğini duyurmuştu.³⁰⁸

17. yüzyılın başlarındaki vakalara göz attığımız zaman, saraydan yoğun olarak çıkarılan hükümlere rağmen taşra zorbalılarının yasaklara pek aldırmış etmedikleri sonucunu çıkarabiliriz. Nitekim 1604 tarihli bir raporda, zorba paşaların ve emirlerindeki sekbanların, Batı Anadolu’da reayaya çektiirdikleri eziyet, tüm detaylarıyla vurgulanmıştı. Aralarında Arslan Gazioğlu, Ali Çavuş, Mehmed Çavuş, Sarı Mehmed ve Köroğlu’nun da bulunduğu yirmi dört eşkıya reisi ve sekbanbaşı, birkaç yüz atıyla beraber baskına çıkmışlardı. Yolları üzerindeki köylülerin mallarını talan etmişler, evlerini yakmışlar, iki yüzden fazla kişiyi öldürmüşler, genç oğlanları ve kızları kaçırmışlar, elli binden fazla koyun, keçi, at ve kaliteli deveyi çalıp, arpa, buğday, yağ, bal stoklarını ve daha başka mallara da el koymuşlardı. Ardından da üç yüzden fazla adamı yakalayarak gece gündüz işkence etmişlerdi.³⁰⁹ Bir intikam saldırısı olma ihtimalinin yüksek olduğu bu olay büyük korkuya neden olmuş, ancak bu tarz şiddet gösterilerinin arkası kesilmemişti. Yine aynı tarihlerde Ömer Bey, altı yüz atlı askeriyle birlikte Hamid sancağı merkez olmak üzere Batı Anadolu’nun pek çok yerleşimini basmış ve keyfi cinayetler işlemişti. Ayrıca kırsal kesimde zengin-fakir

305 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 132.

306 İncalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s.70.

307 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, ss. 132-133.

308 İncalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s.39.

309 Barkey, *Eşkılar...*, s. 193.

ayırt etmeksizin tüm köylülerden “salma” adı verilen kanundışı vergiler almıştı. Yine Arslan Bey ile dört yüz adamı, Antalya bölgesinde köylülerden sekiz yüz ile dokuz yüz kuruş arasında bir para almış ve sık sık Menteşe civarına saldırılar düzenleyip geçtiği yerlerde adam öldürmüştü.³¹⁰ Önceki bölümlerde bahsedilen eşkıyalık olaylarından farklı olarak bu şahısların her biri resmi devlet görevlisiydi. Dolayısıyla köylünün şikâyet edebilecek pek mecrası da kalmıyordu. Her ne kadar köylülerin fena muamele görmesinin önüne geçilmesi konusunda hassasiyetle yaklaşılsa da yolsuzluğa karışan taşra yöneticileri; “ecdadı ızamım ruhu için kuzat dibekte dövülüb helak ve beylerbeyiler subaşıları ve ümera ve ummal vesair zabitlerdir salb ü siyaset olmak mukarrerdir”³¹¹ cümlelerinde de belirttiği üzere açıkça idamla tehdit edilse de müspet sonuç alınamamıştı.

Sancaklardaki zorba paşalar, haraçların dışında pek çok vergi de toplamakta ve bunlarda, belirlenen üst sınırın çok daha fazlasını istemekteydiler. “Selamlık,” “nalbaha,” “çizmebaha,” “tavukbaha,” “kaftanbaha,” “konak ve göçek akçesi,” “çubuk akçesi,” “öşrü diyet,” “devreiyye,” “yemlik,” “ağalık,” “kethudalık,” “ambar akçesi,” “deve kirası,” “huddam akçesi,” “düzenlik,” “karşılık,” “kazık akçesi,” “otluk,” “at bekçisi,” reayadan toplanılan vergilerden bazılarıydı.³¹² Üstelik ilerleyen tarihlerde durum daha da şiddetlenmişti. Bu tezi birkaç örnekle somutlaştırmak faydalı olacaktır.

Sancakbeyi bir yere geldiği zaman yollara önce bez, sonrasında da hasır döşemek âdet olmuştu. Her ne kadar kanun aksini buyursa da, paşa ve maiyeti gelir gelmez ileri gelenler konak ve evlere dağıtılır, kaldıkları müddetçe ev sahipleri tarafından ağırlandırlardı. 9 Ağustos 1648 tarihli zahi-re defteri kayıtlarına göre; Saruhan’a gelen, Aydın ve Saruhan sancakları muhassılı İshak Paşa ve maiyeti, halktan, karşılığını ödemedi hayvanları ve kendileri için pirinç, yağ, bal, et, ekmek, şeker, kahve, arpa, saman, odun ve mum almışlardı. Yine aynı sene üç dört gün Manisa’da kalmışlar ve üç yüz akçeyi bulan masraflarını ahaliye ödetmişlerdi.³¹³ Bir başka örnekte Abaza Hasan ve eşkıyasını yok etmek için görevlendirilen Vezir İsmail

310 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 220.

311 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, ss. 125-131.

312 Uluçay, *Saruhan’da Eşkıyalık...*, ss. III-115.

313 Uluçay, *Saruhan’da Eşkıyalık...*, s. 17.

Paşa, 1659 yılında Manisa'ya gelmiş ve beş gün kalmış, bu süre zarfında da kendi ve adamları için 511.641 akçe harcanmıştı. Bunun yanı sıra ileri gelenlerden 144.000 akçe de hediyelik değerli eşya almıştı.³¹⁴

Sadece paşalar değil, alt kadrolardaki görevlilerin de eziyetleri ve yolsuzlukları, sıklıkla şikâyet konusu olmuştu. Özellikle 1627 yılından sonra artan “arpalık” uygulamasıyla hizmeti görülen devlet adamlarına bir bölgenin vergi gelirlerinin bir kısmı tahsis edilmeye başlanmıştı. Ancak paşa, o sırada bir başka yerde beylerbeyi, sancakbeyi veya serdar vazifesinde olduğunda, söz konusu arpalık sancağa çok az uğramakta, ya da hiç gelmemekteydi. Böylesi durumlarda kendisini temsil etmesi için yerine ağalarından birisini bırakmak âdet olmuştu. Bu görevliye “kaimmakam” veya yaygın ismiyle “mütesellim” denmekteydi. Bunun yanı sıra kendi sancağında merkezde oturan paşa, kazaların ve kasabaların denetimi için “voyvoda” ismi verilen nüfuzlu kişileri görevlendiriyordu. Dolayısıyla söz konusu serbestlik yüzünden kimi yerlerde mütesellim ve voyvodalar da, emirlerindeki paşalar gibi zorba tavırları sergilemekten çekinmiyorlardı. 1643 yılında Türkmen Voyvodası Kazaz Ahmed, Alibeyli adındaki bir Yörük köyüne geç vakit gelmiş ve kadınlardan şarap ve yiyecek istemiş, istediğini alamayınca da birkaçını yaralayıp köylülere küfür etmişti. 1653 yılında Manisa Mütesellimi Baltacı Mahmud Ağa, Akhisar halkından ağıl vergisi toplamak için elli adamını göndermişti. Vekili, pazara gelen yolcuların arasından bu parayı toplamış, ancak direnenlerin ayaklarına bukağı, ellerine bilekçe, boğazlarına zincir vurarak köy köy dolaştırmıştı.³¹⁵ 1655 yılında, Anadolu Beylerbeyinin adamı Kartalcıoğlu, bin kişiyle Manisa köylerini soymuş, yem ve yemek para almıştı.³¹⁶ Bunun dışında sekbanları da köyleri yağmalamış ve kullanılabilecek binek hayvanlarının yanı sıra mutaf malzemesi, eski gömlek, ağaç lüle, sarık, biber, çakmak, ağaç testi, ustura, eski makrama, taş bileği, iğne, bez, don, ibrik, boncuk tas, sapan, makas, süpürge, sabun, fincan, külah gibi envai çeşit eşyaya el koymuşlardı.³¹⁷ 1656 yılında Saruhan Mütesellimi Osman Bey de sorun yaşadığı bir adamın eli-

314 Uluçay, *Saruhan'da Eşkîyalık...*, s. 105.

315 Uluçay, *Saruhan'da Eşkîyalık...*, s. 118.

316 Uluçay, *Saruhan'da Eşkîyalık...*, s. 129.

317 Uluçay, *Saruhan'da Eşkîyalık...*, s. 130.

ni, bileklerinden kestirmişti. 1665 yılında Saruhan sancağına tayin edilen Zeynel Abidin Paşa, altı yüzden fazla atıyla Çobanisa köyüne gidip halka bir hayli eziyet ettikten sonra 15.514 akçe değerinde bedava yem, yiyecek, içeceklerle zahireyi gasp etmişti. Devamında da Toyyusuf köyüne beş yüz sekban ve sarıca ile gidip halktan “konakçı akçesi” adı altında otuz kuruş para, yetmiş kilo arpa, on kuzu ve iki yüz tavuk almıştı.³¹⁸

İşlenen cinayetleri bir kenara ayırırsak saray, her ne kadar devamlı surette uyarılarda bulunsun da çoğu zaman gelen paşaların, besledikleri sekbanların ücretini karşılamak adına aldıkları usulsüz salgınlara göz yumuyordu.³¹⁹ Zira Osmanlı İmparatorluğu, aynı anda açılan farklı cepheler ve eşkıyalar yüzünden 17. yüzyılda, hiç olmadığı kadar askere ihtiyaç duyuyordu. Kaldı ki sekbanlar, her ne kadar kendilerinin karıştıkları eşkıyalık olayları çok da olsa Batı Anadolu’nun güvenliği için gerekli görülüyordu.

Bir örnek teşkil eden Aydın ve Saruhan sancağı üzerinden bir değerlendirme yapacak olursak, 16. yüzyılda bölgedeki asker miktarı oldukça azalmıştı. Seferlerde ölen sipahiler dışında, Osmanlı İmparatorluğunun özellikle Batı Anadolu’nun denize yakın yerleşimleri, deniz savaşları için çok sayıda insan çekmekteydi. İlerleyen bölümlerde, Garp Ocaklarına Batı Anadolu’dan gönderilen gençler konusunda detaylarına değineceğimiz üzere pek çok genç, Akdeniz’de korsanlığı cazip bir iş kapısı olarak görmüş, bu nedenle toprağın eski cazibesini kaybetmesiyle Aydın ve Saruhan’daki sipahi örgütlenmesi bu yüzyılda büyük bir yıkıma uğramıştı. Dolayısıyla elde kalan intizabat gücünün sekbanlar olması nedeniyle, bu silahlı grupların tasfiyesi söz konusu olmamıştı. Ayrıca bahsi geçtiği üzere sekbanlar savaşlarda da işe yarar unsurlardandı. Nitekim cephelerdeki ateşli silah kullanmayı bilen asker ihtiyacının baş göstermesi üzerine 1605 yılında sadrazamın, Menteşe Valisi Mehmed Bey’den “külli tüfeng-endaz sekban cebelü ile sefer-i Hümayûna gelmesi”ni istemesi, buna verilebilecek örneklerden sadece birisidir.³²⁰ Yine de faydalarının yanı sıra yüzyıl başlarındaki büyük eşkıyalık hareketleri, yerel düzeyde kanunsuzlukları da körüklemiş, paşa ve sekban eşkıyalığı, imparatorluğun gücüne ters orantılı olarak gittikçe şid-

318 Uluçay, *Saruhan’da Eşkıyalık...*, s. 102.

319 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 30.

320 Orhonlu, *Osmanlı Tarihine...*, s. 98.

detli bir surete bürünüp yüzyıl sonlarına kadar etkisini devam ettirmişti.³²¹ Söz konusu sadakat yeminlerinin ve sultan tarafından kendilerine gelen uyarıların pek de işe yaradığı söylenemezdi. Nitekim önceki bölümlerde ele aldığımız üzere pek çok has ve zeamet sahibi paşa, savaş zamanlarında asker talebine uymamış, sefere katılmamak için zamanlarını yollarda oyalanarak geçirmiş ve eşkıyayı bastırmak adına pek bir gayret göstermemişti. Dolayısıyla bizzat sekbanlara hükmeden bu ehl-i örf itaatsizliğinin yansımaları kırsalı yaşanmaz hale getirmişti. Pek çok köylü, hamisinin hazinesini doldurmak isteyen sekbanlar tarafından işkence görmüş, canından ve malından olmuştu. Toplanan sekban akçelerinin bir kısmı elbette sekbanların bizzat kendi cebine girmişti. Bu çıkar ilişkisi öylesine âdet haline gelmişti ki kimi zaman paşalar, kapı halklarını denetim altına almaya çalıştıklarında, yağmacılığa alışmış bu güruhu dizginlemekte güçlük çekmişlerdi.³²² Taşra kuvvetlerinin yapısal değişimi söz konusu başına buyrukluğu da beraberinde getirmişti. Tımar sisteminin geçerliliğini koruduğu dönemlerde bir taşra idarecisinin merkezi yönetime karşı ayaklanması hemen hemen imkânsızdı.³²³ Zira klasik dönemde bir valinin maiyetindeki kapı halkının tımar tevcihleri ve tımar sahiplerinin terfileri tamamen merkezi yönetimin denetimindeydi. Bu kullar valinin emrinde seferlerde görev alırlar ve savaş sonrası sivil asayiş sağlarlar, ancak valinin yanındaki görevleri biter bitmez gelir kaynakları olan köylerine dönme kaygısı içinde olurlardı.³²⁴ Oysa yeni dönemde, nedenleri öncesinde açıklandığı üzere askerliğin profesyonel bir mesleğe dönüşmesiyle birlikte bölükbaşılardan, yani askeri amirlerinin emrinde bağımsız askeri birlikler halinde hareket eden sekbanlar çok zapt edilir durumda olamamışlardı.

Belgelere yansıyan daha pek çok olayda reayanın, paşaların emrindeki sekbanlardan çektiği eziyetten bahsedilmişti. Ancak sekban tahakkümünün bir başka boyutu daha bulunmaktaydı. Kapısında olduğu paşanın masraflarını çıkarmak ya da onun himayesinden aldığı güçle yağma yap-

321 İnalçık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 30.

322 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 194.

323 Osmanlı bürokratik yapısı paşaların sancaklarda kontrolsüz bir şekilde güçlenmelerine engel olmak için hukuki meseleleri kadıların, mali meseleleri ise defterdarların sorumluluğuna verse de bahsi geçen idari yozlaşmalar neticesinde bir süre sonra suiistimallerin önüne geçememişti.

324 İnalçık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 30.

rak servet kazanmak için eşkıyavari davranan sekbanlar kadar, savaş sonrası terhis edildikten sonra işsiz kaldıkları için doğrudan eşkıyalık yapan sekbanların sayısı azımsanamayacak derecede artmıştı. Söz konusu durumda, Batı Anadolu'da, paşa emrindeki sekban eşkıyalığıyla at başı giden ünlü bölükbaşı ayaklanmalarını ortaya çıkarmıştı.

Batı Anadolu'daki Bölükbaşı İsyanları

Sekbanlar, Kapıkulu Ocağı'ndan ayrılıp vilayet ve sancaklarda bulunan vali ve sancakbeylerinin maiyetlerinde hizmet etmelerine müsaade edildikten sonra, paşa kapılarında göreve başlamışlar ve burada da tıpkı Ocak'ta olduğu gibi bölüklere ayrılmışlardı. Kapı halkları her ne kadar kısa ömürlü istihdam edilen gruplar da olsalar, yine de belli bir takım askeri ilkeler esasına göre örgütlenmişlerdi. Paşa kapısındaki bu ücretli gruplarda görev alan sekban kumandanların en büyüğüne "bölükbaşı" denmekteydi. Kapılar, ellişer kişilik bölümlere ayrılır ve her bölüğün başında birliğin örgütleyicisi olarak hizmet ve ücret şartlarını belirleyen bir bölükbaşı bulunurdu. En kıdemlilerine ise "baş bölükbaşı" adı verilir. Bir başka deyişle bölükbaşı, birliğin bekasından sorumlu kişiydi.³²⁵ Dolayısıyla bölükbaşının asilik eğiliminde olması, istemsizce tüm bölüğün eşkıyalığa sapmasına sebep olabiliyordu. Elbette bu kitle psikolojisinin temelini öncelikle iktisadi kaygılar oluşturunuyordu.

İmparatorluğun sekban birliklerine duyduğu ihtiyaç savaş zamanları önemlerinin artmasına neden olmuş ve eyaletlerdeki paşalar, kapılarını özellikle savaş ve sefer zamanlarında giderek çok daha fazla sekbanla doldurmaya başlamışlardı. Gücünü muhafaza etmek istediği için askerlerini yanında tutup, bunların masraflarını reayadan usulsüz yollarla karşılayanların yanı sıra, sefer dönüşünde emrindeki birliklerin çoğunu terhis eden paşalar da bulunmaktaydı. Söz konusu terhis durumunda genellikle birliklerin bir kısmı, asayiş ve vergi toplamak için bırakılır, geri kalan büyük

325 Anadolu'daki bütün sekban bölüklerinin bölükbaşları merkezi yönetim tarafından atanan bir "serçeşme"nin komutasına verilmişti. Bölüğün sembolü bayrağı idi ve bayraktar yani bayrak taşıyıcısı bölükteki en yüksek rütbeli ikinci kişiydi. Bayrağın geri alınması bölüğün feshi anlamına gelirdi. Bölüğün miktarı paşanın önemine ve durumuna göre de artabiliyordu. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s.162.

kısmı dağıtılırdı.³²⁶ Savaş dönemi dışında neredeyse sürekli olarak boşta kalan sekban birlikleri ise, çiftçi ya da ırgat olmak yerine silahlı çeteler halinde eşkıyalığa ve yağmaya yönelirlerdi. Bunun yanı sıra kimi zaman da, ödemeleri önceden yapılmış olan sekban birliklerinin sefer sırasında kaçak durumuna düşmesi, maaşlarından tatmin olmaması, kapısına sığındıkları paşaların sürgüne gönderilmesi, azledilmesi ya da idam edilmesi sonucu başsız kalmaları da sekban eşkıyalığının nedenlerindendi.³²⁷ Barkey, sekbanlıktan eşkıyalığa geçiş sürecini şu cümlelerle özetlemektedir:

İmparatorluğun en şiddetli darbeyi yemiş olan kırsal bölgelerinde, toprağı olmayan genç erkekler levend oldular; devlet onlara, yeni kurulmuş silahlı ordulara katılıp geçimlerini sağlama imkânı sunduğunda da asker oldular. Devlet, savaş durumuna göre bu birlikleri seferber ediyor ya da dağıtıyordu. Savaşa katılmaksa, ordu birimleri etrafında örgütlenmek, tüfek sahibi olmak ve belli bir yevmiye kazanmak anlamına geliyordu. Terhis ise bu yevmiyeyi kaybetmek demektir; ancak örgütlülük sürüyor, tüfekler de askerlerde kalıyordu. Terhisle birlikte kimlikleri bir kez daha değişiyor, padişah ordusunun savaşçılarından, iş bekleyen paralı askerlere dönüşüyorlardı. En iyi koşullarda, eşkıyalığa yönelmeden yeniden devlet tarafından seferber ediliyorlardı. Ne var ki, genelde eşkıya, hırsız ya da işsiz paralı askerler olarak köylere dönüyor, çalacak sığır, tahıl ya da para, yağmalayacak tarla, tecavüz edecek kadın peşinde koşuyorlardı.³²⁸

Sekban eşkıyalığının kökeninde Osmanlı topraklarındaki uygulanma biçiminden kaynaklanan çıkmazlar yatmaktaydı. Sekban birlikleri, aşiret örgütlenmeleri tarzındaki yapılanmaları itibarıyla ortaçağın sonuna doğru Avrupa'da ortaya çıkan asker kumpanyalarına benzemekteydi. Ancak işleyiş konusunda Batı'daki muadilleriyle arasında çok temel bir fark bulunmaktaydı. Bir prototip üzerinden değerlendirme yapacak olursak, Yüzyıl Savaşları sonrası ortaya çıkan şiddet dalgasının akabinde Fransa,

³²⁶ Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, ss. 28-29.

³²⁷ İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 33.

³²⁸ Barkey, *Eşkîyalar...*, s. 13.

önlem olarak askeri birliklerin eşkıyalığa sapma ihtimali nedeniyle terhislerde oldukça dikkatli davranmıştı. Özellikle 17. yüzyılda paralı askerler konusunda oldukça işlevsel bir çözüm bulmuş ve savaş zamanlarında kendi tebaası yerine yabancı memleketlerden İsveçli, İrlandalı, Alman ve İskoç paralı askerleri kiralama yoluna gitmişti. Savaşın bitiminde de bu birlikleri sınır dışında terhis etmiş, böylelikle topraklarında başıboş silahlı gürürların dolaşmasına olabildiğince engel olmuştu. Üstelik bunlara sadece savaş zamanı için paralı ödeme yapılmış, idarecilerin emrinde sürekli beslenmesine müsaade edilmemişti.³²⁹ Osmanlı taşrasında ise, feodal yapının lokal özellikler barındırması nedeniyle söz konusu nizam sağlanamamış ve terhis edilmiş sekban eşkıyalığının önüne geçilememiştir. Bahsi geçtiği üzere bizzat paşaların eliyle ortaya çıkan terör durumunun yanı sıra terhis edilen askerler de ciddi sorun teşkil etmiştir.

Paşa ve beylerin tüm kuvvetiyle uzak yerlerde olduğu dönemlerde, savunmasız kalan yerleşimler bölükbaşların öncelikli hedeflerinden sayılıyordu.³³⁰ Sayıları elli ile yüz arasında değişen bu işsiz savaşçılar geçimlerini sağlamak için kasaba ya da köyün büyüklüğüne göre halktan zorla para, yiyecek ve hayvan toplarlar,³³¹ karşı çıkan olursa da ibretlik bir şekilde öldürürlerdi.³³² Nadir olarak ortak bir tehdit durumunda birleşip, bir lider etrafında şehirlere saldırırlar ve kısa süre sonra çıkara dayalı ittifakın bozulmasıyla dağılırlardı. Celali önderlerinin de bölükbaşı yoldaşları vardı ancak onlar, şeflerinin gölgesinde kalmışlardı. Celali ateşinin yeni söndüğü 17. yüzyıl ortalarında yükselen bölükbaşlar, bir önceki dönemin ihtişamına hiçbir zaman ulaşamamakla birlikte pek çok baskına, cinayete ve soyguna karışmışlar, böylelikle “bölükbaşı isyanları” olarak adlandırılan yeni anarşi döneminin müsebbibi olmuşlardı.

Abaza Hasan Paşa'nın Anadolu'yu istila ettiği 1658 yılında, Batı Anadolu'da pek çok azılı bölükbaşı türemiştir. Kara Mehmed, Bergamalı Donanmacıoğlu Mehmed, Abdurrahmanoğlu, Sivribölükbaşı, Arap Bölükbaşı, Baba Kerim, Karga ve Çalık Mehmed gibi reisler, emirlerindeki

329 Barkey, *Eşkılar...*, s. 5.

330 İnalçık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 39.

331 Uluçay, *Saruhan'da Eşkılık...*, s. 79.

332 İnalçık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 31.

sekbanların yanı sıra topladıkları eşkıyalarla yol kesmeye başlamışlardı.³³³ Özellikle Aydın'ın Köşk, Sultanhisar, Arpaz, Balyanbolu, Keles kazalarında etkili olmuşlar ve reayayı canından bezdirmişlerdi. Adı geçen bölükbaşılarının üzerine eşkıya takibine ise tecrübeli bir isim olan Kulalı Dünya Ağa mübaşir tayin edilmişti. Dünya Ağa topladığı orduyla çok şiddetli bir saldırıya geçmiş ve daha ilk hamlesinde azılı eşkıya reislerinden Baba Kerim ile Karga'yı yakalamıştı. Sancak dışına kaçmayı başarabilen diğer bölükbaşılar, Dünya Ağa'nın başka görevlendirmelerle Aydın'dan çıkışı sonrası geri dönmüşler ve her biri topladıkları elli-altmış adamla tekrar soyguna / cinayete başlamışlardı. Eşkıyalardan bunalan Sultanhisar Kadısı ve ileri gelenler çare olarak durumu İstanbul'a bildirmişler ve güvende kalabilmek için aileleriyle birlikte Güzelhisar kalesine sığınmışlardı. Bunun üzerine Dünya Ağa aynı sene ikinci kez görevlendirilmiş; ayrıca Güzelhisar, Köşk, Sultanhisar, Arpaz, Nazilli, Balyanbolu ve Keles'de bulunan kethüdayeri ve yeniçeri serdarları da yardım etmeleri için emrine verilmişti. Yapılan uzun hazırlık sonrası 1659 yılında Sivribölükbaşı ile savaşan Dünya Ağa, asi bölükbaşısını ele geçirememiş, hatta ilginç bir şekilde bir süre sonra onun tarafına geçmişti. Fındıklılı Silahdar Memed Ağa'nın tarihindeki "Anadolu'da vaki Aydın ve Saruhan semtlerinde Kördünya ve Sivribölükbaşı nam türedi eşkıyaların..."³³⁴ cümlesinden anladığımız üzere Dünya Ağa, isyancı Sivribölükbaşı ile birleşip isyan saflarına katılmıştı. Ancak kendisinin ömrü uzun olmamış ve kısa zamanda ele geçirilip işkenceyle öldürülmüştü. Dünya Ağa'nın ihaneti sonrası, Sivribölükbaşı ve Donanmacıoğlu Mehmed Bölükbaşı'nın üzerine 1660 yılında Vezir İbrahim Paşa gönderilmiş, ancak o da başarılı olamamıştı. Bu durumdan haberdar olan Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa, eşkıyalara karşı alınan mağlubiyetlerden gayet rahatsız olmuş ve vezir ile maiyetinin bölükbaşılar üzerindeki başarısızlığını, Aydın'daki kadı, kethüdayeri yeniçeri serdarı ve ayanlara yazdığı mektubundaki şu hiddet ve tehdit dolu cümlelerle eleştirmişti:

Haliya Donanmacıoğlu ve Sivribölükbaşı nam şakiler oltafafta zuhur ve yanlarına bir mikdar eşkıya cem'edüb fesad ve şekavet üzre olduk-

333 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 80.

334 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 80.

ları mesmu'-u Hümayunum olmağla cümleniz mes'ul ve muateb olmuşsuzdur. Bundan sonra canınız ve evladü iyal ve malü menaliniz size gerek ise cümleniz umuma reaya ve beraya ve ahali-i memleket ile gönül birliği edüb bieyyi vechegan ol şakileri ve yanlarında olan eşkıya-yı ele getirüb şekavet ve fesadlarını def' idesiz. Şöyle ki bundan sonra müsamaha edüb ele getirmüyesüz katliam olunmanıza izin ve ruhsat verilüb ve müstakil adam tayin olunub cümneniz reaya ve beraya ile maa kılıçtan geçirilüb emval ve erzakınız miriye kabz olunmak mukar-rerdir. Vebaliniz kendi boynunuza. Sonra bilmedük demeyüb...³³⁵

Yaşlı sadrazamın 1661 yılının Ağustos başlarındaki bu tehditleri pek de bir işe yaramamış ve Aydın'ı yakıp yıkan Sivribölükbaşı yakalanamadığı gibi, Sarı Ali adında bir diğer bölükbaşı da Mihaliç, Susurluk ve Bergama taraflarında yüz yirmi eşkıyasıyla yol kesmeye, adam öldürmeye başlamıştı. Sarı Ali'nin takibine Saruhan Sancakbeyi Şaban Paşa görevlendirilmiş, Aydın Mütesellimi Küçük Mehmed Paşa da destek için yanına gönderilmişti. Ancak Şaban Paşa işi ağırdan almış ve bir ay boyunca Manisa'dan ayrılmamıştı. Eşkıyalarla mücadele konusunda tahammülsüz olan saray ise bu ihmali affetmemiş ve Şaban Paşa ile Küçük Mehmed Paşa, İstanbul'a çağırılarak idam edilmişlerdi. Diğer eşkıya takipçilerine de ibret olması için de kafalarının kesilmesiyle yetinilmemiş ve malları müsadere edilmişti.³³⁶ İdam sonrası Saruhan sancakbeyliğine önce Ahmed Paşa, iki ay sonra eski Karaman Beylerbeyi Mehmed Paşa, en son da 1662 yılında Trablusşam Sancakbeyi Kaplan Mustafa Paşa getirilmişti. Kaplan Mustafa Paşa aynı zamanda Sivribölükbaşı ve Sarı Ali üzerine eşkıya müfettişi tayin edilmiş ve göreve gelir gelmez kısa zamanda pek çok eşkıyayı kılıçtan geçirmişti. Paşa, başarılarından dolayı hediyeler ve değerli elbiselerle ödüllendirilse de başka görevlendirmeler yüzünden sancaktan ayrılmak zorunda kalmış, ancak eşkıya takibi için yerine vekâleten Salih Ağa'yı bırakmıştı. Ancak Salih Ağa, maiyetinde olduğu paşa kadar başarılı olamamış ve 1663 yılına dek Sivribölükbaşı'nın haramiliği devam etmişti.

335 Uluçay, *Saruhan'da Eşkialık...*, s. 81.

336 Uluçay, *Saruhan'da Eşkialık...*, s. 82.

Kaplan Mustafa Paşa Aydın ve Saruhan sancakları mütesellimleri ile Salih Paşa'ya sık sık, mektuplar yazmış ve eşkıyaların temizlenmesini istemiş, ancak netice alamayınca 1664 yılında bir diğer adamı Sultanönü Sancakbeyi Ali Paşa'yı eşkıya üzerine serdar tayin etmişti. Aynı zamanda Aydın ve Saruhan sancakları mütesellimine de, yeni atadığı Serdar'a eşkıya takibinde yardım etmelerini, aksi takdirde kafalarının kesileceğini bildirmişti. Bu tehdidin ardından iş sıkı tutulmuş ve öncelikle Sivribölükbaşı'nın yakın adamlarından Kemançelioğlu ve bir afro³³⁷ yardımcısı ele geçirilmiş, yanlarındaki eşkıyalar da yok edilmişti. Bu iki eşkıya reisi önce Edirne'ye gönderilmiş, sonra idam edilmişti. Alınan bilgiler neticesinde birkaç ay sonra Sivribölükbaşı yakalanmıştı. O da tıpkı kurmayları gibi Edirne'ye götürülüp öldürülmüş, çevreye dağılan adamlarının pek çoğu takipçi müfrezeler tarafından katledilmişti.³³⁸

Sivribölükbaşı'nın ölümünün ardından Anadolu Müfettişi Mehmed Paşa, 1671 yılında Manisa Kadısı ve mütesellimi ile Saruhan'daki diğer kadılara gönderdiği buyrultuda, bölgedeki bölükbaşının isimlerini şu cümlelerle zikretmekteydi:

Bitimiz inha olunur ki eşkıya ve haramzade ve kutta-üt tarik zümresinden olup Güzelhisar'dan Murad bölükbaşı ve Gölcül'den Seyyid Alioğlu Bölükbaşı ve kazayı Sultanhisar'ından Yahyaoğlu Bölükbaşı ve Abdullah Bölükbaşı ve Kuzu Hacıoğlu Kethudası Hacı Ebubekir ve Kartepe'den Mehmed ve Köşk kazasından Kurdbahoğlu Ahmed ve Arap bölükbaşı ve kazayı Nazilli'den Kolcaklı Bölükbaşı ve Demircioğlu Elhac ve Kıtırmir Bölükbaşı ve Ömer bölükbaşı ve Kadioğlu Bölükbaşı ve Kazayı Bozdoğan'dan Kavaklıoğlu Bölükbaşı

337 Zenginlerin hac dönüşü tılsım diye getirdikleri Arap çocukların yanı sıra köle olarak getirilip, Müslümanlığı kabulünden sonra azad edilen Afrikalılar da eşkıya gruplarına katılmıştır. Ancak hepsine "Arap" lakabı takılmıştır. Batı Anadolu'da teni kavruk/esmer Türklerin bile "Arap" veya "Hacı" olarak nitelendirildiği göz önünde bulundurulursa bu durum gayet doğaldır. Afro (Afrika kökenli) zeybeklerin fiziksel olarak iri ve korkutucu olanları çatışmalarda/baskınlarda önden salınır ve düşmana dehşet salmaları beklenirdi. Ayrıca uğurlu kabul edilirler, bereket getireceklerine inanılırdı. Afro eşkıyalar, ilerleyen zamanlarda zeybek türkülerine de konu olmuştur: "Koca Arap dedikleri bir kara dana / Çeker bıçağı girer meydana / Böyle aslan doğurmaz her ana."

338 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 83.

ve Kazoğlu Hamza Bölükbaşı ve kazayı Kuyucak'dan Yusufbeşoğlu Bölükbaşı ve kazayı Keles'den Köleoğulları demekle maruf beş nefer karındaşlar ve sair kendu hevalarına tabi olan... mıkdarı ve daha ziyade eşkıya ile bundan akdem Yazılı ve Sultanhisarı nam mahallerde tuğyan ve şekavet üze azim dernek ve cem'iyet üze olub ol etrafda olan ümmeti Muhammed'e fesad ve şekavet ettiklerinden maada Balyanbolu ve Birgi ve Tire'ye doğru gelip niceleri katli (nüfus ve garet-i) emva ve erzakların garet ettikleri mukarrer olup haliya etraf ve eknafa perakende ve perişan olmuşlardır.³³⁹

Fermanda isimlerin detaylıca verilmesi sonrası her bir bölükbaşı eşkıyanın gördükleri yerde öldürülmeleri emredilmiş, ancak ilerleyen yıllarda dahi bölükbaşların yağmalarına, eşkıyalıklarına ve tacizlerine engel olunamamıştı. Nitekim 1683 Viyana bozgunu sonrası sekban ve sarıcaların eşkıyalığı bir hayli artmıştı. Öyle ki sekbanların bu eşkıyalığı taşra yeniçerilerine de sirayet etmişti. Bu dönemde yeniçeriler arasında "sarıca'dan kötüsün," "sarıca gibisin" ya da "sarıca eşkıyası" en sık kulanılan hakaretlerden birisi haline gelmişti.³⁴⁰ Söz konusu anlaşmazlığın tezahürü olarak yeniçeriler, 1687 yılında artan sekban eşkıyalığı nedeniyle sefere gitmek istememiş ve "eğer gidersek nisvan ve sübyanımızı, fahişe misal, bayrakları altına getirip mal ve emlakımızı garet ve hasaret etmeleri mukarrerdir..." diyerek durumu Saruhan Kadısına bildirmişlerdi.³⁴¹ Buna karşılık bölükbaşların ise eşkıyalık meselesinde talepleri "seferden avdetlerinde bir ferdin harcın kesmeyüb ve bayrakları kapanmayub"³⁴² maaş alımına devam etmek olmuştu. Ancak bunun, bu yüzyılda henüz mümkün olmaması nedeniyle soygunları devam etmişti. Savaş zamanlarında paşa ve beylerin tüm kuvvetiyle uzak yerlerde olduğu dönemlerde savunmasız kalan yerleşimler bölükbaşların eline kolaylıkla düşmüş üstelik sadece terhis olmuş olan başıboş askerler değil, bizzat halkın güvenliğinden sorumlu olanların maiyetindeki sekbanlar da maaşları geciktiği takdirde bu kanun-

339 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, ss. 84-85.

340 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 122.

341 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 131.

342 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 87.

suzluğa ortak olmuşlardı.³⁴³ Verdikleri zararın yanı sıra Batı Anadolu'daki pek çok terhisli bölükbaşının bir de artık savaşa gitmeyeceklerini beyan etmeleri üzerine duruma müdahale edilmiş ve 1687 yılında taşradaki sarıca ve sekban teşkilatları kaldırılmıştı. Ancak Yeniçeri Ocağı'nın himayesiyle, sonrasında atlı sekbanlar affedilerek sadece piyade sarıcalık yasaklanmıştı. Sarıcaların yerlerine de "tüfekçi" adı verilen neferler yazılmış ve başıboş görülen levendlerin yakalandıkları yerde katledilmeleriyle ilgili hükümler Batı Anadolu kadılarına gönderilmişti. Ancak başlayan yeni tedhiş dönemi eşkıyalığı daha da körüklemiş, 1688 yılında ortaya çıkan Marmara'nın Yarcı köyünden Boşnak İsmail, Mehmed Osman ve Türkmenlerden Firuz Bölükbaşı gibi şeflerin her biri etraflarına yetmiş-seksen atlı toplayıp Saruhan sancağını soymaya başlamışlardı. Üstelik soygunlarla yetinmemişler ve köyleri de ellişer kuruş haraca kesmişlerdi. Hükümet, derhal üzerlerine külliyetli miktarda asker göndermiş, saatler süren çatışmalar sonrası bölükbaşılarının pek çoğu dağlara sığınıp firar etmeyi başarsa da adamları öldürülebilmişti. Ancak takip bırakılmamış ve 1689 yılında kaçak bölükbaşılarının pek çoğunun saklandıkları yer tespit edilmiş, yapılan baskınlarla henüz yeni isyana kalkışmış olan Çomar Bölükbaşı dâhil yukarıda ismi zikredilen tüm bölükbaşılarının kafaları kesilmişti.³⁴⁴

Saruhan sancağı gibi Aydın sancağı da bölükbaşı isyanlarının şiddetini fazlasıyla yaşamış bir diğer sancaktı. 1691 yılında Aydın'ın farklı yerlerinde her biri iki-üçyüz adamı olan bölükbaşılar zuhur etmişti. Bunların en ünlüleri Balyanbolulu Koca Mehmed, Kestelli İnceluoğlu, Bozdoğanlı Osmanoğlu ve Eyüboğlu, Sultanhisarlı Ebubekir ve Solakoğlu Süleyman, Köşklü Veli ile Güzelhisarlı Abaza Bölükbaşı'ydı. Bu yeni isyancı dalgasının üzerine serdar olarak Teke Sancakbeyi Mehmed Paşa görevlendirilmiş, paşa da emri alınca sancağında eli silah tutan gençlerini ordusuna dâhil edip güçlendikten sonra bölükbaşılarının çoğunu ortadan kaldırmıştı. Başarısı sonrası geriye kalan eşkıyanın temizlenmesi için Dergâh-ı Âli kapıcıbaşlarından Genç Mehmed Ağa mübaşir tayin edilmişti. Saruhan'ın ileri gelenlerinden Kuyumcuzade Halil Ağa, Karaosman ve kardeşi İsmail

343 İnalçık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 39.

344 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 87.

Ağa da yardımla görevlendirilen diğer isimlerdi. Genç Mehmed Ağa'nın komutasında harekete geçen birleşik ordu Aydın, Saruhan ve Menteşe sancaklarında yaklaşık 80 eşkıya öldürmüştü. Eşkıyaların kesik başları İstanbul'a gönderilmiş, başarısından ötürü Teke Sancakbeyi Mehmed Paşa Sivas Beylerbeyi yapılmıştı. Bu kanlı bastırma eyleminden sonra kısa bir süre sükûnet sağlansa da 1693 yılında Aydın'da tekrar bölükbaşılar türemeye başlamıştı. Ancak bu defa ilginç bir durum yaşanmış ve kimi kazalarda ellişer kişilik bölükbaşı gruplarına köylüler de dâhil olmuş, hatta vergi toplanmasını bu surette engellemişlerdi.³⁴⁵ Bu defa bölgeye Aydın ve Saruhan sancakları muhassılı Seyyid Ahmed Paşa gönderilmişti. Paşa önceki muadilleri gibi oldukça şiddetli bir hamleyle huzuru sağlasa da 1698 yılında Kapıkulu ocak ağalarının da delaletiyle pek çok asi bölükbaşı affedilmiş, böylelikle kısa bir süre asayiş korunabilmişti.

Asi bölükbaşılar 1698 yılında affedilmişti ancak sorunun ana kaynağı kurutulmadığı için bölükbaşı isyanları 18. yüzyıl başlarında dahi varlığını devam ettirebilmişti. Bu durumun nedeni bölükbaşıların, yağmacı ordularını başıboş sekbanların yanı sıra daima köylü gençlerle takviye edebilmeleriydi. Birçok kayıta taşradaki sekban teşkilatının bozulmasında avarız vergisi muafiyeti nedeniyle "Ektrad ve Türkman eşkıyasının" bu birliklere sızmasının etkili olduğunun altı çizilmekteydi.³⁴⁶ Dolayısıyla Osmanlı taşrasında başıboş sekbanlar sosyal ve idari yapıda büyük önem taşıyorlar ve her daim ciddi bir risk teşkil ediyorlardı. Celali çağına olduğu gibi birlik duyguları, birleşik bölükleri ve dolayısıyla ciddi yıkımları beraberinde getiriyordu.

18. yüzyıl başlarında Batı Anadolu'daki bölükbaşı isyanlarının önüne geçebilmek için bir kez daha yasaklama yoluna gidilmiş ve öncelikle mesleği askerlik olmayanların ata binip silah kuşanmalarına engel olunmak istenmişti. 1716 yılında Anadolu Beylerbeyi Ali Paşa'nın; Aydın, Saruhan, Kütahya ve Karesi sancaklarındaki kadı ve zabıtlere gönderdiği buyrultu şöyleydi:

345 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 88.

346 Kaldı ki yüzyıl ortalarında sıradan bir tüfek 10 kuruş, at ise 36 kuruş tutuyordu. Dolayısıyla ucuz hafif ateşli silahların denetimsiz bulunulabilirliği geniş kapsamlı etkiler yaratıyordu. Resmi kurda bir kuruş bir altın sikkeden üçte ikisine eşitti. Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...* s. 89.

...Eyaletimize dahil bulunan Türkmen ve Yürükan ve göçebe tayifeleri baad al- yevm ata binmeyüb ve kılıç ve tüfek vesayir bir dürlü silah taşımayub kendu hallerinde olmak üzre nizamları verilmek babında tarafımıza hitaben sadır olan ferman-ı celilişşam mucibince bundan akdem tarafımdan biddefaat tekid ve şedid buyuruldılar tahrir ve her birlerine tenbih ve tekid olunmuşken içlerinden bazıları itaat-ı şerif etmeyüb at ve silah ve bisat ile diledukleri yerlerde gezüb şekavetinden hali olmayub...³⁴⁷

Ancak ilk yasaklama yeteri kadar etki etmeyince Ali Paşa, ikinci kez harekete geçmiş ve 1719 yılında eyaletinde sekbanlık iddiasında bulunan varsa kendi rızalarıyla vazgeçmeleri, yoksa başlarının kesileceğiyle ilgili şu hükmü yayınlamıştı:

Sığla ve Saruhan ve Hüdavendigâr sancaklarında eşkıya taifesi zuhur ve levend kıyafetinde çuka geyüb ve başlarına sivri külah vaz ve siyah poşu ve kırmızı makrama sarınub ve atlu levend kuşağı kuşanub ve bellerinde yatağan tabir olunur kebir pıçak ve harbi ve çifte tabancalı tüfek takınub çarşu ve bazar ve mahallat aralarında erazil kıyafetinde gezmek âdet-i müstemirreleri olmağla men edildikleri bu kıyafette gezenlerin haklarından gelinmesi.³⁴⁸

Başlayan bu yeni kıyım döneminde tövbe edip şekavet yolundan dönenler olsa da işkenceli ölüm anlatılarına aşına olan Batı Anadolu eşkıyalarının pek çoğu elbette yağmalarına devam etmişti. Sekban avına çıktığı 1720 yılında, Saruhan sancağında Şer Himmed, Küçük Emir, Balçovalı İbrahim, Gördesli Ali, Dolmacı Ali, Türedi Ahmed, Bayrataroğlu, Korçakoğlu ve Topal Süleyman gibi bölükbaşlarının eylemleri oldukça ses getirmekteydi. Özellikle Şer Himmed, seksen kişilik bölüğüyle pek çok cinayet işlemişti. Ancak eşkıya takibinde oldukça tecrübeli olan taşra idarecilerinin hamlesiyle faaliyetleri uzun sürmemiş, kendisi ve tüm adamları Muhassıl Abdullah Paşa ve Beylerbeyi Ali Paşa tarafından kılıçtan geçirilmişti.

347 Uluçay, 18. ve 19. yüzyıllarda..., ss. 63-64.

348 Uluçay, 18. ve 19. yüzyıllarda..., s. 64.

Cin Halil veya belgelerde geçtiği üzere “Cinli Halil” de bir başka azı-
lı bölükbaşydı. Kendisi, Ali Paşa’nın gazabından kurtulmayı başarabilmiş,
Manisa yolundaki kervanlara ve tüccarlara rahat vermemeye başlamıştı.
Abdullah Paşa’nın 1720 yılında Manisa Kadısına ve Yeniçeri Serdarına gön-
derdiği mektupta, Cin Halil’in faaliyetleri şöyle anlatılmaktaydı:

Cinli Halil nam şaki dokuz nefer rüfekasıyla ağılardan ekmek ve
kuzu aldığı haberleri gerek âdemlerimize ve gerek Manisa tarafla-
rına haber verildikte nefir-i am ile taharri ve tefahhus olunur iken
şaki-i mezburlar tekeli nam kariyede Hacı Hasanoğlu ve ortakçısı
Hacıoğlu nam kimesnelere ihtifa edüb ve nefir-i am bertaraf olduk-
da mezburlar firar eyledikleri...³⁴⁹

Üstelik Cin Halil, sadece basit hırsızlık ve soygun faaliyetlerinde
bulunmuyor, çok daha cüretkâr davranarak bizzat şehirlere giriyor ve adam
öldürüp yağma yapıyordu. Yine 1720 tarihli bir belgede ünlü bölükbaşının,
Manisa ve İzmir gibi şehirlerde nasıl helva sohbetleriyle içkili âlem yaptığı
anlatılmaktaydı.³⁵⁰ Kısa bir süre sonra da Abdullah Paşa ve Batı Anadolu’da-
ki kadılara gönderilen bir hükümde; Emir Ali adı verilen bir eşkıyanın Cin
Halil ile birleşip yaptığı eylemlerden şu cümlelerle bahsedilmekteydi:

... Cinli Halil nam şaki yedi nefer ile Manisa’ya duhul ve hanesin-
de fisk-ı habaset üzre iken yeniçeri zabiti ve mütesellim vesairleri
üç yüz âdem ile hanesini muhasara sadedinde iken eşkıya-yı mer-
kum muharebeye tasaddi ve hin-i muharebede zabiti mezkurun
iki üçü katil ve üçü mecruh olub ol miktar şakiler haneden huruç
ve zabiti mezkuru konağına varınca sürüb anında olanları pera-
kende ve kenduları Manisa derununda ihtifa ve hâlâ Manisa etra-
fında olan kura ahalisi kariyelerin terk ve nef-i Manisa’ya duhul
etmeleriyle...³⁵¹

349 Uluçay, 18. ve 19. yüzyıllarda..., s. 60.

350 Uluçay, 18. ve 19. yüzyıllarda..., s. 62.

351 Uluçay, 18. ve 19. yüzyıllarda..., ss. 58-59.

Hükümden anlayacağımız üzere yedi eşkıyasıyla saklanırken bas-
kın yiyen Cin Halil, yaklaşık üç yüz askerin etrafını kuşatmasına rağmen
kaçmayı başarabilmiş, üstelik çıkan çatışmada karşı tarafa kayıplar verdir-
mişti. Böylesi ustalıklı bir eşkıyalık hayatı sürerken 1722 yılında Ali Paşa,
Cin Halil'i yakalamak üzere bir kez daha harekete geçmişse de ünlü eşkıya
dağlara sığınmayı başarabilmişti. Ancak asi Bölükbaşı, kısa bir süre sonra
ciddi bir hata yapmış ve 1723 yılında İzmir Kadısı Mustafa Efendi'yi öldür-
müştü. Böylesi bir durumda yakalanması için çok sayıda asker toplanmış
ve takibine çıkmıştı. Muhassıl Abdullah Paşa, Cin Halil'in tüm adamlarını
ve yataklarını katletmiş, sonrasında da mahalli kuvvetlerin yardımıyla ünlü
bölükbaşını yakalayıp katletmişti.³⁵²

Ali Paşa'nın güvenlik politikalarıyla huzur bir süre sağlansa da 1724
yılına gelindiğinde uzun süredir fesat gözeten bölükbaşılar ortaya çıkmıştı.
Menemen, Güzelhisar, Foçalar, Yund Dağı naiblerine, voyvoda ve yeniçeri
serdarlarına yollanan bir hükümdeki; "...bundan akdem Güzelhisar ve
Yuntdağı havalilerinde fahişe avretler ile fesad ve şekavet üzre olub Berga-
ma ve Menemen voyvodaları taraflarından ahz ve ceza-yı sezalarına vasil
olan eşkıyalar..."³⁵³ cümlesinden anladığımız üzere eşkıyalar, voyvodalar
tarafından yok edilmişti. Yine 1727 yılında İran savaşları nedeniyle eşkıyalık
tekrar yükselmiş; Çaylak Bölükbaşı, Kara Ahmed, Dombay Bölükbaşı, Beş-
likçi Bölükbaşı gibi şefler isyana kalkışmışlarsa da kısa zamanda Bergama
ve Menemen voyvodaları tarafından öldürülmüşlerdi.

Bölükbaşı isyanları 18. yüzyıl ortalarına doğru güç kaybetse de böl-
gede varlığını devam ettirmeyi başarabilmişti. Ancak ilerleyen bölümlerde
detaylarını göreceğimiz üzere, ünlü ayan ailesi Karaosmanoğulları'nın Batı
Anadolu üzerindeki denetim gücünün artmasına müteakip, yüzyıl sonla-
rından itibaren bölgede bölükbaşı eşkıyalığına rastlanılmamıştı.³⁵⁴

KLASİK DÖNEMDE EŞKİYALARLA MÜCADELE YÖNTEMLERİ

İmparatorluğun tüm taşra topraklarını saran Celali ve ardılı bölük-
başı isyanları sırasında köylerdeki erkeklerin sayısı iyice azalmış, taşranın

352 Uluçay, 18. ve 19. yüzyıllarda..., ss. 77-78.

353 Uluçay, 18. ve 19. yüzyıllarda..., s. 18.

354 Uluçay, 18. ve 19. yüzyıllarda..., ss. 77-78.

neredeyse her yerinde türeyen isyancılara karşı Osmanlı kuvvetleri çoğu zaman etkili müdahale edememişti. Bu zafiyetten pek çok avantaj sağlayan Celaliler, yine de uzun ömürlü varlık gösterememişlerdi.

Celalilerin temeldeki problemleri; belli bir müttefiklerinin, düşmanlarının ya da kayda değer bir ideolojilerinin olmamasıydı.³⁵⁵ Çiftbozan, levend, suhte, sekban veya eşkiya gibi farklı gruplardan gelen bu kitleler, siyasal temelli ortak bir paydada buluşamamışlardı. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu, Celali isyanları sırasında sınıfsal bilinci olan ve yönetim sistemini doğrudan hedef alan ciddi bir tehdide maruz kalmamış.³⁵⁶ Almanya ve Fransa kırsalında pek çok genç erkek ve kadının dâhil olduğu köylü isyanları, politik anlamda Osmanlı topraklarında görülmemişti. Söz konusu örgütsüzlük ise devleti geleneksel anlamda tehditten korumuştur. Bu gruplar sadece kırsalın kaynaklarını yağmamış ve onların yerel iktidar sahipleri tarafından baskı altında tutulmalarına etkin bir şekilde dâhil olmuşlardı. Celaliler ve sonrasında bölükbaşılar, mevcut toplumsal yapının pasif yapısından faydalanmış, çıkara dayalı ortaklıklar kurmuşlardı. Griswold'un ifadeleriyle; "Celaliler arasındaki birliğin kökeninde savaş kazanma ve zaferin ürünlerini derme yatıyordu. Celalilere baş olmanın ömrü yağma ve ganimet paylaşımı süresi kadardı. Yağma ve ganimet bitti mi ortalıkta kimse kalmıyor, anlık çöl yağmuru gibi geçip gidiyorlardı."³⁵⁷

İsyancılar kısa zamanda dağıtılıp kısa zamanda birleşmişler, bir grup basılıp kılıçtan geçirildiğinde canlarını kurtarabilenler gidip bir başka gruba katılmış ve nihayetinde elebaşları öldürüldüğünde ya da yakalandığında yoldaşlarına rahatlıkla ihanet edebilmişlerdi. Dolayısıyla bu kırılğan yapıları, Osmanlı idarecilerinin eşkiyalarla mücadele sürecini de şekillendirmişti. Oldukça esnek ve zamana ya da muhabata göre değişen politikalarla taşra düzenini sağlamaya çalışan idareciler, kimi zaman gerek payitahtta, gerekse vilayetlerde kılıç ve kemend yoluyla zorbalıyı yok etmişler, kimi zaman da ihsanlarda bulunup kendi hizmetlerine almışlardı. Bu bağlamda eşkiya ile mücadelede çeşitlilik arz eden bu yöntemleri ana baş-

355 Barkey, *Eşkiyalar...*, s. 22.

356 Barkey, *Eşkiyalar...*, ss. 188-189.

357 Griswold, *Anadolu'da Büyük*, s. 157. Kırsal kesimdeki örgütsüzlük için; Halil İnalıcık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk." *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler*, Ankara, 1990, ss. 1-11.

lıklarıyla ele almak, Batı Anadolu eşkıyalığının, bir sonraki yüzyılda evrimleşme nedenlerinin anlaşılmasında fayda sağlayacaktır.

Örfi Denetim

Eşkılara mücadele konusunda bilinen en etkili yöntem tecrübeli bir serdar ve güçlü askeri birliklerle üzerlerine yürümek, savaşıp yendikten sonra da ibret alınacak miktarda kan dökmektir. Eşkिया serdarları da isyanın ve elebaşının büyüklüğüne göre seçilirdi. altmış-yetmiş kişilik adi suçlar işleyen çeteler veya yirmi bin kişiye kadar çıkabilen Celali orduları arasındaki yapısal fark hesaba katıldığı zaman, meselenin taşıdığı ehemmiyete göre voyvoda, mütesellim, sancakbeyi, muhassıl, beylerbeyi, müfettiş veya kimi zaman sadrazam serdar olarak görevlendirilirdi. Eşkिया üzerine yürünmeden önce nasihatçiler, kabul etmezse de elebaşına teslim olup adamlarını dağıtması için ferman gönderilirdi. En son raddede ise şeyhülislamdan katli için fetva alınıp, askeri birlikler eşkıyaların üzerine sürülürdü. Öncesinde gönderilen adamlar sayesinde eşkıyaların geçme ihtimali olan bütün derbentler kapatılır, kasabaları muhafaza için sekbanlar kiralanır ve “nefir-i âm” adı verilen seferberlik ilan edilirdi.³⁵⁸

İsyanın bastırılmasının ardından etrafa kaçan adamların yakalanması için mübaşir ve memurlar tayin edilirdi. Serdarların vazifeleri, eşkıya tamamen yok edilince sona ererdi. İstisnai olarak afların da görüldüğü isyan bastırma vakalarında, yaygın olan uygulama ise ıslah olması imkânsız gibi görünenlerin, mutlaka yok edilmesi olurdu. Eşkिया artıklarının ve yatakların temizlenmesinin ardından zarar gören halkın zararının tespiti için ayrı bir müfettiş tespit edilirdi.³⁵⁹

Eşkिया takibinde başarılı olanlara, kürk, kılıç, rütbe, zengin haslar gibi ihsanlarda bulunulurdu. Ancak ödül vaadinin yanı sıra genellikle eşkıya üzerine gönderilen görevliye “ya başı, ya başın” denir, bir nevi bu işi halletmeye mecbur bırakılırdı. Gerek kadı, gerekse kudretli bir serdar olsun ihmali görüldüğü zaman ise genellikle bu hatası idamla karşılık bulurdu. Yavuz Sultan Selim, 10 Eylül 1519 tarihinde Bursa Sancakbeyine uzun bir

358 Nefir-i âm uygulaması hakkındaki örnekler için; Uluçay, *Saruhan'da Eşkियाlık...*, s. 131.

359 Uluçay, *Saruhan'da Eşkियाlık...*, ss. 69-70.

ferman yollamış ve her yanın eşkiya ve soyguncularla dolup taşıdığını, bu yüzden halkın can, mal ve ırz güvenliği diye bir şeyin kalmadığını belirterek, bunun sebebinin sancakbeylerinin ihmali olduğunu belirtmiştir. Hatta bu kişilerin fesatçı ve soyguncuları korumaları, paralarını alıp serbest bırakmaları gibi durumların yaşandığını ve bu böyle giderse eşkiyaya uygulanacak cezaların kendilerine verileceğini çok sert ve ağır bir dille hatırlatmıştır.³⁶⁰ Yine, 1595 yılında idarecilere ve bütün tebaaya hitaben bir buyrukta sultan, bu tür kanunsuz eylemlerde bulunan sancakbeyleri ve maiyetlerinin idam cezasına çarptırılacakları ve bütün varlıklarının da bu eylemlerden mağdur olanlara verileceği konusunda ihtarda bulunmuştu.³⁶¹ Buna rağmen pek çok yerde yolsuzluk haberleri alınmış, şikâyetlerle karşılaşılıyordu. Nitekim pek çok eşkiya müfettişi, ümera zorbalığı kısmında detaylıca değindiğimiz üzere “teftiş akçesi” ve “devir akçesi” gibi zorunlu vergilerle ahaliden para ve yem, yemek toplamışlardı. Üstelik bir kısmı da suçların görmezden gelinmesine karşılık, rüşvet kabul etmişti.³⁶² İlerleyen tarihlerdeki adaletnamelerde sancakbeylerine, muhafız amirlerine, kadılara ve subaşlarına ehl-i örfün görevlerini kötüye kullanmalarının soygunu ve fesatçıyı cesaretlendirdiği ve bunun cezasının da idam olduğu tekrarlanıp durulmuş, ancak paşaların sekbanları aracılığıyla ahaliye uyguladıkları tahakküm örneklerinden de hatırlanacağı üzere, uyarılar pek bir fayda göstermemişti.³⁶³

Kefalet Sistemi

Celali İsyanları sırasında, “kefalet” adı verilen bir uygulamaya gidilmiş ve buna göre özellikle eşkıyalık potansiyeli olan genç erkekler bir kefile bağlanarak, halkın birbirinden sorumlu olması sağlanmıştı.

Kefalet uygulamasında köylerdeki bütün erkekler gruplar halinde mahkemeye getirilir, her erkek eşkıyalara yataklık yapmayacağı üzerine

³⁶⁰ Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 222.

³⁶¹ İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 39.

³⁶² Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, ss. 111-115.

³⁶³ Akdağ, taşra asayişinin denetlenmesi konusundaki uygulamaları şu cümlelerle eleştirmektedir: “Kanuni Süleymanın uyguladığı sancaklara ve kazalara sancakbeyine bağlı asayiş örgütü dışında ayrıca muhafaza amirleri tayin etmesi Osmanlı Türkiye'sinin hükümet düzenini bozmakta etkili olmuş yanlışlıklardan birisi idi. Çünkü, kendisinden sonrakilere de bunu daha geniş biçimde uygulamayı sürdürmüşler, böylece, sancakbeyine bağlı asayiş örgütü kuralı hemen hemen doğrulmaz biçimde çıkmıştı.” Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 209.

yemin ettikten sonra, bir başka erkeğe kefil olurdu.³⁶⁴ Köyün kethüdası kefillere kefil olur, cemaatin Müslüman ya da gayrimüslim çoğunluğuna göre, imam ya da papaz da hepsinin kefilliğini kabul ederdi. Özellikle başı-boş levend ve çiftbozan sorununa karşı alınmış olan bu önlemlerde bağ-bahçe ve bostan gibi yerlerin sahipleri yanlarında çalışan ırgatlara kefil olmak zorunda bırakılırlardı. Levendlerin ya da bekâr çiftbozanların, bekâr odalarında beş-sekiz kişi kalıp, sonrasında örgütlenerek yağmaya giriştikleri bilindiğinden, kefalet sistemiyle özellikle bu gruplar zapt edilmeye çalışılırdı. Kefil sistemine göre subaşı ya da kadı, bir kişi hakkında arama çıkarttığı ya da ifadesine ihtiyaç duyduğunda onun kefilini hemen söz konusu kişiyi bulup mahkemeye getirmekle yükümlü tutulurdu.³⁶⁵ Kefil bulamayıp şüpheli görülenler ise idari makamlara teslim edilirdi. Kefalet uygulamasının işleyişinde maddi külfet de bulunmaktaydı. Yataklık yapanlara ağır ceza verildiği gibi bir yerleşimden eşkiyaya destek çıkması durumunda tüm ahalî nezre bağlanır ve ceza öderdi.³⁶⁶

Silah Yasağı

Klasik dönemdeki silah yasağını değerlendirirken öncelikle reayanın elinden silahları toplamakla ilgili çıkarılan hükümlerde ok, yay, kılıç, pala gibi kesici ve delici silahların değil de tüfeğin kastedildiğini göz ardı etmememiz gerekmektedir. Tüfek, diğer silahlara olan üstünlüğü nedeniyle özel bir tehlike arz ediyor ve idareciler sık sık vilayet ve sancak merkezlerine gönderdiği fermanlarla, imparatorluk sınırları dâhilinde reyanın

364 Üsküdar kadılığına 1514 yılına ait bir şer'iyye sicilinde birçok köyün birbirine kefil yapıldığı görülmektedir. "Kaziye oldur ki, karye-i Cengerek Cengelköy'de (?) vaki olan bu âdemlerin esamisi ile kefillerini beyan eder (isimler ve kefiller listesi)," "ve bu cümle kefil olanların nefislerine karye-i mezkûre kethüdası Kokoz Kasım ve leventler kethüdası Nemor (?) kefil oldular ki, her kangısını talep ederlerse buluveriz dedikleri sebepten deftere sept olundu." "Nikola nam levendin nefesine Tosra Kacamit (?) kefil oldu." gibi kayıtların altına on levend, on tane de kefilinin adları yazılmış ve altına şu kayıt konmuştu: "Mezkûr leventler mezbur kefillerin ırgatlarıdır. Korucu (Kimi köylere ve kırlara karakol görevi ile berkitilmiş yeniçeri) talebi ile deftere septolundu." Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 212.

365 Eşkiyalık olaylarının köylerden yollanan teftişçilerin de halkı kimi zaman zorla birbirlerine kefil yaptığı görülmüştür ki bu özellikle kitlesel cezalandırmalarda büyük sorunlara sebebiyet vermiştir. Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 212.

366 Uluçay, *18. ve 19. yüzyıllarda...*, s. 64.; Betül Başaran, "III. Selim ve İstanbul'da Şehir Siyaseti, (1789-1792)," *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, (Derleyenler: Noémi Lévy, Alexandre Toumarkine), İstanbul, 2007, s. 121.

tüfek taşımaması kati surette yasaklıyordu. Ancak söz konusu yasakların etkisiz kalması, hele ki 16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın ilk devirlerinde isyanlara müteakip tüfek kullanımının yaygınlaşmasıyla farklı tedbirler alınmaya başlanmıştı.

Pek çok hükümde tüfek taşımak eşkıyalıkla eşdeğer görülmüş ve “bais-i fesad” olarak nitelendirilen silahlı gençler, yazışmalarda “tüfeng celali zuhuruna bais ve badî olmağın” ya da “tüfeng eşkıya eline düşüp celali zuhuruna ve memleket ihtilalile bais olduğu” gibi ifadeler sıklıkla kullanılmıştı.³⁶⁷ Tüfek taşıma ve bulundurma yasağı konusunda karşılaşılan en eski belge 14 Aralık 1523 tarihli bir fermanıdır. Bütün Anadolu kadılarına yollanan bir genelge niteliği taşıyan bu belgede söz konusu yasaklama şu cümlelerle duyurulmuştur:

Anadolu kadılarına malum ola ki, şimdiki halde şöyle istima olundu (haber alındı) ki, her birinizin tahtı kazasında şehirlu ve levent ve etrak taifesi tüfek eşkidup (taşıyıp) atarlarmış... emrim şöyle sadır oldu ki, her biriniz taht-ı kazanızda nida ettirip onat vechile tenbih ve tekid edup yasağ edesiz ki yeniçerilerden ve sair dergâhı muallamdan dirlik yiyen taifeden gayri bir ahat (kişi) şehirlu olsun ve levent olsun ve etraktan (Türklerden) ve sair reaya taifesinden (zümresinden) olsun asla ve kat'a tüfek eşkitmeyeler (taşımayalar) ve tüfek atmayalar. Şöyle ki bir kimsenin elinde tüfek buluna alıp hass-ı hümayunum için zapt olunup dergâh-ı muallama gönderesiz.³⁶⁸

İlerleyen tarihlerde genelgelerle sınırlı kalınmamış ve taşradaki yasakları denetlemek için kimi zaman, eşkıya müfettişleriyle birlikte “tüfek müfettişleri” de atanmıştı. Tüfek müfettişleri, sık sık teftişe çıkmış ve reayadan toplanan silahları defterlere kaydedip, İstanbul'a yollamışlardı. Celali isyanları boyunca taşraya gönderilen tüfek teftişçileri periyodik olarak evleri didik didik aramış ve sonuçta pek çok tüfeğe el koymuşlardı. Reaya ise yasağa rağmen tüfek kullanmaya devam etmiş, bunun üzerine zaman zaman dağlar-

367 İlgürel, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 302.

368 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 213.

da tüfekte avcılık yapmak dahi yasaklanmıştı.³⁶⁹ Ancak halkın kendini koruma güdüsünün pek de önüne geçilememişti. Zira eşkıyaların yanı sıra suhte ya da sekban eşkıyalığı arasında kalan Karesi, İzmir, Isparta, Denizli, Muğla ve Aydın ahalisi kolaylıkla silahlanabiliyordu. Üstelik Batı Anadolu sahil şeridinin silah kaçakçılığının yoğun olarak yapıldığı bölge olması tehlikeyi daha da büyütüyordu.³⁷⁰ Nitekim 14 Ocak 1578 tarihli bir hükümden anladığımız üzere Aydın Sancakbeyi, çıktığı tüfek teftişi sonucunda, bölgeden yaklaşık 1.500 tane tüfek toplamıştı. Sonrasında da bunları imzalı ve mühürlü bir deftere işlemiş, ardından İzmir limanı üzerinden İstanbul'a göndermişti.³⁷¹

Rutin kontrollerin yanı sıra büyük çaplı eşkıyalık olaylarından sonra geniş kapsamlı yasaklamalara gidilmiş ve ahalinin elindeki "alât-ı harb ve tüfeng" toplanmıştı. Nitekim suhte isyanlarını bastırdıktan sonra Tekeli Mehmed Paşa, Kalenderoğlu'nun ortadan kaldırılmasından sonra Kuyucu Murad Paşa, Cennetoğlu'nu öldürdükten sonra da Dişlenk Hüseyin Paşa, bölgedeki halkın evlerinin teftiş edilmesi ve varsa silahlarına el konulması için emirnameler yazmıştı. Ancak bunların arasında silah yasağı konusundaki en hatırlanan isim Vezir İsmail Paşa olmuştur. Kendisi, Abaza Hasan Paşa isyanını bastırdıktan sonra söz konusu yasakla ilgili o denli sert önlemler almıştı ki uygulanan tedhiş nedeniyle halk ne zaman bir vahşi hayvan görse veya azılı bir eşkıya adı duysa, kendisine yakıştırarak adını anar olmuştu.³⁷²

Eşkıyaların ve silah müfettişlerinin yanı sıra ilginç bir şekilde zaman zaman sahte silah müfettişleri peyda olmuştu. Sahte müfettişler ahalinin elindeki silahları toplayıp maddi kazanç elde etmişler veya silahları almamak karşılığında rüşvet temin etmişlerdi.³⁷³

369 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 214.

370 İlğürel, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 306. Daniel Goffman, *Levanten Dünya ve İzmir*, İstanbul, 1995, s.26.; Daniel Goffman, "İzmir: Köyden Kolonyal Liman Kentine," *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul*, İstanbul, 2003, ss. 88 – 151; Olcay, Pullukçuoğlu Yapucu, *Aydın Sancağı 1845-1914 (Sosyal, Ekonomik, İdari, Kültürel Durum)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006, s.173.

371 "Aydın beyine hüküm ki, reayadan bin beş yüz aded tüfeng cem eylediğin i'lam olunmağın zikr olunan tüfengleri İzmir'den gemiye tahmil edüp südde-i sa'adetime gönderilmek emr edüp buyurdum ki, zıkr olan tüfengleri İzmir'de gemiye tahmil edüp emrim mucibince Dergâh-ı muallama gönderesin" İlğürel, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 307.

372 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 105.

373 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 109.

Neticede sekban edinmek için serbest bırakılan tüfek üretimi dışın-
da değerlendirmemiz gereken bu yasaklamalar, denetimsizlik nedeniyle
hiç bir zaman tam anlamıyla uygulanamamıştı. 17. yüzyılda, teftişler sonu-
cu reayadan yaklaşık seksen bin tüfek toplanmış, ancak yeterli olmamıştı.³⁷⁴
Her ne kadar Celali ve ardılı dönemde uygulanan yasaklamalar nedeniyle
sağlanan asayiş Gilmani tarihinde, “bir kimesne başında ve altun ve cevahir
götürse kimse alur yok”³⁷⁵ cümleleriyle tarif edilse de söz konusu dönem
ve sonraki eşkıyalık olayları düşünüldüğü zaman bu fazlasıyla iyimser bir
betimleme olmuştur.

Milis Kuvvetler

Celali isyanları insan kaynağını büyük oranda kırsaldan çıkarıyor-
du ancak halk nezdinde büyük bir tepki topladığı da aşikârdı. Zira harami
bölükler genellikle saldırgan bir surette büyük birlikler şeklinde ilerliyorlar
ve düşmanlarının olduğu köyleri yakıyorlar, çoğu zaman ana yollardan
gitmek yerine tarlaları, bağ ve bahçeleri kullanıyorlardı. Geçtikleri yerlerde
köylülerin ürünlerini hayvanlarına yediyor, koyunlarına, kuzularına, hat-
ta çoğu zaman oğlan ve kız çocuklarına el koyuyorlardı. Eşkıyaların, hasat
dönemlerindeki tüm bu gaspları ve cinayetleri köylüler üzerinde travmatik
bir etki bırakmaktaydı. Eşkıya gruplarının bazen bir yere sadece bir kez
uğramış olmaları veya uğrayacakları yönünde şayiaların çıkması insanla-
rın yerlerini terk etmesi için yeterli gelebiliyordu. Nitekim Celali eşkıya-
sının İzmir, Manisa, Tire ve Urla çevresine gelecekleri haberi duyulunca,
bölgede çoğunluğu yerleşik Yahudi olan, göç etmeye gücü yetecek eşrafın
büyük bir bölümü Sakız adasına geçerek oraya yerleşmişlerdi. Ancak bu
göç, adada nüfus artışına ve dolayısıyla kıtlık ile enflasyona neden olmuş-
tu.³⁷⁶ Daha da vahimi, Celali sürecinde göç edemeyenlerin pek çoğu can
korkusuyla kendilerini tecrit etmeye başlamışlardı. 1608 yılında, Hamid
sancağında yaşayanlar, eşkıya korkusuyla kendilerini Eğirdir Kalesine
kapatmışlar ve üç-dört ay boyunca oldukça yetersiz bir işe ile yaşamaya

374 İlgişel, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 315.

375 Tarih-i Gilmanî, *Türk Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası*, Cüz: 28, S. 65

376 Karademir, *İmparatorluğun Açıklıkla*, s. 108.

çalışmışlardı.³⁷⁷ Ancak çoğaltılabilecek bu örneklerin yanı sıra, taşrada eşkıyalara karşı silahlı mücadele etmek veya kendilerini savunmak isteyen gruplar da bulunmaktaydı ki “il eri” adı verilen teşkilatlanma sayesinde, buna imkân bulabilmişlerdi.

Eşkıya ve köylü arasındaki çatışmayı³⁷⁸ iyi değerlendiren devlet, düzenli birliklerin yetişemediği çoğu bölgede “il eri” ve “nefir-i âm” adı verilen uygulamalarla eşkıyalara karşı sivil bir kalkan oluşturmuştu. Sancaklarda, her köyün kendi silahlı gençlerinden oluşan milis kuvvetine “il eri” denmekteydi.³⁷⁹ 1598 - 1605 yılları arasında yoğun olarak uygulanan bu teşkilatlanma için önce sultandan izin talep edilir, gelen iznin ardından kadı, bölgenin ileri gelenlerini mübaşir adı verilen beylerbeyi temsilcisinin huzurunda toplardı. Sonra da aralarından, fermanlarda belirttiği üzere ehil, tanınmış, dürüst, varlıklı ve sözü dinlenen birisi,³⁸⁰ “il başı” veya “il kethüdası” olarak görevlendirilirdi. Bu seçimin ardından seçilen il başı; her köyden, emri altında yiğitler veya il erleri, yani silah kullanabilen genç köylüleri toplardı. Köylü gençlerin arasından, birliği yönlendirecek bir “yiğitbaşı” belirlenir ve ihtiyaç duyulduğunda yiğitbaşının emrindeki il erleri, eşkıya üzerine yönlendirilirdi.³⁸¹ Ancak karışıklık zamanlarında bürokrasinin hızlandırıldığı ve eşkıya üzerine müfettiş tayin edilenlerin ya da valilerin doğrudan yiğitbaşı tayin ettiği de görülmüştü.³⁸²

377 Karademir, *İmparatorluğun Açıklık*, s. 108.

378 Eşkıya ve köylü ayrımı ile ilgili Barkey’in tespitleri şöyledir: “XVII. yüzyılda eşkıyalarla köylüler, artık aynı cemaate mensup olmayan, aynı tür faaliyetlerde bulunmayan ve kolektif eylemlerden beledikleri de örgütleniş biçimleri de artık örtüşmeyen farklı toplumsal tiplerdi. Köylü toplumunun bir kesimi, yerel, ekolojik ve siyasi koşullara uyum sağlayacak şekilde dönüşmüş, ortaya çıkan bu yeni grup zaman içinde köylülüğün ayırt edici özellikleri olan toprak ve emekle olan bağlarını ve ilişkilerini yitirmişti. Bunlar, üretim araçlarıyla ilişkisi köylülerinkinden tamamen farklı yeni bir gruba oluşturyorlardı. Kökenleri ve geçim kaynakları kendilerinininkinden farklı olsa da kırsal toplumun çiftçilikle uğraşmayan sınıflarıyla daha yakın bir ilişkileri vardı. Ancak hizmetlerini diğer sınıflara kirahiyor olmaları, onları sadık müttelifler yapmıyordu. Fırsatçı davranıyorlar, konumlarını, hangi kesimden olursa olsun zayıfın elindekileri almak için kullanıyorlardı. Dolayısıyla, kırsal toplum, aktörlerinin sadece köylülerle toprak sahipleri olduğu iki kutuplu bir toplum olarak düşünmek uygun değildir.” Barkey, *Eşkıyalar...*, s.190.

379 Selçuklu ve erken Osmanlı devirlerinde reaya nüfustan ehil olanların şehirlerdeki ve kırsal bölgelerdeki kargaşaya yol açan unsurlara karşı teşkilatlandırıldığına dair kanıt mevcuttur. Bunlar kaynaklarda şehirbaş-buğları, “il başı,” “yiğit-başı,” veya “igdiş-başı” olarak adlandırılıyordu. İnalçık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s.37.

380 Herleyen dönemlerde bu kişilere “ayan” adı verilecekti.

381 İnalçık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s.35.

382 Somutlaştıracak olursak 1571 yılında Yalova - Samanlı - Pazar köyü çevresi eşkıyalarla dolup taşıdığı için Bursa beyi Bayezid Bey teftişe gönderilmiş, o da bölgeye vardığında ilk iş olarak Pazar köyden

Her köy için bürokratik muhatap köy kethüdası (muhtar) olsa da, esasında idari konudaki asıl yetkili “yiğitbaşı” unvanıyla seçilmiş olan kişi olurdu.³⁸³ Bu milis oluşumunun kuruluş amacı, kaza sınırları veya sancağın içerisinde hükümet kuvvetlerince bastırılamayacak derecede ayaklanma veya eşkıyalık olaylarında, köylüleri hızlıca harekete geçirmektir. Eşkiya kalkması duyulduğu zaman kadı, çetelere yargılanmaları için bir celp yollar, eğer celbi reddederlerse il erleri ve sefere katılmamış kale muhafızları harekete geçerdi. Başlarında çavuş, zaim ya da toprak kadısı bulunan bu kovuşturma güçleri, “demlerine heder” hükmüyle eşkiya takibine çıkarlardı. Büyük olaylarda ise silahlanan köylüler, kadının emri altında birleşirler sonra da sancak beylerinin hizmetine dâhil olurlardı.³⁸⁴ İl erlerinin harekete geçmesi ve köyün dışına silahlı olarak çıkmaları için on eşkiya ve daha fazlası bir tehlike olması gerekirdi. Diğer zamanlarda köyün içindeki ve çevresindeki asayiş korurlardı.³⁸⁵

Halkın silahlanması devletin çok da istediği bir şey olmadığı için eşkiyalarla mücadele meselesini bir izne tabi tutmuş ve eşkıyalıkla mücadelede nefsi müdafaa harici durumlarda, izin beratı doğrultusunda harekete geçilmesini istemişti. Söz konusu seferberlik duyurusuna ise “nefir-i âm” adı verilmektedir. Yapılan çağrı üzerine kale olan yerleşimlerde surlar tamir edilir, kasabalar ve şehirlerin her yeri barikatlarla ve çitlerle çevrilir, siperler kazılır ve bölgeye çok sayıda silahlı milis takviye edilirdi.³⁸⁶ Nitekim Celali yıllarında, tüfekli nefir-i âm askerleri ve tırpanlı, baltalı, bıçaklı köylüler pek çok yerde sekbanların üzerine yürümüştü. Hatta yüzyılın sonunda Anadolu, Celali belasıyla uğraşırken bu halk kuvvetleri yalnızca eşkıyalığa bulaşan sekbanlara karşı değil, aynı zamanda reyaya zulmeden kapıkulu, voyvoda ve subaşılar karşı da göreve çağrılmıştı.³⁸⁷ Elbette il eri ve nefir-i âm uygulamasının yanı sıra köylüler aracılığıyla hayata geçirilen başka mücadele yöntemleri de bulunmaktaydı.

Mustafa adlı birisini yiğitbaşı yapıp il erleriyle birlikte eşkiyaların üzerine salmıştı. Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 210.

383 “Her karyede ve kasabada ahali-i vilayet ihtiyar ettiği kimesneler yiğitbaşılar tayin olunup...” Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 211.

384 İliber Ortaylı, “Osmanlı Devleti’nde Kadı,” *DİA-24*, İstanbul, 2001.

385 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 209.

386 İncalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 35.

387 İncalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 39.

16. ve 17. yüzyıllarda süregelen Habsburg ve İran savaşları nedeniyle sancakbeyleri maiyetleriyle birlikte sefere çağırılır, bu durumda savunmasız kalan yerleşimler eşkıya çeteleri için kolay hedefe dönüşürdü. Buna karşılık devlet, her sancaktan otuz kırk kadar tımarlı sipahiyi, il erini ve kale erlerini, sancakbeyinin vekilinin komutasına verir, böylelikle küçük çaplı bir muhafız kuvveti oluştururdu. Ayrıca imkân dâhilinde her sancağa, söz konusu küçük muhafız birliği dışında bir muhafız çavuşu, zaim, müteferrika veya benzeri rütbede görevliler yollanırdı.³⁸⁸ Ancak çoğu zaman inzibat görevi için bu sayı yetersiz gelir ve askerler bahar aylarında yola çıkar çıkmaz, eşkıyalar kasabaları basmaya başladılar. Askerlerin sefere çıkması veya havanın ısınması üzerine eşkıyalık olaylarının arttığını bilen idareciler de, bu dönemlerde tedbirlerini arttırırlar ve ilgili kişilere dilekçeler, mektuplar yağdırırlardı. Ancak özellikle Batı Anadolu'nun dağlık yapısı ve eşkıya baskınına uygun darboğazları düşünüldüğünde bu kontrollerin ne denli zor olabileceği ortadadır. Bu yüzden sancakbeyleri sürekli bir devriyenin zorluğu nedeniyle, bölgedeki harap köyler civarında bulunan derbentlerde görevlendirilmek üzere köylülerden gençler seçerdi. Tüfek kullanabilen bu gençler, bekçiliğin yanı sıra kervan ve yolcuların soyulmasına engel olurlar, karşılığında da "tekâlif-i şakka" adı verilen vergiden muaf tutulurlardı.³⁸⁹ Bu derbentler, özellikle Celali yıllarında, eşkıyaların kaçışını engellemek amacıyla derhal kapatılır ve eşkıyaya karşı adeta birer barikat olurdu.

Gerek il eri uygulamasının, gerekse derbent sisteminin, sivil halkın silahlandırılması anlamına geldiği için bir takım sorunlar yaratması kaçınılmazdı. Ellerindeki yetki belgeleri ve silahlarıyla dolaşan kimi köylüler, mevcut eşkıyaları pek de aratmayan eylemlere girişmişlerdi. Neticede köylülerin kendi kendilerini korumaları; ekim faaliyetlerine etkin bir şekilde katılmayan erkeklerin silahlanması ve örgütlenmesi anlamına gelmekteydi.³⁹⁰ Dolayısıyla kendilerine verilen cüzi miktarla yetinmeyen kimi il erleri, bizzat eşkıya gibi davranmaya başlamışlardı. Nitekim ehl-i fesat teftişi için gönderilen pek çok hükümden anladığımız üzere, kendilerine çevre

388 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 208.

389 Uluçay, *18. ve 19. yüzyıllarda...*, ss. 69-70.

390 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 14.

eşkıyalarını kollama görevi verilen kimi il erleri ve özellikle yiğitbaşları, edindikleri resmi görevle ünlenip güçlenmiş ve sonrasında Celali reisi olmuşlardı. Görevde kalanların pek çoğu da paşa kapısındaki sekbanlarla işbirliği yaparak, gezdikleri yerin halkına en azından kendilerini besletmekle kalmayıp, zorla ya da köy kethüdası eliyle para toplamışlardı. Akdağ'ın tespitiyle; "16. yüzyılın ikinci yarısı bitimine doğru giderken başta il erleri ve beylerbeyleriyle sancakbeylerinin kapuları halkı (yani sözde eşkıya üzerine yönelttikleri askerleri) yağma ve soygun, hatta ırza geçme, işkence ve benzeri zulümleri yapmakta suhte, harami, levent, Celali gibi açıktan isyan bayrağını çekmiş bulunanları çok geride bırakmışlardı."³⁹¹

Nitekim bu durumda devlet hem eşkıya hem de eşkıya üzerine gönderdiği görevlilerle mücadele etmek zorunda kalmış, bu durum bir sonraki yüzyılda hayata geçirilecek merkezileşme politikalarına dek sürmüştü.

Cezalar

Klasik dönemdeki Osmanlı kanunnamelerinde ve Osmanlı ceza hukukunda, kurumsal olarak en ağır cezalandırılması gereken durum; cina-yet, yaralama, adam kaçırmak, hırsızlık, gasp, firarilik ve toplumsal düzeni bozmak gibi oldukça geniş bir suç yelpazesini barındıran eşkıyalık eylemini gerçekleştirmektir.³⁹² Dinsel perspektiften "ehl-i fesat" veya "bozguncu" olarak nitelendirilen eşkıyalara verilecek ceza, Kur'an-ı Kerim'de, Maide Suresi'nin 33. ayeti³⁹³ doğrultusunda belirlenen şeri ceza hukukuna göre; yol kesip, mal gasp edenlerin sağ elleriyle sol ayakları çaprazlama kesilirdi. Soygun sırasında adam öldürenlerin ise had cezası olarak önce el ve ayakları çaprazlama kesilir, ardından da kafası kesilerek idam edilirdi. Sadece yol kesenler ise tövbe edinceye kadar hapsedilirdi.³⁹⁴ Ancak af durumu da söz

391 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 211.

392 Osmanlı kanunnamelerine göre eşkıyalık; "mal zap /gasp etmek, öç almak, suikastta bulunmak, memleketin iç güvenliğini bozmak için mesken, çiftlik, ağıl, köy, değirmen gibi mahalleleri basarak yakmak ya da tahrip etmek, adam öldürmek, soygunculuk yaparak adam kaldırmak ve bu fiillerden dolayı tutuklu veya hapis iken firar ederek silahlı dolaşmak suretiyle emniyet ve asayiş bireysel veya toplumsal tehdit etmek fiillerini içeriyordu." Ahmed Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyasetin Katli*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985, ss. 132-133.

393 Kur'an-ı Kerim, Maide Suresi, 33. ayet.

394 Eşkıyalara verilecek şeri ceza Kanuni Sultan Süleyman'ın ünlü şeyhülislamı Ebu Suud Efendi'nin fetvalarına şöyle yansımıştı: "740. MESELE: Bir mağarada bir nice zimmi kat'i tarika mübaşeret edip,

konusuydu. Bütün fıkıh bilginlerinin oy birliğiyle belirttiğine göre eşkıyanın cezalandırılabilmesi için isyanın fiilen başlaması gerekir, öncesinde müdahale edilemezdi. Öyle ki eşkıyalar isyan etmeden önce, bu eylem için hazırlandıkları bilinse ve hatta birkaç belde zapt etse bile İslam hukukuna göre önce üzerlerine gitmeyip itaate davet edilmeli, eğer kabul etmezlerse ancak o zaman cihat hakkındaki hükümlerin uygulanması gerekirdi. Cihat başlayıp çarpışma sürerken dahi eşkıya silahını bırakıp teslim olursa, kısas harici durumlarda artık katli caiz değildi. İslam hukukunun eşkıyalar ve isyancılar için öngördüğü söz konusu hükümler, teoride eşkıyaları şiddet ve uzuv kesme suretiyle cezalandırmaktan kaçınıldığı, tövbe kapısının açık bırakıldığı izlenimi veriyor, bu yönüyle semavi şefkati temsil ediyordu, ancak bu olguların Osmanlı idari anlayışına pek de uygun olduğu söylenemezdi. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu -kendisinden önceki Türk devletleri gibi- eşkıyalığın kızıştığı dönemlerde İslam teokrasisini etkisi altına alan bu hükümlerin kitlesel eşkıyalık hareketlerinin bastırılmasında yeterli olmayacağının farkına varmış ve yargılamaların tatbikinde örfi ceza hukukunu tercih etmişti.

Siyasal, coğrafi, kültürel, beşeri ve dini farklılıklara göre değişen cezalandırma yöntemlerinde³⁹⁵ Ortadoğu'daki kadim devlet geleneklerini bünyesinde taşıyan Osmanlı İmparatorluğu'nun özel bir yeri bulunmaktaydı. Göçebe kültürün sert ve vahşi sözlü töreleriyle semavi bir dinin ilahi kaynaklı yazılı hukukunu bünyesinde eriten Osmanlılar, yönetim kademesinde de

gece ile bir nice Müslümanlar basıp cümlesin mecrûh edip nisabdan ziyâde malların alıp, mezbûrlara şer'an ne lâzım olur? ELCEVAP: Elleri ayakları kesmek lâzımdır. BU SÜRETTE: Mezbûrların elleri ve ayakları ma'an mı kesilir, yoksa elleri onulduktan sonra ayakları mı kesilir? ELCEVAP: Sağ elleri ile sol ayakları ma'an kesilir." Mehmed Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Fetvaları*, Enderun Kitabevi, 2. bs. İstanbul, 1983, s. 152.

395 Tarihî gelişim sürecinde Klasik Çağ'ın ceza rejiminde birbirine karışmış olarak, kökenleri farklı her biri, toplumlara ve dönemlere bağlı olarak tek başlarına olmasa da en azından ayrıcalıklı bir rol yüklenmiş dört büyük cezalandırma taktiği formu saptanmıştır. 1. Sürgün etmek, kovmak, dışlamak, sınır dışı etmek, bazı yerleri yasaklamak, ev bark yıkmak, doğum yerini yok etmek, mal mülke el koymak. 2. Bir telafi düzenlemek, bir diyet ödemeye zorlamak, verilen zarar ziyanı ödenecek bir borca çevirmek, suçu mali yükümlülüğe dönüştürmek. 3. Sergilemek, damgalamak, yaralamak, sakat bırakmak, bir yara izi yapmak, yüze ya da omuza bir işaret koymak, yapay ve görünür bir eksikliğe uğratmak, işkence etmek; kısacası, vücudu ele geçirip iktidarın damgalarını vurmak. 4. Bir yere kapatmak. Ayrıcalık verdikleri cezalandırma tiplerine göre toplumlar, sürgün toplumları (Grek toplumu), diyet toplumları (Cermen toplumları), damgalama toplumları (Ortaçağ sonu batı toplumları) ve günümüzdeki hapseden toplumlar şeklinde gruplara ayrılmıştır. Michel Foucault, *Ders Özetleri (1970-1983)*, (Çev: Selahattin Hilav), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 57.

dikkate değer bir düzen ve disiplin ortaya çıkarmışlardı.³⁹⁶ Osmanlı sultanları kendilerini “Es-Sultân-ı zıllullahi fil-arz ye’vileyhi külli mazlumin” yani “adaletin dağıtıcısı ve mazlumların koruyucusu olan Allahın yeryüzündeki gölgesi” olarak nitelendirmiş ve adaleti dağıtım işleminde, verdikleri kararların, suçluyu o suçu bir daha işlemeye cüret edememesi ilkesi üzerine inşa edilmesini böylelikle meşrulaştırmışlardı. Dolayısıyla eşkıyalık eylemlerinde hükümdarlara verilen ölüm cezası yetkisi yönettiği tebaasının menfaatini korumak için verilmiş olan bir nevi sıkıyönetim yetkileri olarak tanınmış ve genel anlamda kabul görmüştü.³⁹⁷ Bu bağlamda şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki şeriatın ceza hukuku hiçbir zaman Osmanlı topraklarında çok fazla pratik bir önem taşımamış, ceza hukuku, büyük ölçüde kadıların yargılama alanı dışında bırakılmıştı.³⁹⁸ Dolayısıyla katli mutlak olanlar dışında, pek çok idam vakası, sanığın önce İstanbul’a getirilip sorgulanması neticesinde vuku bulmuştu. Nitekim 1550 yılında, levend kargaşasının görüldüğü bölgelerdeki kadı ve sancakbeylerine birer hüküm yollanmış ve suçları sabit olanların mahkemede yargılanmalarının ardından, suç belgeleriyle birlikte İstanbul’a yollanmaları, zira cezalarının orada saptanıp tatbik edileceği bildirilmişti.³⁹⁹

İdam hükümlerinin yani “siyaset etme”⁴⁰⁰ kararlarının kesinleşip uygulanması için İstanbul’dan bir fetva ve fermanın gelmesi zorunlu idi. Ancak bahsi geçen örfi gerekçeler nedeniyle sultan emrine binaen toplu idamların, usulsüz sorgulamaların ve orantısız şiddet içeren cezaların da verildiği sıklıkla görülmüştü. Özellikle saray tarafından, “demleri heder şakilere aman verilmemesi,” cümlesini içeren hükümler, sınırsız bir meşruiyet ve serbestlik sağlamıştı. Özellikle yargılama safhasında mahkemeye çıkarılan sanığın üzerine atılan suçları işlediğine dair şahit yoksa ve kendisi de inkâr ediyorsa, sorgulama sırasında işkence de yapılabilirdi. “Örf” ya da “örf-i maruf” de-

396 Şeri kurallar yerine örfi hukuka yönelen sultan, böylelikle tamamen kendi yetkisiyle kural koyabiliği ve yasa çıkarabiliği şeriattan bağımsız olan ve kanun diye nitelendirilen dini değil akılcı ilkelere dayanan bir karakteristik yapı taşımaya başlamış. Halil İnalçık, “Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfi- Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları,” *Siyasi İlimler ve Hukuk*, C. XIII, No: 2, 1958.

397 İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 76.

398 Sami Zubaida, *İslam Dünyası’nda Hukuk ve İktidar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 176.

399 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 218.

400 Türk İslam devletlerinde ve Osmanlı’da hükümdar emriyle verilen ölüm cezalarına “siyaseten katli” denilirdi.

nilen değnekle dayak veya işkence usulü her ne kadar mahkemelerin hukuk usulüne aykırı da olsa, kimi belgelerde “örfe teslim oldu” ifadesi görülebiliyordu. Kaldı ki bu durum sarayın da onayından geçiyordu. Ancak hükümlerin sonunda genellikle “örfte telef olmaktan kaçınılması,” yani işkence sırasında sanığın dayaktan öldürülmemesi gerektiği özel olarak eklenirdi.⁴⁰¹

Yargılama safhasının bitiminden sonra, cezalandırma kısmında ise Celali eşkıyalığının şiddeti İslami hüküm ortada olduğu halde işkence ve idamların yolunu açmış, eşkıyalara karşı uygulanan idam cezaları Kuran ayetleri kıstas alarak uygulansa dahi, dini literatür içinde yer almayan teşhir ya da işkence de sıklıkla tatbik edilmişti. Nitekim eşkıyalıkla mücadelenin Osmanlı adaletindeki alametifarikası “Şaki’nin canı ve malı helaldir” fetvalarının ardından gelen işkenceli ve acılı ölümler olmuştu.⁴⁰² Bu bağlamda klasik dönemde eşkıyalarla mücadelede, etkisinin daha korkutucu ve ibretlik olması için tatbik edilen cezalar, konjonktürel durum ve suçun büyüklüğüne göre çeşitlilik arz etmişti.

Asılma

Asarak idam, çok yaygın olan ve çok eski dönemlerden günümüze dek uygulanmış bir öldürme yöntemidir. Bu ölüm cezasında suçlu yüksek bir yere bağlanan organ ile boynundan asılıp boşluğa bırakılarak nefes alması engellenmek suretiyle, yani boğularak öldürülürdü. Darağaçları kurularak gerçekleştirilen infazlar olduğu gibi şehrin giriş kapılarına ya da meydanlardaki ağaçların dallarına da suçluların asıldığı olurdu. Yağlı organla asılarak boğulma on saniye içerisinde bilinç kaybına yol açarken, fırlatma tarzı asılma yönteminde ise suçlunun boyun kırılırdı. Suçlu asıldıktan sonra cesedi bir süre asıldığı yerde bırakılır ve diğer suç işleme eğiliminde olan insanların ibret alması sağlanırdı.⁴⁰³

401 1565 yılında Bursa ve Mudanya arasında cinayetle sonuçlanan soygunlar fazlalaşmış, Temmuz ayında çevredeki tüm sabıkahılar toplanıp sorguya alınmıştı. Fakat kimse suçu kabullenmemiş, bunun üzerine İstanbul, Bursa ve Kite kadılarına yollanan hükümde, herkesin kanısı bulunan ve “ehl-i fesat” olarak nitelendirilen tutukluların yargısı sırasında örf-i maruf’a başvurulabileceği, yani dayak ve işkence kullanılmak suretiyle sanıkların suçlarının itiraf ettirilmelerinin sağlanabileceği belirtilmişti. Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 218.

402 Uluçay, *18. ve 19. yüzyıllarda...*, ss. 69-70.

403 Cüneyt Kanat, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, Küre Yayınları, 2. bs., İstanbul, 2013, s. 45.

Kafa Kesmek

Suçlunun kafasını kılıçla keserek öldürmek Türk devletlerinde en fazla kullanılan öldürme yöntemlerinden birisiydi. Bu yöntemle cezalandırılan suçlu ayakta ya da diz çöker vaziyette iken boynuna vurulan keskin ve sert bir kılıç darbesiyle kafası koparıldı. Yani suçlunun başı mutlaka vücudundan ayrılırdı. Eğer bir vuruşta kafa koparılamazsa boyna vurulan darbeler tekrarlanır ve kafa kopuncaya dek bu işlem devam ederdi. Daha sonra gövdeden ayrılmış baş teşhir edilirdi.⁴⁰⁴

Çengel

Çengel kalın kalaslardan yapılmış kale burcu gibi bir düzenekti. Bir adam boyundan yüksek bir yere, muhtelif büyüklükte ve uzunlukta, kasap dükkânlarındaki gibi başları yukarıya doğru kıvrık ve sivri keskin bir tarak şeklinde tek sıra çengeller konulurdu. Mahkûm çırılçıplak soyulur, elleri ayakları bağlanır makaralı ipe yukarı çekilir ve sonra birden çengellerin üzerine bırakılırdı. Ölüm genellikle uzun ve acılı sürerdi.⁴⁰⁵

Çarmıh

Çarmıh özellikle eşkiyalara ve korsanlara uygulanan bir ceza şekliydi. Mahkûm çırılçıplak soyulur kolları bacakları açık yüzükoyun bir çarmıha sınıksız bağlanırdı. Omuz başları ve butların kaba etleri bıçakla oyularak buralara gayet iri yağ mumları dikilir ve yakılır, çarmıh üzerindeki mahkûm ile beraber bir devenin üstüne konularak şehirde dolaştırılır, teşhir edilirdi. Bazen de suçlunun bacakları büyük çekiçlerle kırılırdı. Eğer mahkûm bu işkence sonucu ölmezse akşamüstü asılırdı.⁴⁰⁶

Kazığa Oturtmak

Kazığa oturtmak cezasında dikkat edilen husus, kazığa oturtulan suçlunun bu işlem esnasında çabucak ölmemesini sağlamaktı. Bu nedenle işini iyi bilen cellatlar önce suçluyu çırılçıplak soyarlardı. Mahkûm ağaçtan

404 Kanat, *Ortaçağ Türk...*, s. 44.

405 Taner Akçam, *Siyasi Kültürümüzde Zulüm ve İşkence*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 72.

406 George Ryley Scott, *İşkencenin Tarihi*, (Çev: Hamide Koyukan), Dost Kitabevi, 2. bs, Ankara, 2003, s. 165.

bilek kalınlığında susamlanmış, yağlı bir kazığa oturtulur veya dolaştırılırdı. Eğer bu işlem sırasında iç organları ağır tahribat görürse ölüm çok hızlı gerçekleşirdi. Fakat bu istenen bir sonuç değildi. Kazığa oturtulan suçlu bu işlemten sonra ne kadar çok canlı kalır ve acı çekerse bu işi yapan cellat o kadar yetenekli kabul edilirdi. Bu nedenle ceza gerektiği şekilde uygulanırsa suçlu uzun süre kazığa takılı olduğu halde yaşar ve çok büyük acılar çekerdi. Bazen suçlu kazığa oturtulduktan sonra kırbaçlanarak dövülürdü. Bu cezanın bir diğer özelliği ise toplu halde eşkıya gruplarına uygulanmış olmasıydı.⁴⁰⁷

Deri Yüzmek

Deri yüzmek suçluya en fazla acı veren cezalar içerisinde yer alırdı. Bu cezaya çarptırılan suçlunun derisi keskin bir ustura veya bıçakla yüzüldürdü. Çoğunlukla deri yüzüldükten sonra içerisi saman doldurulur ve ortaya çıkan kukla benzeri nesne, suç işleme eğiliminde olan insanlara ibret olsun diye gezdirilerek teşhir edilirdi. Ancak deri yüzüldükten sonra suçlu hemen ölmüyordu. Bu sebeple hem çektiği acıyı arttırmak hem de ölümü çabuklaştırmak için vücudunun bazı uzuvları kesilirdi. Bu uzuvlar çoğunlukla işlenen suç dikkate alınarak el ve ayaklar, dil ya da cinsel organ olurdu. Kesilen bu uzuvlar daha sonra suçlunun boynuna asılır, ardından derisi yüzülmüş suçlu ateşe atılarak yakılırdı.⁴⁰⁸

Teşhir

15. yüzyıl Osmanlı kanunnamelerinin ceza bölümlerinde işlenen suçun sadece mağduru değil toplum düzenine de zarar verdiği gerekçe gösterilmektedir. Bu nedenle şeri cezalara göre daha fazla şiddet içeren bedene yönelik örfi cezalarda iktidarın hükmetme gücünün topluma hatırlatılması ve suç kabul edilen fiillerin yaygınlık kazanmaması için ibret verme kastı ağır basmaktaydı.⁴⁰⁹ Nitekim eşkıyalarla mücadele sırasında işkenceli cezalandırma yöntemlerinin belirli teknikler ve belirli sınırlar

⁴⁰⁷ Kanat, *Ortaçağ Türk...*, ss. 51-52.

⁴⁰⁸ Kanat, *Ortaçağ Türk...*, s. 50.

⁴⁰⁹ Gültekin Yıldız, *Mapusâne: Osmanlı Hapishanelerinin Kurtuluş Serüveni (1839-1908)*, Kitapevi, İstanbul, 2012, s. 12.

çerçevesinde bir ceza olarak bedene veya mala yöneltilmesinin ve suçluya acı çektirilmesinin temel nedeni buydu.⁴¹⁰ Böylece isyancının bedenine tatbik olunan şiddet sayesinde hem yönetilen ferde, hem de ferdin oluştuğu topluma hızlı, etkin ve ekonomik yolla mesaj gönderilmiş olurdu. Eşkialara verilen cezalar iktidar ve otorite için bir basamak görevi görürdü. Zincire vurulan, kırbaçlanan, uzuvları kesilen, recmedilen, yakılan, asılan, boynu vurulan, derisi yüzülen ya da kemikleri kırılan suçluların teşhiri ilahi gücün yeryüzündeki gölgesinin adaletinin yansımasıydı. Ceza adalet sınırları içinde uygulandıkça toplum ikna edilir ve teslimiyeti kolaylaşırdı.⁴¹¹ Bunu sağlamanın en güvenilir yolu suçluların cezalandırılma işlemlerinin halkın önünde icra edilen bir gösteriye dönüşmesi, açık infaz yapılması ve sonrasında da ölü bedenlerin teşhiri idi.

Eşkialıktan mahkûm olan suçluların genellikle kafaları kesilir ve bu kelleler önemine göre ya İstanbul'a yollanır, ya da mevcut vilayetin idari merkezinde teşhir edilirdi.⁴¹² İnfaz eğer boğulmak yahut asılmak suretiyle icra edilmişse ölünün muhakkak başı kesilir ve kesilen kafa, bozulmaması için, içi bal dolu kıl torbalar içine konularak İstanbul'a öyle gönderilirdi. İstanbul'a varan cellat da, fermanın ne şekilde icra edildiğini bildirir bir yazıyla teşhir edilmek üzere bu kafayı teslim ederdi.

Eşkiaların kesik kafaları genellikle üç gün boyunca teşhir edilirdi. Teşhirden kafanın önüne bir hafta konulur, bu haftada suçlunun hangi gerekirci sebeplerle katl olunduğu bir özet halinde yazılırdı.⁴¹³

Diğer İşkenceli Cezalar

Eşkialara karşı bedene tatbik edilen cezaların arasında pek çoğu istisna olsa dahi başı havanda ezmek, ikiye biçmek, saçları kesilen başa kız-

410 "Suçluları teşhir etmenin kökeninde bireyin doğasında var olan ve çağlar ötesinden bugüne dek uzanan ilkel bir intikama susamışlık duygusu yatmaktaydı." Scott, *İşkencenin Tarihi*, ss. 25-27.

411 Yıldız, *Mapusâne...*, s. 7.

412 Kafa teşhiri eski bir Doğu geleneğidir. Çinlilerde ve Moğollarda bu usul çok sık görülmekteydi. Osmanlı devletinde eşkıyalar "sai bil fesad" sayılırlar ve idam edilirdi. Böylece eşkıyaların kafasının kesilmesi ve teşhiri caiz hale gelirdi. XVII. yüzyılda ayaklanmalar sonucunda idam edilenlerin başları Topkapı Sarayında Bab-ı Hümayun'un önündeki ibret taşında halka gösteriliyordu. 1658-1659 Abaza isyanı sırasında on bin civarında insan idam edilmiş ve bunların başları düzenli olarak sarayın önünde teşhir edilmişti. Mumcu, *Osmanlı Devletinde...*, s. 134.

413 Mumcu, *Osmanlı Devletinde...*, s. 134.

dırılmış demir tas giydirmek, cımbızla sinirleri çekmek, çekiçe kol bacak, el ve ayak kemiklerini kırmak gibi işkence yöntemleri de bulunmaktaydı.⁴¹⁴

Hürriyeti Kısıtlayıcı Cezalar (Kürek - Sürgün - Kalebent)

Eşkialara devlete isyana karşılık öngörölmüş idam cezası verileceğı kanunlarda öngörölmüş, fakat söz konusu cezanın padişah tarafından müebbet küreğe çevrilebileceğı hükmüne de yer verilmişti. Devlete kanun ve nizamlara karşı bir ya da birden çok kişiyi sözle harekete geçirmenin cezası bir ile beş sene küreğe konmak iken, kıskırtmanın yanında silah ve barut verilmesi halinde idam da söz konusu olabiliyordu. Klasik dönem kanunnamelerinde yol kesme filli ölümle cezalandırılıyorken kısas gerektiren bir cinayet söz konusu değilse yedi sene kürek cezası veriliyor, cinayet durumunda ise bu ceza on seneye çıkabiliyordu.⁴¹⁵ Kürek mahkûmları cezalarını çekmek için başta Kıbrıs⁴¹⁶ olmak üzere Cezayir-i Bahr-i Sefid ve çeşitli kalelere sürgüne gönderiliyorlardı. Ayaklarından demire vurularak “hıdmat-ı şakka”da çalıştırılmak kaydıyla kürek cezasına çarptırılan eşkıya ya da yatakları, aynı zamanda kalebent ve sürgün cezalarına da çarptırılıbiliyordu.⁴¹⁷

İşlenen suç nedeniyle mevcut ikametgâhtan zorunlu olarak göç ettirmek anlamına gelen “sürgün,” eşkıyalardan ziyade genel olarak eşkıya yataklarına verilen bir cezalandırma şekliydi. Çoğunlukla eşkıya yatağı aşiretlerin yerlerinden sökülmesi şeklinde ifa edilen sürgün cezasında, gönderilen yerden geri dönmek ancak sultan tarafından affedilmeleriyle mümkün oluyordu.

Sürgün cezası ile merkezi idare tarafından belirlenmiş bir yerde zorunlu ikameti bünyesinde birleştiren “kalebentlik” cezası ise dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi Osmanlı coğrafyasında da zindan hapsine göre daha

414 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 219.

415 Yıldız, *Mapusâne...*, s. 70.

416 Kıbrıs 17. yüzyılın son yarısı ile 18. yüzyılda, daha çok emirleri dinlemeyen ve yerleşik halka zarar veren aşiretlerin sürgün yeri olarak kullanılmıştır... Osmanlı devletin yaygın bir cezalandırma şekli olarak kullandığı sürgünlerde Kıbrıs adasının doğal yaşam şartlarının ağırlığından dolayı fazlaca tercih edildiği görölmektedir. Ali Efdal Özkul, “18. yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs’ta Kalebentler ve Cezirebentler,” *Hapishane Kitabı*, (Ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), Kitabevi Yayınları, 2. bs. İstanbul, 2010, s. 131.

417 Ömer Şen, *Osmanlı’da Mahkûm Olmak Avrupalılaşıma Sürecinde Hapishaneler*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 15.

yaygındı. Bu cezalandırma yönteminde daha çok eşkıya yatağının, ait olduğu mahalden başka bir yere gönderilerek tehlikesiz hale getirilmesi hedeflenirdi. Kalebent mahkûmları cezalarını bir kale veya şehrin surları içinde çekerlerdi. Kalebentler, kalenin yeraltında bulunan zindanlarında yatarlardı. Son derece pis ve rutubetli odalarda on metrekaarelik bir avlu bulunurdu. Rutubetten etkilenmemek için alta serilen hasır iki üç gün içerisinde sararıp çürür, zaman zaman verilen yağ lambası dışında odalar hiç ışık görmezdi.⁴¹⁸

Müsadere

Osmanlı ceza hukukunda, verilen idam cezalarının ardından öldürülen kişinin mirasına ve mal varlığına el konulur, bunlar Beytü'l Mal'a aktarılırdı. Bu cezalandırma yöntemine de "müsadere" adı verilirdi. Müsaderе yaygın bir ceza olarak bütün tarih boyunca kullanılmıştı.⁴¹⁹

Eşkıyaların Affı ve Sisteme Dâhli

Kamu davasına hükmolunmuş ise cezaları ve mahkûmiyetin bütün cezai neticelerini kaldıran affa "genel af" denilmektedir. Modern ceza hukuku doktrinde bu şekilde tarif edilen genel affa Osmanlı devletinde de rastlamak mümkündür. "Haşerat," "harami," "haramzade," "bozguncu" ve "kutta-i tarik" olarak adlandırılan eşkıyalara "Sadaka-yı afiyet-i âlem-kıymet-i hazret-i veliyü'l-ni'met" olmak üzere çıkartılan af, Osmanlı için kadim fakat asla eskimeyen bir pragmatist bir devlet geleneğiydi.

Osmanlı hukuk sisteminde eşkıyalar, ancak padişahın iradesiyle affedilip serbest bırakılabilirlerdi. Padişahın bu konuda vereceği emir gerek mahkeme, gerek yetkili idareci, gerekse bizzat kendisi tarafından verilmiş idam veya müsadere hükmünü suçluluğun bütün sonuçlarıyla birlikte kesin olarak ortadan kaldırabilirdi.⁴²⁰ Ancak bu noktada devletin bekası için kardeş katlinin dahi caiz görüldüğü sert bir yapılanmada, bozgunculuk yapan isyancının affedilmesini bir zaaf ve çaresizlikten ziyade devlet olmanın gerektirdiği karmaşık olmayan, yalın bir strateji olarak görmekte fayda vardır. Osmanlı hukuk sisteminde patrimonial kul sistemine dayalı hâki-

418 Yıldız, *Mapusâne...*, s. 30.

419 Müsadere hakkında ayrıntılı bilgi için; Mumcu, *Osmanlı Devletinde ...*, ss. 147-162.

420 Mumcu, *Osmanlı Devletinde...*, s. 144.

miyet tarzı gerekli gördüğü zamanlarda yumuşatılmış, devletin güvenliğini korumak ve ihtiyaçlarını karşılamak için, esneklik ve mevcut koşullara uyumda zorlanılmamıştı. Hem keskin bir kılıç hem de şefkatli bir el olabilen sultan, gerekli görüldüğü zamanlarda af yoluyla eşkıyaları kendi sisteme dâhil ederek pazarlık yapma ilkesine sıkı sıkıya tutunmuş, böylelikle kendini ödül ve imtiyaz dağıtan yegâne merci olarak sunmuştu. Bu yolla toplumdaki grupların hiç olmazsa geçici olarak merkezle bütünleştirilmesinin belirleyici olduğu bir merkezileştirme tarzı geliştirmeyi amaçlamıştı.

Anadolu'yu kasıp kavuran isyanlar sırasında katledilen eşkıyaların yanı sıra birçok Celali önderi adamlarıyla beraber affedilerek Osmanlı bürokrasisine dâhil edilmişti. Böylelikle çevresine on binler toplayabilen elebaşların, Müslüman köylü tipinden sadık Osmanlı askerine doğru toplumsal ve siyasi bir dönüşüm gerçekleştirdikleri görülmüştü. Elbette devletle eşkıyalar arasındaki anlaşmanın içeriği bölgeden bölgeye büyük değişiklikler gösteriyordu. Nitekim İstanbul'a nispeten yakın bölgelerde yerel silahlanma düzeyindeki aşırı artışın güç kullanarak giderilmesi daha kolaydı. Ancak denetiminden uzak kalan daha ücra bölgelerde eşkıyalık, doğrudan bir tehdit oluşturmaya da devleti ister istemez bir pazarlık sürecinin içine çeken nispeten örgütlü bir olgu haline gelmişti. Bu noktada pazarlığın türü ve boyutları jeopolitik koşullardan büyük ölçüde etkileniyordu.⁴²¹ Ayrıca her af talebi de kabul edilmiyor, eşkıya reisinin mevcut gücüne göre tavır takınılmasının yanı sıra sonrasında tekrar başkaldırma ihtimali olanların isyanları genellikle askeri yollardan çözülmüyordu.

Eşkıyaların af sonrasında sisteme katılımını somutlaştıracak olursak; 17. yüzyıl başlarında Kuzey Batı Anadolu'da Geduslu Ali, Deli Derviş, Köse Hamza, Kızılbaş Mehmed, Arnavut Hüseyin, Küçük Halil, Tepesi Tüylü ve Kumkapulu gibi reisler bölgeyi kasıp kavurmaktaydı. Anadolu'daki eşkıyaları tenkil etmekle görevlendirilen Nasuh Paşa'nın, Celali eşkıyasının bastırılammama nedeni olarak paşaların ihmalkârlığını öne sürmesi ve Celali üzerine bizzat padişahın sefere çıkmasının oldukça etkili olacağını tavsiye etmesi üzerine Sultan Ahmed, 12 Kasım 1605'de Bursa'ya hareket etmişti. Padişahın üstlerine yürümesi üzerine pek çok eşkıya Batı Anado-

421 Barkey, *Eşkîyalar...*, s. 14.

lu'ya doğru kaçmış, geri kalanlardan teslim olanlar ise af edilmişlerdi. Sultan, affedilen eşkıyaların diğerlerine örnek olacağını düşünerek bunlardan dört-beş bin eşkıyanın dirlikleri geri verildiği gibi azılı olanları da terfi ettirmişti. Sonra cephelelerde savaşmak üzere Anadolu eşkıya takibine memur olan Nasuh Paşa ile Anadolu Beylerbeyi Davut Paşa'nın maiyetine verilmişlerdi.⁴²² Yine değinildiği üzere, Canbuladoğlu da Sultan Ahmed tarafından affedilip sancak tevcih edilen bir başka isyancıydı. Bu dönemde daha pek çok Celali eşkıyası mevki, kapıkulu olma sözü veya verimli tımar arazileri gibi sosyo-ekonomik rüşvet ve vaatlerle dağdan indirilmişti. Celali Karayazıcı'nın kardeşi Deli Hasan'a, affı sonrası Bosna Beylerbeyliği verilmiş, o da Habsburg'larla süren savaşlar sırasında batı cephesine beraberinde on bin asker getirmişti.⁴²³ Görüldüğü üzere bu politikanın mimarları uluslararası sorunları hallettikten sonra eşkıyaların hesabını görececeklerini düşündüklerinden uygulamanın uzun vadeli sonuçları üzerinde pek durmamışlardı. Zaman içerisinde uygulanan pragmatist yöntem, farklı düzeylerde kurumsallaşmış, hem merkezi devlet görevlileri hem de savaş meydanındaki komutanlar güçlerini arttırmak için asileri kendi saflarına katmışlardı.⁴²⁴ Zira emirlerindeki adamlarıyla birlikte padişahın hizmetine giren Celali şefleri, Safeviler ve Habsburg'larla savaşırken kuşatma yapmak için gerekli insan gücü temin etmişler, karşılığında Osmanlı elitinin faydalandığı nimetlerden nasiplenmişlerdi.⁴²⁵

16. yüzyıl sonlarından itibaren eşkıyalık, ekonomik, siyasi, idari ve toplumsal bir olgu olarak, Osmanlı sisteminin bir parçası haline gelmişti. Örneklerden görüldüğü üzere belirgin bir siyasi programı olmayan ve tek amacı sarayla bilek güreşi yaparak çıkarlarını korumak, kapabildiği kadar ihsana ulaşmak⁴²⁶ olan Celali reislerinin bir kısmı, Osmanlı'nın gazabına

422 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık*..., ss. 13-14.

423 Deli Hasan, 1603 yılında sultan tarafından affedilmiş ve Bosna Beylerbeyliği'ne atanmıştı. Ancak Rumeli'de de kanun dışı eylemlere kalkışması ve bazı kaleleri yağmalayıp halktan ağır vergüler alması üzerine 1605 yılında idam edilmişti.

424 Barkey, *Eşkıyalar*..., s. 220. Eşkıyaların sisteme dahil edilmesi konusunda Akdağ eleştirel bir yaklaşım sahiptir. Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri (1730 - 1839)," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 8-12, S. 14-23, 1970, s. 56.

425 Barkey, *Eşkıyalar*..., s. 215.

426 Osmanlı idarecilerinin eşkıyaları emvileştirerek sisteme dâhil ettiğini iddia eden Barkey; eşkıya devlet ilişkisi hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: "Osmanlı devletinin 17. yüzyılda maruz kaldığı en

uğrarken bir kısmı da adamlarıyla birlikte sisteme dâhil edilmiş ve bir süre daha yaşama imkânı bulmuşlardı. Devletin demir tokadı ve dağıttığı makamlar isyanları belirli bir süre dindirmişti, ancak sarsılan otorite nede- niyle taşrada olabildiğine güçlenen yerel hanedanlar, 18. yüzyıl sonlarında yeni bir sürecin başlamasına neden olmuşlardı.

önemli tehdit, köylü ya da elit isyanları biçiminde değil, eşkıyalık olarak zuhur etti. Genelde, seferlere katıldıktan sonra terhis edilen askerlerden oluşan, yağmacılık yapan ve para karşılığı birilerinin hizmetine girmeye hazır silahlı çeteler, kırsal kesimlerde at koşturuyorlardı... Paralı asker ordularından gelen eşkıyalar devlet eliyle yaratılmışlardı. Bu askerler, eşkıya olduktan sonra bile, isyan etmektense devletten nemalanmanın peşinde koşuyorlardı. Devletin bu eşkıyaları, böyle anlaşmalar, pazarlıklar ve himaye ilişkileri aracılığıyla denetim altına almayı, manipüle etmeyi istemesi ve becerebilmesi, zayıflığının değil gücünün kanıtıdır. Bu eşkıyalar, Eric Hobsbawm'ın romantik tanımındaki gibi 'ilkel isyancılar' değil, sadece eşkıyaydılar. Bunlar devletin düşmanları değil, en delişmen yandaşlarından biriydi." Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 190.

BATI ANADOLU EŞKİYALILIĞI'NIN 18. YÜZYILDAKİ EVRİMİ: ZEYBEKLERİN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI

Anadolu'nun büyük bir bölümünü etkileyen Celali isyanları özellikle kırsalda, yani devletin demir yumruğunun ulaşmasının zor olduğu kesimlerde yıkıcı bir etki göstermişti. İsyân sürecinin etkisiyle birlikte görevlilerin yetersizliği, idarecilerin kötü yönetimi ve hukuk sisteminin aksaması, miri arazi toprak sisteminin bozulmasına ve yolsuzluklara neden olmuştur. Yüzyılı geçkin süre devam eden kaotik ortam, sonuçları itibariyle imparatorluğu içinden çıkamayacağı idari, askeri ve mali bir çöküntüye sürüklemiş, özellikle taşrada büyük bir yıkım olmuş; canını, malını, ırzını kaybeden pek çok insan telafisi olmayan mağduriyetler yaşamıştı. Kuyucu Murad ve benzer mizaçlı mühür sahiplerinin sert önlemleri ya da hileleri sayesinde dağıtılan eşkiya gruplarının tekrar birleşme ihtimalinin yanı sıra sarsılan toprak sistemi ise taşradaki değişimi zorunlu kılmıştı.¹

AYANLAR ÇAĞI

Osmanlı taşra yönetimi, reaya ile sultan arasındaki bağı kuran, arabuluculuk yapan atanmış yerel idareciler aracılığıyla gerçekleşmekteydi. Ancak katı bir hiyerarşiyle en küçük kasabaya dahi nüfuz edebilen bu bürokratik sistem, Celali isyanları sırasında bazı yapısal değişimlere uğramış ve Anadolu'nun bu kargaşa yıllarında taşradaki sinir uçlarını kontrol etmek için eyaletlerdeki kalelere, merkeze bağlı yeniçeri ve sipahi garnizonları kurulmuştu. Esasında yeniçeriler, henüz 16. yüzyıl başları gibi erken dönemlerde dahi Anadolu'daki çoğu şehrin merkezinde, sultanın otoritesinin koruyucusu olarak görev yapmaktaydılar. Kalelerdeki garnizonlarda “yasakçı” veya “korucu” sıfatıyla güvenliği sağlayan bu askerler merkezi hükümetin bir nevi gözü kulağı olmuşlardı.² Özellikle Şehzade

1 Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, İstanbul, 1986.

2 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 112.

Bayezid isyanı sonrası asi tımar erbabını denetlemek için görevlendirilmiş olan yasakçılar, bu tarihten sonra yavaş yavaş kasabaların asayiş işlerini de ellerine almaya başlamışlardı.

Taşradaki kapıkulu mensuplarının öncelikli görevi, ateşli silahlar karşısında yetersiz kalan sipahilerin yerine asayiş korumak ve başıboş levendlerle mücadele edip, mümkünse tamamını yok etmektir. Eşkiyalarla sürdürülen mücadele sırasında taşra kapıkullarının sığınılacak kapı haline gelmeleri, halk nezdinde kendilerine duyulan saygıyı arttırmıştı.³ Nitekim en yüksek rütbeli serdarın subaşı yapıldığı bu güvenlik mekanizması, fayda da sağlamıştı. Hatta uzun süre aynı şehir ve kasabada kalan bu garnizon komutanları, Ocak teamüllerine aykırı olarak çift-çubuk sahibi olmaya ve yaşadıkları şehirlerden kız alarak git gide bölgelerindeki sosyal hayatın bir parçası olmaya başlamışlardı. Asayişin dışında idari sorumluluk da alan taşra yeniçerileri, suçluları mahkemeye getirmek ya da küçük bölgelerdeki vergi tahsilatını yapmak gibi görevlendirmelere de tabi tutulmuşlardı.⁴ Böylelikle zamanla merkez ile taşra arasında resmi bir hüviyet kazanan bu şahıslar, “bir bölgenin ileri geleni” anlamına gelen “ayan” sıfatına layık görülmüşlerdi. Ayanların kalburüstü hale gelmesini sağlayan asıl görevlendirme ise, isyan zamanlarındaki en hayati meselelerden biri olan büyük çaplı vergi toplayıcılığının da kendilerine verilmesi olmuştu. Söz konusu gelişme değişen iktisadi sisteme adapte edilmeleriyle mümkün olmuştu.⁵

Osmanlı Devleti, 17. ve 18. yüzyıllarda, taşradaki isyanların yanı sıra, kendisine askeri ve ekonomik yük getiren bir dizi savaşla karşı karşıya kalmıştı. Yüksek enflasyon, tımar sisteminin bozulması ve çift bozanlar nedeniyle hazine için gerekli olan paranın toplanamaması, söz konusu savaş gelirleriyle birleştiğinde büyük bir mali açık ortaya çıkarmıştı. Zararın kapatılması adına 17. yüzyıl sonlarından itibaren, “iltizam” adı verilen eski bir uygulama denenmişti. İltizam; eyaletlerde belirlenen verginin doğrudan devletin memuru tarafından değil de, ihale sonucu dolaylı yoldan sözleşmeli bir müteahhit tarafından birkaç yıl için toplanması imkânını sağlayan bir sistemdi. Buna göre sahibi öldükten sonra devlete geri dönen tımarlar,

3 İnalçık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 28.

4 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 113.

5 İnalçık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 28.

yapılacak ihale sonrası hazineye en yüksek fiyatı öneren “mültezim”e, yani vergi toplayıcısına bir yıllığına kiralanacaktı. Sonraki yıl mültezim, daha yüksek fiyatı teklif edene, vergi toplama hakkını bırakmak zorunda kalacak ve her yıl bu açık arttırma tekrarlanacaktı.⁶ Ancak şöyle bir sorun vardı, Anadolu’daki sancak merkezlerinin iltizamlarına memur edilen mültezimler, büyük mukataa birimlerinden sorumlu olan kişiler, yani yüksek rütbeli görevliler veya uçlardaki kale kumandanlarıydı. Yüzyıl şartları düşünüldüğün zaman, pek çok yüksek rütbeli mültezim sürekli seferde ya da eşkıya takibinde olduğu için vergi toplamakla yükümlü oldukları bölgelere gidemiyor ya da merkezde alikonuyordu. Dolayısıyla bu mültezimler, köylerin vergilerinin toplanma işini taşeronlara kiralamaya başlamışlardı. Başlarda yalnızca valilere karşı sorumlu olan ve vergi gelirleriyle vuku bulan para cezalarını toplayan bu taşeronlar, voyvoda veya subaşılarından seçilirken, zamanla bu görevlendirme daha profesyonel bir kimliğe bürünmüş ve mültezim adına yeni vergi toplayan vekillere “mütesellim” adı verilmişti. Vergi toplamak için seçilecek görevlinin halkla sorun yaşamayacak, tanınan ve bilinen bir şahıs olması oldukça önemliydi. Dolayısıyla yeniçeri serdarları, süvari bölükleri mensupları çavuşlar ve kapıcıbaşılar⁷ gibi kapıkulu sınıfına mensup görevliler, mütesellimlik konusunda biçilmiş kaftan olarak görülmüşlerdi. Bahsi geçtiği üzere ayan olarak adlandırılan bu görevliler, 17. yüzyıl sonlarına doğru yeterli gelmemeye başlamış ve duyulan ihtiyaç üzerine, söz konusu kesimde bir sivilleşme ortaya çıkmıştı. Bu dönemde kapıkullarının yanı sıra sipahiler, mukataa eminleri, azledilmiş veya emekli olmuş beylerbeyleri, sancakbeyleri, lonca başları, tüccarlar, kadılar, müderrisler, müftüler ve bunların çocukları da bu göreve talip olmuşlardı. Böylelikle ayanlık müessesesi oldukça geniş tabana hitap etmeye başlamıştı.

Farklı sosyal kesimlerden kişileri içinde barındırmaya başlayan ayanların gücünü perçinleyen olay 1695 yılında merkezi hükümetin belli bir dönem için (birkaç yıl) geçerli olmak üzere satılan iltizamı, müteahhide

6 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 150.

7 1683-1699 savaşı gibi erken bir dönemde dahi Anadolu’da merkezi otoriteyi temsil eden serdar mütesellim veya kapıcıbaşı (ser-bevvâbîn-i dergâh-i âlî) resmi rütbeleriyle bu kuvvetlerin komutasını üstlenebilen şehirli askeri sınıftan ya da şehir eşrafından yerel liderlerin ortaya çıkışını görmekteyiz. İnalçık, *Devlet-i Âliyye - IV...*, s. 79.

ömür boyu sabit gelir ödeyerek vergi toplama hakkı veren “malikâne” adlı sisteme geçmesi olmuştu.⁸ Zira malikâne sisteminde, miri mukataaların mahalli ayan ve eşraf tarafından idaresi, bu grupların zengin olmasına olanak sağlamıştı. Zira malikâne sahibi ayanlar, serbest olduklarını ileri sürerek kadı ve vali denetiminden uzak, kolayca kanunsuz para toplamışlar, özellikle vergi toplama hakkının elden kaçırılmaması için çiftçilerden devlete ödenen asıl miktardan çok daha yüksek haraç almışlar, böylelikle servet ve nüfuzlarını da olabildiğine arttırmışlardı.⁹ Ayanlar, vergi dışında ticaretten sağladıkları sermayeyi de çeşitli biçimlerde yatırıma dönüştürmüşlerdi. Sermayenin bir kısmını yeni toprak alımında, vergi toplama izni elde etmede ve devlet görevlerinde bulunabilme hakkını edinmede kullanırken diğer bir kısmını da ticareti ve tefecilik faaliyetlerini geliştirmek için ayırmışlardı. Lükse ve giderlere ayrılan miktar çıkarıldıktan sonra geriye kalan parayı birikim olarak saklamaktaydılar. 17. yüzyıl sonlarında artık mültezimlerin neredeyse tamamı nüfuzu artan ve zenginleşen ayanlar arasından seçilmeye başlamış, bunun sonucunda zenginliklerini oğullarına devreden kuvvetli ayan hanedanlıkları ortaya çıkmıştı. Nitekim Manisa’da Karaosmanoğulları, Kayseri’de Zennecizadeler ve Emirağazadeler, Konya’da Gaffarzadeler, Ankara’da Müderriszadeler bu surette güçlenen ailelerden sadece bir kaçıydı.¹⁰

8 “Malikâne sistemiyle, ‘muaccele’ adı verilen belli bir miktar karşılığında mültezim, her yıl sabit gelir ödemek koşuluyla, mukataa yoluyla sahip olduğu topraktan ömür boyu vergi toplama iznini alabilecekti. Malikâne sisteminde devlet tarafından alınacak vergi hem düşük hem de sabitti. Dolayısıyla malikâne usulü devlet için zararlı bir durumdu. Malikâne sahipleri büyük kârlar sağlarken devlet hazinesini bunlardan ölüncüye kadar aynı vergiyi almak zorundaydı. Gelirin artması ancak bu kişiler öldükten sonra mümkün olacaktı.” Carter Findley, *Modern Türkiye Tarihi (İslam, Milliyetçilik ve Modernlik, 1789-2007)*, (Çev. Güneş Ayas), Timaş Yayınları, 2. bs., İstanbul, 2012, s. 29.

9 “Celali İsyanları’nın etkisiyle birlikte görevlilerin yetersizliği, idarecilerin kötü yönetimi ve hukuk sisteminin aksaması, miri arazi toprak sistemi bozulmasına ve yolsuzluklara neden olmuştur. Bu yolsuzluklar konusunda askeri sınıfa mensup malikâneçiler ön plandaydı. Dolayısıyla 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı arazisinin yarısı ila üçte ikisi devlet denetimi dışındaki aile vakıfları statüsüne geçmişti. Miri mülkiyetten bu kopmaların büyük bir bölümü 18. yüzyılda gerçekleşmişti. III. Selim bu toprakları tekrar mukataalaştırarak denetimi sağlamaya çalışmıştır. Devlet arazisinin büyük ölçüde aile vakıfları tarafından mülkleştirilmesi, bir yandan seçkin ailelerin gücünün artmasına ve bu gücü korumak için silahlı güç oluşturma ihtiyaçlarının ortaya çıkmasına neden olurken bir yandan da doğal olarak devletin vergi kaynaklarını daraltmıştır. Aile vakıflarının bu toprak suiistimali pek çok medreseyi de mali sıkıntı nedeniyle maddi kaynaklardan yoksun bırakmış ve ulemanın içinde bulunduğu eğitim krizi daha da artmıştır.” Yıldız, *Neferin Adı...*, s.152.

10 Bruce Mc. Govan, “Ayanlık Çağı”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II 1600-1914*, (Ed: Halil İncalıc-Donat Quataert), Eren Yay. 2004, ss. 760-884.

Taşradaki küçük idari güçlerin, peyderpey güçlenip hiyerarşik basamakları hızla çıkması Osmanlı bürokrasisinde sık görülen bir vakadır. Nitekim bu konuda, ayanların siyasi olarak önünü açan gelişme 1726 yılında yaşanmıştı. Bu tarihte, sancakbeylerinin İstanbul'dan atanması zorunluluğu kaldırılmış ve söz konusu mevkie taşra eşrafının da getirilebilmesinin yasal koşulları sağlanmıştı. Esasında bu politika değişimi taşradaki merkeziyetçiliği güçlendirmek için yapılmıştı. Sancaklardaki paşaların sık sık isyan etmesi neticesinde, Köprülüler devriyle başlayan sistematik merkezileşme politikalarının sonucu olarak, paşaların yetkilerini kısıtlamak için buna benzer bir dizi önleme başvurulmuştu. Ancak yöneticilerin devletin verdiği yetkileri suiistimal etmelerini engellemek amacıyla alınan bu tarz önlemler, bu defa mütesellim olan ayanların güçlenmesine imkân vermişti.¹¹

Sancakların mütesellimler tarafından idaresi ve mütesellimlerin yerel ayanlar tarafından atanmasıyla birlikte yüzyıl sonlarına doğru devlet mukataalarının iltizamlarını toplayan ayan-mütesellimler, atanmış sancakbeylerinden daha güçlü hale gelmişlerdi. Zira atanmış paşalar sık sık değişirken bu kişiler bulundukları konumda uzun süre varlıklarını koruyabilmekteydiler.¹² Bunun dışında muhassıllık¹³ ve voyvodalık gibi görevler de üstlenerek devletin doğrudan muhatabı haline gelmişlerdi.¹⁴ Taşra konusundaki bu yeni uygulamayla birlikte mahalli eşrafın görev yelpazesi de genişlemişti. 18. yüzyılda ayanların; toprak vergileri dışında "tekâlif-i şer'iyye" ve "rüsûm-ı örfiye" türünden vergileri toplamak, diğer ayanların itaat altında tutulmasını sağlamak, eşkıya tavrı ile levendatı zapt etmek,¹⁵ bulundukları yerin ihtiyaçlarını temin etmek, vakıfların tevliyet ve nezaret işlerini yürütmek, satılan malların fiyatının tespitinde kadiya yardımcı olmak, bilirkişilik yapmak, taşrada halka kötü davranan idarecileri kadi-

11 İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 70.

12 İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 77.

13 16. yüzyılın sonlarında mali işlerin yükümlüğünü almış olan muhassıllar, yani vergi tahsildarları valiler kadar olmasa da taşra idaresinde geniş yetki elde etmeye başlamışlardı. *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 71.

14 Findley, *Modern Türkiye...*, s. 29.

15 Zamanla garnizon kumandanlarının, kent toplumunun bütüncül bir parçası olması sonucunda, İstanbul'daki ağaları onları her ne kadar kontrol altında tutmaya çalışsa da, pek başarılı olamamışlardı.

16. yüzyıl başlarından itibaren Batı Anadolu'da İzmir merkezli yaşanan eşkıyahık, yabancı tüccarların evlerinin yakılması, adam kaçırmaya ve fidye isteme girişimlerinin meydana gelişinin, devletin asayiş ve otoriteyi sağlayamadığı durumlarda yerel güçlerden olan ayanların varlığını güçlendiren faktörlerdendi.

lar aracılığıyla İstanbul'a rapor etmek gibi görevleri de bulunmaktaydı.¹⁶ Bu görevlendirmelerle 18. yüzyıldaki feodalleşme sürecinin ana karakteri olan ayanların, merkezi yönetim otoritesinin zayıflamasıyla beraber eyaletlerdeki yerel özerkliğin temsilcisi olma rolleri giderek belirginleşmişti. Neticede bu yüzyılda Osmanlı idaresi, kendi eliyle istemeyerek politik özerklik isteyen bağımsız mülk sahiplerini ortaya çıkarmıştı. Findley'in ifadeleriyle; "İstanbul'un taşradaki etkisi bir yandan zayıflamış; fakat öte yandan daha geniş bir yelpazeden gelen insanlar devlet maliyesine para yatırmak ve kamu görevleri üstlenmek suretiyle Osmanlı olmaktan pay almaya başlamışlardı."¹⁷

Celali isyanları sonrası imparatorluk, artık taşradaki merkeziyetçi özelliğini kaybetmiş ve Anadolu'da oluşan yeni sosyal ve iktisadi hayatın geliştirdiği siyasi oluşumun ardından bir yarı âdem-i merkezileşme ve derebeylik süreci başlamıştı.¹⁸ Elbette büyük bir servete ve siyasi yetkilere sahip olan bu yeni derebeylerin sonrasında ihtiyacı olan şey de, onları hem rakiplerinin şerrinden koruyacak hem de saraya daha fazla "işe yarar" görünmelerini sağlayacak askeri birliklerdi. Bunun yolu da önceki yüzyıllarda olduğu gibi, pasif rençperlik yerine savaşçı birliklerine katılmayı tercih edecek yaşları genç, libidoları güçlü delikanlılardan oluşmuş bir ordu oluşturmaktı.

Ayan Orduları

17. yüzyılda Avrupa'da, feodal ortaçağın toprağa bağlı imtiyazlı aristokratik şövalyeleri, gelişen teknoloji ve değişen siyasi şartların ardından yerlerini sözleşmeli profesyonel savaşçı topluluklarına bırakmıştı. 18. yüzyılda ise nedenleri irdelendiği üzere doğrudan devlet tarafından işe alınan ücretli düzenli birlikler ortaya çıkmıştı. Avrupa'nın ilk daimi ve düzenli ordusunu kurmuş olan ve tımar sistemiyle ele geçirdiği toprakların insa-

16 Akdağ, *Osmanlı Tarihinde...*, ss. 58-60.

17 Findley, *Modern Türkiye...*, s. 29.

18 Barkey'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki âdem-i merkezileşme süreci ile ilgili yorumu şöyledir: "Osmanlı İmparatorluğu ani ve gürültülü bir şekilde parçalanmadı; daha ziyade, uçlarından kırılıp, ağır ağır ilerleyen ve devrimci denemeyecek bir âdem-i merkezileşme süreciyle çıktı. Uzun vadede, çekirdek kadrolar ellerinde çırpıplak bir merkezle kalakaldılar. Ardından da bu devasa yapıdan geriye kalanları kurtarmak için 'yukandan aşağı devrim' yapıldı." Barkey, *Eşkîyalar...*, s. 24.

ni ve maddi kaynaklarını savaş zamanı seferber etmeyi başaran Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'daki bu gelişmelere kayıtsız kalmamış ve sefer zamanı önce paşalar, sonra ayanlar aracılığıyla sözleşmeli istihdam edilen birlikler kurmuşlardı.¹⁹

Ayan orduları her ne kadar 18. yüzyılda teşekkül edilmiş olsa da, kökleri yaklaşık yüz elli yıl öncesine dek gitmektedir. Celali isyanları zamanı maaşsız ve açıkta kalmış sekban birliklerinin şehirlere saldırıları sırasında merkezi yönetimin yetersizliğini gören taşra halkı, kendisini savunmak için tedbir almaya yönelmişti. Eyaletlerde kamu düzeninin sağlanması yani jandarma hizmetlerinin yerine getirilmesi; temelde vezirler, beylerbeyleri ve sancakbeyleri gibi yüksek rütbeli devlet görevlilerinin veya onların mütesellim, subaşı veya voyvoda gibi temsilcilerinin yükümlüğündeydi.²⁰ Ancak pek çok köylü, eşkıyalara karşı kendini savunmak için yerel liderlerine müracaat etmiş ve bu süreç, eyaletlerde ayanın ortaya çıkışındaki temel etkenlerden biri olmuştu. Nitekim bölgenin önde gelenleri -ki bunlar yakın zamanda ayan adıyla nitelenecekti- eli silah tutan tüm erkekleri savunma için çağırarak yerel milis birlikleri oluşturmuşlardı. 1683-1699 savaşı gibi erken bir dönemde dahi Anadolu'da merkezi otoriteyi temsil eden, il erlerini komuta eden serdar mütesellimler veya kapıcıbaşı (ser-bevvâbîn-i dergâh-i âli) resmi rütbeleriyle bu kuvvetlerin komutasını üstlenebilen şehirli askeri sınıftan ya da şehir eşrafından yerel liderler, yani ayanlar bulunmaktaydı.²¹ Ancak Celali isyanları sonrası milis birlikler yeterli gelmemeye başlamış ve "il eri" teşkilatı miadını doldurmuş, ancak köylü gençlerin ayan öncülüğünde örgütlenmesine devam edilmişti. Ayanların askeri örgütlenme çabalarının öncelikli nedeni ise şüphesiz kapıkulu ağası veya zaim iken, çoğalan mülklerinin yanı sıra iltizam ve tefecilikten elde ettikleri gelirlerini de kaybetme korkularıyla.

18. yüzyılda, imparatorluğun özellikle Rumeli ve Batı Anadolu gibi hinterlandı geniş bölgelerinde, uluslararası pazarın gelişimiyle birlikte dış talep artmış ve tarım ticarileşmişti. Zengin-fakir ayrımının fazlasıyla keskinleşmeye başladığı bu havzalarda söz konusu iktisadi gelişimle bir-

19 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 312.

20 İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 43.

21 İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 43.

likte değişen toprak sistemi, pek çok yeni gelişmeyi beraberinde getirmişti. Özellikle toprakların çiftlikler şeklinde özel mülkiyet haline gelmesi sonucunda²² servet belirli ailelerin elinde toplanmaya başlarken, bu sistemin dışında kalan memnuniyetsiz kesimler ise önceki yüzyıllarda olduğu gibi eşkıyalık yoluna sapmıştı. Esasında durum Celali zamanından pek de farklı değildi. Eşkıyalar, tıpkı bir önceki yüzyılda olduğu gibi bu dönemde de kalabalık yığınlar halinde köy basmaya devam etmiş, haraç almaktan veya oğlan ya da kız kaldırmaktan geri durmamışlardı. Mevcut isyanlarla zaten toprakların terki sonrası zirai üretim düşerken, bir de bu süreçte aşiret sorunu daha da şiddetlenmişti. Özellikle 1683 Viyana bozgunundan sonra, Güneydoğu Anadolu'dan Anadolu'nun orta ve batı bölgelerine doğru kayan Türkmen, Kürt, hatta Arap aşiretlerin, çevrelerine zarar vermelerine engel olunamamıştı. Neticede sistem dışına çıkan mülkiyetsiz köylüler ve aşiret mensuplarının giriştiği yağma ve talanlar, ekonominin olduğu kadar siyasetin de "normal" seyrinde devamını imkânsız hale getirmişti. Bu bağlamda serveti ticaretten gelen ayanlar, genel olarak kervanların korunmasına ve ticaret yollarındaki güvenliğe fazlasıyla ihtiyaç duymaktaydılar. Şehir ayanları için, iase temininin aksamaması kırsalın güvenliği çok önemliydi.²³ Tüm bu nedenlerin etkisiyle, idari anlamda sorumlu oldukları toprakları korumak ve istimlak faaliyetlerine sorun yaşamadan devam etmek isteyen ayanlar, ücretli askeri garnizonlar oluşturma yoluna gitmişlerdi.²⁴ Böylelikle ilk etapta örfi idareyi sağlamakla yükümlülerken söz konusu nedenlerden ötürü işsiz / cengâver gençleri maiyetlerine alan ayanlar, zamanla mahalli mücadelelerde güçlü bir taraf haline gelmişlerdi.

Pek çok taşralı ayan, kendilerine silahlı bir güç oluşturmak adına, başta dağlı gruplar olmak üzere savaşçılardan oluşan ordular kurmak ya da koruyucu olarak maiyetlerinde binlerce kişiden oluşan kalabalık birlikler beslemek yolunu seçmişlerdi. Ancak yerel ayanların komutasında daimi

22 Halil İnalçık, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar," *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, (Ed. Çağlar Keyder - Faruk Tabak), İstanbul 1998, s. 17-35.

23 "Köylerinin yerleşim türü ne olursa olsun köylüler, ürünleri için bir pazar ve mamul eşya ihtiyaçları ile birlikte ayan çiftliklerinden tarımsal kredi tohum ve hayvan temini ihtiyaçlarını karşılayan şehir ekonomisine son derece bağımlıydı. Ayrıca köylüler için şehir sığınılacak yerdı." İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 42.

24 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 152.

güvenlik güçlerinin nihai olarak kurulması, beraberinde geniş kapsamlı sonuçları olan değişiklikler getirmişti. Emirlerinde servetlerine mütekip olarak gittikçe büyüyen askeri kuvvetleri neticesinde, 1722-1746 İran savaşları sırasında bölgedeki eyaletlerde kamu düzeninin sağlanması ve seferler sırasında ihmal edilen bazı idari görevlerin icrası ayanlara bırakılmıştı. Öyle ki savaş zamanlarında, asker ihtiyacı nedeniyle valilerin elinde olan “imdad-ı seferiye” adındaki acil durum vergisi dahi, 18. yüzyıl sonlarından itibaren yerel ayanların denetimine geçmeye başlamıştı. Sancaklardaki mültezimlik hisseleri veya işlettikleri çiftlik vasıtasıyla zenginleşen ayanların servetlerine oranla kurdukları ordular; azalan gelirleri nedeniyle sekban / levend birlikleri ve kapı halkları küçüldüğü için müesses nizamı muhafazada zorlanan valilere ve vüzerâ sınıfına karşı önemli bir güç ve ciddi bir alternatif olmuştu.²⁵

Ayan orduları sayesinde, Osmanlı coğrafyasındaki paralı askerler için artık tek istihdam yeri “sultanın kapusu” olmaktan çıkmıştı. Elbette hâlâ sığınılacak en güvenli yer devletti. Nitekim bu dönemde yeniçeri ocağına yoldaş yazılanlar ve mahalli idarecilere İstanbul’daki merkezi hükümet tarafından gönderilen parayla sefer zamanı sultan adına istihdam edilen “mîrî leventler” sayı olarak hâlâ çoğunlukta idi. Ancak yüzyıl ortalarında; vilayetlerde görev yapan vezir, vali, voyvoda ve diğer idarecilerle, mahalli ayan ve hanedanların kapı halkına katılan ya da yine bunlar tarafından geçici olarak işe alınan grupların sayısı azımsanamayacak derecede artmaya başlamıştı.

Ayan mütesellimler, iltizamlarının bir kısmını daha küçük ayanlara kiralayarak onları kendilerine tabi kılmışlar ve savaş zamanlarında devlete gelir, asker, iâşe, hayvan temin ederek kendilerini vazgeçilmez hale getirmişlerdi. Nitekim bir önceki yüzyılda paşa kapılarında olduğu gibi ayanların da temel vazifesi devletin gönlünü hoş tutmaktı. Savaş zamanlarında hangi aile daha fazla asker çıkarıyor ve hangi aile savaş dönemlerinde orduya katkı sağlayabiliyorsa, o ailenin ikbali aynı oranda parlıyordu.²⁶

25 İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 43.

26 Mehmet Yaşar Ertaş, “18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Yasadışılık: Yerel İdarecilerle Eşkiyâ İlişkileri,” *Osmanlı’dan Günümüze Eşkiyalık ve Terör*, (Ed. Osman Köse), Samsun İlkadım Belediyesi Yayınları, Samsun, 2009, s. 150.

Ayanların kapısındaki paralı askerlerin önem kazanması, taşranın adli, mali ve polis düzenini derin bir biçimde etkilemiş, böylelikle taşrada yeni yeni derebeyleri zuhur etmişti.²⁷ Söz konusu süreç; farklı nedenlerin de etkisiyle, önceki yüzyıllarda benzeri pek çok askeri veya milis kadroya dâhil olan Batı Anadolu gençleri özelinde, “zeybek” adı verilen savaşı figürünün, tarih sahnesine çıkışına olanak tanımıştı.

ZEBEK SİLAHŞORLAR

Zeybekler, sözlüklerde ekseriyetle, “Batı Anadolu’daki özellikle dağlık yerlerde yaşayan, iyi savaşı, asayiş ve yolların muhafazasından sorumlu ücretli asker”²⁸ olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda zeybekler sekbanların devamı olarak görülebilse de bu tam anlamıyla doğru bir yargı değildir. Söz konusu savaşı grubu sadece “ücretli asker” veya bilindiği üzere “eşkiya” olarak, dar bir perspektiften değerlendirmek bizi hataya sevk eder. Zeybekliği sınırları keskin çizgilerle belirlenmiş olan bir müesseseden ziyade tarihsel süreç içerisinde farklı kulvarlardan yapısal ve folklorik özellikler barındıran bir olgu olarak ele almak daha doğru olacaktır. Bu konuyu biraz daha açacak olursak “zeybek” adı verilen müsella grup, Osmanlı idaresi zamanında, Batı Anadolu topraklarındaki pek çok önemli gelişmeden etkilenmiş ve her bir gelişme de onun yapısal evrimine katkı sunmuştur. Yüzyıllarca profesyonel meslek olarak korsanlık yapıp gemilerde savaşan, donanmaya veya kalelere levend / sekban yazılan, iş bulamadığı ya da kaçak duruma düştüğü zamanlarda ise Celali reislerinin ya da bölükbaşlarının emrinde şehirler yağmalayan Batı Anadolu gençleri, yaklaşık üç yüz yıllık bir evrilmenin ardından nihayet mahalli özellikler göstermeye başlamışlardı. 18. yüzyıl sonlarına tekabül eden bu süreçte daha öncesinde zeybek tabirine rastlanılmamasının nedeni şüphesiz bahsi geçen görevlendirme ve sıfatların varlığını sürdürmüş olmasıdır.

27 Akdağ, ayanların askeri güç kazanma sürecini şöyle özetlemektedir: “zamanla geniş servetlere ulaşan, kapılarına sekban ve sarıca yığarak güçlenen, hatta gerektiğinde hükümete dahi karşı çıkabilecek tam bir derebeyi olma fırsatı yakalamalarını sağlamıştır. Hükümetin İstanbul kapukulları ve uleması karşısında güçlerini yine kapukullarındaki sekban ve sarıcaya dayamış bu eyalet ayan valilerinin denge siyaseti, geçen yüzyıllara göre daha kararlı bir hal almıştır. Ayanların eyaletlerden sancak kaza ve nahiyelere kadar idari örgütte gelişmesi, devletin adalet, mali ve polis düzenini derin biçimde etkilemişti.” Akdağ, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 51.

28 Ahmed Vefik Paşa, “Zeybek,” *Lehçe-i Osmanî*, Dersaadet, 1876.

Ancak özellikle sekbanlara karşı uygulanan tedhiş politikalarının ve tasfiyenin ardından kendi kimliklerini kazanmışlar, devamında lokal bir isimlendirmeye tabi tutulmuşlardır. Neticede kuruluş devrinde azap, klasik dönemde levend / sekban, geç dönemlerinde ise zeybek olarak adlandırılan Batı Anadolu'nun bu silahlı unsurları, askerlik görevleri sırasında "bölükbaşı," eşkıyalık faaliyetlerinde ise "efe" adı verilen karizmatik liderlerin emri altında ve kadim törelerin şekillendirdiği katı bir emir-komuta zinciriyle örülü hiyerarşik yapılanmayla örgütlenmişlerdi.

18. yüzyıl sonlarında Batı Anadolu'da bir prototip olarak şekillenen zeybekler; yörelere göre küçük farklılıklar arz etse de kendilerine has suretleri, kıyafetleri, aksesuarları, davranışları, töreleri, folklorları, mitleri ve gelenekleriyle yekpare bir görüntü sergilemiş, seçkin bir savaşçı klanını andırmışlardı. 1671 gibi erken bir tarihte dahi İzmir, Aydın ve Manisa havasini dolaşan Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Batı Anadolu'daki levendat giysili gençleri şu cümlelerle betimlemektedir:

Akhisar'da; Taze civan yiğitleri serapa Cezair levendatı eshabı şeklinde baldırı çıplak ve daracık bağır yelekleri ve bellerinde pala çata bıçakları ve ellerinde balta ve nacaklı ve başlarında kırmızı fesler giyerler. Serapa boyanmış mavi zemin dizlik giyerler. Şeci, şehbaz ve iyi yiğitleri vardır ve cümle garip dost adamlardır... Turgutlu'da da "taze yiğitleri baldırı çıplak levendane Cezayirli tarzı sıkma yelek ve pala bıçak ve başlarında fes giyüp reftar iderler."²⁹

Zeybek profiline birebir uyan bu tasvir sayesinde, imparatorlukta 16. yüzyıldan itibaren moda olmaya başlayan "Cezayir esvabı"nı benimseyen Batı Anadolu gençlerinin kendilerine özgü görüntülerini anlamlandırmak daha kolay olacaktır. Zira önce paşa, sonra da ayan kapısında, kendilerine verilen tek tip üniformalarla paralı askerlik yapan zeybeklerin pek çoğu benzer kıyafetler giymektedirler. 18. yüzyıl zeybekleri sırtlarında çukadan³⁰ yapılmış mintan, başlarında silah, külâh üzerine siyah poşu ve

²⁹ Mahmut R. Gazimihal, "Yüzyıllar Boyunca Zeybekler," *Efeler (Kökenleri, Eylemleri, Töreleri, Dansları, Giysileri)*, (Haz. Ersal Yavi), Aydın Valiliği İl Özel İdaresi Yayını, N. 3, Aydın, 1991, s. 56.

³⁰ Çuka: Soguktan koruyan bir tür elbise.

kırmızı makrama sararlardı.³¹ Bellerinde boydan boya levend kuşağı dolarlar, silahlıklarının arasına ise yatağan adı verilen kebir bıçak sokarlardı. Omuzlarına ise harbi ve çift tabancalı tüfek asılı olurdu. Bu surette oldukça heybetli bir görünüme sahip olan zeybekler, ait oldukları kapıdan ayrıldıktan sonra da kıyafetlerini çıkarmazlar ve eşkıyalık sırasında aynı görüntülerini korurlardı. Nitekim 19. yüzyılda, yabancılar tarafından çizilip “bashi bozouk” olarak isimlendirilen gravür ve tablolarındaki suretler tam olarak bu tarife uymaktadır.³²

Zeybekleri keskin ifadelerle etnik bir kategoriye sokmak mümkün olmasa da Türkmen / Yörük kimliklerinin ağır bastıklarını söyleyebiliriz.³³ Aşiret isyanlarına aşına olan Batı Anadolu coğrafyasında; konar-göçer, yarı konar-göçer ve yerleşik aşiretler arasından çıkan savaşçı cevval gençler, yüzyıllar boyunca eşkıya çetelerinde, korsan gemilerinde ve sekban ordularında özel tercih sebebi olmuşlardır. Elbette bunun öncelikli sebebi zor şartlarda yaşam sürmelerine binaen içgüdü olarak geliştirdikleri savaşçı yetenekleri ve iklimsel / topoğrafik şartlara uyumlu, dayanıklı yapılarıydı. Nitekim bu sadece Batı Anadolu’ya özgü bir durum değildi. Sekban ordularının tüm Anadolu ve Rumeli coğrafyasına yayılan bir oluşum olduğu düşünüldüğü zaman, gayrinizami harp usullerine yatkın olmaları ve dağlık yaşama alışık olmaları sebebiyle özel seçimlerin olabileceği muhakkaktır. Bu konuyu iki farklı örnek üzerinden somutlaştıracak olursak benzer yapıları nedeniyle Batı Anadolu ve Rumeli’yi ele almak faydalı olacaktır.

Ücretli orduların istihdamı sırasında; 18. yüzyıl sonlarından itibaren Batı Anadolu’da Yörük unsurlardan oluşan zeybek savaşçıları tercih edilirken, iktisadi imkânları sayesinde bölge ayanlarının olabildiğine palazlandığı Rumeli coğrafyasında ise dağlı bir grup olarak bilinen Arnavutlar, bu konuda başı çekmekteydi. Öyle ki Arnavutlar ve zeybekler, ayan ordularının tasfiyesi sonrasında dahi kıymetlerini kaybetmemişler ve “başıbozuk birliği” olarak cephelelerde kullanılmışlardı.³⁴ “Tezahir” adlı eserinde, “...Zeybek

31 Uluçay, 18. ve 19. Yüzyıllarda..., s. 73.

32 Zeybek kıyafetleri ile ilgili detaylar için, “ekler” bölümündeki, görsellere bakabilirsiniz.

33 Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı Destanları*, İstanbul, 1999, s. 571.

34 İlginç bir şekilde inatçı ve savaşçı karakteristik yapıları herkesin malumu olan bu iki grup, eşkıya takibinde ve düzenli ordu saflarındaki başıbozuk müfrezelerde sık sık kullanılmış, hatta ilerleyen zamanlarda devlet tarafından karşı karşıya dahi getirilmişti. Nitekim özellikle 19. yüzyıl sonlarında pek çok

bahadırları dağlarda taşlarda keklik gibi seğirdirlerdi...”³⁵ cümleleriyle genç zeybeklerin savaşı yeteneklerine dem buran Ahmed Cevdet Paşa, “*Maruzat*” adlı eserinde ise, bir sefer için toplanılan Arnavut ve zeybek askerlerinin özelliklerinden, şu övgü dolu cümlelerle bahsetmektedir:

...ekser neferâtı zeybek bahadırları ve bâkisi Arnavutluk’un güzide erleri idi. Ve cümlesi nev icâd şeshâneli tûfengler ile müsellah idi. Arnavud(lar), çabûk ü çâlâk ve cesûr u bî-bâk âdemler olup dağlarda ve sarp yerlerde seküp gider bir kavım oldukları ma’lûmdur. Zeybekler ise mehâlik ü muhâtârâtdan sakınmaz, yorulmaz, usanmaz, şûh u şen ve sanki askerlik için yaratılmış Türklerin bir güzel soyudur...³⁶

Tercih edilme nedenlerine kısaca değindikten sonra, Uluçay’ın “belalı ve gözü kanlı adamlar”³⁷ diye nitelendirdiği ayan kapısındaki zeybeklerin askeri görevlerinden bahsedecek olursak savaş zamanı sefere katılmak, barış zamanı ise asayiş korumak temel sorumluluklarından sayılırdı. Zeybekler genelde maiyetinde oldukları idarecinin konağında veya yaptırdığı bir kışlada barınırlardı. İngiliz seyyah Mac Farlane, Bergama’ya geldiğinde, Bergama voyvodasının konağında kalmış ve konakta “bellerindeki şaldan geniş kuşak ve silahlık arasında gümüş kakmalı yatağanlar, piştovlar” bulunan “kapı altı zeybekleri” gördüğünü söylemişti.³⁸ Voyvodaların konaklarının alt katında kaldıkları için bu isme layık görülen zeybeklerin sefere katılmak dışında, emrinde oldukları kapı sahibinin isteği doğrultusunda eşkıya takibine çıktıkları da sıklıkla görülmekteydi. Özellikle eskiden eşkıyalık yapmış ve sonrasında affedilip hizmete girmiş kişilerden seçilen ve “kır bekçiliği” olarak adlandırılan bu sistemde zeybekler; topoğrafyaya hâkim olmaları, patika ve gizli geçitler sayesinde engebeli arazide hızlı ilerleyebilmeleri, pusu yöntemlerini bilmeleri ve yatak-istihbarat ağı ile baskın tecrübesine sahip olmaları nedeniyle oldukça fayda göstermişlerdi. “Eşkıyanın halinden en iyi eşkıya

Arnavut tüfekçi, Aydın sancağına getirilip zeybek avına çıkartılmıştı.

35 Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, (Haz: Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, s. 21.

36 Ahmed Cevdet Paşa, *Ma’ruzat*, (Haz: Yusuf Halaçoğlu), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 116.

37 Uluçay, 18. ve 19. Yüzyıllarda..., s. 71

38 Onur Akdoğan, *Bir Başkaldırı Öyküsü - Zeybekler (Tarihi-Ezgileri-Dansları)*, İzmir, 2004, s. 139.

anlar" mantığıyla girişilen bu yöntem, imparatorluğun yıkılışına dek varlığını sürdürmüştü ve sıklıkla kullanılmıştı.

Zeybekler tüm bu görevleri karşılığında, hizmette bulundukları süre için ulufe, bahşış ve tayinat alıyorlardı. Ancak her ne kadar savaşta imparatorluğun muzafferiyeti için tüfek atsalar ve barış zamanı at sürüp kırları korusalar da, 18. yüzyıl sonlarındaki Batı Anadolu eşkıyalığının müsebbibi, büyük oranda yine kendileriydi.

Yarı Resmi Zeybek Eşkıyalığı

Avrupalı devletlerinin, 17. yüzyıl başlarından itibaren özellikle İzmir çevresinde gelişen ticaret ve nüfuz rekabeti, 18. yüzyılda sade bir Osmanlı liman kenti olan İzmir'in gerçek bir uluslararası dünya ticaret kenti kimliği kazanmasını sağlamıştı. Depremlerin, yangınların, bulaşıcı hastalıkların, afetlerin ve eşkıyalık faaliyetlerinin olumsuz etkilerine rağmen Batı Anadolu, ilerleyen zamanlarda da ekonomik önemini korumaya devam etmişti. Bölgedeki orta ölçekli kentler, ticaret merkezi fonksiyonu üstlenerek büyümelerini sürdürmüşlerdi. Kırsal alanlarda, "celep" adı verilen çiftçi sınıfı kentlerin yiyecek ve hayvan stokunu sağlamada tekel oluştururken, çoğunlukla açık pazar ticareti yapan celeplerin ticaret hacimleri günden güne yükselmiş ve İzmir limanı sayesinde ürünlerini uluslararası piyasada pazarlama olanağı bulmuşlardı.³⁹ Elbette bu iktisadi yükselişin tüccarlar dışında katkı sağladığı en büyük kesim ayan aileleri olmuştur. Bu yüzyılda; Turgutlu'da Seyfioğulları, Adala'da Köseoğulları, Akhisar'da Hacı Şabanoğulları, Menemen Güzelhisarı'nda Kalabaklı Hacı Himmedoğulları, Borlu'da Şeyhoğulları, Soma ve Kırkağaç'ta Yeğenoğulları, Menemen'de Ali Ağa, Alaşehir'de Hacı Ömer Ağa ve Hacı Mehmed Ağa, Demirci'de Musabeşezade Hacı İsmail ve Dedebeoğlu Mustafa, Gördes'te Sunullah Ağa, Uşak'ta Acemoğulları Batı Anadolu'da mütesellimlik ve voyvodalık göreviyle zenginleşmiş ailelerdendi.⁴⁰ Ancak

39 Elena Frangakis-Syrett, *18. Yüzyılda İzmir'de Ticaret (1700-1820)*, (Çev: Çiğdem Diken), İzmir, 2006.
40 Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar, Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara 1997; Bruce McGowan, "Ayanlık Çağı," *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II 1600-1914*, (Ed. Halil İnalcık-Donaht Quataert), Eren Yayıncılık, 2004, ss. 760-884; Vehbi Günay, "Batı Anadolu'da Ayanlık Mücadeleleri ve Bergama Voyvodası Sağancalı Veli," *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXI/2, (Aralık 2006), ss. 93-118.; Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İlk Yansında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirışleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu," *Belleten*, XLII/168, (Ekim 1978), ss. 667-723.

bunların arasından, 19. yüzyıl başlarında Bergama'da Araboğulları, Manisa'da ise Tavaslı Osman Ağa, İlyaszadeler ve Karaosmanoğulları ön plana çıkmıştı. Özellikle kökleri 16. yüzyıl ortalarına dayanan Karaosmanoğulları, Aydın, İzmir ve Manisa yörelerinde etkin olmuş ve sözü geçer konuma gelmişti. Bu aileden Kara Osman ve Hacı Mustafa Ağa devlet görevinde bulunmuşlar, İzmir ve Manisa'da verimli toprakları ele geçirmişler ve pek çok iş dalında tekel oluşturmuşlardı. Sahip oldukları çiftliklerin yanı sıra hem uluslararası piyasada İzmir'in pamuk ve buğday ihracatında önde gelen kişilerden olmuşlar, hem de bulundukları bölgede üst düzey yönetim ve vergi toplama gibi görevleri almışlardı. 1748-1757 yılları arasında İzmir'de Fransız konsolosluğunu yapan Charles de Peyssonnel, raporlarında Karaosmanoğlu Mustafa Ağa'yı "Osmanlı imparatorluğundaki en zengin ve en haris adam"⁴¹ olarak nitelendirmekteydi. Konsolosa göre mültezimlik ve vergi tahsildarlığı yaparak güçlenen bu ünlü ayan, şehir otoritesini ve Fransa'ya ihraç edilecek malları kontrol etmekteydi.⁴²

Nüfuzlu ayanların mütesellim olarak, muhassıl veya valilerin vekilliğini yapıp devlet otoritesini temsil etmeleri, yerel ölçekli ayanlarla aralarındaki düşmanlığın temel sebebiydi. Özellikle siyasi görevlerin belli ailelerin eline geçip, verasetle devam etmesi ve mukataa gelirleriyle cizye ve avarız gibi diğer vergileri toplama meselesi bölgede sürekli bir rekabetin kaynağı olmuştu.⁴³ Bunun sonucunda siyasi erk sahibi ayanlar kendi askerlerinden ve daha az vergi vaadiyle ikna ettikleri çiftçilerden oluşan özel ordularıyla, bu görevi sürdürebilmek ya da sahip olabilmek için sürekli bir savaş haline girmişlerdi. Bir önceki yüzyılda paşaların himayesinde palaz-

41 Özkaya, *XVIII. Yüzyılın...*, s. 18.

42 Karaosmanoğlu ailesi, 17. yüzyılın ortalarından itibaren yavaş yavaş Manisa bölgesinin tanınmış aileleri arasına girmiş, 1743 senesinde Hacı Mustafa Ağa'nın Saruhan mütesellimliğini elde etmesinden sonra, bölgenin en nüfuzlu ailesi olmuştur. Hüseyin Ağa, 1796 yılında Saruhan mütesellimi ve Aydın muhassılı olmuştur. Hüseyin Ağa, Manisa'da Çarşın Camii'nin yanında bir medrese yaptırdığı gibi, Kırkağaç kasabasındaki Orta Camii ile Medresesini de yaptırmış ve 20 Mart 1805 tarihli bir vakfiyesine göre, İzmir, Manisa ve Kırkağaç'taki birçok emlakını bu hayratların bakımına vakfetmiştir. Ayrıca, 1806 yılında Manisa'daki Muradiye Camii'nin avlusuna kâğır bir kütüphane yaptırdığı da bilinmektedir. Osmanlı Devletinin ayanlar konusundaki değişken politikaları nedeniyle 1756'da Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa idam edilse de bölgede özellikle hububat üretimi ve satış konusunda tekel yaratmışlardı. Nagata, *Tarihte Ayanlar...*, s. 23.

43 İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 76.

lanan ve bölüklerini kumanda eden ayanların pek çoğu, artık bölgelerinde otoritenin tek temsilcisi olarak hâkimiyet kurmaya çalışıyorlardı. Üstelik bu mücadele sırasında yalnızca entrika, rüşvet veya güç kullanımına başvurmamışlar, bütün bunların yanında kendi yandaşlarından eşkiya grupları da oluşturmuşlardı.

18. yüzyıl sonlarında, ayan ordularına mensup Batı Anadolu gençleri, zaman zaman zorbalık yoluna sapsmışlar ve herhangi bir şikâyet durumunda, bölükbaşları tarafından “bizim maiyetimizdedir” denilerek korunmuşlardı. Terhis edilmiş olanların dışında, paralarını düzenli olarak alıp, çağırıldığı zaman savaşa gitmek istemeyen zeybekler de sıklıkla görülmüştü. Nitekim özellikle bir sonraki yüzyıl başlarından itibaren neredeyse her savaş zamanı, zeybek çetelerinin sayısında patlama yaşanmıştı. Batı Anadolu’da toplu bir halde ve mensup olduğu kapının kendisine bahsettiği kıyafetlerle hareket eden işsiz zeybekler, önlerine gelen köy ve kasabalardan bedava yem ve yiyecek alıp, soygunculuk yapmışlardı. Ancak eylem benzerliğine rağmen zeybek eşkıyalığının, önceki yüzyıllara nispeten yapısal farklılıkları bulunmaktaydı. Bu dönemde zeybeklerin katılmasıyla gelişen Batı Anadolu’daki eşkıyalık faaliyetleri, belirli bir siyasal amaca veya örgütlü mezhepsel argümanlara sahip değildi. Özellikle Menderes havzasındaki zeybek eşkıyalığı, daha çok pervasız bir şiddete ilişkin imgeleri çağrıştıran karakteristik bir özellik taşımaktaydı. Üstelik ayanların emrindeki zeybek eşkıyalığı için her zaman işsizlik ya da firar gibi bir durumun olma zorunluluğu da yoktu. Zeybeklerin pek çoğu, Batı Anadolu ayanları arasındaki hizip savaşlarında kullanılmış ve resmi belgelere geçen pek çok çatışmanın faili olmuşlardı.

Ayan aileleri, kendi bölgelerinde uzun bir süreden beri güç ve nüfuz sahibi oldukları için eşkiya gruplarını daha yakından tanıma, onları kullanma ya da sindirme imkânına sahiptiler. Dolayısıyla kimi ayanlar, yerel tabanlı bir gücün avantajından yoksun olan eşkıyalarla işbirliği yaparak ve onları koruyarak hizmetlerinde kullanmışlardı. Çeşitli sebeplerden kanun dışına çıkmış birçok eşkiya, yerel yöneticilerle kurmuş oldukları işbirliği sayesinde yasal bir zemine kavuşarak idarecilerin konaklarında ve çiftliklerinde çalışma imkânı bulmuşlardı.⁴⁴ Nitekim yarı resmi zeybek eşkıyalığı bu surette

44 Ertaş, 18. ve 19. ... s. 155.

kurumsallaşmış ve yerel zorbarların hedef göstermesiyle pek çok suikast, baskın ve intikam saldırısı gerçekleştirmişlerdi. Bu konuda pek çok vaka kayıtlara geçmiştir. Somutlaştıracak olursak resmi bir görev üstlenmiş olan Sığla Sancağı Mütesellimi Ali Ağa, yanına topladığı adamlarıyla bir eşkiya reisi gibi Karaburun'u basmış ve rakiplerini öldürdükten sonra halkın mal ve ırzına tasallut etmişti. Yine Aydın'da eşkiyaların yakalanması için tayin edilmiş olan Hasan Çavuş, eşkiyaları takip etmek yerine adamlarıyla eşkiyalığa başlamış ve halkın malını çalmıştı.⁴⁵ İntikam saldırısı olduğu bariz olan bu eylemler dışında ayanların emrindeki eşkiyalar, köylülüğü bastırmak isteyen herkesin yardımcısı olmuşlar ve vergi ödemekte direnen köylüyü sindirmek için kullanılmışlardı.⁴⁶

Eşkiyalık, en uç şekliyle, kanı kaynayan, asilik eğilimi taşıyan delikanlılar için kazançlı bir istihdam türünü ifade etmektedir. 18. yüzyıl sonlarından itibaren eşkiyalığın Batı Anadolu'daki tezahürü ve söz konusu gelirden nemalanmanın yolu zeybek gruplarına dâhil olmaktı. Eylem tarzlarından kısaca bahsedecek olursak eşkiyalık yoluna sapmış zeybek bölükleri, küçük vurgunlar yapıyorlar ve köy ile mandıralardan yiyecek / para temin ediyorlardı. Peşlerine asker takılınca mevsim müsaitse dağlara, değilse kale ve kulelere ya da dağılarak yataklarına sığınıyorlardı. Bunları da yapamazlarsa izlerini kaybettirmek için sancak dışına çıkıyorlardı. Eşkiyaların başta gıda ihtiyaçları olmak üzere silah, cephane temin edebilmek, çaldıkları malları satabilmek ve askeri bir takibe uğradıklarında sığınmak için işbirlikçilere ihtiyaçları vardı.⁴⁷ Dolayısıyla ister kapı halkından olsun isterse başıboş çete mensubu olsun zeybekler; uzun süre yaşayabilmek için soyduklarının bir kısmını adamlarına, yataklarına ve özellikle köylerin ağalarına, şehirlerin zabıt idarecilerine ya da ayanlara veriyorlardı. Bu noktada şunu rahatlıkla söyleyebiliriz,

45 Ertas, 18. ve 19. ... s. 153.

46 Barkey, *Eşkiyalar*..., s. 13. "Rumeli'de isyanlar ve savaşlar neticesinde eyaletlerdeki güvenlik birçok yerde bozulmuş ve şiddet gün be gün artmıştı. Mahalli rakipler arasındaki mücadeleye yenilenlerin bile dâhil olduğu görülmekteydi. Balkanlarda eski tip eşkiyalık şekillerinin yanı sıra, 1785'ten itibaren, adlarını belki de doğu Rumeli'de bulunan Kırcalı kasabasından almış kırcalı denilen yeni bir eşkiyalık türü de görülmeye başladı. Bunlar Müslüman ve gayrimüslim askerlerden oluşan çetelerdi, köylere ve kasabalara saldırıp bir seferde yüzlerce insanı öldürüyorlardı. Daha da ilginç bu şiddet vakalarının bölge ayanları tarafından körüklendiği, hatta birçokunun bizzat yönetildiği de biliniyordu." Findley, *Modern Türkiye*, s. 29.

47 Hobsbawm, *Eşkiyalar*, s. 99.

18. yüzyıl sonlarında, Batı Anadolu'nun pek çok noktasında ayan emrinde hareket eden ve legal olmayan yollara sapan zeybeklerden müteşekkil eşkiya çeteleri mevcuttu. Zeybekler bu tarihlerden itibaren eşkiyalıkla paralel olarak anılmaya başlamış ve kurdukları çetelerle, pek çok can yakmışlardı. Üstelik ayanların emrinde bu şekilde ücretli askerlik yaparken suç işleyen veya serbest bir şekilde eşkiyalık yapan zeybekler, paşa kapısındaki sekbanlardan çok daha amansız eylemlere girişmişlerdi. Söz konusu süreç için Özel, şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

Osmanlı pratiği açısından bu tarz yasadışı örgütlenmeler daha 17. yüzyıl başlarından itibaren Celaliler ve uzun savaşlar ortamında ufak isim değiştirmelerle yasal askeri örgütlenmeler içine alınmaya başlamıştı. Dönemin sekban ve sarıcaları sonraki yüzyılın taşradaki egemenleri ayân-vâlilerin şahsi ordularının belkemiğini oluşturmaya başladılar. Tabii ki savaş zamanında Osmanlı emperyal ordusunun da birer unsuru olan bu tarz bir askeri “kapu halkı,” barış zamanlarında kolayca kontrol dışına çıkabilmiş, bazan buna patronlarınca teşvik edilmiş, her halükârda Osmanlı taşrasında ve kırsal toplum içinde adi eşkiyalığın resmi koruma altında icra edilen ayağının epeyce bir kök salmasına katkıda bulunmuştu.⁴⁸

Ayanlar arası dökülen kanların ve nüfuz savaşlarının amacı, değiştiğimiz üzere idari ve mali yetkilerin, ayrıcalıkların zorbalık ve boyun eğdirme yoluyla Osmanlıdaki ifadesiyle “mütegallibe” olarak gaspıydı. Bu dönemde ayanlar eliyle alınan “tekalif-i şakka” oldukça yaygınlaşmış, bu nedenle her yerden şikâyetler yükselmışti. Ancak artık başlarına buyruk hareket eden, kendilerini istihdam edecek güç ve servet sahiplerini istedikleri zaman terk edebilen, savaş yoksa yaşadıkları bölgeleri yağmalayarak geçinen, hiyerarşik iktidar yapısının bulunmadığı savaşçı birliklerinin⁴⁹ bu denli zararları görülse de devlet için önemleri tartışılmazdı. Tıpkı bölükbaşı isyanlarında olduğu gibi bu yüzyılda da ayan ordularına doğrudan müdahale edilmiyor, hızlı bir

48 Oktay Özel, “O İnce Çizgi: Osmanlı Son Dönemi Pratiğinde Eşkiyalıkla Kahramanlık Arasında Salınanlar,” *Kebikeç*, S. 34, 2012, s.110.

49 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 150.

tasfiyeye girilişmiyordu. Özel, ayan ordularının zorbalıklarından bahsettiği paragrafın devamında, şu tespitte bulunmaktadır:

On dokuzuncu yüzyılın Osmanlı merkezîyetçi modernleşmesi her ne kadar söylem olarak bu yapılanmaları gayrimeşru görme eğilimini muhafaza etse de, bu kez, özellikle yüzyılın ortalarından itibaren yükselen milliyetçi gündem, cemaatler arası çatışmalar ve süre giden savaşlar ortamında yaşadığı zorluklar bağlamında yukarıda anılan yeni türden düzensiz askeri birliklerin kurulmasına göz yummuş, çoğu durumda bilhassa teşvik etmiş, hatta bizzat merkezden örgütlemiştir.⁵⁰

Görüldüğü üzere her ne kadar eşkıyalık faaliyetleri, oldukça can sıkıcı boyutta olsa da getirisi düşünüldüğü zaman, zeybeklerin de dâhil olduğu ücretli askeri birlikler, saray nezdinde oldukça değerliydi. Nitekim profesyonel savaşçılardan oluşan ayan orduları cephede yeniçerileri ikame ederken, işverenleri “zat-ı hümayunun ve kuvvet-i saltanatın ve nizam-ı deletin muhafazasına” yemin ediyor, karşılığında ise aldıkları imtiyaz ve destekle güçlerine güç katıyorlardı. Ancak savaş zamanları asker ve malzeme karşıladıkları ayanların kudreti, artık sarayın tepkisini çekmeye başlamıştı. Nitekim bunun Batı Anadolu’ya yansması; 1753 yılında İzmir’de yerel halkın şikâyetleri sonucunda Karaosmanoğlu Mustafa’nın idam edilmesi ve 1761 yılında oğlu Ataullah Karaosmanoğlu’nun Saruhan Mutesellimliği görevinden alınması şeklinde olmuştu.⁵¹ Topladıkları iltizamın yanı sıra asker temininde de ayana bağlı kalınmasından rahatsızlık duyan Sultan I. Abdülhamid, neredeyse yüz yıl önceki teşebbüsü tekrarlamış ve 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi’nin hemen ardından, 1775 yılında, levend adı altında ücretli asker istihdamının resmen terk edildiğini ilan etmişti. Adı ister “levend” ister “sekban” isterse “delil” olsun, yasaklanan esas unsur, denetimden uzak, başıbozuk surette gezen eşkıyavari tavırlı silahlı yapılanmaydı. Dolayısıyla zeybek birliklerini doğrudan ilgilendiren bu yeni

⁵⁰ Özel, *O İnce...*, s. 110.

⁵¹ Fikret Yılmaz, “Karaosmanoğlu Ataullah Ağa’ya Ait Malların Müsaderesi ve Bir Kira Defteri,” *T/D*, S. 5, 1990, ss. 239-252.

hükümün taşraya yansması pek kanlı olmuştu. Zira fermanda levendlikte ısrar edenlerin kafalarının kesilmesi emredilmiş, önceki dönemlerdeki bu tarz tehditlere alışık olan pek çok ücretli asker buna pek aldırmaz etmemişti. Elbette bu grup içerisinde, terhis olduğu için o sırada elde tüfek kırsalı gezen ve herhangi bir kefil gösteremeyen zeybekler de bulunmaktaydı. Yasaklamanın gerekçesini Ahmed Cevdet Paşa, öncesinde “levendbaşı” iken, bu süreçte canını kurtarabilmiş ve sonradan affedilip “delilbaşı” yapılmış olan Karaca Battal Ağa’dan naklen şöyle anlatmaktadır:

Levendliğimiz zamanında bulunduğumuz yerlere ve bura halkına yaptığımız kötülük sınır tanımazdı. Sonra başımızın kesilmesi ve öldürülmemiz gerekince gerçekten yer yer Evamir- i Aliyye çıkarıldı. Lakin hepimiz başı istenen ölüm eri, çalıp çırpılmış, adam öldürmüş, herkesin dilinde sözü edilir ve bilinir 100 binden artık bir toplum idik. Her bir neferimiz yüz süvariye at salıp taburlarını perişan eylemişti. Herkesin kalbini korkunç korku ve kuşku ile kaplamış bir toplulukduk.

Faaliyetlerini bu surette özetleyen Battal Ağa sonrasında, tasfiyelerini işittiği zaman çevre bölgelerden toplanıp silahlanarak üzerlerine gelen halkı ve görevli askerleri gördüğündeki ruh halini şu cümlelerle dile getirmektedir:

Göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir süre yerimizde durmağa gücümüz olmayıp hemen kimi yaya, kimi o kör atlara binerek delicesine, başıboş ve kafasızca dağlara, bayırlara kaçışıp güya her birimizin ardından yüz dalkılıç peşimize yapışmış gibi korkudan titreşerek kaçışımızı gören köylüler, tarlada ekin eken çiftçiler, tüfenk kundağı, taş, değnek ile kadınlar da süpürge saplarıyla bizleri yıkıp yer yer her yandan öldürdüler. Birimizde güçle dayanma şöyle dursun ayak atacak halimiz kalmamıştı. Hatta ben, on yedi yerimde açılmış yarım varken sürünerek mezarlık içinde bir mağaraya düştüm. Birkaç gün kaldıktan sonra o tarafta olan köy halkından ihtiyar bir kadın geçerken iniltimi işidip girdi, halime acıyıp bin güçlkle evceğine götürüp samanlıkta sakladı, yaralarımı bakıp iyice kendime gelince bir yolunu bulup canımı kurtardım. Kısaca yüz binden artık Levend-

lerin her yerde başlarının kesilip, öldürülmeleri bir gün meselesi olup bir ay içinde bütünü ile yok edildi.⁵²

Levendliğin kaldırılışının fiiliyattaki karşılığı, sefer vakti ücretli asker istihdamından vazgeçmek değil, hemen hemen aynı tarihlerde başta Fransa olmak üzere bütün Kıta Avrupa'sında gözlemlendiği gibi, devlete asker sağlama işini ayan ve mahalli hanedandan alınıp merkezi hükümetin temsilcilerine vermektir. Nitekim levendliğin kaldırılışına dair kararda vezirler, beylerbeyleri, voyvodalar, mütesellimler ve mutasarrıfların kapılarında sekbanların yerine kullanılmak üzere piyade ve süvarilerden oluşan tüfekli; "divanegan," "farisan," "azeban (piyadegan)," "gönüllüyan"⁵³ kullanabilecekleri belirtilmişti. Ayrıca, eski levendlerin bu isimler adı altında ümera kapılarına katılmasına da açık kapı bırakılmıştı.⁵⁴ Üstelik terhis işi bir denetime sokulmuştu. Yeni uygulamaya göre paşalar veya ayanlar bir kısım askerini terhis etmek isterse taşraya göndermek istediklerinin ellerine ad ve künyeleri yazılı bir tezkere verecek ve göndereceği bir diğer paşaya da bunları askeri maiyetine almalarını rica edecekti. İzinsiz tezkereyle gezenler ya da kapılarından izinsiz ayrılanlar cezalandırılacaktı. Ayrıca belirtilen sürede kendilerine yeni bir kapı bulamayan askerler, kıyafetlerinden ve sıfatlarından arınacak, kapı halkındanmış gibi dolaşmayacaktı. Böylelikle başıboş savaşçıların eşleyiğine engel olunacaktı. Alınan bu karar neticesinde merkezi hükümet böylelikle bir taraftan başta Ocak olmak üzere tam kontrol edemediği kadim askeri sınıfların sayısını arttırmak yerine denetimli ücretli asker istihdamını tercih etmiş, diğer taraftan ise siyasi idaresiyle bu şiddet potansiyeli arasına giren müteahhitlerin ordunun sadrazam / serdar-ı ekrem komutasında hiyerarşik bir yapı haline gelmesi önüne koydukları engelden kurtulmak istemişti.⁵⁵

52 Ahmed Cevdet Paşa, alıntından sonra, o dönemdeki levend sayısının yüz bin gibi abartılı bir rakam değil ancak on altı bin kadar olduğunu belirtmiştir. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. 2, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1972, ss. 57-58.

53 Yeni oluşturulan sistemde farisanın başına baş ağa ve ikinci ağa, divane (delil)lerin başına baş deli, tüfekçilerin başına da tüfekçi ağası, piyadelerin başına piyadegan başı, gönüllülerin başına ser gönüllüyan getirilmişti. Deliller de süvari gruplarında her elli kişinin bir ağa denilen komutanı bulunmaktaydı. Uluçay, 18. ve 19. Yüzyıllarda..., ss. 63-64.

54 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 154.

55 "Ayanlar tarafından getirilen levendlerin hangi silahlarla hatta bazen silahsız gelip gelemeyeceği de kestirilmeyiz haldeydi. Babıâli tarafından 1777'den itibaren levend tabirinin yerine ikame edilmeyecekti."

Ancak yine de bunda başarılı olunamamıştı. Zira Avusturya ile 1736-1739, İran ile 1722-1746 ve Rusya ile 1768-1774 yılları arasında yapılan savaşlar, paralı asker birliklerine duyulan ihtiyacın, hiç olmadığı kadar artmasını sağlamıştı.⁵⁶ Bu bağlamda imparatorluğun sekbanlara olan ihtiyacı ve uygulanmak istenen merkezileşme politikasının başarısızlığa uğrama nedenleri konusunda Yıldız'ın tespitleri ilginçtir:

İstanbul'da siyasî eliti esas rahatsız eden, istihdam edip ceplerine para koydukları sürece kontrol edebildikleri profesyonel savaşı/işsiz serse-ri nüfus değil, vergi toplayıp ordu kuran diğer devletlerle görüşmeler yapıp onlarla anlaşmalar yapan âyanların İstanbul saltanatına yönelik meydan okumasıydı. Nitekim idare ve orduda yaptığı yeniden düzenlemeler sebebiyle modernist ilerlemeci tarih yazıcılığında “Osmanlı askerî reformu”nun öncülerinden kabul edilen Halil Hamid Paşa'nın sadaretinde, 1785 yılında çıkartılan bir fermanla levendliğin peşi sıra âyanlık kurumun da resmen kaldırılmaya çalışılması bu rahatsızlığı açıkça göstermektedir. Ancak küçükklü büyüklü âyanların, şehrin sakinleri tarafından kendilerine teslim etmek üzere seçecekleri “şehir kethüdaları” ile yer değiştirmesini amaçlayan bu tasfiye projesi de fiiliyatta pek bir şey değiştirmede. Yeni Osmanlı-Rus harbinin çıktığı 1787 senesi, âyanların hükûmet tarafından yeniden tanınmasını mec-buri kıldı. Çünkü Osmanlı hükûmetinin savaş için seferber edebildiği insan kaynağının büyük bir kısmını, âyanların ücretli askerleri oluşturmaktaydı. Nitekim 1790 senesinde çıkartılan ikinci bir fermanla âyanlık yeniden resmîyet kazandı.⁵⁷

Söz konusu 1787 Osmanlı-Rus Harbi sırasında, ayan ordularına mensup olan zeybekler cephelerde kullanılmışlardı. Önceki yıllarda Sa-

çalışılan asakir ismi, Nizam-ı Cedid projesiyle maddi karşılığını bulacak yeni bir nefer tipine olan talebin de ifadesiydi: aylığını, silahını kıyafetini doğrudan merkezi hükûmetten alan, talim rejiminde disipline edilmiş, sultana sadık tek tip ve standart ‘devletaskeri.’ Mamefih adı ister levend ya da 1660'larda yasaklanmış olmasına rağmen 1792 sonrasında levend ve delil tabirlerinin yerine tercih edilen sekban olsun, profesyonel savaşıçılarının bütünüyle ortadan kalkarak asakirleşmesi uzun bir süre mümkün olmayacaktı.” Yıldız, *Neferin Adı...*, ss. 154-155.

⁵⁶ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 37.

⁵⁷ Yıldız, *Neferin Adı...*, ss. 156-157.

ruhan mültezimliği, Aydın mütesellimliği ve İzmir- Turgutlu voyvodalığı yapmış olan Karaosmanoğlu Hacı Polat Mehmed Ağa, gelen emir üzerine birliklerini hazırlamış ve cepheye sevk etmişti. Aynı şekilde Isparta mütesellimi, Gelenbe ve Bergama voyvodası olarak görev yapan Hacı Polat Mehmed Ağa'nın oğlu Karaosmanoğlu Ömer Ağa, savaşa zeybekleriyle katılan bir diğer isimdi.⁵⁸ Nitekim bu tarihten itibaren zeybeklerden oluşan orduların cephede kullanılması, imparatorluğun yıkılışına dek devam edecekti.

Düzenli orduya takviye olmalarının yanı sıra zeybekler bu dönemde isyanların bastırılması için de kullanılmıştı. 1797 yılında Bulgaristan'ın Vidin şehrinde Posbanoğlu adlı bir eşkıyanın zuhur etmesi üzerine, isyanı bastırmakla görevlendirilen Kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşa'nın emriyle Anadolu'dan pek çok sekban bölgeye sevk edilmiş, bunların arasında Karaosmanoğlu'nun zeybekleri de yer almıştı. Ancak söz konusu isyanı bastırmakla görevlendirilen bir diğer isim olan Anadolu Beylerbeyi Ali Paşa'nın, mücadele sırasındaki disiplinsiz tavırları bir başka isyana neden olmuştu. Ali Paşa'ya kuvvetleriyle Vidin'de kalması emredilmiş, ancak söz dinlemeyince azledilerek Balıkesir-Edremit'te zorunlu ikametle cezalandırılmıştı. Ancak Ali Paşa tekrar itaatsizlik edince bu defa üzerine Karaosmanoğlu Ömer Ağa ve Ankara dolaylarındaki ayanlardan Çaparzade Süleyman sevk edilmişti. Her ne kadar Kaptanıderya Hüseyin Paşa'nın desteğiyle Ali Paşa'nın isyanı bastırılrsa ve adamları öldürülse de, Karaosmanoğlu ile olan mücadeleler, zamanla hikâyeleştirilmiş ve söz konusu satırlarda zeybeklere şu cümlelerle yer verilmişti.

Karaosmanoğlu der fermanın bende,
Zeybekler taşırım elleri kanda
Kurtulmak senedi verir isen de
Meğer alub başın kaçasın Paşa'm
Alû Paşa der ki yaman haindir,
Üstümüze kırk bin zeybek tâyindir,
Vurun keleşlerim önü Aydın'dır
Gökte melekler kılsın temâşâ⁵⁹

58 Akdoğan, *Bir Başkaldırı...*, s. 130.

59 Faruk Sümer, "Karaosmanoğulları Hakkında Bir Destan," *Folklor Postası*, C. 2, S. 17, Haziran 1946.

19. yüzyıl başlarında, ayan ordularında görevlendirilen ve zaman zaman işsiz kalıp eşkıyalığa devam eden zeybekler için, oldukça önemli bir gelişme yaşanmıştı. III. Selim döneminde ayanların emrindeki sekbanların veya İstanbul'daki yeniçeri zorbalarının tahakkümüne karşı bir tepki olarak görebileceğimiz Nizam-ı Cedit Ordusu, Osmanlı - Rusya / Avusturya Savaşının hemen arkasından kurulmuş⁶⁰ ve ilk başarısını da Balkanları kasıp kavuran dağlı eşkıyasına karşı almıştı.⁶¹ Bölgeyi uzun süredir haraca bağlamış olan bu azıllı eşkıya gruplarının diz çöktürülmesi asakir ve sekban / levend arasındaki nitelik farkını ortaya koysa da III. Selim'in kısa süre sonra tahttan indirilmesi dengeleri altüst etmişti.

1808 yılında III. Selim hal edilmiş, onu kurtarmak için emrindeki on beş bin kişilik sekban ordusuyla İstanbul'a giren Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa ise, sultanın ölü bedeniyle karşılaştığı için II. Mahmud'un tahta çıkışına vesile olmuştu. Sonrasında da sadrazam yapılan Alemdar Mustafa Paşa'nın sekbanlarıyla payitahta birkaç aylığına da olsa hâkim olması, ayan ordularını tekrar ön plana çıkarmıştı. Bu tarihlerde yapılan ilk icraat ise nüfuzlu ayanların 1808 yılının Ekim ayında, başkente davet edilmesi olmuştu. Tıpkı diğer aileler gibi Karaosmanoğulları da, toplantı için İstanbul'a gösterişli ordularıyla gelmişlerdi. Bu yürüyüş sırasında insanların hayranlık ve korku dolu bakışlarıyla karşılaşmışlardı. Lamartine, ayanların emrindeki asker birliklerini şu sözlerle betimlemektedir:

Bunlar ırkının ve ülkesinin törelerine göre giydirilmiş, sahip olduğu zenginlik, kudret ve görkemine orantılı olarak piyade ya da atlı birliklerini de başkente getirdiler. Başkentinde kapılarında her saat altınları, gümüşleri, pırlantaları, garip silahları parlayan, değişik sarıklı askerler içeri giriyordu.⁶²

Klasik bir zeybek tasviriyle karşılaştığımız bu anlatımdaki gösterişli savaşçıların bir kısmı şüphesiz Karaosmanoğlu'nun emrindeki birliklerdi. Ne-

60 Nizam-ı Cedit Ocağı'na Aydın Sancağı'ndan da alım yapılmıştı. "Aydın Ortası" adı verilen 421 kişilik birlik hakkında ayrıntılı bilgi için; Sipahi Çaltepe, 19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizam-ı Cedit Ordusu, Göçebe Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 195-198.

61 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 155, 17. yüzyıl Balkan eşkıyalarıyla ilgili örnekler için; Xenia Celnarova - Ali Haydar Avcı, *Avrupa ve Osanya'da Eşkıyalık*, Barış Kitap, 2012, Ankara, ss. 82-105.

62 Alphonse De Lamartine, *Osmanlı Tarihi*, (Çev: Serhat Bayram), Toker Yayınları, İstanbul, 1995, s. 993.

ticede Osmanlı siyasetinde bir ilk olmak üzere payitahta davet edilen ve aralarında Cabbarzade, Sirozî ve Karaosmanoğlu'nun da bulunduğu Anadolu ve Rumeli ayanları, emirlerindeki savaşçılarla güç gösterisi yapmalarının ardından "Sened-i İttifak" adı verilen bir sözleşme imzalamışlardı.⁶³ Söz konusu senette ayan hanedanları, devlet için asker istihdamına devam edecekleri konusunda söz vermişlerdi.⁶⁴ Nitekim bu olayın ardından zeybeklerin istihdamı konusunda önemli bir olay yaşanmış ve ayanların sekbanları, "Sekban-ı Cedid" adı altında devletleşerek Osmanlı Devletinin merkez ordusuna dâhil olmuştu. Başta yeni sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın sekbanları olmak üzere Bilecikli Kalyoncu Mustafa, Sirozlu İsmail Paşa ve Karaosmanoğlu gibi orta ve üst derece ayanların kapı halklarıyla bölükbaşılara bağlı profesyonel savaşçılar, 15 kuruş aylık ve üniforma karşılığında Sened-i İttifak'da belirlendiği üzere "devlet askeri" haline gelmişlerdi.⁶⁵ Bu esasında zeybeklerin savaşçıdan askere dönüşümü konusundaki ilk adımıydı. Ancak 18 Kasım 1808 tarihinde çıkan bir yeniçeri isyanı sonrası, Alemdar alaşağı edilmiş ve bu proje de uzun ömürlü olmamıştı. Böylelikle zeybeklerin bir kısmı II. Mahmud'un ipleri eline alması sonrası başlayan kapıkulu ve ayan tasfiyesinin ardından kapılarında varlıklarını sürdürmeye devam ederken, bir kısmı da sekban tahakkümünden kurtulmak isteyen devletin yeni askeri çözümlerine adapte olmaya çalışmışlardı.

ZEYBEK ASAKİR-İ MUAVENESİ

Reformist ve merkeziyetçi bir padişah olan II. Mahmud, Sekban-ı Cedid'in ardından ikinci bir modernize edilmiş ordu teşebbüsü olan Eşkinici Ocağı'nı kurdurmuş, ancak bu hamlesinin üzerinden henüz üç hafta geçmiştiken, yeniçeriler son kez kazan kaldırmıştı. Özellikle yeni kurulan ordudaki modern askeri eğitime ve talim yapmaya karşı çıkan binlerce yeniçeri, İstanbul sokaklarında; "Gavur talimi için fetva ve hüccet yazarları ve bize muhalefet edenleri ve cümle başı kavukluları kahredeceğiz!.. Evlat ve ıyallerini esir edip bakirelerini onar kuruşa, dulları beşer kuruşa satacağız!.." ⁶⁶ diyerek

63 Ayrıntılı bilgi için bkz Halil İnalçık, "Sened-i İttifak ve Gülhane-i Hatt-ı Hümayunu," *Belleten*, XX-VIII, 1964, ss. 603-622. Ayrıca bkz: Ali Akyıldız, "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni," *İslam Araştırmaları Dergisi*, II, 1998, ss. 209-222.

64 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 155.

65 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 157.

66 Reşad Ekrem Koçu, *Yeniçeriler*, 4. bs. Doğan Kitap, İstanbul, 2015, s. 354.

bağırmaya başlamışlardı. Bu son taşkınlıkları, uzun zamandır planlanan bir durumun tecellisini sağlamış ve Ocağın sonunu getirmişti. Zira yaklaşık iki yüz yıldır çıkardıkları ayaklanmaların ve döktükleri haddi hesabı olmayan kanın yanı sıra tüccar ve esnaflara karşı yaptıkları baskılar, isyanlar sırasındaki yağmalar, gasplar ve “ehl-i ırz nisvan ta’ifesi” olarak bilinen genç kadınları güpegündüz sokakta yürürken odalarına çekip tecavüz etmek gibi eylemler, yeniçerilerin tasfiyesini elzem kılmıştı. Neticede Yeniçeri Ocağı, 14 Haziran 1826 tarihinde, Yıldız’ın ifadesiyle; “Sultan ile ittifak eden Babıâli ricali, üst ve alt seviye dini bürokrasi, medrese talebeleri, yeniçerilerle birlikte hareket etmeyen diğer askeri sınıflar (topçu, humbaracı, lağımçı ve tersane) ve silahlanıp imamları rehberliğinde ‘küffar üzre gider’ gibi At Meydanı’nda halifesultanın açtığı ‘peygamber sancağı’ altında toplanmaya davet edilen Müslüman mahalle ahalisinin üç günlük ortaklaşa hareketi neticesinde” resmen ve fiziken ortadan kalkmıştı.⁶⁷ İç cephaneden tüfek ve fişek dağıtılan askerlerin amansız saldırısı ve kışlaların top atışıyla yerle bir edilmesinin akabinde sağ kurtulmayı başarabilen pek çok Ocak mensubu da vahşice katledilmiş ve sadece o gün İstanbul’da sekiz bin yeniçeri öldürülmüştü. Sonrasında da “anlının demi heder olup katl olunması için ferman-ı âlişân” verilmiş, yani meşru linç izni çıkarılarak taşradaki son kırıntıları da yok edilmişti.

Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasıyla devletin üzerindeki en büyük tahakküm unsuru ortadan kaldırılmış ve zaman kaybetmeden Ocağın açığını kapatması adına “Asakir-i Mansure-i Muhammediye” adı verilen batı tarzlı modern bir ordu kurulmuştu. Sonrasında da ivedilikle Anadolu ve Rumeli’nin birçok şehrinde olduğu gibi İzmir’de de Asakir’i Mansure birlikleri oluşturulmuştu. Yeni ordunun İzmir’deki merkez teşkilatının sorumlularından İzmir Muhafızı Vezir Hasan Paşa, asker toplama ve talimleriyle meşgulken; İzmir İhtisap Nazırı Ömer Lütfi Efendi ise silah, tedarik ve tabur tertibiyle görevlendirilmişti. İlk etapta katılım yüksek olmuş ve Ocağın kapanmasının üzerinden henüz bir sene dahi geçmeden, ordugâhta bin iki yüz civarında asker görev almaya başlamıştı.

İzmir’deki İngiltere konsolosunun İstanbul’a verdiği ayrıntılı bilgilerden öğrendiğimiz üzere İzmir’deki söz konusu bin iki yüz askerden do-

67 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 31.

kuz yüzü genç erkeklerden, üç yüzü ise on dört - on beş yaşlarındaki çocuk yaşıta neferlerden oluşmaktaydı. III. Selim'in Nizam-ı Cedit'inde yer alan iki yaşlı zabitin yanı sıra içlerinde savaş tecrübesi olan pek çok Aydın zeybeğinin bulunduğu asakir birliğinin mensupları, uzun bir süre piyade talimi görüp düzenli birlik havasına girmişler ve aldıkları tüfek eğitimi sonrası aynı zamanda inzibat görevi görmeye başlamışlardı. Bir yüzbaşı ya da mülazım komutasındaki elli asker, günde iki kere şehir devriyesine çıkıyorlar ve bunun dışında İzmir sınırı haricinde de pek çok yerde görev yapıyorlardı.⁶⁸

Alınan piyade eğitiminin tamamlanmasının ardından İzmir Foça'da oluşturulan ilk tertipten dört yüz asker, gelen talep üzerine İstanbul'a gönderilmiş, sonrasında da İzmir'de yeni bir tabur oluşturmak için, tekrar asker yazılmaya başlanmıştı.⁶⁹ İzmir Asakir-i Mansure karargâhı, sadece İstanbul'a değil, Ege adalarına asker sevkıyatı yapılan bir merkez üssü konumundaydı. İzmir ile bağlantılı olarak Midilli, Bozcaada ve Çanakkale Boğazında iki tabur asker bulunuyor ve ihtiyaç halinde merkezden sevkıyat yapılıyordu. Nitekim aynı yıl talep üzerine satın alınan kullanılamaz durumdaki "dirhemsiz tüfekler" yerine, İzmir ve Sakız'da olan taburlara "dirhemli tüfekler"den 1472, Midilli taburuna önce 100 sonra 636, Bozcaada ve Çanakkale Boğazında olan tabura 736, İzmir Muhafızı Hasan Paşa'nın yazacağı mu'ellem⁷⁰ süvariye 100, piyadesine 64 ve Selanik'te olan iki tabura da harbesiz ve kundaksız 500 adet tüfekten başka tüfenkhaneden yeni kundakları yapılmış dirhemsiz tüfeklerden 972 tüfek gönderilmişti.⁷¹ Bu ordugâhlarda İstanbul'dan gönderilmiş Brescia yapımı "harbeli soltat tüfengi" kullanıyorlardı. Nitekim tüfek kullanımı konusunda oldukça usta olan ve pek çoğu keskin nişancı olarak görev yapan zeybeklerin ithal silah tutkusu da bu dönemde başlamıştı.

1827 yılının Nisan ayında İzmir'deki İngiliz konsolosunun raporuna göre, zeybeklerin ağırlıkta olduğu askerler kanun gereği kışlalarda on beşer kişilik koğuşlarda kalıyorlar, birlikte yemek yiyorlar ve saman yataklarla

68 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 187.

69 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 187.

70 Mu'ellem: Ta'lim görmüş, ta'limli.

71 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 189.

yorganlarda yatıyorlardı.⁷² Düzenli orduya alınan zeybekler, Asakir-i Mansure Kanunnamesi'nde öngörülmüş yemek listesine göre sabahları çorba ve ekmek, akşamüstü ise genellikle pirinç çorbası, ekmek ve et yemeği yiyorlardı. Ayrıca haftada iki kez çorba yerine pirinç pilavı ve sebzeli fasulye ya da bezelyeli et yemeği veriliyordu. Kahve ve tütün gibi keyif verici maddeler yasak değildi ancak bu lüks kabul edilecek ihtiyaçları neferlerin kendi ceplerinden karşılaması gerekiyordu. Ancak maaşları çok da yüksek değildi. İzmir'deki birlikte aylık olarak başbinbaşı 750, binbaşı 400, kolağası 400, yüzbaşı 180, mülazım-ı evvel ve saniler 120'şer, çavuş 100, onbaşı 30, nefer ise 20 kuruş alıyordu. Zeybeklerin pek çoğunun nefer statüsünde savaştığı ve o dönemde bir süngülü tüfeğin 60 kuruş, Efrenc Fes'in ise 10,5 kuruş olduğu göz önüne alınırsa maaşları çok da yeterli gelmiyordu.⁷³ Üstelik söz konusu maaşların ödenmesi için Erzurum, Halep, Bursa gibi şehirlere benzer bir uygulamaya gidilmiş ve vergi artırımına gitmek suretiyle masraflar halktan karşılanmıştı. Tütün resmi okka başına 8/40'dan 16/40'a, şarap üzerindeki vergi okka başına 2/40'dan 4/40'a ve diğer vergiler de iki misline çıkarılmıştı.⁷⁴

İzmir Asakir-i Mansure tertibini yerinde görmüş olan İngiliz subay Mac Farlane'nin tasvirine göre neferlere hâkim rengi mavi bir üniforma giydirilmişti. İtalyan denizcilerin giydiklerine benzeyen ceket uzun ve askeri kıyafet için fazla boldu. Pantolonları (sıkmaları) dize kadar oldukça genişti ve orada daralıp baldırları sararak ayaklara kadar inmekteydi. Boyunbağı ve çorap ise üniformaya dâhil edilmemişti. Neferlerin çıplak ense ve ayakları, Mac Farlane'in ifadesiyle "bütünüyle pis ve bakımsız" görünüyordu. Yine mevcut askerlerde, İngiliz subayın, "başlarında da şapkaları yok ama Şark'ın kavuğu (turban) da kenara atılmış... tepesinden ipek ya da yünden mavi püskül sarkan kırmızı kumaş başlıklar" şeklinde devam eden cümlelerinden anladığımız üzere Sekban-ı Cedit neferlerine giydirilen Rumeli kökenli "şubara"⁷⁵ bulun-

72 1827 yılının Nisan ayında İzmir'deki İngiliz konsolosunun raporuna göre 100'e yakın asker hayatını kaybetmişti. Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 188.

73 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 192.

74 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 191.

75 Şubara, çuhadan yuvarlak tepeli ve dilimli kalpagımsı başlıktır. İsmi; "Şeşpare" yani "altı parça" kelimesinden türeyen bu başlık için Koçu şöyle bir tarif yapmaktadır: "1808'de Alemdar Mustafa Paşa'nın çok kısa sürmüş olan sadrazamlığı zamanında Sekban-ı Cedit adı ile kurulan yeni talimli asker kütalanı efradının başlarına giydirilmiştir. Daha önce III. Sultan Selim Nizam-ı Cedit neferlerinin başlarına

maktaydı.⁷⁶ Ancak kendilerine dayatılan ve İngiliz konsolosunun anlatımına göre “en ucuz ve kaba kumaştan imal edilen yünlü / pamuklu askeri üniformalar” piyade eğitimi gören zeybekler için büyük bir sorun oluşturmuş, üstelik durum da resmi yazışmalara yansımıştı.

1827 yılında İzmir Muhafızı Hasan Paşa ile İzmir İhtisap Nazırı Ömer Lütfi Efendi'nin Babiâli'ye müşterek yolladığı yazıda, İstanbul'dan gönderilecek elbise, silah ve malzemeler konusunda izlenecek yol hakkında bilgi istenmişti. Ayrıca ilk eğitimli kadronun İstanbul'a gönderilmesi sonrası yeni tabura yazacakları askerlere aynı elbise vermemeleri konusunda talepte bulunmuşlardı. Aynı elbiselerin verilmesinde ısrarcı olunduğu takdirde birlikteki neferlerin birer ikişer firar edeceklerini eklemişler ve zeybeklerin geleneksel kıyafetlerini kast ederek zaten “cümlesi cırlak çıblak geleceklerinden beher hal kisve-i mahsusaları verilmek icab edeceği”ni vurgulamışlardı. Ayrıca raporda, asker adaylarının bu bölgeye mahsus zeybek kıyafetlerine alışmış oldukları ve “vilayetlerinde daima dizlik ve yelekle açık saçık gezmek”i âdet edindikleri belirtilmiş, İzmir'in sıcak yazında bunlara kışlık kumaştan yünlü ve pamuklu elbiseler verilmemesi gerektiği tekrarlanmıştı. Son olarak da bu talepleri mümkün değilse asker elbiselerinin imali için Balıkesir'de şayak ve aba, İzmir'de Amerikan bezi bulabileceklerini, tüfeklerin de İzmir'deki Frenk tüccarlardan alınabileceği, böylelikle durumun biraz daha iyileştirilebilir olacağı belirtilmişti.⁷⁷ Nitekim seraskerlikten gelen cevaptan anladığımız üzere talepleri kabul edilmiş, ancak talimlerde boy gösteren ve kırlarda-kentlerde güvenliği sağlayarak kolluk kuvveti olarak kullanılan zeybeklerin düzenli ordu maceraları kısa sürmüştü. Zira 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşının başlaması, devletin asker ihtiyacını arttırmış, Yeniçeri Ocağının kaldırılmış olması nedeniyle asker eksikliğinin bir kısmı Aydın vilayetindeki zeybeklerden karşılanmak istenmişti. İzmir Muhafızı Hasan Paşa'ya gönderilen bir emirde, ivedilikle yaklaşık bin beş yüz nefer göndermesi emredilmiş, ancak savaşa gitmek

bostanca baradası giydirmişti. Bu sefer şubaranın asker serpuşu olarak kabulü, hem Nizam-ı Cedid'in ihya edildiği fikrini vermemek, hem de sekbanları yeniçeriden ayırt etmek içindi.” Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara, Doğan Kitap, İstanbul, 2015, s. 221.

76 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 193.

77 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 190.

istemeyen zeybeklerin büyük bir bölümü ordugâhtan firar ederek tekrar eşkıyalığa başlamayı tercih etmişlerdi. Öyle ki özellikle Yörük aşiret piyade ve süvarilerinden % 15'i bu tarihte dağ yolunu tutmuştu.⁷⁸

Söz konusu tarihte orduda görev alan veya eşkıya olan zeybeklerin istihdamı konusunda farklı alternatifleri de bulunmaktaydı. Ancak, yeni gelişmeler, bu gelir kapılarının da bir bir ellerinden çıkmasına neden olacaktı.

ZEBEK KAHVELERİ

18. yüzyıl sonlarında ayan ordularında istihdam edilmeyen zeybeklerin küçük bir kısmı kır bekçiliği - derbentçilik yaparak geçimlerini sağlamaya çalışırken, sermayesi olanların pek çoğu ticaret yolları üzerinde kahveler işletmeye başlamışlardı. Esasında bu gelenek kendilerine bir zamanlar himayesinde oldukları taşra yeniçerilerinden miras kalmıştı. Kapıkulu sisteminin bozulması sonrası hamallık, aşçılık, kayıkçılık gibi pek çok mesleğin yanı sıra kahvehane de işletmeye başlayan yeniçeriler, açtıkları kahvelerden büyük gelirler elde etmişlerdi. Kapısının girişinde her yeniçeri ortasının kendisine ait nişanının olduğu bu fonksiyonel mekânlar, özellikle 18. yüzyıldan itibaren önü alınamaz bir şekilde artmıştı. Bu noktada öncelikle tahayyülü kolaylaştırması adına Koçu'nun; "Yeniçeri kahvehanesi, sadece gündüz toplanılır, oturup sohbet edilir, şerbet, kahve, çubuk bahanesiyle ülfet ve muhabbet yeri değildi; kahvehane sahibi zorbanın karargâhı ve çevresinin de kışlası, koğuşuydu."⁷⁹ cümleleriyle nitelediği yeniçeri kahveleri hakkındaki tespitlerini aktarmakta fayda bulunmaktadır:

Her yeniçeri kahvehane yaptırıp açamazdı, kahvehane açıp işletmek bir zorbalık imtiyazıydı, kaldı ki, zorbalık olmadıkça bu kahvehaneler döşenip dayanılmaz, içinin takımları bile tedarik edilemezdi. Zira bu mükellef ve muhteşem yeniçeri kahvehanelerinin hepsi, sahipleri tarafından bir para harcanmadan açılırdı. Zorba, palasının parladığı ve sesinin gürlediği semtin, Müslim ve gayrimüslim, zengin ve hallice ne kadar tanınmış siması varsa isimlerini bir deftere yazar ve

78 M. Çağatay Uluçay, *Atçalı Kel Mehmed, Ötügen Neşriyat*, İstanbul, 2013, s. 40.

79 Koçu, *Yeniçeriler...*, s. 326.

her ismin yanına açacağı kahvehane için dilediği eşyayı kaydederdi. Sonra adamlarından gözü pek, zıprırlığı ve itliğiyle tanınmış birine bu defteri verir ve isimlerini kaydettiği zevata yollardı; pervasız serseri de, “Ağa selam ediyor, defter gönderdi, zatınızdan kahvehane hediye bekler...” der ve adama, ne haraç biçilmiş ise tebliğ ederdi. Ve bu tebliğe muhatap olanlar istenileni hiç tereddüt etmeden yollardı, hatta bazıları bizzat kendisi götürürdü.⁸⁰

Yeniçeri kahveleri bu minvalde kurulup, işletilip, legal ve illegal yollardan kazanç elde ederken, bunun yansımaları imparatorluğun pek çok noktası gibi Batı Anadolu’ya da sirayet etmiş ve zamanla söz konusu kârlı işletmeler, yine taşra kapıkullarının himayesinde zeybeklerin tekeline girmişti. Zeybekler, özellikle İzmir, Afyon, Kuşadası, Manisa yolları üzerinde birbirine birer saat uzaklıkta kahveler açmışlar ve kendi mıntıkalarında bir nevi haraç sistemi kurmuşlardı. Buna göre kervan sahiplerinin haramilerden korunması ve güvenli yolculuk yapmaları belirlenen ücreti vermeleriyle mümkün oluyordu. Zeybekler palamut, mazı, kökboya gibi eşyadan yük başına beşer para, üzüm, incir vesair kuruyemiş, peynir, sadeyağ ve zeytinyağı yüklerinden aynı olarak yarımşar kıyye,⁸¹ koyun ve sığır sürülerinden geçit akçesi namıyla beşer para, yolcuların her birisinden kahve parası diye on beş-yirmişer para, atlardan da ondakiye⁸² adıyla yedişer para alıyorlardı. Fiyat tarifesi doğrultusunda bir yayanın Manisa, Aydın, Kuşadası ve İzmir’e gidip gelmesi dokuz kuruş, bir yüklü hayvanın İzmir’e gelip gitmesi ise on veya on iki avaid⁸³ gibi yüklü bir paraya tekabül ediyordu.⁸⁴ Üstelik söz konusu ücretlendirmenin herhangi bir kanuni dayanağı yoktu, ancak bu silahlı grupların dağa çıkıp eşkiya olmalarındansa, böyle küçük haraçlarla geçinmeleri daha makbul görülüyordu.

1828 senesinde İzmir - Bergama - Manisa hattında seyahat eden İngiliz subay Mac Farlane, Menemen yakınlarındaki Güzelhisar köyünde

80 Koçu, *Yeniçeriler...*, s. 326.

81 Osmanlı’da sivilar için kullanılan ağırlık birimidir. Yaklaşık bin üç yüz gramlık ağırlık ölçüsü birimi.

82 18. ve 19. yüzyılda zeybeklerin Ege bölgesinde yol üstüne kurdukları kahvelerde hizmet karşılığında tüccarlardan aldıkları bir çeşit vergi.

83 Avaid: İratlar, gelirler. Aidat.

84 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 38

konakladığını ve buranın kervanların durak yeri olduğunu söylemişti. Buradaki kahvelerin çokluğundan şaşkınlığa uğrayan seyyah içlerinden bir tane-sine uğramış ve buradaki “kahvede korkunç kıyafetli zeybeklerin hiç de kaba davranmadıklarını” belirtmişti.⁸⁵ Seyyah, zeybekleri nezaketli bulmuştu. Ancak ahali ve tüccarlar pek de öyle düşünmüyordu. Zira bu müsellah genç-lerin, yolculardan ve taşıdıkları mallardan haraç olarak değerlendirilecek yol geçiş ücretleri almaları pek çok şikâyetle neden olmuştu. Saray, bu durumun önünün alınması doğrultusunda gelen şikâyetleri ve talepleri dikkate alarak 1792, 1793 ve 1821 yıllarında çıkarılan fermanlarla bu uygulamanın sona erdirilmesini emretmişti. Ancak taşrada kudretin tam anlamıyla hissettiri-lemeyi bu dönemlerde, zeybeklere pek de söz dinletememişti. Ancak kısa zamanda yaşanacak bir gelişme bu kahvelerin sonunu getirmişti.

Yeniçeri Ocağı'nın 1826 yılında kaldırılmasının ardından yönetime hâkim olan ve ipleri tam anlamıyla eline alan II. Mahmud'un bir sonraki hedefi taşra olmuştu. Sultan, öncesinden hizaya getirdiği pek çok feodal un-surun yanı sıra,⁸⁶ Batı Anadolu'da askerlik ve eşkıyalık faaliyetleriyle meş-hur olan zeybekleri tedip etmek amacıyla harekete geçmişti. İstanbul'dan 31 Ekim - 8 Kasım 1828 tarihlerinde gönderilen fermanlar üzerine İzmir'den Aydın ve Kuşadası'na kadar yollar üzerindeki zeybekler, “zeybek haşaratı” olarak nitelendirilmiş ve usulsüzce aldıkları paranın men edildiği bildiril-mişti.⁸⁷ En başta direnç gösterenler olsa da külliyetli miktarda askerle bölge

85 Akdoğu, *Bir Başkaldırı...*, s.139.

86 Osmanlı İmparatorluğu'nda taşra idaresinde olduğu kadar ekonomik ve askeri açıdan da önemli bir kurum haline gelen ayanlık, merkezi otoritenin zayıflaması sonucunda, ülkenin diğer yerlerinde olduğu gibi Batı Anadolu'yu da etkilemiş ve önemli merkezler ortaya çıkmıştır. Batı Anadolu'da Avrupa merkezi ticari hamlelerle doğrudan ilgili olan ayanlar uluslararası bağlantılar kurmuşlardır. Ayanların bu tehlikeli nüfuzundan kurtulmak isteyen merkezi devlet, ayanın iktisadi gücünün temelini oluşturan devlet adına vergi toplama imtiyazını ellerinden almak için çaba göstermiştir. Örneğin; 1813 yılında merkezi devlet, Karaosmanoğlu ailesinin Batı Anadolu'daki devlet adına vergi toplama tekelini kırmak amacıyla, bu aile dışından bir kişiyi yöreden vergi toplama işlerinden sorumlu olarak atamış böylece etkilerini silmeye çalı-şmıştır. 1830'lu yıllara gelindiğinde ise, imparatorluk genelinde ayanların neredeyse hemen her hareket-leri takip edilir olmuştu. Nitekim Gelibolu Ayanı Hasan Bey'in şehirden ayrıldığını duyulması üzerine “nereye, ne sebeple” gittiğini tahkik etmek için hemen silahdar yamağı Ali tedbilen görevlendirilmişti. Yine İzmir Ayanı Katıbzade İsmail Fahreddin'in yasadışı eylemlerde bulunduğu ihbarı üzerine peşine casuslar takılmıştı. Bu çalışmaların katkısıyla II Mahmud, ayanlık meselesine ve merkezi hükümetin birer temsilcisi durumuna getirdiği ayanlara bir çeki düzen vermeyi başarabilmişti. Ahmet Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, Kitap Yayınevi, 2. bs., İstanbul, 2017, ss. 519-522.

87 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 38.

baskı altına alınmış ve onlarca kahve yıkılmış, direnen zeybekler ya öldürülmüş ya da sürülmüştü. Kahveleri, dolayısıyla gelir kapıları kapatılan eli silahlı binlerce zeybek bu suretle açıkta bırakılmıştı. 1829 yılında, Osmanlı-Rus Savaşı için İstanbul'a gelen İngiliz Binbaşı George Keppel, bölgeye yaptığı ziyaret sonrası, alınan haraçlardan ziyade zeybeklerin düzenli orduya geçişini kolaylaştırmak ve asker ihtiyacını karşılamak için bu kahvehanelerin yıktırıldığını iddia etmiştir. Devamında da, zeybeklerin eşkıyalığa dönüşlerini şu cümlelerle dile getirmişti:

Sanıldığına göre, padişahın amacı, zeybekleri düzenli ordu saflarına yerleştirmektir. Fakat hükümetin onların kuvvetini fark edememesi yüzünden zeybekler, dağlarına sığındılar. (Yunan dağlıklarının daha önce yaptıkları gibi) Türkler onları takip etmekten korktular.⁸⁸

Geçim kaynaklarını kaybeden zeybeklerin bir kısmı bu dönemde eşkıyalığa saparken, bir kısmı da kendilerine yeni geçim kapıları aramaya devam etmişti. Ancak bu dönemde bölgeyi ilgilendiren çok daha önemli bir gelişme yaşanmıştı.

ZEBEKLERİN İSTİHDAM SORUNU: GARP OCAKLARI'NA VEDA

Osmanlı Devleti, Rumeli'ye geçişin ardından denizin ve özellikle boğazların önemini anlamış, İstanbul'un fethinden sonraysa bu alanda mesleki çalışmalarını hızlandırmıştı. 1517'de Mısır'ın, 1520'de ise Rodos'un fethinin ardından denizcilik alanında çok hızlı bir yapılanma ortaya çıkmıştı. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Kaptanıderya Barbaros Hayreddin ile kardeşleri İlyas ve Oruç Reislerin Habsburg donanmaları ve Kuzey Afrika toprakları üzerine çıktıkları başarılı seferler Akdeniz'de kesin bir Türk hâkimiyetini beraberinde getirmişti. Hemen akabinde imparatorluk donanması dışında İstanbul'a bağlı bir Osmanlı korsan gücü de aldıkları lojistik destek ve icazetiyle Akdeniz'de etkili bir denetim kurmuştu.⁸⁹

88 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 39. Keppel'in 1829-1830 yılları arasında seyahat ettiği Batı Anadolu'lu gözlemleri; George Keppel, *Narrative Of a Journey Across The Balkans in The Years 1829*, II. London, 1831.

89 Türk denizcilerinin Akdeniz'deki faaliyetleri için; Şenay Özdemir, "Barbaros Hayrettin Paşa'nın Kaptan'ı Deryalığında Osmanlı Deniz Seferleri," *Donanma Komutanlığı*, 3. *Deniz Harp Tarihi Semineri* (haz. *Donanma Komutanlığı*), Ankara Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi Amirliği, Ankara, 2006;

Türk korsanlar; Cezayir, Trablusgarp ve Tunus'taki askeri / idari üsler ve savaşçı devşirme merkezleri olan Garp Ocakları'nın tayin ettiği kapudanların güdümünde ve Osmanlı askeri hiyerarşisi kalıplarında sefere çıkıyorlardı. Devasa İspanyol kalyonlarının yanı sıra Saint-Jean / Santo Stefano şövalyeleri ve Uskoklara karşı gaza paradigmasıyla / ganimet vaadiyle sancak altında toplanan levendler Hristiyan ticaret ve yolcu gemilerini ele geçirip, fidye amacıyla soyluları kaçırıyor, limanlara baskın yapıp elde ettikleri yüklü ganimet ile Kuzey Afrika kıyılarındaki üslerine dönüyorlardı.⁹⁰ Ayrıca Osmanlı donanmasına eklemlenen korsanlar bütün Akdeniz muharebelerinde padişah fermanıyla ve başlarındaki "Dayı" denilen başbuğlarıyla sefere katılıyorlardı. Büyük tehlikeleri göze alarak gerçekleştirilen bu savaşlar sonrası dağıtılan hisseler ve elde edilen esirler; ancak çok azının tabii yollarla ölebildiği şanslı levendlere ve başlarındaki reislerine iyi bir geçim kaynağı oluyordu.⁹¹ Söz konusu Müslüman korsan gemilerinin ve merkez üsleri olan Garp Ocakları'nın insan kaynağını Arapların, mühtedilerin ve merkezden yollanan yeniçerilerin yanı sıra ağırlıklı olarak Batı Anadolu kıyılarından toplanan Türkler oluşturmaktaydı.

Hemen hemen her sene bu ocaklara; emekli olan, esir düşen, ölen ya da sakat kalanların boşalttıkları kadrolara İzmir'deki Cezayir Hanı'ndan bir kaç bin genç gönderilirdi.⁹² "Ocak kâhyası" denilen sorumlular Denizli, Ay-

Özlem Kumrular, "Turgut Reis'in 1550 Yılındaki Faaliyetleri: Mit ve Gerçek Arasında Bir Denizci Figürü," *Turgut Reis Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu* (27 - 28 Mayıs 2011), Ankara, 2013; Alper Uygur, *Bizim Korsanlar Akdeniz'i Kötürten Osmanlı Leventleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

90 Akdeniz'deki Türk korsanlığının merkezi olan Garp Ocakları'nın faaliyetler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Aziz Samih İltis, Şimali Afrika'da Türkler, *Vakit Gazete-Matbaa*, İstanbul 1936; Seydi Vakkas Toprak, "Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları," *İstanbul Üniversitesi, Türkîyat Mecmuası*, c. 22, Bahar 2012; Orhan Koloğlu, *Türk Korsanları*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2012; Özlem Kumrular, "16. Yüzyılda Türk ve Mağripli Korsanlar (Mağripliler Karaya Çıktı)," *Toplumsal Tarih*, S. 160, Nisan 2007.

91 Seferler ve yağmalamalar için gözü kara savaşçılar lazımdı. Gemilerde gençlere daima ihtiyaç duyuluyordu. Çünkü toplanan tayfaların 7/10'u deniz savaşlarında ölüyor, 2/10'u sakat kalıyor, yalnızca 1/10'u sağlıkla ihtiyarlığına erişebiliyordu. Orhan Koloğlu, "İstanbul Leventleri Sefere Çıkamayınca Şehri Vurdular," *Atlas Tarih*, S. 13 Haziran - Temmuz 2012, s. 37.

92 Bölgeden asker toplanılması ancak sultanın iradesine bağlıydı. Cezayir Ocağı'nın muhafazası için maaşları ve masrafları Ocak tarafından karşılanmak üzere İzmir, Aydın, Sığla, Saruhan ve Menteşe Sancaklarından gönüllü asker toplanılması konusunda İstanbul'dan istenen aşağıdaki izin, bu minvaldeki diğer taleplerin işleyişini anlamak adına faydalı olacaktır: "Devletlü, inâyetlü, atüfetlü sultânım hazretleri sağ olsun. Mahrûse-i Cezayir-i Garb muhafazasıçün kıfayet mikdân askere muhtâc olmağla bu defa dahi ber-mu'tâd-ı kadim İzmir ve Aydın ve Sığla ve Saruhan ve Menteşe Sancaklarında vâki kura ve kasabâtdan kimesneye cevrolunmaksızın bahşiş ve mevâcibleri kânûn ve kâide üzere ocak

dın, Manisa İzmir, Balıkesir illerinden eli silah tutan sağlıklı ve dayanıklı çiftçi / göçebe gençleri toplayarak reislere teslim ederlerdi. İstenen izin sonrası reyaya baskı uygulanmaması, taşkınlık yapılmaması ve hanelerden zorla nefer toplanmaması konusundaki uyarıların ardından olağanüstü bir durum yoksa izin verilir, ardından levend toplanılacak yerlerdeki kadı, voyvoda, kethüda, yeniçeri serdarı ve iskele emini gibi mahalli idarecilere gönderilen hükümlerde, Ocak reislerine yardımcı ve göz kulak olmaları emredilirdi. Alınan فرمان sonrası “Ocak kâhyası”⁹³ adı verilen sorumlular Denizli, Aydın, Manisa, İzmir, Balıkesir illerinden eli silah tutan sağlıklı ve dayanıklı çiftçi / göçebe gençleri toplamak için dört bir yana tellallar çıkarırlardı. Davullar eşliğinde bayraklar açılır, “terlemeden para kazanmak - solumadan can vermek isteyenler, ana babasına darılmış olanlar bayrağımız altına gelsin” denilerek duyuru yapılır ve gemileri dolduracak kadar levend kaydedildikten sonra yola çıkılırdı. Levendlerin yanı sıra Batı Anadolu’dan veya adalardan türeyen reisler de Ege kıyılarında yaptıkları “Firkate” ve “Karamürsel” gibi gemilere doldurdukları bu gözü pek korsan adaylarının bir kısmıyla denize açılırlar ve ticaret / yolcu gemilerini ele geçirip Kuzey Afrika kıyılarındaki üslerine geri dönerlerdi.⁹⁴ Adli suçlara karışanlardan, kabadayılardan, macera peşinde koşanlardan,⁹⁵ çiftbozanlardan, işsiz ve topraksız köylülerden, ya da servet ve şöhret kazanmak isteyen gençlerden oluşan bu Ocak yoldaşları bahsi geçtiği üzere kimi zaman şehir korumasında kimi zamansa deniz savaşlarında kullanılırlardı. Ancak önemli bir husus vardı, Yeniçeri Ocağının aksine Garp Ocaklarındaki levendler için Türk kökenliler tercih edilmiş, bu bağlamda da Batı Anadolu Ocak reisleri için daima gözde bir demografik kaynak olmuştur. Nitekim as-

tarafından verilmek şartıyla hüsn-i rızalarıyla tâlib ve râğıb olan kimesnelerden neferât tahririne kimesne tarafından mümâna’at ve müdâhale olunmamak için elviye-i mezkûrunda vâkî’ kuzât ve nüvvâb efendilere ve voyvodalara ve mütesellim ve kethüdâ yeriler ve yeniçeri serdârlarına ve iskele eminlerine ve sâir zâbitâna hitâben ber-mu’tâd-ı kadim bir kıt’a fermân-ı celilü’ş-şân inâyet ve ihâsıyla mahrûse-i merkûme muhafazasıçün kifâyet mikdârı neferât tahririne izin ve ruhsatları arzân buyurulmak niyâziyla arzuhâle cesâret kılındı. Muhât-ı ilm-i âlileri buyruldukda emr u fermân devledü, inâyetlü, merhametlü efendim sultânım hazretlerindir. Bende / el- Hac Muhammed / Vekî-i Cezayir Hâlâ” 28 B. (12)88. *Osmanlı Belgelerinde Cezayir*, (Proje Yöneticisi: Yusuf Sarınoy), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 115, Ankara, 2010, s.72.

93 Ocak vekilleri İstanbul, Antalya ve İzmir’de devamlı surette bulunurlardı.

94 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 136.

95 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, MEB Yay., İstanbul, 1971, s. 646.

kerler için Ocaklara yapılan kışlalarda tutulan kayıtlarda, oda üzerlerindeki isimlerde ve maaş defterlerinde isimlerinin öncesine yazılan Kazdağlı, Bayındırlı, İzmirli, Akşehirli, Manisalı, Bergamalı gibi aitlik belirten yer adları bu iddiayı destekler niteliktedir. Böylelikle düzenli geliri olmayan binlerce dinamik köylünün eşkıyalık yerine levendliği seçmesi sağlanarak potansiyel eşkıyalar meşru yollarla bölgeden ihraç edilir, bir anlamda Batı Anadolu'da asayişinin güvencesi temin edilirdi. Ancak bu muntazam demografik sirkülasyon Osmanlı denizciliğinin Akdeniz'de kan kaybetmesiyle bozulmuş ve imparatorluğun zayıflamasıyla korsanlık faaliyetleri de bundan nasibini almıştı.

Osmanlı denizciliğinin Akdeniz'de kan kaybettiği dönemlerde Müslüman korsanlar ikiye bölünmüştü. Bir taraf Kuzey Afrika kıyılarında Cezayir'de varlığını korumaya çalışırken diğer taraf ise Ege'de iç korsanlığa yani eşkıyalığa dönerek şehir, kasaba ve köyleri vurmaya, yağmalamaya başlamışlardı.⁹⁶ İşsiz kalan serseri leventlerin yanı sıra denizden gelecek saldırılara karşı beylerbeylerinin emrinde eğitilen levend süvarileri de isyanlara karışmaya başladı. Batı Anadolu'da başlayan bu küçük çaplı ayaklanmalar Celali anarşisiyle birleşip güç kazanmıştı. Ancak Batı Anadolu topraklarından Ocaklara asker sevkıyatı Celali isyanları gibi kimi buhran dönemlerinde aksamalar olsa dahi birkaç yüzyıl boyunca aralıksız devam etmişti. Bilinen bir gerçek vardı, Garp Ocaklarının en önemli özelliği, çok genç yaşlardaki yoldaşların ölüm yüzdelelerinin normalin pek üstünde olmasıydı. Bunların dışında esir düştükten sonra küreğe vurulanların, düşman zindanlarında çürüyenlerin ya da esir pazarlarında satılanların sayısı da azımsanamayacak derecede çoktu. Ancak yine de Garp Ocaklarından Ege kıyılarına gemilerle gelen reislerin bayrak açıp adam toplamasında aksama yaşanmaz, Cezayir Hanı gönüllü korsan adayları tarafından hiç boş bırakılmazdı. Bu noktada Koloğlu'nun; "Bunu bile bile pek çok delikanlının köylerini, kulübelerini, sabanlarını bırakıp Orta Anadolu'dan kıyılara inerek, İzmir'de, Antalya'da, Mora ve Ege kıyılarında, Kıbrıs'ta, Kahire'de, Trablus'a, Tunus'a ve Cezayir'e gidecek gemiler gözlemelerinin sebebi ne olabilir?"⁹⁷ sorusu dikkat çekicidir. Şüphesiz ki buna verilebilecek en genel cevap -hangisinin öncelikli olduğu tartışma konusu olsa da- maddi ve

96 Kanuni Sultan Süleyman döneminde 24 Şubat 1528 günü yaşanan bir saldırı üzerine İstanbul'da 800 kişi idam edildi. Koloğlu, *İstanbul Leventleri...*, s.37.

97 Koloğlu, *Türk Korsanları...*, s. 100.

manevi tatmin duygusudur.⁹⁸ Öncelik olarak levendlerin manevi tatminini ele alacak olursak kuruluş döneminden itibaren “gaza ve cihad” paradigmaları, savaflara katılımda bir itici güç oluşturmuş, pek çok dervişi, Türkmen’i ve kendi halindeki Müslüman köylüyü Rumeli topraklarına sevk etmişti. Şüphesiz “dârü’l-islâm”dan “dârü’l-harp”e yani “küffara karşı” girilen bu mücadelenin açık denizlerdeki yansıması da 16. yüzyıl tarihçisi Selaniki’nin “küffâr-ı hâksâr üstüne gâh u bî-gâh cihâd u gazâda olan beâm korsan ve kurnâz levend tâifesi”⁹⁹ nitelemeleri ve bu surette korsanlığın “deniz gazisi” sıfatıyla dinsel perspektifte meşrulaştırılmasıyla gerçekleşmiştir. Metafizik boyutun beraberinde “ganimet” fikrinin iştah açıcılığını da yabana atmamak gerekir elbette. Baskınlar sonrası yağmalanan mallardan, mücevherlerden, kumaşlardan, altınlardan, esir satışlarından veya fidiye gelirlerinden hiyerarşik konumlarına göre aldıkları payın yanı sıra, bir yerleşim vurulduğunda gemiye getirdikleri esir başına reis ve yatırımcılardan iyi miktarda para alırlardı. Düşman gemisine ilk ayak basan levend hoşuna giden esirlerden, çok değerli / önemli olmamak kaydıyla birini seçebilir ve böylece cesaretinin ödülünü almış olurdu.¹⁰⁰ Ayrıca ganimet ve maaş dışında Ocaklar, mensuplarının iş kurup ticaret sayesinde para kazanmalarına da olanak sağlıyordu. Parasını meşru yollardan dilediği gibi işletmesi veya çağrıldığında savaştan kaçmaması koşuluyla bir Ocak levendinin dükkân açması, berberlik, kunduracılık, demircilik, kahvecilik gibi işler yapabilmesi ve kazancını devam ettirebilmesi söz konusuydu.¹⁰¹ Esirlere özgürlüklerini kazanmaları için borç verme, gemi sahipleriyle ortak ticarete girme, işletmeciliğini bir Hristiyan esirle yapması koşuluyla meyhane açma ya da pazarda kumaş ticareti, Ocaklarda rastlanan şeylerdi. Çoğaltılabilecek örneklerden görüldüğü üzere Ege köylerindeki fakir bir rençper ya da ırgat çocuğunun servete ve şöhrete ulaşmasının, hatta idari

98 Batı Anadolu’dan gelen levendlerin bir kısmının korsanlığa veya kara eşkıyalığına elverişli olması ya da ganimet tutkusu ile bölgeye akın etmesi bölgenin bir başıbozuk yuvası olduğu sonucunu çıkarmamalıdır elbette. Zira Ocaklarda bu denli müsellaah ve dinamik unsuru zapt edebilmenin tek yolu reisler tarafından denetlenen katı bir disiplin ve sertlikti. Orhan Koloğlu, “Garp Ocaklarında Anadolu Delikanlıları,” *Tarih ve Toplum*, Sayı 32, 1986, s. 29.

99 Kuzucu, *XVIII. Yüzyılda...*, s. 173.

100 Emrah Safa Gürkan, “Batı Akdeniz’de Osmanlı Korsanlığı ve Gaza Meselesi,” *Kebikeç*, S. 33, 2012, s. 106.

101 Koloğlu, *Türk Korsanları...*, ss. 196-197.

amir olabilmemesinin en kolay yollarından birisi Garp Ocaklarına katılmaktı. Koloğlu'nun ifadeleriyle; "postu savaşlarda deldirmeyen, ya da çalışamayacak kadar sakat kalanların dışındakilere iki ufuk daima açık kalırdı: Ya politikayı severler, yüksek yöneticilik görevlerine yönelirler, üne kavuşurlardı; ya da, ticaretlerini geliştirir, para toplar, rahat bir yaşam kurarlardı."¹⁰²

16. yüzyılda altın çağlarını yaşayan Garp Ocaklarının, sonraki iki yüzyıl sürecinde yaşadığı gerileme ve akabinde ortaya çıkan disiplinsizliğin Batı Anadolu'ya olumsuz yansımaları kademe kademe olmuştu. Somutlaştıracak olursak; 1700 yılında Cezayir Ocağı'na mensup on kalyon sultandan izinsiz olarak levend kaydetmek üzere İzmir kıyılarına gelmiş ve Foça'ya demir atmıştı. Ancak Ocak korsanlarının buradaki halka zarar vermeleri ve asayişsizlik çıkarmaları üzerine durumu haber alan sultan, Kaptanıderya Mezzomorta Hüseyin Paşa'dan Akdeniz muhafazası için ayrılmış olan kalyonları bu korsanların üzerine göndermesini istemişti. Gönderilen emirde söz konusu Cezayir kalyonlarının İzmir, Foça, Midilli, Sakız, İstanköy ve Rodos limanlarına uğramalarının ve karaya levent çıkarmalarının önlenmesi isteniyor, sahil ve adalardaki halkın Ocak korsanlarından korunması adına da tedbir alınması emrediliyordu. Neticede önlem alınmış ve sorun çözülmüştü ancak yüzyıl sonlarında dahi aynı sorunlar devam etmişti. 1790 yılında, yani Osmanlı-Rus / Avusturya Savaşının devam ettiği tarihlerde Sakız limanına gelen Tunus ocağına mensup bir geminin levendleri, baş-

102 Koloğlu, *Türk Korsanları...*, s.105. Bir gencin İzmir'deki Cezayir Hanı'na gidip seçilerek ya da korsanlık yaparken Ocaklara biat ederek deniz eşkıyalığından reisliğe nasıl yükselebileceğini, tarihçi Gelibolulu Mustafa Ali, şu cümlelerle anlatmaktadır: "Deniz yüzünün leventleri, Trablusgarp, Tunus ve Cezayir-i Garp yöresinin yağmaya düşkün gemicilerinin çoğu Kaz Dağları (Edremit yakınında) Türklerinden çıkar... Önce işe sandalla başlarlar... Rençber gemilerini basıp zengin olma yolunu tutarlar... İnât edip ticaretle geçinenlere ve gemicilere kılıç çekmezler. Ama gemiciler direnirler ve bozgunculuğa kalkarlarsa o zaman iradelerinin dizginini ellerinden gider. Nice keskin kılıç, çekinmeden kan dökmek için hep birden kınından sıyrılıp çıkar... Giderek o sandal kendilerini taşımaz olur. Kadırgadan küçürek, firkateden büyücek bir gemi bahasına yetecekleyin paraya sahip oldukları ve zenginleştikleri kesinleşir... O zaman adalarda bir gemi yaparlar, tamam olur olmaz içine katılırlar, çekilip Cezayir-i Garp yöresinde kışlayan levent kapudanlarına varırlar, peşkeş çekerler ve kulluklarını bildirerek onlara bağlanmak şerefine ererler. İmdi bu kerteye geldikten sonra artık Müslümanlara, tacirlere ve haraç veren kâfirlere işleşmezler. Hatta önceki günahlarına tövbe ederler. Bir vakit namazlarını kazaya koymayıp onat olmayı ve dindarlığı kendilerine kılavuz edinirler. Gerek Hayrettin Paşa adındaki Barbaruça, gerek Salih Paşa ve Turgutça hep bu yoldan ortaya çıkmışlardır... İlkın yol kesmekle, ikincisinde korsanlıkla, üçüncüsünde gerçekten kalyataya sahip olarak reislik denen kahramanlıkla başkalarına üstün gelerek yükselmişlerdir." Gelibolulu Mustafa Ali, *Mevâ'id-n-Nefâis Fi Kavâ'idil Mecâlis*, (Haz. Orhan, Ş. Gökyay), İstanbul, 1978, ss. 65-67.

larındaki reislerinin ilgisizliği sonucu buradaki reaya gemilerine saldırıp, gemilerde buldukları fiçıları gasp etmişlerdi. Ardından da asker kaydı diye denizcilikle alakası olmayan kişileri kalyoncu olarak gemiye alıp, çarşı, pazar, dükkân ve miri mallara zarar vermişlerdi.¹⁰³ 19. yüzyıl başlarında ise artık İstanbul'a pek de minnet duymayan, yok edici bir Osmanlı donanmasının kendi iktidarlarını yerle bir edemeyeceğini bilen Ocak dayıları, iyice korsanlıktan haramiliğe yönelmişler ve işi 1816 yılında Osmanlı bandıralı gemileri vuracak ve yağmalayacak kadar ileriye götürmüşlerdi. Bu olay üzerine II. Mahmud İzmir'e Cezayir Hanı'nın asker yazımını ve faaliyetlerini durdurması için emir yollamış, ancak diğer seferlerde olduğu gibi "Cezayirli yelkenleri suya indirip fi ma baad afvını niyaz etmeleriyle" yeniden izin verilmişti.¹⁰⁴ Muadili pek çok örnekte Osmanlı yerleşimlerini yağmalayan Ocak korsanları, 19. yüzyılın ikinci çeyreğine dek sultana itaatsizlik ve minnet arasında gidip gelmişlerdi.¹⁰⁵

Yüzyıllarca Kuzey Afrika'nın en gözde savaşıçılarının çıktığı Batı Anadolu 19. yüzyıl başlarında silahşor gençlerinin farklı bir mecraya sürüklendiği yeni bir döneme şahit olmaktaydı. Söz konusu dönemde Garp Ocakları için Batı Anadolu'dan alım yapılmaya hâlâ devam ediliyordu ancak gerek askeri kayıplar nedeniyle Akdeniz'de donanmaya ve binlerce levende

103 Şenay Özdemir, "Akdeniz Hâkimiyetinde Osmanlı Devleti ve Korsanlık (1695-1789)," *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara, 2004, ss. 223-224. Hüseyin Paşa, Kapudan Paşa olmadan önce Ocak dayılığı yapmıştı. Kendisi gençliğinde bir savaş sırasında 8-10 yerinden yaralanmış ve öldü zannedilmiştir. Ancak iyileşmesi üzerine İtalyanca yarı ölü manasına gelen "Mezzomorta" lakabını almıştı. Cezayir'deki Türk korsanlarının liderliğine yükselen Mezzomorta Hüseyin Reis, Fransızların 1687 yılında Cezayir'e saldırması sonucu kendileriyle anlaşma için gelen Fransız konsolosunun, papazların ve diğer sekiz Fransız'ın kol, bacak ve eklemelerini büyük çekiçlerle kırdırmıştı. Ardından da bacak kısmından topun içine yerleştirip, üzerlerine yeterli miktarda barut döküp ardından da sahile doğru ateşlemişti. Zeynep Dramalı, *Tarihi Tersten Okumak*, Yeditepe Yay., İstanbul 2010, ss. 275-281.

104 Koloğlu, *Türk Korsanları*..., s. 102.

105 Garp Ocaklarının disiplinsiz tavırları ve ahidname şartlarına uymayarak anlaşmalı yabancı devletlerin gemilerine saldırımları pek çok uluslararası soruna neden olmuştur. Söz konusu eylemler ve sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi için; Seha Meray, "Bazı Türk Antlaşmalarına Göre Korsanlık ve Deniz Haydutluğunun Yasaklanması," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 18 S. 3 Ankara, 1963; Akdes Nimet Kurat, "Berberi Ocakları ile ABD Münasebetleri (1774-1916)," *Ankara Üniversitesi, D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, Ankara, 1964; İlber Ortaylı, "1727 Osmanlı - Avusturya Seyr-ü Sefâin Sözleşmesi," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 3, Ankara, 1973; Özgür Oral, "1670'te Venedik'e verilen Korsanlık Ahitnamesi," *Toplumsal Tarih*, Temmuz 2004; Kuzucu, *XVIII. Yüzyılda...*; Şenay Özdemir, "Korsanlıktan Kaynaklanan Zaranın Tazmini Konusunda Osmanlı Devleti'nin Avusturya'ya Vermiş Olduğu Senet," *Kebekeç*, S. 8, 2004.

duyulan ihtiyacın azalması, gerekse Ocak korsanlarının artık Batı Akdeniz’de neredeyse bağımsız bir surette ve ayrı bir mecrada hareket etmeleri insan akışını derinden etkiliyordu. Nitekim bahsi geçtiği üzere bu dönemde ayan kapılarında ücretli askerlik yapan ve at koşturan zeybekler, yeni açılan gelir kapılarının tadını çıkarıyor ve pek çoğu için İzmir’den Cezayir’e uzanan güzergâh artık eskisi kadar cazip gelmiyordu.

Garp Ocakları İtalya ve İspanya kıyılarına bir süre daha rahatsızlık vermeye devam etse de Ege kıyılarına gelip bayrak açılan, asker toplanan, gemilere levend doldurulan seferler eski ihtişamından uzaklaşmıştı. Verilerle hareket edecek olursak üç yüz yıl boyunca her an Cezayir’de on beş - yirmi bin, Tunus’ta altı - sekiz bin, Trablusgarp’ta ise üç - beş bin arası bir Türk askeri gücü bulunurdu. Ocaklara ihtiyaç halinde de her iki üç yılda bir, beş - altı bin arası asker devşirilirdi. Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde bu rakamlar büyük oranda düşmüştü. Nitekim en büyük Ocak olarak kabul edilen Cezayir’de 1800-1829 arasında, yani yirmi dokuz senede ancak 8.550 yeni asker toplanmıştı.¹⁰⁶ Üstelik 1815 yılında toplanan Viyana Kongresi’nde korsanlığın yasaklanmasının ardından Büyük Britanya önderliğindeki Avrupalı savaş gemilerinin Garp Ocakları’nı hedef alması da korsanlık faaliyetlerine büyük zarar vermişti. Bu dönemde Müslüman korsanlardan bir kısmı Kuzey Afrika kıyılarında varlığını korumaya çalışırken artık pek fazla rağbet görmeyen tüfekli, nacaklı işsiz Batı Anadolu gençleri iç korsanlığa yani eşkıyalığa yönelmişlerdi. 1821 yılındaki Mora Ayaklanması, 1827 yılında Navarin’de Osmanlı donanmasının yakılması, 1828 - 1829 Osmanlı - Rus Savaşı ve harcamaları karşılamak için bunların peşinden gelen yüksek vergi uygulamaları memnuniyetsizliği arttırmış ve mevcut asayişsizliği daha da şiddetli hale getirmişti. İdareci zorbalıkları ve asker kaçaklarının sayısındaki artış da cabasıydı. Hemen akabinde eşkıya çetelerine katılımı arttıran asıl etken ise Fransa’nın Cezayir’i işgali olmuştu. Navarin’de Osmanlı donanmasının yakılması zaten bir nevi Osmanlı’nın Akdeniz’e vedası anlamına gelirken, üzerine bir de İzmir’deki Cezayir Hanı’nın faaliyetine son verilmesiyle istihdam edilemeyen binlerce işsiz genç sosyal ve ekonomik nedenlerin de etkisiyle dağ yolunu tutmuştu.

106 Çetin, *Garp Ocakları*, s.384.

Avrupa'nın Kuzey Afrika'da yayılma stratejileri yaptıkları yıllarda önce kahvelerin, ardından Cezayir Hanı'nın kapatılmasıyla işsiz kalan ve yaşamak için kendilerine gereken kaynakları bulmakta zorlanan köylü gençlerin, bir istihdam kapısı olarak zeybekliğe yönelmeleri, dönemin şartlarına göre anlaşılır bir durumdur. Nitekim Keppel, Aydın seyahati sonrası söz konusu işsizliğin sonuçlarını şu sözlerle dile getirmektedir:

...İstanbul'a, İzmir civarında zeybeklerin ayaklandığı haberi geldi. Bu adamların hareketleri 1829'da önemli olaylardan olduğu için bunlara dair toplayabildiğim kadar bilgi veriyorum. Zeybekler, tıpkı İsviçreli dağlılar gibi ücretli dağlı asker kabileleridir. Arnavutlar gibi paşaların yanında ücretli asker olarak çalışırlar. Aynı zamanda yollar üzerindeki kahvelerin muhafızlarıdır. Yolcuları korudukları için onlardan vergi alırlar. Bu az bir para idi. Herkes istenilen vergiyi verirdi. Yeniçerilerin kaldırılmasından sonra hükümet onların kahve işletmelerini yasak etti. Bu suretle bir sürü silahlı adam topluluğa karşı serbest bırakılmış oldu. Genel kanaat onların istihdam edilmesi idi. Eğer Bab-ı Hümayuna gönderilen zeybek kelleleri dolu çuvalların sayısını bilselerdi başka türlü düşüneceklerdi...¹⁰⁷

Ünlü seyyahın bahsettiği kesik kelleler, Atçalı Kel Mehmed Efe liderliğinde ayaklanan zeybeklere aitti. Yukarıda bahsi geçen tüm nedenlerin etkisiyle büyük bir sosyal patlama yaşanmıştı. Resmi yazışmalarda "haşerat" diye adlandırılan binlerce zeybek, 1829 yılında Batı Anadolu'yu zapt etmiş, pek çok Osmanlı sancağını aylarca yönetmiş, vergi toplamış, mahkemeler kurmuş, meydan savaşları yapmış ve nihayetinde can alıp can vermişlerdi.

¹⁰⁷ Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 39.

ATÇALI KEL MEHMED'İN PADİŞAH II. MAHMUD'A
GÖNDERDİĞİ MEKTUP¹⁰⁸

Devlet sahibi, iyilik sever, inayet ve ilim sahibi kullarının halinden anlayan efendim hazretleri

Sonucunun bu şekilde olmasını istemeyerek bu harekete kalkıştım. Buradaki idareciler halka insafsızca zulüm etmekteydiler. Zulüm ve gaddarlıkları hakkında destanlar yazılacak hale gelmiştir. Bu hareketim yerli halktan insafsızca vergi toplayan, gaddâr ve cabbâr mültezimlerin zulümlerinin durdurulması içindir. Niyetimiz de bundan ibarettir. Yoksa ne hâl ki Devlet-i Aliyye'ye ve rızâ-yı Bârî'ye [devlet ve padişaha] aykırı harekette bulunam. Kader-i ilâhî Güzelhisar'a geldiğimizde mütesellim ağa ile görüşmek istedik. Halka yaptığı zulmü son vermesini isteyecektik. Ancak kasıtlı olarak askerlerini üzerimize saldı. İstemeyerek savaşmak zorunda kaldık. Çatışmadan sonra bazı kişilerin tahrikiyle görevini terk ederek kaçtı. Devlet adına burada görev yapan yerli ve dışarıdan gelen memurlar görevlerini yapmaktadırlar. Gerek Devlet-i Aliyye hizmetini yapanlar ve gerekse yerli halkın ırz ve namusları emniyet altındadır. Herkes hürmet, huzur ve rahat içindedir. Halkın asayişleri sağlanmıştır. Hiçbir şekilde devlet malına ve padişahın itibarına zarar verilmemiştir. Ve bir akçesinin dahi ziyan olmaması için ne gerekirse yapacağım. Buradan kaçan İhtisab Müdürü görevine geri dönsün. Kendisine hakkıyla görevini yapması için lazım gelen kolaylıkları temin edeceğiz. Müdürün gönderilmesi için gereken emri vermenizi istiyoruz. Biz kullarınız sizin yükselmeniz için Allah'a yalvarıyoruz. Bizlere gerekli olan emirlerinizi gönderiniz. Bunlar aciz kulunuzun istekleridir.

Fî 11 R. sene [12]45. [10 Ekim 1829]

Bende Atçalı Mehmed

[mühür]

108 BOA-HAT.467-22831-G-2 [10 Ekim 1829] Ekte özgün metnini sunduğumuz bu belge, Atçalı'nın neden isyan ettiğini kendi ağzından dile getirdiği bir belge olması açısından önem taşımaktadır. Konumuz oluşturan isyan, eşkiya, sömürü, halk kahramanlığı ve devlete bağlılık gibi kavramları içermesi nedeniyle, bu belgeyi günümüz Türkçesi ile sunuyoruz.

ZEYBEKLİĞİN YÜKSELİŞİ ATÇALI KEL MEHMED EFE İSYANI NAM-I DİĞER AYDIN İHTİLALİ (1829-1830)

ATÇALI KEL MEHMED'İN EŞKİYALIK YILLARI

Aydın sancağının Sultanhisar kazasına bağlı Atça'da¹ fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Mehmed, babası Hasan Ağa'nın ölümünden sonra annesi Hacer ile baş başa kalmış ve geçim sıkıntısı nedeniyle zor bir çocukluk dönemi geçirmişti.² Doğumu ve sonrası şöyle betimlenmekteydi;

Küçük Mehmed altı aylık olduğu halde başında saç değil de, oldukça seyrek ve adeta zayıf tüyler çıkıyordu. Hacer her gün oğlunun başına dikkatlice bakıyor, gün geçtikçe o tüylerin daha da azaldığını görebiliyordu... Aslında Mehmed ne kadar güzel ve gülbüz bir çocuktu. Hele gözleri... Hani, eline iki delice zeytini almışsın, birini bir gözüne, diğerini öbür gözüne koymuşsun da Mehmed olmuş sanki...³

Küçük yaşlardan itibaren ırgatlık ve çobanlık yapmış, böylelikle vücutsal dayanıklılığını arttırdığı gibi yörenin dağlarını, patikalarını ve gizli geçitlerini de iyice öğrenmişti. Bu surette yıllarca Atça beylerinin emrindeki geniş tarlalarda ve meralarda hizmet eden Mehmed, genç bir adam olduğunda ise deştiban (kır bekçisi) yapılmıştı. Düşük bir maaş ve elinde eski bir tüfekte köyünün güvenliğini sağlayan bu yoksul genç, evlilik vakti geldiğinde oldukça cesur bir karar almıştı.

Mehmed, evlenmeye karar verince kendisine eş adayı olarak Atça köyünün muhtarı Şerif Hüseyin'in kızı Fatma'yı seçmiş ve bir bohça hazır-

1 "Merkum Kel Mehmed nam habis fi'l-asl Aydın Sancağı'nda vaki Sultanhisari Kazâsı'na tabi Atça karyeli." HAT, 466/22823-D-1 Fi 15 B. Sene [12]45; "Aydın Sancağı kazâlarından şâki-i merkumun vatan-ı asliyesi olan Atça nâm merhaleye" HAT, 640-31514-A-1 Fi 7 B. sene [12]45; "şâki-i merkumun vatan-ı asliyesi olan Atça nâm merhale" HAT, 661-32242-1.

2 Etem Oruç, *Atçalı Kel ve Yağdereli Sinanoğlu Efe*, Berfin Yayınları, İstanbul, 2013.

3 İsmet Nadir Atasoy, *Atçalı Kel Mehmed, Sevda Zamana Sığmaz*, Ankara, s. 162.

latıp annesini, kızı istemesi için evlerine göndermişti. Ancak istettiği kızın babasının, köyün eşrafından, yani zenginlerinden ve önde gelenlerinden olduğunu hesaba katmamıştı.⁴ Şerif Hüseyin, Mehmed'in oldukça yoksul olması nedeniyle böyle bir talepte bulunmasını had bilmezlik olarak algılamış ve kızını istemeye gelen yaşlı kadını hakaretlerle evinden kovmuştu. Oldukça çetin şartlarda yıllardır neredeyse karın tokluğuna yaşayan genç adam, böylesi aşağılayıcı bir tutumla karşılaşınca öfke patlaması yaşamış ve dönemindeki akranı pek çok cevval genç gibi dağ yolunu tutarak eşkıya olmuştu. Esasında travmatik bir durum yaşayan Mehmed'in dağa çıkışı, ait olduğu sosyal statü ve bunun beraberinde getirdiği sosyo-psikolojik etki göz önüne alındığında beklenen bir eylemdi. Zira 19. yüzyılda; yani siyasi, adli ve iktisadi ahvalin oldukça istikrarsız olduğu bir dönemde, Batı Anadolu'nun küçük bir köyünde doğup büyümüş eğitimsiz bir yavaşmanın rahat bir yaşam sürmesinin en kolay yolu eşkıyalıktı. Bu yaşlı coğrafyada ve söz konusu zaman diliminde eli silah tutan cengâver gençler için dağa çıkıp zeybek olmak, şöhet kazanmanın ve servet sahibi olmanın en kısa ve en kesin yollarından biri olarak görölüyordu. Yüzyıllardır yörelerinde adlarına türkü yazılan eşkıyalar, sözlü kültürün kahramanlık hikâyelerini dinleyerek büyüyen yoksul ve hevesli köy çocuklarının suça teşvike ortam hazırlayabiliyordu. Hele ki zeybeklerin köy kahvesinde gümüşlü tüfekleriyle ayak ayaküstüne atıp başlarından geçen maceraları, vuruşmaları anlatmalarını hayranlıkla izleyen köylü çocukları, potansiyel eşkıya adaylarına dönüşüyorlardı.⁵ Nitekim bu defa da öyle olmuş ve Aydın dağlarına yeni bir eşkıya daha katılmıştı.

Baskıcı yönetimlerin hüküm sürdüğü dönemlerde halk ve aydınlar herhangi bir belaya bulaşmadan düşüncelerini dillendirmek için kendilerine özgü yöntemler geliştirirler. Bazıları hayvanları konuşturarak fabl türüyle dinlendirirken, bazıları çocukları konuşturarak bu belalardan uzaklaşırlar. Etem Oruç, *Atçalı Kel Mehmed* adlı kitabında, Anadolu halkının padişaha, ezenlere karşı gelemeyince bir keloğlan yarattığını ve böylece padişaha kafa tuttuğunu, korkudan bir şey diyemediği padişaha, elindekini

4 Asaf Gökbel - Hikmet Şölen, *Aydın İli Tarihi*, C.I, Ahmed İhsan Basımevi, 1936, s. 107

5 Celâl Bayar, *Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş*, Cilt 6, İstanbul: Sabah Yayınları, 1997, ss. 16-17.

avucundakini alıp giden ayanlara karşı keloğlanı kullandıklarını vurgular. Halkın gözünde bir kahraman olan Atçalı'nın halkı uğruna kendi kellesini verdiğini ama masalların, efsanelerin söylenmeye devam ettiğini belirtir.⁶

1821 yılının sonlarında dağa çıkan Mehmed'in ilk eşkıyalık dönemleri hakkında çok fazla bilgi sahibi değiliz. Kendisi dağa çıkıp bir çeteye dâhil olduktan sonra mı liderliğe yükseldi, yoksa doğrudan çevresine adamlar toplayıp Efe'lik mi yaptı bilinmez. Ancak bilinen bir gerçek var ki kendisi, uğruna eşkıya olduğu Fatma'dan hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Üstelik sonrasında resmi yazışmalara yansıyan; "Hüseyin'in kerimesi Fatma nam bâkireye sekiz seneden beri kendüye tezvic olunması için musallat olmuş ise de..."⁷ cümlesinden anladığımız üzere dağa çıkışı sonrası tam sekiz yıl boyunca babasına tehdit mektupları göndererek kızın başka birisiyle evlenmesine engel olmuştu. Elbette Şerif Hüseyin'in sekiz yıl boyunca kızını başkasıyla evlendirmemesine rağmen bu inatçı zeybeğe de vermemesi bize Mehmed'in dağdaki erken zamanları hakkında yorum yapma olanağı sağlayabilir. Şerif Hüseyin'in yıllarca silahlı bir eşkıyayı reddetmesi, Aydın dağlarında pek çok çetenin kol gezdiği bir dönemde zeybek olan Mehmed'in ancak uzun bir zaman sonra güç kazanıp şöhrete kavuştuğunu bize göstermektedir. Nitekim bu dönemde yaşanan bir olay, iddiamızı destekler niteliktedir.

Şerif Hüseyin Ağa, Atçalı Kel Mehmed'in umudunu kırmak için, kızını Aydın'ın zenginlerinden Hasan adında bir gençle evlendirmek istemiştir. Bu girişiminden vazgeçmesi için Şerif Hüseyin'e haber gönderen Atçalı, olumsuz cevap alması üzerine harekete geçmiş ve bir bağ eğlencesinde, damat namzedi olan Hasan'ı dağa kaldırmıştır. Yaşattığı korkuyla hem Hasan'ın düğünden vazgeçmesini sağlamış, hem de kendisini serbest bırakmak için yüklü bir fidye almıştır. Bu olaydan sonra, karşı hamle yapan Şerif Hüseyin Ağa ve Arpaz beyi Osman Bey, Atçalı Kel Mehmed Efe'yi öldürmesi için Uzun Efe adında ünlü bir eşkıyayla anlaşmışlardır. Atçalı'yı bir türlü bulamayan Uzun Efe, Köşk'te oturan Atçalı'nın anasına eziyet etmiş, bunu haber alan Efe ise, Köşk'ü basarak Uzun Efe'yi öldürmüştü. Atçalı'nın

6 <http://www.zeybekoloji.com/atcali-kel-Mehmed-yagdereli-sinanoglu-efe-etem-oruc-t5594.html>
7 HAT, 466/22823-D-1.

gitgide artan saygınlığından korkan ağalar, Atçalı'yı ortadan kaldırmak için birkaç teşebbüste daha bulunmuşlar, ancak başarısız olmuşlardır.

Hacı Hüseyinoğlu, Uzun Efe'den sonra, ona kızanlık eden Kara Efe'yi bularak Atçalı'nın arkasına sürmüştü, o da öldükten sonra Kara Efe'nin yeğeni Pehlivan Bekir Efe'ye sarılmıştı. Sonunda Pehlivan Bekir Efe de diğerleri gibi Atçalı'nın kurşunlarına hedef olarak can vermişti. Atçalı Kel Mehmed Efe'yi ortadan kaldırmak için harcadığı para neredeyse beş bin keseyi geçmişti...⁸

Bu süreçte bir düze inme teşebbüsü olsa da, pusuya düşürülüp öldürülme endişesiyle bu kararından vazgeçen Atçalı, böylelikle başlarda pek çok ünlü zeybeğin arasında adını duyurmak ve sıyrılmak konusunda zorluk yaşasa dahi, ilerleyen yıllarda üzerine gönderilen küçük takip kollarını ve rakip zeybek çetelerini birer birer imha etmesi sonucu⁹ git gide kendisinden korkulan ve saygı duyulan bir isim haline gelmiştir.

Dağlarda geçen zorlu yıllardan sonra Mehmed, “yerine göre pusu kurmasını, baskın yapmasını, kılık kıyafet değiştirerek tehlikelerden uzaklaşmasını ve halkı avlamasını gayet iyi bilen”¹⁰ bir eşkıya haline gelmişti. Yaptığı baskınlardan gasp ettiği paralarla, soyduğu kervanlarla ve topladığı haraçlarla iyice zenginleşmişti. Özellikle Arpaz beyinin çiftliğini basıp 20.000 lira gibi büyük bir paraya el koyması sonrası Aydın dağlarının hatırı sayılır eşkıyalarından biri olarak anılmaya başlanmıştı. Bu surette yasadışı gruplardan gördüğü destekle emrindeki zeybeklerin, muavin çetelerinin ve yatak ağının sayısı artan eşkıya Mehmed, artık daha büyük eylemlere kalkışmış ve böylelikle “Atçalı Kel Mehmed Efe” olarak anılmaya başlamıştı.

Maddi gücüne paralel olarak etki alanı ve silahlı adam sayısı artan Atçalı Kel Mehmed, başlarda yedi sekiz kişilik bir çeteye sahipken sekiz senenin sonunda, kurduğu muavin ağıyla birlikte yaklaşık kırk kişilik bir zeybek grubuna hükmetmeye başlamıştı. 19. yüzyılın ilk yarısı gibi ordu-nun cepheelerde Rusya'yla boğuştuğu, iktisadi ve siyasi krizlerin yaşandığı

⁸ Atasoy, *Atçalı Kel Mehmed...*, s. 242.

⁹ Ali Haydar Avcı, *Atçalı Kel Mehmed İsyanı - Aydın İhtilali (1829-1830)*, E Yayınları, 2004, s. 38.

¹⁰ Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 59.

bir dönemde, başkentten uzakta ve asker sayısı azalmış bir yerleşimde bu denli silahlı adamın örgütlü bir şekilde bulunması oldukça tehlikeli sonuçlar doğurabilirdi. Nitekim öyle de olmuştu.

1829 yılının yaz bitiminde yıllardır çobanlık ve ırgatlık yaptığı Aydın sancağında eşkiya olarak hayatını idame ettiren ve o zamana dek en fazla zengin çiftliklerini soymak ya da düşman zeybeklere pusu kurmak gibi eylemlerin içinde olan Atçalı Kel Mehmed; küçük bir müfrezeyle eşdeğer kuvvetiyle Osmanlı idaresindeki bir kasabayı basmaya cüret etmişti.

BÜYÜK ZEYBEK İSYANI

Osmanlı vakayinamelerinde kendisinden “Keloğlan,” “Keleşoğlan” ve “Keleş Mehmed”¹¹ olarak bahsedilen Atçalı Kel Mehmed; resmi yazışmalarda ise “şaki,” “uğursuz,” “melun,” “sefiḥ-hîz,”¹² “cebî,”¹³ “sergerde-i eşkiyâ,”¹⁴ “sergerde-i ḥaşerât,” “ser-eşkiyâ,” “ser-i menhus,”¹⁵ “hâin-i bî-dîn,”¹⁶ “mechû-lü’n-neseb,”¹⁷ “serhoş hazele,”¹⁸ “iblis,” “piş-rev-i fesâd”¹⁹ ve “re’s-i eşkiyâ” gibi aşağılayıcı sıfatlara layık görülmüştür. Ancak onu, yaptığı işler düşünüldüğü zaman idarecilerin nezdinde en iyi ifade eden tanım ise; “Aydın Sancağı’nı istila eden zeybek ḥaşeratının sergerdesi olan Atçalı Zeybek”²⁰ olmuştur.

Atçalı Kel Mehmed’in çetesiyle baskınlar verip servetini arttırdığı yıllarda Osmanlı İmparatorluğu, Rusya’yla savaşmaya devam etmekteydi. Uzun ve kanlı çarpışmalarından ardından savaş nihayet sona ermiş ve iki taraf 14 Eylül 1829 tarihinde Edirne Antlaşmasını imzalamıştı. Barış sağlanmıştı ancak birliklerin henüz geri çekilmemiş olması imparatorluğun cepheye yakın pek çok yerleşiminde olduğu gibi Batı Anadolu’yu da güvenlikten yoksun bırakmıştı. Zira özellikle Balkan topraklarında açılan cephelerde

11 Ahmed Lütfi Efendi, *Vak’ânüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, (Çev: Yücel Demir, Tamer Erdoğan), Yapı Kredi Yayınları, C. II-III. İstanbul, 1999, s. 442.

12 Zevk ve Eğlenceye Düşkün.

13 Korkak, Yüreksiz; Alçak.

14 Elebaşı.

15 Uğursuz.

16 Dinsiz hain.

17 Soyu belli olmayan.

18 Yüzsüzler, adiler, aşağılıklar, alçaklar.

19 Önden giden.

20 HAT, 467-22831-G-1.

bölgeye en rahat asker sevk edilebilen yerlerin başında gelen Batı Anadolu, sancaklardan toplanan askerlerin henüz evlerine dönmemesi sebebiyle zayıf bir savunmayla baş başa kalmıştı. Bu sancakların arasında, eşkıyalık faaliyetlerinin çok daha yoğun görülmesi nedeniyle Aydın sancağının durumu ise diğerlerine nazaran çok daha hassastı. Bölgede savaşılabilecek durumdaki erkeklerin büyük bir bölümü cepheye gönderilmiş, savaşa katılmak istemeyen asker kaçakları yakalanmamak için dağa çıkıp eşkıya olmuştu. Geriye kalanların pek çoğu esnaf, çiftçi, yaşlı, kadın, çocuk ve sakatlardan ibaretti. Askeri yetersizliğin yanı sıra sancağı korumakla yükümlü İzmir Muhafızı Hasan Paşa da²¹ bölgenin en seçkin askerleriyle birlikte hâlâ Rumeli yakasındaydı. Bu da idari anlamda bir zafiyet yaratmıştı. Aydın'da vekâleten Mütessellim Salih Bey bulunmaktaydı, ancak kendisi vekâletini yaptığı kişi kadar bölgeye hâkim değildi. Tüm bu olumsuzlukların arka arkaya sıralanması pek çok tecrübeli eşkıya için bir fırsat anlamına gelmekteydi. Zira savaş nedeniyle toplanılan olağanüstü vergilerin ve Karaosmanoğlu idaresinin yarattığı huzursuzluğun ve yoksulluğun halk nezdinde isyana katılımı arttıracığı ortadaydı. Ayrıca devletin silahlı kanadının da zayıf durumda bulunması başkaldırı için uygun zeminin oluşumunu sağlamıştı. Bu fırsatı iyi değerlendiren Atçalı Kel Mehmed, sancağı aylarca asker ve zeybek kanına bulayacak olan büyük zeybek isyanını başlatmak için harekete geçmişti.

Zeybeklerin Aydın Sancağını Zapt Etmesi

Atçalı, kendi kalkışmasından önceki birkaç başarısız ayaklanma girişimini iyi tahlil etmiş ve uygun zamanı bulur bulmaz da hamlesini yapmıştı. İsyanın çıkış noktası yıllardır gezindiği dağların eteklerinde yer alan Kuyucak'tı. Atçalı'nın saldırıya Kuyucak'tan başlamasının en önemli nedeni, kazanın ileri gelenlerinden Ayan Hacı Ahmedoğlu Mehmed ve Müftü Ali Efendi gibi isimlerin kendisini buraya davet etmesiydi. Voyvodalarının eziyetlerinden, yolsuzluğundan ve adaletsiz kararlarından şikâyetçi olan bu

21 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Anadolu eyalet sistemi içinde yapılan değişikliklerden Aydın sancağı da etkilenmişti. Denetimin sağlanması adına Aydın, Sığla, Menteşe, Saruhan ve Menteşe sancakları birleştirilerek yönetimi İzmir Muhafızı komutanı Hasan Paşa'ya verilmişti. Mehmet Başaran - Aysun Sanbey Haykiran, "Osmanlı Merkezi Yönetimine Taşranın Direnişi: Atçalı Kel Mehmed Ayaklanması," *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 12, S. 22, Aralık 2009, s. 157.

yerleşim, çareyi zeybeklerde bulmuş ve sözcüleri aracılığıyla Atçalı çetesini kendilerine yönlendirmişlerdi. Neticede zeybekler, 1829 yılının Ekim ayı başında ilk olarak Kuyucak'ı basmış, ancak Kuyucak voyvoda vekili Atçalı Hacı Ali Ağa bu beklenmedik saldırı sonucu herhangi bir direnç göstere-memiş ve gizlice kaçarak kasabayı zeybeklerin eline bırakmıştı.²² Küçük isyancı grup kazandıkları ilk başarının ardından Nazilli'ye yönelmişlerdi. Zira bu defa Nazilli Naibi Kör Müezzinzade Mustafa Efendi, Atçalı'ya gelmeleri konusunda çağrıda bulunmuştu. Davete icabet eden zeybekler, askerden ve eli silah tutan sivilden mahrum olan Nazilli voyvadasının çarpışmayı göze alamayarak, kaçması sonucu bu yerleşime sorunsuz bir şekilde el koymuşlardı.²³ Böylelikle Atçalı liderliğindeki zeybekler, zahmetsiz bir şekilde ve birkaç gün içerisinde Kuyucak ve Nazilli gibi birbirine oldukça yakın iki yerleşime hâkim olmuştu.

Muhtemelen haklarında şikâyet gelen voyvodalara gözdağı vererek ibretlik bir adalet sağlamak ve bu sayede halkın sempatisini kazanmak isteyen Atçalı Kel Mehmed, Kuyucak ve Nazilli'yi zapt etmesinin ardından artık geri dönüşü olmayan bir yola girmişti. Zira önceki yüzyıllardaki Celali ve Bölükbaşı isyanlarında pek çok defa benzer örnekleri görüldüğü üzere; yerel bir yöneticiden memnun olmayan gruplar, en son çareyi şikâyetçi oldukları kişiyi öldürmekte bulurlardı. Çok az kişiyle ve belki de anlık bir öfkeyle, küçük adli bir vaka olarak başlayan bu asayişsizlik; toplumun rahat yaşam süren kesimine uyum sağlayamamış grupların veya firari durumda olanların, bu suça dâhil olmasıyla kısa zamanda önü alınamaz bir şekilde büyüdü. Kuyucak ile Nazilli voyvodalarının tek kurşun atmadan kasabalarını teslim etmeleri, Atçalı'nın isyanına rağbeti arttırmıştı. İdarecilerin bir avuç isyancıdan korkup kaçması ve zeybeklerin başarısı abartılı hikâyelerle kulaktan kulağa yayılırken; işsiz gençler, yoksul köylüler, vergiden bunalmış Yörükler, ordudan kaçmış askerler, hapisten yakayı kurtarmış firariler, hakkını arayanlar, kıyımdan canını kurtarabilmiş eski yeniçeriler, Ocağın kapanmasından sonra gözden düşen ve tekkeleri ellerinden alınan Bektaşilerle küçük çeteler halinde dağlarda gezinirken daha büyük bir başkaldı-

22 HAT, 466/22823-D-1 Fi 15 B. Sene [12]45; HAT, 467-22831-I-1

23 HAT, 466/22823-D-1 Fi 15 B. Sene [12]45

nının neferi olmak isteyen Aydın eşkıyaları akın akın Atçalı'ya biat etmişti. Resmi yazışmalarda "Kel Mehmed bir takrib başına bir takım erazil ve eşkıya cem'iyile"²⁴ diyerek tanımlanan isyancıların sayısı ilk günlerde birkaç yüz kişiyi bulmuş, ancak çok kısa zamanda binden fazla adam, Atçalı'nın sancağının altında bir araya gelmişti.²⁵ Emrindeki silahlı adam sayısının bu denli artmasıyla birlikte Atçalı'nın hedefleri de büyümüştü. Neticede iki kasaba zahmetsiz ele geçirilmişken, sancak böylesine savunmasız durumda ve zaten idamlık olmuşken ilerlemek, bir eşkıya için seçilebilecek en mantıklı yoldu. Nitekim çok kısa zamanda vücut bulan zeybek ordusu, yönünü sancağın merkezi olan Güzelhisar'a çevirmiş ve küçük kazaları ele geçirip, yaka yıka ilerlemeye başlamıştı.²⁶

Zeybek saldırısı karşısında sancak merkezini koruyacak olan isim Aydın Mütesellim Vekili Salih Bey'di. Ancak - İzmir İhtisap Nazırı Ömer Lütfi Efendi'nin raporundan öğrendiğimiz üzere - kendisi Kuyucak baskınının duyar duymaz ciddi askeri önlemler almak yerine, rehavete kapılmış ve sorumluluklarını yerine getirmemişti. Onun bu hatası isyanın diğer kazalara sıçramasını kolaylaştırmıştı. Üstelik Salih Bey, savunma ve saldırı planı belirlemek yerine adamlarından Çeşmeli Ahmed Efendi'yi nasihatçi olarak Atçalı'ya göndermeyi tercih etmişti.²⁷ Elbette kısa zamanda binden fazla eşkıyayı emri altına toplayan Atçalı, "isyandan vazgeçmesi ve teslim

24 HAT, 466/22823-D-1 Fi 15 B. Sene [12]45

25 "Aydın Sancağı'nda Atça Kazası sakinlerinden ve zeybek zümresinden Kel Mehmed nâm şekâvet-pişe bir kaç bin nefer mikdarı zeybek neferâtını maiyetine cem' ile Aydın Güzelhisarı Kazası'nı zabt eyledikden sonra.." HAT, 467-22831-1-1. İsyancıların sayısı konusunda rivayetler muhtelifdir. Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi isyancı sayısı olarak 7000-8000 kişiden bahsetmektedir. Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed...*, s. 442. Ahmet Rasim de Lütfi Efendi'ye istinaden isyancı sayısını 7.000 olarak aktarmıştır: "İstanbul'da elbiseye nizam verildiği halde taşra ahvalı bir türlü inzibat altına girememiş, taraf taraf uygunsuzluk zuhur etmeye devam etmiştir. Hatta Keleş Oğlan adında biri Aydın kasabaları tarafında türeyerek 'Keleş Mehmed, el- umür-ı min indillah diye bir mühür kazdırmış, fakirleri korumak adına başına 7-8 bin kişi toplamış idi." Ahmed Rasim, *Osmanlı Tarihi*, (Haz: Seyit Ali Karaman, Mümin Çevik, Fuad Onuk), C. 4, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 150. Ancak seyyah Keppel şu istatistiği vermektedir: "Adı Küçük Hacı Mehmed Ağa olan Kel Mehmed mükemmel bir adam. Başlangıçta yanında bulunanlar altmışı geçmiyordu. Fakat kısa zamanda, sayıları dört bine yükseldi. Bununla beraber, kimse onun maiyetinin ne kadar olduğunu bilmiyor." Uluçay, *Atçalı Kel...* 63. İsyancı sayısı hakkında kesin bir sayı vermek mümkün değildir. Ancak belgelerdeki 1500 isyancı zeybek, dönemin demografik şartları düşünüldüğünde diğerlerine göre çok daha olasıdır.

26 HAT, 467-22831-1-1

27 HAT, 727-34637-1

olması” minvalinden kendisine iletilen nasihatleri ciddiye almamış, aksine bunu idari zafiyetin bir göstergesi olarak görüp büyük ihtimalle daha da cesaretlenmişti. Yapılan gizli ihbarların ve şikâyetlerin sonrası mütesellim vekilinin bu ihmalkârlığı görevden alınmasına neden olmuş, yerine bölgeyi ve halkı iyi tanıyan, üstelik zeybeklerle daha önce mücadele etmiş olan Haşim Ağa atanmıştı.²⁸ Birliklerini yönetmesi için de tüfekçibaşı olarak, daha önce eşkiyayla mücadelede defalarca başarılar elde eden Kelesli Duhanlızade Hüseyin Ağa tayin edilmişti. Yeni mütesellim ve tüfekçibaşısı emirlerindeki yaklaşık 600 askerle vakit kaybetmeden savaş hazırlığına başlamış, görevlendirme için seçilen isimlerin oldukça isabetli olduğu kısa zamanda görülmüştü. Zira Haşim Ağa’nın askerleri, ilk karşılaşmalarında Atçalı’nın öncü birliklerini yenilgiye uğratmışlar, hatta zeybekleri işgal ettikleri bir kaç kazadan çıkarmayı da başarmışlardı.²⁹ Ancak kısa süre sonra şartlar tekrar zeybekler lehine değişmişti.

Zeybek isyanına karşı küçük başarılar kazanıldığı günlerde, eşkiyayla mücadelede tecrübesine çok güvenilen Hüseyin Ağa’nın aniden eceleyle ölmesinin yanı sıra sancak merkezi Güzelhisar’da halkın zeybeklere gizlice davet mektupları göndermesi ve isyanı destekler tavırlarının yanı sıra savunmaya katkılarının olmaması Haşim Ağa’yı güçten düşürmüştü. Üstüne üstlük Atçalı’nın, belgelerde ifade edildiği şekliyle “bin beş yüzden mütecâviz zeybek haşerâtı ile Güzelhisar üzerine hücumu”³⁰ bu kadar adama karşı elinde yeterli askeri olmayan yeni mütesellimin iyice zor durumda kalmasına neden olmuştu. Ancak aradaki sayı farkına rağmen yine de şehirde saklanmayıp, birliklerini Güzelhisar dışına çıkartarak savaş pozisyonu almıştı. Aldığı bu karar oldukça cesur, fakat bir o kadar da hatalıydı. Zira açık alanda siper almaları ve karşılarındaki kuvvetin fazlalığı çevrelerinin sarılmasına olanak sağlamıştı. Neticede mütesellim ordusu mevzilere sığınmış, zeybeklerin atış menziline girmesinin hemen ardından da yoğun tüfek atışıyla çarpışma başlamıştı. Akşam vakitlerinde başlayan mücadele yaklaşık 6 saat sürmüş ve oldukça kanlı geçmişti. Başlarda sayıca az olmalarına rağmen mühimmat, silah ve hâkim mevki konusunda avan-

²⁸ HAT, 727-34637-1

²⁹ HAT, 467-22833-F-1

³⁰ HAT, 727-34637-1

tajlı durumda olan Haşım Ağa kuvvetleri, ilerleyen saatlerde bu üstünlüğü zeybeklere bırakmıştı. Bunda zeybeklerin sayıca fazla olmalarının yanı sıra Güzelhisar ahalisinin kendileriyle bir olup mütesellim askerlerine arkadan kurşun atmaya başlaması da etkili olmuştu. Kendi yönettiği sancağın halkı tarafından ihanete uğrayan ve iki ateş arasında kalıp askerlerinin pek çoğunu kaybeden Haşım Ağa, az sayıda adamıyla zar zor konağına doğru geri çekilmek zorunda kalmıştı.³¹ Son çare olarak bir savunma hattı kurdurup konağından mücadeleye devam etse de başaramayacağını anlamış ve gecenin karanlığından faydalanıp on beş süvarisiyle şehirden firar etmişti.³² Böylelikle Aydın sancak merkezi meşakkatli bir savaş sonrası zeybekler tarafından ele geçirilmişti.

Güzelhisar'ın zeybekler tarafından zapt edilmesinin haberi çok kısa bir sürede tüm sancağa yayılmış ve olayın duyulmasının ardından çevresindeki 7-8 kaza da direnmeden teslim olmuştu.³³ Böylelikle sıra merkeze uzak olan diğer yerleşimlere gelmişti. Ancak öncelikle yapılması gereken Atçalı Kel Mehmed'in başında olduğu bir karargâhın oluşturulmasıydı. Güzelhisar, isyan sonrası kurulacak olan idari yapı için merkez seçilmiş, kuvvetlerin büyük miktarı burada konuşlanmıştı. İsyen buradan yönetilecekti. Diğer yerleşimlere gönderilecek bölükbaşılar Güzelhisar'daki ana karargâha tabi olacaktı. Dolayısıyla Atçalı, emir-komuta sisteminin aksa-maması için askeri kurmaylarını belirlemişti. Efe'nin zeybek komutanları arasında en bilinenleri Çakmakçoğlu Mehmed ile kardeşi Çakmakçoğlu Şecereli, Yörük Ahmed, Tırnalı Ali ve Palabıyıkçoğlu'ydu. Bu tecrübeli eşkiya başları, emirlerine tahsis edilen kuvvetlerle isyanı güçleri yettiği yere kadar

31 Belgelere Güzelhisar savaşının saati konusunda farklı beyanlar bulunmaktadır. HAT, 727-34637-1 nolu belgede "aħşam vakti olmağla haşerâtın kesretinden ve ahali-i mezkûrenin dahi haşerât-ı eşkiyâ ile birleşip mütesellim-i mûmâ-ileyhin askerine kurşun atmağa başladıklarından" ifadesi geçerken HAT, 466/22823-D-1 nolu belgede ise "Ağa bozulup Güzelhisar'a avdet etmiş ve konağına kapanmış ve gece saat üçden dokuza kadar şaki-i merkûm ile muhârebe ve ba'dehû mûmâ-ileyh Haşım Ağa firar etmiş olduğundan" cümlesinde de gece başlayan çatışmanın sabaha kadar sürdüğü ve Haşım Ağa'nın sabah kaçtığı belirtilmektedir. Ancak binden fazla zeybeğin arasından gündüz vakti kaçması çok mantıklı görünmediği için ilk belgeyi esas almamız daha doğru olacaktır.

32 "Atçalı Mehmed üzerine vardığımızda bozulduk ve merkûm dahi var kuvvetini bâzûya verip Güzelhisar'a girip mütesellimimiz ağa bendeleri konağa kapanıp muharebeye tasaddî etmiş ise merkûm zeybekler gâlib gelip ağa-yı mûmâ-ileyh ihraç ve Güzelhisar'a dahi zabt eyledikleri" HAT, 467-22833-F-1
33 HAT, 727-34637-1

yayacaklar, zeybeklerle ilgili müspet propaganda yapılmasını sağlayacaklar ve zapt ettikleri kazalarda idareciliği üstleneceklerdi.

Hiyerarşik bir sistemin oluşmasının ardından, görev dağılımı yapılmış, hedefler doğrultusunda izlenecek güzergâh belirlenmiş ve zeybekler, sancağın dört bir yanına karınca sürüsü gibi yayılarak öntü alınamaz bir şekilde saldırıya geçmişlerdi. İlk olarak, Çakmakolu Mehmed, birkaç yüz kişilik bir zeybek kuvvetiyle birlikte; tıpkı Kuyucak, Nazilli ve Güzelhisar'da olduğu gibi gelen bir davet üzerine Tire üzerine yürümüştü. Böyle bir saldırıyı zaten bekleyen Tire Voyvodası Mehmed Ağa; müftü, naip, eşraf ve halkı bir yerde toplayarak zeybek saldırısına karşı topyekûn direnmeyi teklif etmişti. Ancak çoğunluğu esnaf ve çiftçi olan Tireliler bu isteği kabul etmemiş, elinde yeterli asker olmayan voyvoda da diğer idarecilerle birlikte şehirden ayrılarak İzmir'e kaçmak zorunda kalmıştı. Kendilerine karşı herhangi bir direncin olmaması ve zaten talep üzerine gelmeleri nedeniyle Çakmakolu Mehmed'in zeybek birliği hiç bir engelle karşılaşmadan 15 Ekim 1829 tarihinde Tire'ye büyük bir gösterişle girmişti.³⁴ Bir diğer bölükbaşı Yörük Ahmed'in emrindeki zeybekler de Tire'nin zaptı sonrası hiç durmadan bir başka davete icabet ederek Bayındır'a yönelmişlerdi. Gelen kuvvetleri haber alan Bayındır idarecilerinin çok önceden kaçması nedeniyle bu yerleşime de rahatlıkla zeybek sancağı dikilmişti.³⁵

Esasında sancağın topoğrafik ve demografik şartları göz önünde bulundurulduğunda saldırıların yapılacağı belirli başlı noktalar tahmin edilebilirdi. Nitekim aynı günlerde İzmir İhtisap Nazırı Ömer Lütfi Efendi'nin kaleme aldığı raporundaki tespitleri, aslında zeybeklerin saldırı planlarıyla birebir uyuşuyordu.³⁶ Rapordaki "hafaza'llâhu te'âlâ haşerât-ı mezkûrenin zikrolunan Tire Kazâsı'na dahi duhulleri vâki' olmak lazım gelir ise civarında olan Bayındır ve Ödemiş ve Birgi kazâlarına sirâyeti melhuz ve Magnisa ve Turgutlu kasabaları ahalilerinin dahi etvâr ve istidâdlarına nazaran ve avene-i mürtekeb olmaları me'mûl..."³⁷ cümlesi, oldukça isabetli ve makul

34 HAT, 467-22831-1-1

35 HAT, 467-22831-1-1

36 "İzmir İhtisâb Nâzırın Ömer Lütfü Efendi kullarının bu defa bir kıta kâimesi vürûd edip fezleke-i meâlinde zeybek haşerâtın Aydın Güzelhisarını istilâdan sonra Tire ve Bayındır kazâlarına duhul etmiş ve Turgutlu Kasabası'na dahi gelecekleri şü'yû' bulmuş" HAT, 1053-43378-1

37 HAT, 727-34637-1

bir öngörüydü. Tire ve Bayındır'ın düşmesinden sonra, merkezden çok uzaklaşmayan Atçalı'nın başında olduğu birlikler Atça ve Arpaz'ı alırken, Çakmakoglu Mehmed de sancağın uzak kazalarını tek tek ele geçiriyordu. Kardeşi ise, Tire'nin alınmasından birkaç gün sonra, yüzlerce zeybeğiyle birlikte Saruhan sancağına yönelmişti. Çakmakoglu Şecereli komutasındaki zeybek kuvvetleri önce Turgutlu'yu, sonrasında da kısa aralıklarla Alaşehir, Buldan, Balyanbolu, Karapınar, Birgi, Bozdoğan, Koçak, Köşkderesi ve Sultanhisar'ı zapt etmişlerdi.³⁸ Diğer zeybek komutanları ise aynı tarihlerde Ödemiş, Sart, Bozdoğan, Yenipazar, Yenişehir ile Kütahya'nın Eşme ve Kula kazalarının yanı sıra Denizli ve Muğla'daki bazı yerleşimlere hâkim olmuşlardı.³⁹ Böylelikle küçük bir kasabada başlayan isyan, önce Aydın sancağının tamamını yayılmış, ardından da Saruhan ve Menteşe sancakları gibi oldukça geniş bir alana sirayet etmişti. Küçük çeteler halinde senelerdir dağlarda dolaşan zeybekler, kendilerinin bile hayal edemeyeceği bir hızla çok kısa zamanda Batı Anadolu'yu istila etmişler, üstelik birkaç ay dahi olsa, daha önceden tedirgin olmadan dağlarında dahi gezemedikleri sancaklarda artık tek söz sahibi olmuşlardı. Böylelikle Atçalı Kel Mehmed liderliğinde ve sınırları üç sancağa yayılmış bir alanda, 1829 yılının Ekim başından Aralık ortasına dek sürecek olan bir zeybek idaresi başlamıştı.

ZEBEK USULÜ SANCAK YÖNETİMİ

Atçalı Kel Mehmed'in sancaklara bu denli hızlı yayılmasında konjektürel pek çok faktör etkili olsa da, ahaliden aldığı desteği yabana atmak gerekir. İlginçtir, Atçalı isyanındaki ilk hedef noktaları hep, halkın kendilerini davet ettikleri yerleşimler olmuştur. İstisnai durumlar dışında zeybekler, kaza ve kasabalarda halktan hiç bir tepki görmemişler, aksine memnuniyetle karşılanmışlardı. Bu duruma Atçalı Kel Mehmed'in, yoksul kitleler için bir kurtarıcı olarak lanse edilmesi etkili olmuştu. Halkın ellerinden kurtulmak istediği kişiler ise keyfi davranan, söz dinlemez voyvodalar.

İsyanın ilk günlerinden itibaren saraya ulaştırılan pek çok raporda, halkın voyvodalara karşı duyduğu nefret yüzünden kapılarını zeybeklere açtıkları belirtilmişti. Durumun vahametinin tüm ayrıntılarıyla kaleme alın-

³⁸ HAT, 467-22831-I-1

³⁹ Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 71.

dığı bu raporlarda yer alan “Nazilli ahalisi dahi rağbet edip voyvodalarını ihraç Sultanhisarı ve sair kazâlar dahi teba’iyet edip mültezimler müdafaasına kudret-yâb olamadıklarından”⁴⁰ cümlesinden anlaşılacağı üzere, Nazilli, Sultanhisar ve çevresindeki kazalar; voyvodalarına ve mültezimlerine karşı zeybekleri desteklemişlerdi. Aynı günlerde İzmir İhtisâb Nâzırı Ömer Lütfi Efendi’in raporundaki “...Aydın Sancağı’nda vâki’ Nazilli ve Kuyucak kazâları ahalisi, voyvodaları olan devletlü muhâfız paşa hazretlerinin vekil-harcıyla geçinemeyerek zeybek haşerâtını celb ile voyvoda-i merkûmu kazâeyn-i mez-bûreynden Güzelhisar’a kaçırıp...”⁴¹ ifadesi de bizi benzer bir sonuca çıkar-maktadır. Aynı metnin devamındaki cümleler ise çok daha ilginçtir. İddiaya göre Güzelhisar’ın zapt edilmesinden önce halk her ne kadar mütesellimin destekçisi görünse de esasında zeybeklere gönülden yakınlık duymakta ve onların idaresini istemekteydiler.⁴² Nitekim Güzelhisar’ın zeybekler tarafın-dan kuşatılması sırasında ahalinin şehri savunmak bir yana, çarpışma sıra-sında isyancılara destek olmak için mütesellim askerlerine kurşun attıklarına değinmiştik. Şüphesiz bu tavırlarının nedeni bahsi geçen bakış açılarındandı. Ömer Lütfi, raporun sonlarına doğru böyle giderse voyvodalarından yaklaşık bir seneden beri şikâyetçi olan Tire ahalisinin de zeybekleri davet etmesinden endişelendiğini belirtmiş ve bu kaygılarını; “Tire Kazâsi ahalisi bir seneden beri voyvodalarıyla keşmekeş ve muârazadan hâli olmamalarıyla akl-ı kasırımce onların dahi bu misillü fesâda meyl ve istidâdları olmak gerekdir”⁴³ cümleleriyle dile getirmişti. Bu satırların yazılmasından çok kısa bir süre sonra Tire, gelen davet sonrası zeybek hâkimiyetine girmişti. İhtisap nazırının bu birkaç tespiti yer verdiğimiz raporu esasında bilinen pek çok meselenin ifşası, malumun ilamı anlamına geliyordu. Zira bölgedeki voyvo-daların eziyetleri sultanın da kulağına gitmiş, sorunun düzeltilmesi adına defalarca tehdit dolu emirnameler gönderilmişti. Atçalı isyanının çıkış nede-ni hakkında yapılan incelemeler sonrasında önüne konulan detaylı bilgilere, II. Mahmud’un verdiği tepki oldukça çarpıcıdır:

40 HAT, 467-22833-F-1

41 HAT, 727-34637-1

42 “Nefs-i Aydın ahalisi sûretâ mütesellim-i mûmâ-ileyhile müttefik ve manen haşerât-ı mezkûre ile yek-dil olarak derûn-ı şehre gelmelerini hafice davet eylemiş olduklarından...” HAT, 727-34637-1

43 HAT, 727-34637-1

...Vâkı'a memalik-i mahrûsemizin bu misillü ihtilâline bir müsebbib de voyvoda ve mütesellimler olduğı zâhirdir kendi kâr ve temet- tu'ları için fukaranın ciğerini sökerek iler tutar yer bırakmayarak tahrib-i memâlike bâ'is oluyorlar Allah belâlarını versin işte zarar ve sıkındısı Devlet-i Aliyyemize râcî oluyor mûmâ-ileyhin iş'âr eylediğı voyvodalar maddesi sürhde beyan olunduğı üzere mukâta'ât nâzırıyla bi'l-müzâkere ba'dehû taraf-ı hümayûmuna arz olunsun ancak bu voyvoda olacak adamlar mücerret olmasına dikkat olunsun sonra yine bir gûne uygunsuzluklarını işidirsem ben de iktizâsını icrâ ederim mütesellim-i mûmâ-ileyhe tahsini mutazammın cevâb tahrîr ve irsâl olunsun.⁴⁴

Görüldüğü üzere bizzat sultan, voyvodaların yolsuzluklarından dert yanmakta, usulsüzlük yapan mütesellimler ve voyvodalar için "Allah belâlarını versin işte zarar ve sıkındısı Devlet-i Aliyyemize râcî oluyor" diyerek isyanın dayandığı temel sorunu ortaya koymaktadır. Tam bu noktada ahalinin söz konusu haletiruhiyesini iyi tahlil eden Atçalı Kel Mehmed'in eylemlerini ve söylemlerini irdelemek faydalı olacaktır.

Atçalı Kel Mehmed'in sancak idaresi, "zengin düşmanlığı" ilkesi üzerine kurulmuştu. Keppel'in; "Zeybeklerin tahribatının zenginler üzerinde olduğunu İzmir'de duyduğum gibi buradaki adamlar da tasdik ettiler"⁴⁵ cümlesi bu tespiti doğrular niteliktedir. Nitekim Atçalı, zapt ettiğı her yerleşimde, önce voyvodalara ait ambarları yağmalatıp zahirelere el koydurmuş, ardından bakliyatın ve kuru gıdanın bir kısmını ihtiyacı olan yoksullara dağıtmıştı.⁴⁶ Neredeyse isyanın alametifarikası olan bu eylem, sözü edilen voyvoda nefretini körüklemek ve bir intikam algısı yaratarak kitlesel tatmini sağlama amacı taşıyordu. Bununla da yetinmeyen Atçalı, isyan bölgelerine çıkarılan tellallar aracılığıyla, toplanılan vergilerin tamamen kaldırıldığını

44 HAT, 709-33967-1-1. Tire ve civarındaki yerleşimlerde görev yapan voyvodalar hakkında II. Mahmud'un değerlendirmesi "Tire ve emsâli misillü voyvodalarının uygunsuzlukları derkâr olmağla bu hususlar Aydın ve Saruhan mütesellimleriyle bi'l-mükâtebe taht-ı nizâmına idhâl olunmak icab-ı maslahatdan görünmekle ihtisâb nâzırıyla bi'l-müzâkere ona göre tanzim ve icrâlarına ibtidar olunsun." HAT, 466-22827-1 Fi 7 B. sene [1]245.

45 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 57.

46 HAT, 467-22831-1-1

beyan etmiş, böylelikle kendisine katılımı ve desteği had safhaya çıkarmıştı. Tire voyvodasının adamlarından Hacı Ali Ağa'nın sunduğu bir rapora göre de zeybekler girdikleri yerlerde “sizden bundan sonra vergi alınmayacaktır” diyerek kazaları kendilerine tabi kılmışlar ve halkı yanlarına çekmişlerdi.⁴⁷ Esasında uygulanan bu iktisadi cömertlik, ardı ardına gelen davetleri ve pek kan dökülmeden kolaylıkla düşen kazaları açıklamak için yeterli bir veridir. Keppel, Kuyucak baskını sonrasında kendisinden “Şef” sıfatıyla bahsettiği Atçalı'nın uyguladığı vergi politikasından şu cümlelerle bahsetmektedir:

Bir kâfirle savaşıldığı zaman, padişahın Müslümanlardan ve reayadan özel bir yardım olarak Salariéh (Salâriye) adlı özel bir savaş vergisini almak, hakkı idi. Barış yapıldığı halde, padişah vergi almaya devam etti. Zeybekler bu vergiyi vermeyi reddettiler. Şefleri Kel Mehmed'in emriyle tamamiyle organize oldular. Sistematik fakat aynı zamanda düzgün bir şekilde ilerlediler. Vergi vermemekten şerefli bir hareket bulunmayacağına kanaat getirerek; Babîâlî'nin, memurları vasıtasıyla toplattığı vergileri vermeyi açıkça reddettiler.⁴⁸

Ancak çoğunluğu oluşturan yoksul kalabalıkların hoşuna gidecek bu tarz beyanlar, uzun ömürlü olmamıştı. Gerek bin beş yüz kişiden fazla zeybeğin iâşe ve mühimmat gibi temel ihtiyaçlarının giderilmesi, gerekse işkenceli ölümleri göze alarak isyana katılanların maddi anlamda tatmini için paraya ihtiyaç vardı. Üstelik kendi başlarına yağmaya ya da soyguna yönelmemeleri için de tek koşul buydu. Dolayısıyla “başka bir tekâlif maddesi yokdur” şiarı kısa zamanda “mültezimlere ve zabıtlere ayrılan vergiyi artık bize vereceksiniz ancak miktarı eskisi kadar fazla olmayacak. Padişaha olan borcunuzu ise eskisi gibi ödemeye devam edeceksiniz” söylemine dönüşmüştü. Yine Keppel, vergi toplamak konusundaki söz konusu değişimden şu cümlelerle bahsetmektedir:

47 “zümre-i merkûmeyi kurâ ahalisi beytütet etdirmediklerinden gün be-gün tekessür bulurak kazâlarda voyvodaların mevcut olan zahire anbarlarını müşârun [ileyh] ile telef ve nehb ü gâret etmekte olduklarından başka tekâlif maddesi bu kadar diyerek kazâlar ahâlilerini kendüne tâbî etmekte olduklarından bahisle tez elden indifâ'î çaresine bakılmadığı sûrette fukaraya ve voyvodalara zulm ü te'addileri artmakda idüğünü ifade ve taktır eder.” Bkz: HAT, 467-22831-1-1

48 Uluçay, *Atçalı Kel*... s. 36.

İlk olarak savaş vergisini red ettiler. Daha sonra, doğrudan doğruya padişahın hazinesine gitmeyen vergileri ve yardımları azalttılar. Kel Mehmed'in ilk teşebbüsü, son zamanlarda kendi menfaati için çok keyfi ve haksız vergiler toplayan gaddar bir tiran olan bir köy voyvodasının üzerine saldırmak oldu. Şef, bu köyün halkına şöyle dedi. "Padişaha borçlu olduğunuz bir miktar vergi vardır. İyisi mi onu bana ödeyin ben de padişaha gönderirim." İstenen miktar, evvelce toplanan verginin onda biri kadar bile değildi.⁴⁹

Bu eylem ve söylem değişikliği doğrultusunda Atçalı'nın kurnazca bir siyaset izlemiş olduğunu görmekteyiz. Celali çağında sıklıkla görüldüğü üzere başarılı isyancıların kimi zaman paşalığa varan yüksek rütbelere tevcih edildiği bilinmektedir. Adaletli bir yönetim talebiyle ortaya çıkan Atçalı'nın da, başkaldırısının Osmanlı saltanatına değil, bölge idarecilerine karşı olduğunu göstermek istediği açıktır. Kendisi padişahın ve dahi devletin payını ayırıp gasp etmemeyi taahhüt etmiş, "bir akçesinin kesr ve tedenisine rızâ olunmayacağı"⁵⁰ cümlesiyle bunun teminatını vermişti. Hatta İzmir'e kaçan Aydın İhtisap Müdürünü vergileri teslim alması için Sancağa davet etmişti. Ayrıca İzmir İhtisap Nazırına "Atçalı Mehmed" imzası ve "Bende-i Huda Seyyid Mehmed" mührüyle 10 Ekim 1829 tarihinde yolladığı mektupta isyan nedenini şu cümlelerle ifade etmişti:

Bi -tevfikillahu Taala herhalde niyet-i acizanem ve harekât-ı abidanem olan ahali-yi sükkân ve fukara-yı zir - destanı birtakım bi-insaf ve gaddar ve cebbar mültezimin dest-i taaddilerinden halas ile telif-i kulub ve siyanet babından ibarettir. Yoğışa ne hal ki, Devlet-i Aliyye'ye ve rıza-yı Bari'ye mugayir harekette bulunam...⁵¹

Mektubundaki cümlelerinde mealen halka eziyet eden mültezimlerin zorbalıkları ve haksızlıkları nedeniyle bu başkaldırını gerçekleştirdiğini

49 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 72.; Keppel "Kel Mehmed'in ilk teşebbüsü, son zamanlarda kendi menfaati için çok keyfi ve haksız vergiler toplayan gaddar bir tiran olan bir köy voyvodasının üzerine saldırmak oldu" cümlelerinde Kuyucu baskınında bahsetmektedir.

50 HAT, 467-22831-G-2

51 HAT, 467-22831-G-2

ve amacının kesinlikle devletin şahsına isyan olmadığını ifade eden Atçalı, eylemlerinden de gördüğümüz üzere bu noktada ustalıklı bir siyaset gütmüştür.⁵²

Atçalı Kel Mehmed'in kısa yönetim sürecindeki idari geleneklerinden birisi de bir yerleşimi ele geçirdikten sonra, ivedilikle mahkemeler kurdurmasıydı. Bunun yanında hak söylenceleri ve rivayetler de etrafı doldurmaktaydı.

Atçalı Kel Mehmed hakkındaki en meşhur rivayetlerden birisi "Vali-i Vilayet, Hademe-i Devlet, Atçalı Kel Mehmed" cümlelerinden oluşan bir mühür yaptırmış ve kullanmış olduğudur. Bu konuda muhtelif görüşler bulunmaktadır. Ahmed Rasim, Atçalı hakkında; "Keleş oğlan namında biri Aydın'ın kasabalar tarafından türeyerek 'Keleş Mehmed elmemuru minin-dillâh' diye bir mühür kazdırmış" diyerek mühür meselesine farklı bir yorum getirmektedir. Buna karşılık, aynı konuda Uluçay'ın şu tespiti ilginçtir:

Ahmed Lütfi Efendi; mührünün: "Keleş Mehmed el- me'muru indAllah;" romanına adını veren Murat Sertoğlu ise "Vali-i Vilayet, Hademe-i Devlet, Atçalı Kel Mehmed" şeklinde olduğunu yazıyorlar. Biz vesikaların hiçbirisinde bu şekilde bir mühür görmedik. Üstelik bir adamın kör, topal, şaşı, kel gibi kötü sıfatlarını, mühürlerine kazdırdıkları ender görülmüş olaylardandır.⁵³

Mühür dışında bir başka meşhur söylence de "çeşme" meselesidir. Gökbel'in anlatımıyla; "Mehmed dağda gezerken yalaksız bir çeşme görmüş, çam ağacından bir tekne yaptırmış, yanında gezdirdiği Atça naibine, buna bir tarih düşürmesini emretmiş, o da "Başını kaşımağa eli değmezdi kelin / Su elin, çeşme elin, tekne kelin" demiştir.

Bu söylenceyi Atasoy şöyle anlatmaktadır.

(Kendilerine) katılımların bir intizam altına alınması... Önüne gelenin öyle destursuz bir vaziyette aramıza girmesini engellemeli... O gün Suludere Çeşmesi'nin başında alınan bu karar, bir efenin yanına

52 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 58

53 Gökbel-Şölen, *Aydın İli...*, s. 107

kızan olarak girmek isteyen gençlerin kabul merasimi olarak benim-
senmiş... Kel Mehmed, Çopur ve Çakmakçoğlu Ahmed Efe... uzun
müddet Suludere Çeşmesi'nin başında bu konuyu konuştular... Meh-
med Efe çeşmenin altındaki karaçılık ağacından oyulmuş ve zaman
içinde yarılmış yalağa baktı. Sonra da Çakmakçoğlu Ahmed'e... Ne yap,
ne et bu çeşmeye bir güzle yalak yaptır... Hani şöyle mermerden...
Çakmakçoğlu gülerken... yalağın üstüne "Su elin, çeşme elin, yalak At-
çalı kelin" diye yazdırayım mı? ... Atçalı da şöyle yazdır (der): "Başını
kaşımağa eli değmezdi kelin / Su elin, çeşme elin, yalak Atçalı Kelin"⁵⁴

Elbette bunlar halk söylencesi olmaktan öteye gidememiş ve iddia
edilen çeşmeyle ilgili herhangi bir delil günümüze kalamamıştır. Ancak
kesin olan şudur ki; Atçalı Kel Mehmed'in kısa yönetim sürecindeki idari
gelenekleri arasında, en önemlilerinden birisi bir yerleşimi ele geçirdikten
sonra, ivedilikle mahkemeler kurdurmuş olmasıydı.

Kendisine gönderilen davet mektuplarında şikâyet edilen şahısların
yanı sıra ahalinin maruzatlarını kulak ardı etmeyen Atçalı, ele geçirebil-
diği pek çok voyvodayı, mültezimi, müftüyü ve naibi bu mahkemelerde
yargılamaya tabi tutmuştu. İdarecilerin yargılanması mühim bir konuydu.
Zira adalet ve değişim vaat eden Atçalı'nın öncelikle eski çürümüşlükleri
yok etmesi ve suçlu görülenleri toplum vicdanını rahatlatacak şekilde ceza-
landırması gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda Kuyucak baskınından
itibaren ele geçirdiği tüm yerleşimlerde, kaçan voyvodaların yerine en üst
amir olarak kurmaylarını görevlendirmiş, böylelikle kendi ilkelerine göre
hüküm verebilecek bir zeybek idaresi oluşturmuştu. Haklarında şikâyet
olmayan köy kethüdaları ve mültezimleri ise yerinde bırakarak bir ödül /
ceza algısı yaratmıştı. Ancak söz konusu alginın ceza kısmı çok daha sık
rastlanılan bir durumdu. Atçalı halkın şikâyetçi olduğu kişilere genellikle
pek acımamış, uyguladığı adalet politikasıyla da halkın teveccühünü kazan-
mıştı. Yine isyan günlerinde bölgeyi gezen Keppel'in vergi konusundaki
cümlelerinin arkasından gelen şu ifadeler, zeybek usulü sancak yönetimi-
nin ahali nezdindeki yansımasını ortaya koymaktadır:

54 Atasoy, *Atçalı Kel Mehmed*..., s. 250.

Voyvoda kaçtı, Kel Mehmed onun yerine adamlarından birisini tayin etti. Neticede köy kalkındı, komşu köylüler, şefin adil bir adam olduğunu anladılar ve ondan kendilerini korumasını istediler. Böylece o, geniş bir ülkenin idaresini ele aldı. Bir köye girdiği zaman oradaki memurların vazifeleri hakkında şikâyet duymazsa, hepsini yerlerinde bırakırdı. Fakat memurların vazifelerinin sınırlarını aşmamasına son derece dikkat ederdi.⁵⁵

İsyandan yaklaşık üç sene sonra Anadolu'yu dolaşan seyyah Arundell de, tıpkı Keppel gibi, isyan hakkında oldukça olumlu cümleler kurmuş, eserinde Atçalı'nın büyük bir ıslahatçı olduğunu, suiistimalleri kaldırdığını, birtakım reformlar yaptığını ve eski köy ağalarını attığını, yerine kendi adamlarını koyduğunu uzun uzun anlatmıştı.⁵⁶ Kaldı ki Atçalı'nın bu mikro idari başarısı sadece seyyahların değil, kendisini yok etmekle görevlendirilen idarecilerin dahi raporlarına yansımıştı. Muğla Mütesellimi İlyaszade İlyas Ağa, zeybek hâkimiyeti sırasında Aydın'a adamlarını göndererek Atçalı isyanı hakkında bilgi toplatmıştı. Başta Güzelhisar olmak üzere pek çok yerleşime dağılan casuslar, zeybek yönetimindeki ahaliden isyan konusundaki düşünceleri ve varsa mağduriyetleri hakkında istihbarat toplamakla görevlendirilmişlerdi. Toplanan bilgiler bir rapor halinde İlyas Ağa'ya sunulmuş, O da, elindeki verileri 14 Ekim 1829 tarihinde İzmir Muhafızı Kaymakam Ağa'ya iletmışti. İlyas Ağa, gönderdiği metinde zeybek isyanını "Aydın Sancağı'nda tahaddüs eden ihtilâl"⁵⁷ cümlesiyle tanıtmış ve çıkış sebebi olarak da idarecilerin yolsuzluklarıyla zulümlerine dem vurmuştu. Ahaliden edinilen bilgilere göre zeybekler başkaldırmadan önceki uygulamalar fecaat durumdaydı. Padişahın; fakir-fukaranın korunmasına, reaya zulmedilmemesine ve adil olunmasına yönelik emirleri mütesellim ve voyvodalar tarafından dinlenmemişti. Üstelik tüm uyarılara rağmen "mühimmat-ı seferiye" adıyla alınan savaş vergisi için yüklü paralar toplamışlar ve buna da sık sık zam yapmışlardı. Ayrıca belirlenen akçenin çok daha üstünde bir miktar belirleyip artanı kendilerine almışlar ve bunu ganimet bilip kişisel hazinelerine aktarmışlar-

55 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 72.

56 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 76.

57 HAT, 467-22833-F-1

dı. Öşür adıyla köylünün mahsulüne el koyup, gasp eden mültezimler; vergi dışında asker alımlarında da haksızlık ve usulsüzlük yapmışlardı. Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu için asker alınacağı zaman misalen iki asker istendiğinde yedi asker toplayıp, askerlik yapmaya elverişli olmayanlardan bedel olarak para, paraları yoksa da ailelerinden tarlalarını ve evlerini satarak ödeme yapmalarını talep etmişlerdi. Bu nedenle rüşvet ve irtikâp had safhaya çıkmıştı. Satacak bir şeyi olmayanlar ise tefecilerin eline düşmüştü. Üstelik mültezimlerin bu zorba tutumlarından mağdur olan ve raporda “bî-çâreler” olarak nitelenen köylüler; şikâyetlerini ulemaya, kadıya ve voyvoda ya da naip gibi üst düzey idarecilere ilettikleri zaman da ciddiye alınmamışlar, dertlerini anlatacak mecra bulamamışlar, üstüne üstlük azarlanıp, dövülüp, sürülmüşlerdi. Raporun sonundaki “fukarâlarımız ayaklar altında kalıp bu vechile mazlum ve sergerdân mâl ve ırz ve canlarımızdan geçip dururken zeybek taifesinden Atça karyesinden pespayeden Zeybek Mehmed zuhura gelip isyan etmiş ve bu vechile fukaraya emn ü râhat gelip” cümlesinde belirttiği üzere köylüler isyana katılmaktan başka yol bulamamıştı. Arka arkaya sıralanan maddelerden anlaşılacağı üzere taşradaki idari yozlaşmanın bir nevi panoramasının çıkarıldığı bu ilginç metnin devamında ise köylülerin Atçalı'ya olan desteklerini şu cümlelerle ifade edilmişti:

...ahali-i vücûhun hulâsaten cevapları merkûm zeybek Atçalı Mehmed'in bu vechile mal ve cânımıza ve ırzımıza tasallutu olmayıp bu vechile rızâ-cûyâne hareketinden cümlemiz hoşnud ve râzıyız kazâlarımız matlub buyrulan emvâl-i mîriye ve matlûbât-ı Devlet-i Aliyye'nin tahsil ve te'diyesinde zerrece kusûr ve füturumuz olmayıp ancak vedî'a-i cenâb-ı kibriyâ olan ibâdullahı bu makule mültezimler ve zâbitler zulm ü te'addi eylediklerini tâb ve tâkatimiz kalmayıp ve sabır ve tahammül dahi edemeyiz deyu cevap vermişler işte ahalinin keyfiyeti ve Zeybek Mehmed'in tavr-ı etvârı böyle efendim.⁵⁸

Raporda, zeybekler hakkındaki “mal ve cânımıza ve ırzımıza tasallutu olmayıp” cümlesi, bu kadim isyan coğrafyasında özlenilen ve üzeri-

58 HAT, 467-22833-F-1 Fi 15 R. sene [1]245.

ne büyük hassasiyetle yaklaşılan kavramlardandı. Zira yüzyıllarca siyasi, askeri, dini, iktisadi veya yağmacı karakterli pek çok eşkıyalık hareketine tanık olan Aydın sancağı, genellikle adları minnetle anılan isyancı liderlerinden ziyade acımasız ve aç gözlü çapulcularla karşılaşmıştı. Dolayısıyla böylesi bir teminat, isyanı toplum nezdinde daha karakteristik bir kisveye bürümüştü. Atçalı Kel Mehmed idaresinde -istisnai durumlarla karşılaşıl-sa dahi- kasıtlı suçlar cezasız bırakılmamış, zapt edilen kazalar vahşiyane surette yağmalanmamış, oğlan ve kız kaldırma faaliyetleri görülmemiştir. Bu süreçte sert bir asayiş politikası izlenmiş, zapt edilmiş sancaktaki pek çok tecavüzcü, tefeci, hırsız, yağmacı ve katil ya asılmış ya da işkenceyle öldürülmüştü. Elbette hakkındaki bilgilerimizin sınırlı olduğu bir dönem için körü körüne genelleme yapmamız doğru olmaz. Bu bağlamda cina-yet, hırsızlık, gasp, asker kaçaklığı, hapishane firarılığı gibi suçlar nede-niyle ya da servet veya şöhrat kazanmak amacıyla dağa çıkmış binlerce eşkıyanın, bir lider önderliğinde isyana kalkışıp şehirleri zapt etmesi son-rası şüphesiz ki gayriahlaki ve gayri vicdani olaylar da yaşanmıştır. Zira küçük zeybek çetelerinin kolektif bir hareketi olan Atçalı Kel Mehmed Efe İsyanı'na katılan kitlenin tamamının "haksızlığa başkaldırmak" ilkel-tek bir ideal uğruna hareket etmedikleri malumdur. O günlerde zeybek idaresinde olan Aydın, Manisa ve Kütahya'da seyahat ederken "Genel olarak yolların tehlikeli olduğu sanılırsa da en korkunç yerlerde dahi, yolculuğum esnasında hiçbir şikâyet etmedim"⁵⁹ diyen Keppel'in ortaya koyduğu anlatımın ve bakış açısının yanı sıra Uluçay'ın şu tespiti de göz ardı edilmemelidir:

Kel Mehmed adamlarının -eldeki vesikalarda böyle şikâyetler yok-bazı haksızlıklar, soygunlar yapması mümkündür. Hatta Kel Meh-med, bazı kimseleri; haklı veya haksız yere de; öldürmüş olabilir, şimdilik bunlar hakkında bilgimiz yok. Yalnız gerçek bir şey varsa o da -ele geçirdiği kötü mültezim, voyvoda ve zabitleri, yakaladı ise- öldürmüş olabileceğidir. Bunlar kaçtığına göre, onlarla işbirliği yapan adamlarını, vücut-u ahaliden olup bu gibi kötü memurlara

59 Uluçay, *Atçalı Kel...* s. 76.

yardım edenleri, Kel Mehmed'in hapsettiğini ve türlü işkenceler yaptığını biliyoruz.⁶⁰

Neticede iyisiyle kötüsüyle yaklaşık üç ay boyunca zeybek usulü bir yönetim tarzı belirleyen Atçalı Kel Mehmed, bu süreçte uğruna dağa çıktığı Fatma'ya da kavuşmuştu. Şerif Hüseyin'in daha sonra verdiği ifadeden anladığımız üzere Güzelhisar henüz zeybekler tarafından zapt edilmeden önce Atçalı, sevdiği kızı tekrar istetmişti. Ancak bu defa yaşlı annesi yerine tam teçhizatlı on zeybeğini göndermiş ve Fatma'nın babasını da "kızını bana vermezse onu katledirim" diye tehdit etmişti. Şerif Hüseyin önce "bakalım" diyerek geçiştirmiş, sonra da zeybekler evinden gider gitmez ailesini alıp Atça'dan Güzelhisar'a kaçmıştı. Burada bir ev kiralayıp kendini güvene aldığını düşünmüş, ancak Sancak merkezinin düşmesinden sonra isteğinden ve inadından vazgeçmeyen Atçalı, kızını tekrar istetmişti. Bu defa da "bana yine kerimeni (kızını) vermeyecek misin" diyerek ikinci kez tehditkâr bir uyarıda bulunmuştu. Zor durumda kalan Şerif Hüseyin ise "rızam ile vermem kerhen ve cebren olur ise ne diyeyim" demiş, böylelikle kız isteme meselesi de çözülmüştü. Atçalı kendisine iletilen bu cevap üzerine hemen bir dizi boyun altını çıkarıp, "alın bunu bu herifin kızına götürün" diyerek zeybeklerini tekrar göndermiş, gelinin getirilmesinden sonra nikâh kıyılmıştı.⁶¹ Ünlü eşkiya, böylelikle seneler sonra muradına kavuşmuş ve sonunda Fatma'yla nikâhlanmayı başarmıştı.

Atçalı Kel Mehmed nihayetinde istediğini almıştı ancak aynı günlerde onun kellesini almak isteyenler vardı. Neticede imparatorluğun en gözde yerleşimleri aylardır zeybek işgali altındaydı. Ve isyancılarla mücadele konusunda kadim bir tecrübeye sahip olan Osmanlı, buna son vermek için hazırlıklarını tamamlamış, oluk oluk zeybek kanı akıtacak isimleri çoktan belirlemişti.

ZEBEK İSYANINA KARŞI ALINAN ÖNLEMLER

19. yüzyılın ilk yarısı gibi sonu çoğunlukla mağlubiyetle biten uzun savaşların, siyasi çalkantıların, milliyetçi isyanların ve iktisadi krizlerin imparatorluğu çok zor durumda bıraktığı bir dönemde, Türkmen toplu-

⁶⁰ Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 77.

⁶¹ HAT, 466/22823-D-1 Fİ 15 B. Sene [12]45

lukların başlattığı bir ayaklanmanın yerli halktan da destek görerek hızla yayılmış olması, taşranın diğer sancaklarına örnek teşkil etmesi açısından oldukça tehlikeli bir durumdu. Kaldı ki yabancı tüccarların ve devlet adam-
larının yıldızını parlattığı İzmir şehri ve limanı isyan bölgesine oldukça yakındı. Şehrin askeri kuvveti hâlâ Balkan topraklarındaydı. Bölgede büyük bir nüfuzu olan İzmir Muhafızı Hasan Paşa, savaş sırasında basur hastalığı-
na yakalandığı için Bolayır'dan dönememişti. Yerine vekâleten bakan İzmir İhtisap Nazırı Ömer Lütfi ise, az sayıda adamıyla krizi iyi idare edememişti ve zeybek yayılışını önleyememişti. Zapt edilen kazalardaki voyvodaların can havliyle İzmir'e kaçmaları şehirde tedirginlik yaratmış, dedikoduları arttırmıştı. Herkes şehre, olası bir zeybek saldırısı beklemeye başlamıştı. Ayrıca o günlerde İzmir ahalisinin isyancılar hakkında ne düşündüğü bilin-
mez ancak, diğer yerleşimler gibi şehrin içinden zeybeklere destek olacak grupların çıkma ihtimali yerel idarecileri oldukça rahatsız etmekteydi.⁶²

İzmir'e yapılacak bir zeybek saldırısı için önlem alma ihtiyacı hisse-
den Ömer Lütfi, şehir içinde kontrolü sağlamak ve savaşa hazırlıklı olmak amacıyla, İzmir kaymakamının elinde bulunan üç yüz askeri, şehir kapılarına göndererek bir savunma hattı oluşturmuştu. Kadı, müftü ve şehrin önde gelenleri gerektiği takdirde halktan ellışer yüzer asker toplayıp Kaymakam Ağa'nın emrine verme ve eşkıyaya karşı savaşma konusunda taahhüt vermişlerdi.⁶³ Ancak verilen taahhütler yeterli değildi. Neticede pek çok yerleşim aniden zeybek saldırısıyla karşılaşmış ve daha ne olduğu anlaşılmadan, kendilerine yardım ulaşmadan yenilgiye uğramışlardı. Gerçi şehirde bulunan İngiliz, Fransız ve Rus konsoloslarının, İzmir ile Urla limanlarında kıyıyı koruyabilecek gemileri bulunmaktaydı. Ancak İngiltere, Fransa ve Rusya'nın henüz iki sene önce Navarin'de, onlarca Osmanlı gemisini yakıp, binlerce askeri öldürdükleri düşünüldüğünde bu devletlerin temsilcilerine karşı oldukça temkinli yaklaşılıyordu. Dolayısıyla "dimağları fesâda"⁶⁴ ifadesiyle nitelenen söz konusu devlet amirallerinin, bir saldırı durumunda şehrin

62 "İzmir'de bir takım hammâl ve manav misillü ecnâs-ı muhtelife yağma ve gârâta müterassıd-ı fırsat olduklarından ma'âzallahu te'âlâ haşerât-ı merkûme ol tarafâ tasallut etmeleri lazım gelse vukû'a gelecek fenalıklardan" HAT, 1053-43378-1

63 HAT, 1053-43378-1

64 HAT, 727-34637-1

savunmasına yardım edip etmeyecekleri pek kestirilemiyordu. Bu nedenle aldığı askeri önlemlerin yetersizliğinin farkında olan Ömer Lütfi, şehrin ahvalinin uzun uzun açıklandığı bir mektupla saraydan yardım istemişti. Kendisi öncelikle isyanı bastıracak muktedir bir paşanın görevlendirilmesini, sonra da Çeşme Muhafızı Tavash Osman Ağa ile Menteşe ve Karesi sancağı mütesellimlerinin ivedilikle yardıma gelmesini talep etmişti.⁶⁵

İzmir'den gelen yardım isteği saray tarafından makul bulunmuş ve ivedilikle bir dizi görevlendirme yapılmıştı. 1829 yılının Ekim ayının sonlarında, yani isyanın neredeyse tüm sancağa yayıldığı günlerde serasker paşa, isyanı bastırması için sultana iki isim önermişti. Bunlardan ilki Bolayır'da tedavisi devam eden İzmir Muhafızı Hacı Hasan Paşa, diğeri Karadeniz Boğazı Muhafızı Hacı Ali Paşa'ydı.⁶⁶ Serasker; Hacı Hasan Paşa'nın emrindeki askerlerin Aydın sancağından toplanmış olması nedeniyle bu birliklere güvenilemeyeceğini, bu yüzden yöreyi iyi tanıyan Hacı Ali Paşa'nın bu işe daha uygun olacağını öneri mektubunun sonuna eklemişti. Ancak her iki isim de sultan tarafından ret edilmişti. Zira yazışmaların sürdüğü günlerde Hacı Hasan Paşa şiddetli sancılarla hasta olarak yatmaktaydı. Nitekim 20 günlük hastalığın sonrasında yakalandığı ishal sonucu ölmüştü.⁶⁷ Bir diğer önerilen isim Hacı Ali Paşa ise böylesi bir kumandanlık vazifesi için yeterli görülmemişti. Meseleyi bölgeye hâkim isimlerle çözmeyi planlayan sultan, 7 Kasım 1829 tarihinde Muğla mütesellimi İlyaszade İlyas Ağa'yı, Aydın mütesellimliğine tayin etmişti.⁶⁸ Saruhan sancağına da mütesellim olarak Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa getirilmişti.⁶⁹ Bu atama oldukça önemliydi. Zira sultan, Saruhan mütesellimi Karaosmanoğlu Hacı Hüseyin Ağa 1815 yılında

65 HAT, 1053-43378-1

66 HAT, 1053-43378-1. Serasker Paşa'nın, isyanı bastırmak için Hacı Ali Ağa'yı önerdiği cümleleri: "ser'ân icrâ buyrulması ve müşârun-ileyhin iâdesi muvafık-ı irâde-i seniyyeleri olmadığı takdirci Bahri Sefid Boğazı muhâfızı hazretleri hem civarda olup vaktiyle yetişebileceğinden ve hem de İstanköy muhâfazasında tûl müddet bulunarak ol havalinin ahvâline vâkuf olduğundan münâsib gibi görüldüğü beyanı vesile-i arz-ı ubûdiyyetim olmuştur. Ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. [mühür] Mustafa" HAT, 727-34637-1

67 HAT, 1053-43378-1

68 HAT, 467-22833-K-1

69 "Aydın ve Saruhan sancakları ve medine-i İzmir Muhâfızı Hasan Paşa hazretleri bu def'a hulûl-i eceli mev'ûdlarıyla irtihâl-i dâr-ı bekâ edip Saruhan Sancağı mukâtâ'ât hazinesine rabt ile bir mütesellim nasbı lazım gelerek dergâh-ı mu'allâ kapıcıbaşlarından Kara Osmanzâde atûfetlî el-Hac Mehmed Ağa kullanı livâ-i mezkûra mütesellim nasb olunarak" HAT, 714-34076-1.

ölünce, yeni mütesellimlik görevini beklenildiği gibi bu aileden birine verme-
mişti. Üstelik gönderdiği bir fermanda Karaosmanoğulları'nı, asli görevlerini
yapmamakla ve ahaliye sahip çıkmamakla itham etmişti.⁷⁰ Hemen akabinde
Saruhan sancağı, muhassıllığa çevrilmiş ve başına da İzmit Kereste Nazırı
Osman Efendi tayin edilmişti. Sultan sonraki süreçte de farklı zamanlarındaki
fermanlarında "...Bu Karaosmanzadeler, bu ana gelince, Devlet-i Aliyye'nin
hiçbir işine yaramadıklarından maada...", ya da "...bu vakte kadar Devlet-i
Aliyye'mize bir hizmetleri sebkat etmemiştir..."⁷¹ gibi cümlelerle, ayan aile-
sine karşı olumsuz hissiyatını ortaya koymuştu. Dolayısıyla bu eylem ve söy-
lemler dikkate alındığında yapılan atama bir nevi iade-i itibar olmuştu. Aynı
tarihlerde Karaosmanoğulları ile ilgili bir diğer önemli gelişme daha yaşanmış
ve Atçalı Kel Mehmed'in Bayındır, Tire, Ödemiş, Birgi ve Sart kazalarındaki
zeybekleriyle mücadele için Hacı Mehmed Ağa'nın yeğeni ve vekili Yetim
Ahmed Ağa görevlendirilmişti.⁷² Ayrıca Tavaslı Osman Ağa'nın Menteşe san-
cağından, Karesi müteselliminin de kendi bölgesinden toplayacağı askerlerle⁷³
zeybeklere karşı düzenlenecek harekâta katılmaları ve destek birlikleriyle İlyas
Ağa'ya yardım etmeleri emredilmişti.⁷⁴ İlyas Ağa birliklerini Tire'ye göndere-
cek, sonrasında diğer kuvvetlerle birleşip, beraber merkeze yürüyeceklerdi.

Ardı ardına yapılan atamalar ve yer değiştirmeler isyanın ne denli
ciddiye alındığını göstermekteydi. Dikkat çekici kısım ise kilit isimlerin böl-
genin seçkin ayan ailelerinden seçilmiş olmasıydı. Bu seçimin nedeni olarak
mücadele edilecek bölgeyi ve insanlarını yakından tanımaları gibi yorumlar
yapılabilir. Ancak bu konuda Uluçay'ın ilginç bir bakış açısı vardır:

Kel Mehmed, mütesellimden, zabitten, voyvodadan şikâyet ediyor.
Halkı ezdiklerini ileri sürüyor. O zaman II. Mahmud, halkın bu
şikâyetine karşılaştırmacı kuvvet olarak âyanları ve mütegalibeleri

70 "Saruhan Sancağı Mütesellimliği bir müddetten beri Karaosmanzade müteveffa Hüseyin'in uhde-i iltizamında olub sancağı mezkur dahilinde olan cemi'mukataat ve zaamet ve tımarlar kezalik uhde-i iltizamında olduğundan gerek mütesellim-i mezkur, gerek o makule iltizamın eshab-ı mazhar-ı cevri eza olmakta oldukları ve fukara ve zuafa dahi himayet ve siyanet olunmıyarak kesret-i taddiyatta aciz kalmış idükleri zaahir olduğu.." Uluçay, *Atçalı Kel*..., s. 116.

71 Uluçay, *Atçalı Kel*..., s. 117.

72 HAT, 466-22825-A-1

73 HAT, 1053-43378-1

74 HAT, 467-22833-K-1; HAT, 1053-43378-1

çıkartıyor. Batı Anadolu'nun en kudretli üç ailesini; Karaosmanoğulları, İlyaszadeler ve Tavaslı Osman Ağa'yı Aydınlıların üzerine musallat ediyor. Halkın bu yaka silkişine karşılık bu azılı âyanlara: "Bu yolsuzlukları sizler yaptınız, haydi bakalım, şimdi de yine sizler temizleyin" diye Aydınlıların üzerine âdeta saldırtıyor.⁷⁵

Yukarıdaki satırlarda haklılık payı taşıyan cümleler olsa da, görevlendirmenin tamamen bu düşünceyle yapıldığını iddia edemeyiz elbette. Bahsi geçtiği üzere her ne kadar zaman zaman Osmanlı padişahlarının hiddetini üzerlerine çekseler de, Batı Anadolu özelinde bilhassa Karaosmanoğulları'nın, öncesi ve sonrası pek çok askeri harekâta aktif rol oynadıkları bilinmektedir. Nitekim bu isyanda da ön plana çıkan isimler yine bu ailedendir. Kaldı ki II. Mahmud'un, Saruhan mütesellimliği gibi önemli bir görev için kendisini seçmesinin özel bir nedeni vardı. Ölümünden sonra yapılan devir işlemleri sırasında İzmir Muhafızı Hasan Paşa'nın, sancağı yüklü miktarda borçlandığı ortaya çıkmıştı.⁷⁶ Bu durumdan müthiş bir rahatsızlık duyan sultan sorgu için derhal Hasan Paşa'nın o sırada Bolayır'da olan kethüdası Hafız Ağa'yı, müdür-i umur'u Kayserili Hacı Bey'i ve İzmir'de bulunan gayrimüslim sarrafı Keşişoğlu'nu İstanbul'a çağtırmıştı. Borca neden olanlar hakkında gerekli cezalar tatbik edildikten sonra sancağın iktisadi denetimi; bölgeyi, insanlarını ve geçim kaynaklarını yakından tanıyan Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa'ya mukataa olarak tahsis edilmişti.⁷⁷ Ancak her ne kadar kendisine böyle önemli bir vazife verilmişse ve Karaosmanoğulları işlerinin ehli kabul edilse de, isyanı bastırmak için başlayacak mücadelenin liderliğine uygun görülmemişti. Neticede bölgedeki ayan aileleri arasında yüzyıldan fazla süredir bir çekişme ve rekabet vardı. Dolayısıyla bu kudretli ağaların üzerinde, koordineyi sağlayabilecek, geniş

75 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 116.

76 Hasan Paşa'nın borçlarından şu cümlelerle bahsedilmişti: "Müteveffâ Hasan Paşa şimdiye kadar İzmir muhafızlığından bulunmuş ve bu sancaklar dahi ilhâkan beher sene kendisine ibkâ olunmuşken bu def'aki me'mûriyetinde ne vechile davranmış olduğu cümlelînin malumu olmuşken şimdi vefatında dahi mukâta'ât hazinesine ve sarrafı tarafına ne mikdar külliyyetli dünyu olduğu meydana çıktı" HAT, 1053-43378-1

77 "bu sancakları vüzeraya teveccüh etmekden ise bi'l-müzâkere takririnde beyân olunduğu vechile livâeyn-i mezkûreyin Mukâta'ât Hazinesi'nden zabt ve idare olunmak üzere Saruhan Mütesellimliği dahi mûmâ-ileyh Mehmed Ağa'ya ihâlesi münâsibdir" HAT, 1053-43378-1

yetkilere sahip bir idareciye ihtiyaç duyulmuştu. Bu ihtiyaç doğrultusunda eski Halep Valisi İbrahim Paşa, Teke ve Hamit sancakları muhassıslı sıfatıyla Aydın'a gönderilmişti. Ancak alınan bu karar, yeni düşmanlıkların ortaya çıkışına da sebebiyet vermişti.

İbrahim Paşa'nın saray tarafından isyanı bastırma amaçlı görevlendirildiği tarihlerde, zeybeklerin üzerine yürümesi konusunda hükümetten emir almış olan Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa, çoktan hazırlıklarını tamamlayıp girdiği küçük çatışmalarda, sancağındaki zeybek birliklerini yok etmeye başlamıştı. Kendisi daha sonraki şikâyet metinlerinden anlaşılacağı üzere İbrahim Paşa'nın bölgede görevlendirilmesine sıcak bakmamış ve elini çabuk tutarak sarayı hoşnut edecek bir zeybek kıyımına girişmişti. Ancak yine de tüm çabaları, İbrahim Paşa'nın adının duyulması kadar etkili olmamıştı. Zira paşa, oldukça tanınmış ve korkulan bir vezirdi. Ona bu görevlendirmeyi uygun görenler, isminin duyulması sonrası Atçalı'nın başıbozuk birliklerinin dağılacağına, hatta belki kendisi daha Aydın'a varmadan bile isyancı güruhun eriyeyeceğine inanıyorlardı.⁷⁸ İlerleyen günlerde kısmen de olsa haklı çıktıkları görülecekti.

ZEBEK BİRLİKLERİNİN PÜSKÜRTÜLMESİ

Zeybek isyanını bastırmakla görevlendirilen İbrahim Paşa, yetki belgesini alır almaz vakit kaybetmeden yola çıkmıştı. Hareketinden kısa bir süre sonra, önceden aldıkları emir gereği Tekirdağ'da bulunan 500 kişilik maiyeti, paşanın ordusuna katılmıştı. Ayrıca kendisine yol boyunca dilediği kadar asker toplama yetkisi verilmişti.⁷⁹ Zeybeklerin üzerine gönderilen bu orduya, usta süvari ve piyadelerin yanı sıra eşkiyaya korku salması için Tophane-i Amire'den bir buçuk çapında iki çarha⁸⁰ topu ve yeteri kadar da usta topçu tahsis edilmişti. Bölgedeki tüm mütesellimleri emri altına alan iradenin kendisine verilmesiyle gücü ve yetkisi artırılan İbrahim Paşa'nın işini kolaylaştıran en büyük etken, o daha bölgeye varmadan isyancılara ulaştırılan tebliğler olmuştu. Mütesellim ordularının mevcut olduğu güvenli bölgelerdeki kaza ve köylerde tellallar aracılığıyla, isyan bölgelerinde ise casuslar yoluyla Aydın,

⁷⁸ Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 85.

⁷⁹ Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 84.

⁸⁰ Hafif top.

Saruhan ve Menteşe ahalisine duyurulan fermanlarda, isyana katılan zeybeklere “vazgeçin” çağrısı yapılmış, elebaşları dışında direnmeden isyandan çekilenlerin cezalandırılmayacağı taahhüdü verilmişti.⁸¹ Af vaadinin amacı isyancı grubu psikolojik olarak çökertmek ve dağıtmaya çalışmaktı. Neticede pek çok isyan başlangıçta pek plan yapmadan olaya dâhil olan memnuniyetsiz grupların katılımıyla büyürdü ancak sonrasında pişmanlık yaşayanlar illa ki olabilirdi. Bu tecrübeyle sabit hakikati dikkate alan idareciler, bu nedenle isyanı içerden yıkmayı amaçlamışlardı. Nitekim başarılı da olmuşlardı. Devletin sunduğu af teklifiyle Atçalı’nın emrindeki zeybeklerin bir kısmı bölüklerinden firar ederek isyandan çekilmiş, bir kısmı teslim olurken büyük bir bölümü üzerlerine gelen kuvvetlerin korkusundan izini kaybettirmek için uzaklara gitmeyi tercih etmişti.

Zeybek bölükleri daha savaşmadan dağılmaya yüz tuta dursun, İbrahim Paşa 18 Aralık 1829 tarihinde Manisa’ya ulaşmıştı. Burada mühimmat ve levazimat eksikliğini giderdikten sonra Manisa mütesellimi Hacı Mehmed Ağa’yı ve onun yaklaşık 400 süvarisini yanına alarak Aydın’a, yani Atçalı’nın ana karargâhına doğru yürüyüşe geçmişti.⁸² Bu yürüyüş sırasında İzmir - Manisa yolu arasındaki “kuttâ’u’t-tarik” adı verilen yol kesici eşkıyalarla küçük direniş grupları da ortadan kaldırılmıştı.⁸³ Paşa; önden yola çıkardığı adamlarıyla Aydın Müftüsü’ne, sancağın ileri gelenlerine ve halka “...içlerinde bulunan eşkiyâyı zinhar istishâb (yanına alma) etmeyip ülû’l-emre itaat ve inkıyâd eylemeleri”⁸⁴ hususunda uyarılarda bulunmuş ve af ilanı sonrasında hâlâ yardım-yataklık yapanların şiddetle cezalandırılacağını duyurmuştu. Ayrıca Aydın mütesellimi İlyas Ağa’ya, Manisa mütesellim vekili Yetim Ahmed Ağa’ya ve Menteşe sancağı mütesellimi Tavaslı Osman Ağa’ya talimatlarını bildiren birer mektup göndermişti.⁸⁵ Gönderilen mektupta mütesellimlerin zeybekleri kısıp alacak şekilde Aydın üzerine saldırıya geçmeleri emrediliyordu. Ancak mütesellimler zaten çoktan zeybeklerle çarpışmaya başlamışlardı. Girdikleri kasabalarda

81 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 85.

82 HAT, 466-22829-1.; HAT, 466/22823-B-1

83 HAT, 466/22823-B-1 Fi 3 B. Sene [1]245.

84 HAT, 466-22829-1

85 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 87.

hızlı surette zeybek bölüklerini yok eden Aydın ve Menteşe sancaklarının mütesellimleri, üç koldan Aydın merkezine yaklaşıyorlardı.

Tavaslı Osman Ağa, 16 Aralık 1829 tarihli raporuna göre, Menteşe ve Denizli sancaklarından ve yol güzergâhından topladığı piyade ve süvarilerden güçlü bir ordu oluşturmuştu. Sonra da askerlerin başına komutan olarak oğlu Mehmed ve kardeşi Hasan'ı getirmişti. Tavaslı Osman Ağa'nın emriyle birlikte Mehmed ve Hasan ile yola çıkanlar, güzergâh üzerindeki yok ederek İlyas Ağa'ya yardım etmek için Aydın'a doğru ilerlediler.⁸⁶ Osman Ağa'nın kuvvetleri Çeşme ve İzmir merkezde birkaç gün kalmışlar, saldırı hazırlıklarını yapıp mühimmat depoladıktan sonra Denizli üzerinden Aydın sınırına ilerlemişlerdi.⁸⁷ Amaçları sancağın doğu kanadına hâkim olup, isyanın çıkış noktasından itibaren zeybek direnişini yok etmektir. Bu plan doğrultusunda mütesellimin oğlu ve kardeşinin yönettiği kuvvetler iki ayrı koldan isyanın başladığı ilk yer olan Kuyucak'ı sarmışlardı. Oldukça kısa bir mücadelenin ardından Kuyucak'taki zeybeklerin pek çoğu öldürülmüştü. Mütesellim askerleri kazaya hâkim olmalarının ardından Yenişehir'i ele geçirip Nazilli'ye saldırmak için taktik belirlemişlerdi. Bu son saldırı önemliydi, zira Denizli üzerinden gelirken ele geçirilen yerleşimlerden kaçan zeybeklerin neredeyse tamamı Nazilli'ye sığınmışlardı. Dolayısıyla zeybeklerin en güçlü olduğu cephelerden birinde alınacak galibiyet işlerini oldukça kolaylaştıracaktı. Neticede mütesellim ordusunun akıllıca izlediği strateji başarılı olmuş, tüm güçleriyle iki yönden yaptıkları saldırı ve ateşli silahlar açısından üstün olmaları sayesinde Nazilli'deki zeybek idaresini düşürmüşlerdi. Nazilli savaşının kazanılması, Bozdoğan, Yenipazar, Köşk ve Sultanhisar kasabalarının da teslim olmasını beraberinde getirmişti.⁸⁸ Ulaklar aracılığıyla gelişmelerden an be an haberdar olan Tavaslı Osman Ağa, birliklerinin kazandığı başarılarından sonra İzmir İhtisap Nazırı'na yazdığı mektupta, Güzelhisar'a doğru ilerlediklerini ve yol güzergâhındaki yüzlerce zeybeği öldürdüklerini, ayrıca yakın zamanda diğer mütesellimlerle birleşerek "ser-eşkiya Kel

86 HAT, 466-22825-C-1 Fi 19 C. sene [1]245.

87 HAT, 466-22825-C-1 Fi 19 C. Sene [1]245.; HAT, 466-22828-B-1

88 HAT, 466-22828-B-1

Mehmed”i ele geçireceklerini bildirmişti.⁸⁹ Ayrıca Atçalı yakalanana kadar az bile olsa rehavet göstermeyeceklerini, fakir olsun, zengin olsun herkesin can-mal teminatının sağlanacağını ve çok yakında eşkıyanın kökünün kurutulacağını da satırlarına eklemişti.⁹⁰

Aydın sancağının doğu kanadında Tavaslı Osman Ağa kuvvetleri zeybek kıyımı yaparken, Saruhan sancağındaki Yetim Ahmed Ağa’nın ordusu da Turgutlu’ya saldırmıştı. Karaosmanoğlu’nun emriyle sancaktan toplanan beş yüz kadar süvari, buradaki zeybek idaresini düşürmek için tüm güçleriyle mücadele etmişler, ancak oldukça zorlanmışlardı. İki ay önce komutanları Çakmakoglu Şecereli ile sancaklarını bu kazaya diken zeybekler, ahaliden de aldıkları destekle mütesellim askerlerine büyük kayıplar verdirmişlerdi. Yerli halkın bu bölgede zeybeklere büyük destek vermesinin en önemli nedeni, Saruhan sancağında Karaosmanoğlu ailesine karşı duyulan nefretti.⁹¹ Bu nedenle Turgutlu savaşı, Nazilli’dekinden çok daha kanlı geçmişti. Ancak Karaosmanoğulları’na karşı hissettikleri olumsuz duygular, isyancıların savaşı kazanmalarına yetmemiş, yaklaşık iki saat kadar süren çarpışmanın ardından Turgutlu’daki zeybek garnizonu neredeyse tamamen yok edilmişti. Yazışmalarda “Turgutlu Kasabası’na

89 HAT, 466-22825-C-1 Fi 19 C. Sene [1]245

90 “Güzelhisar’da varınca yüz doksan ve Yenipazar ve Köşk ve Sultanhisarı namân kazâlarda olan zeybek eşkıyasının ne tarik ile mümkün olur ise sarf-ı mâ-hasal-ı kudret edip me mürin-i sâire ile havali-i Güzelhisar’da birleşip inşaallahu te’âlâ yümn-i teveccüh-i âsafileriyle Güzelhisar’da olan ser-eşkıyâ Kel Mehmed’in derdest ve mahall-i mezkûrun tathirine dâmen-der-meyân gayret olunmakta ser-mû (kıl kadar, pek az şey) rehâvete mesâğ gösterilmeyeceği...” HAT, 466-22825-C-1 Fi 19 C. Sene [1]245; HAT, 466-22828-B-1 Fi 19 C. Sene [1]245.

91 Halkın ayan ailelerine karşı duyduğu nefreti Akdağ şöyle açıklamaktadır: “Bir köye biçilen salma o yerin ileri gelenlerinden ayan seçilmiş olanına bildiriliyor ve o da öteki arkadaşları ile her hanenin hangi kategoride olduğunu ayrı ayrı belirledikten sonra salmanın baş, orta ve ayak evlere bölüşümünü yapıyor ve toplamaya başlıyordu. Salmaları toplama halk yönünden görevlerinin en önemlisi olan ayan seçilmiş kişilerin hükümet ya da vali ve öteki bir makamın istediği vergiye kendileri içinde bir miktar ilave yaptıkları geniş hükâyetlerden anlaşılmıştır. Hükümet zaman zaman padişahın yayınlattığı ‘adalet fermanlarında’ bu yolsuzluğu şiddetle eleştirdi ise de önüne geçemedi. Ayanın bu biçimde vergi tahsil-darlığı görevini kötüye kullanarak zamanında ehli örfün yaptığı gibi fakir fukarayı soymakla bulundu-ğuna öncelikle hükümete karşı eşkıya kılığında mücadele açan leventleşmiş halkın bu kereden ayan ve eşrafa saldırır olduklarını hatta kimi yerlerde köylülerin kitle halinde ayaklandıklarını, kamunun kinini kazanmış kişileri, isterse ayan ve eşraftan olsun pek insafsız işkencelerle öldürdüklerini görüyoruz. Önceleri soyguncu ehli örf e karşı tertiplenen bu türden olaylar 18. yüzyılda kadılan ve özellikle ayanları hedef alır olmuştur. Pek çok örneğinden ikisinin burada kayıt olması, ayan devrinin genel karakterlerini belirtmeye yetektir.” Akdağ, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 60.

girmiş olan zeybekân eşkiyâsı”⁹² olarak isimlendirilen isyancılardan çok azı Aydın’a, merkez karargâha kaçıp kurtulmayı başaramıştı.

Ölülerin tespitinin ve güvenliğin sağlanmasının hemen ardından ivedi bir cezalandırma safhası başlamış ve sağ olarak teslim alınan zeybeklerden on sekizi Yetim Ahmed Ağa tarafından idam cezasına çarptırılmıştı. Tutsak zeybeklerden altısı asılarak geriye kalan on ikisi kafaları kesilerek öldürülmüş, içlerinde yerli halkın da yer aldığı otuz kişi ise yaftalanarak teşhir edildikten sonra, yargılanmak üzere İstanbul’a gönderilmişti.⁹³ Ardından kasabanın çevresindeki derbentlerde saklanan firari zeybekler tespit edilmiş ve üzerlerine gönderilen askerlerle bu alanlar da güven altına alınmıştı.⁹⁴ Bölgede yakalanan pek çok zeybek boğazlanmış ve böylelikle direnmeye devam eden isyancılar üzerinde korku temelli bir etki yaratılmak istenmişti.⁹⁵ Yine, baskınlar sonrası, “on dokuz nefer eşkiyâ bu defa Aydın havalisinden tutulmuş ve hayyen (diri, canlı olarak) müstahık oldukları meydan-ı mezellete (hakirlik; alçaklık, itibarsızlık) gönderilmiş,” yani idam edilerek rapordaki ifadeyle “layığını bulmuştu.”⁹⁶

Atçalı Kel Mehmed isyanını bastırmak için görevlendirilen mütesellimler, eşkiyayla mücadele sırasında idam veya işkence gibi bedeni cezalar dışında farklı yöntemler de denemişlerdi. Saruhan mütesellimi Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa’nın raporundan anladığımız üzere bu kısa süreli savaşlar sırasında ilginç bir yol denenmişti. Karaosmanoğlu, zeybek birliklerinin pek çoğunun firar etmesinden cesaret alarak, bundan sonraki durumun zayıf vermeden çözülebileceğini düşünmüştü. Zira mütesellim saldırılarından zaten yılmış olan zeybek grupları telkin yoluyla

92 HAT, 497-24412-1.

93 HAT, 497-24412-1, 5 Ocak 1830’da Turgutlu’ya gelen Keppel, yargılama safhasından şu cümlelerle bahsetmektedir: “Birkaç hafta önce Zeybeklerin Aydın’a yerleştiklerini Kel Mehmed’in buraya bir garnizon gönderdiğini işittik. Karaosmanoğlu kasabayı ondan aldı. Eşkiyadan 18’ini yakaladı. 6’sını astı geri kalan 12 kişinin de kafalarını uçurttu. 30 kişi de kasabanın dışında yaftalandı ve İstanbul’a gönderildi.” Uluçay, *Atçalı Kel*..., s. 90.

94 “Mukaddime-i iş’ârından müstefâd (anlaşılmış) olduğu üzere mukaddemce Turgutlu Kasabası’ndan firâr etmiş olan melâ’in-i eşkiyâ kasaba-i mezkûre civarında olan derbende tahassun etmişler ise de derhâl üzerlerine asker sevkıyla oradan dahi firâr ettirmiş olduğunu ve esnâ-yı muharebede elegeçip idam eylediği eşkiyanın bir kıt’a defteriyle ruûs-ı maktû’alarını göndermiş idüğünü” HAT, 497-24412-1

95 “eşkiyâ-yı merhum kasabaya dahi geldiklerinden bi’l-icab muharebe olunup kasabadan ve civarında olan derbenden çıkarılmış ve birazı idam olunmuşdu.” HAT, 714-34076-C-1

96 HAT, 466/22819-1

la ikna edilip, dağıtılabilirdi. Hacı Mehmed Ağa, bu amaç doğrultusunda önce eşkıyaların saklandıkları yerleri tespit ettirmiş, sonra da içlerine “casus ve söz anlar âdemler” göndermişti. Gönderilen adamlar, abartılı anlatımlarla zeybeklerin gözünü korkutmaya ve isyandan vazgeçirmeye çalışmışlar, ancak başarısız olmuşlardı. Zeybekler söylenenlere aldırış etmek veya teslim olmak bir yana, üzerine bir de Salihli ve Sart kazalarına saldırmışlardı. Bunun üzerine Hacı Mehmed Ağa, meselenin ancak şiddet yoluyla çözülebileceğine kanaat getirmiş ve Bayındır’a yönelttiği yeğeni Yetim Ahmed Ağa’ya bir haberci gönderip, belirlediği noktalardaki tüm zeybekleri dağıtmasını emretmişti.⁹⁷ Yetim Ahmed Ağa, haberi alır almaz, süratli bir şekilde saldırıya geçmiş ve süvarileriyle yaptığı baskınlarda, kaçmayıp civar yerleşimlere sığınmayı tercih eden pek çok zeybeği kılıçtan geçirmişti. İhbar sonucu yakalananlardan on beşini ise idam ettirmişti. Sonrasında da “...zeybekân basdırılmış ve çoğu firâr edip on beş neferi tutulmuş olduğundan idam olunarak”⁹⁸ diye devam eden raporla birlikte kesik başları teşhir edilmek üzere ulaklarla merkeze göndermişti. Böylelikle Turgutlu sonrası Bayındır, Tire, Ödemiş, Birgi, Salihli ve Sart ardına zeybek hâkimiyetinden kurtarılmıştı.⁹⁹

Süvari ve piyadeleriyle önü alınmaz bir şekilde ilerleyen Yetim Ahmed Ağa, nihayet Büklü köyünde Hacı İlyas Ağa kuvvetleriyle birleşmişti. Mütesellim ordularının hızlı hareket etmelerinin en önemli nedeni Hacı Mehmed Ağa’nın ifadeleriyle “Aydın Sancağı’nda âlem-efrâz-ı bağy ve tuğyân olan zeybek eşkıyâsının şu kış basmaksızın tard ve def”¹⁰⁰ etmektir. Bu amaç doğrultusunda üç ayrı koldan ilerleyen mütesellim kuvvetleri,

97 “Eşkıyâ-yı merkûmün bidâyet-i tuğyanlarından beri önlerine gelip muharebe eder bulunmadığından kasaba ve derbend muharebelerinden içlerine havf düşerek hüsn-i suretle def olunur mütalaasıyla içlerine casus ve söz anlar âdemler gönderilip habere müterakkıb iken eşkıyâ-yı merkûm şekâvetlerini ısrar ederek livâ-i mezkûrda vâki’ Salihli ve Sart kazâlarına dahi girmiş olduklarından külliyyetlü süvari ve piyade asâkir istishâbıyla (yanına alma) Bayındır tarafına gönderilmiş olan yeğen-i çâkeri Yetim Ağa kullarına derhal haber gönderilip kazâeyn-i mezkûreynde olan zeybekân basdırılmış ve çoğu firâr edip on beş neferi tutulmuş olduğundan idam olunarak ser-i maktû’ları nihâde-i seng-i mezellet olmak üzere irsâl kılınacağı...” HAT, 714-34076-C-1

98 HAT, 714-34076-C-1

99 Hacı Mehmed Ağa’nın durumu bildirdiği mektubu şöyledir: “külliyyetlü asâkir ile Aydın Sancağı’na gönderilmiş olan yeğen-i çâkerleri Yetim Ahmed Ağa kulları Bayındır Kazâsı’nı almış ve Tire Kazâsı’nı dahi alıp ilerleye varacağını bâ-tahrîrât cânib-i çâkeriye bildirmiş olmağla” HAT, 709-33967-1-1

100 HAT, 466-22829-C-1

başta belirlenen saldırı planı dâhilinde zeybekleri kısıpaca alıyorlar ve teker teker kasabaları ele geçirerek Aydın içlerine doğru ilerliyorlardı. Zeybek birlikleri kasabaları savunmaya çalışıyorlardı ancak gerek sayı olarak gerekse silah ve mühimmat açısından mütesellim askerleriyle baş edemiyorlardı. Üstelik sayıları ölümlerin yanı sıra firarlar yüzünden oldukça azalmıştı. Bunda isyandan erken çekilenlerin affedileceğı konusundaki taahhüdün yanı sıra İbrahim Paşa'nın dağ toparlarından ve tam teçhizatlı askerlerden oluşan ordusunun propagandasının çok iyi yapılması da etkiliydi. Uygulanan psikolojik harp yöntemi başarılı olmuş ve isyancılar üzerinde bir korku yaratılmıştı. Elbette söylentilerin yanı sıra zeybek idaresindeki yerleşimlerin tamamının mütesellimler tarafından geri alınması ve girilen kazalarda yaşanan zeybek kıyımlarının da etkisi büyüktü. Nitekim henüz mütesellim orduları Güzelhisar'a ilerlemeden önce bile, öncesinde bahsi geçtiğı üzere resmi yazışmalarda "erbab-ı fitne"¹⁰¹ olarak isimlendirilen zeybek ordusunda büyük bir dağılma baş göstermişti. Kalanların ise pek çoğı savaşta öldürülmüş veya yakalanıp idam edilmişti. Neticede birkaç günlük bir sürede sancağın pek çok kasaba ve kazası zeybeklerden geri alınmış, en zorlu çarpışmalar ise birkaç saat içerisinde sona ermişti. Bu şartlarda sancaklardaki zeybek direnişisi de kısa zamanda kırılmış ve 20 Aralık 1829 tarihinde Yetim Ahmed Ağa ve Hacı İlyas Ağa'nın birleşik kuvvetleri Aydın'a girmişti. Tavaslı Osman Ağa kuvvetleri de Denizli'ye giden güzergâhı kontrol altında tutmaktaydı. Ancak işin ilginç yanı küçük kasabalarda dahi canla başla zeybek direnciyle karşılaşan mütesellimler, Güzelhisar'a, yani Atçalı'nın karargâhını kurup sancağı yönettiğı yere oldukça rahat bir şekilde girmişlerdi. Zira isyanın lideri olan Atçalı dahi, casusları aracılığıyla an be an kayıplardan haberdar olmuş ve işin gideceğı yeri hesaba katarak, çevresi sarılmadan önce Aydın Güzelhisar'ı terk etmişti. Tire'ye yaklaştığı sıralarda Atçalı ve adamlarının kaçtığını haber alan İbrahim Paşa ve Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa, mütesellimlerden üç gün sonra gösterişli bir şekilde isyancıları arındırılan sancak merkezine ulaşmışlardı.¹⁰² Sancaklar geri alınmıştı, ancak yeterli değildi. Sıra zeybek avındaydı.

¹⁰¹ "zaman-ı adâlet-iktirân-ı şâhânedede bazı âlem-efrâz-ı bağı ve tuğyân olan erbab-ı fitne ve şekâvet mücerred kuvve-i" HAT, 466/22819-1

¹⁰² Uluçay, *Atçalı Kel*..., s. 87.

Atçalı Kel Mehmed, İbrahim Paşa'nın ve mütesellimlerin yaklaşan ordularıyla baş edemeyeceği öngörüsünde bulunmuş ve 16 Aralık 1829 Perşembe gecesi saat dokuz civarında, yanında kalan birkaç yüz zeybeğiyle birlikte Güzehisar'dan kaçmıştı.¹⁰³ Olayın detaylarını ilerleyen günlerde ele geçirilecek olan Atçalı'nın kayınbabası Şerif Hüseyin'in sorgu tutanağından öğrenmekteyiz. Şerif Hüseyin'in iddiasına göre Atçalı, kızıyla nikâhlandıktan sonra dahi kendisine asla tam anlamıyla güvenmemişti. Kızını tehdit zoruyla vermesi nedeniyle de daima "intikam almak isteyebilir," "bilgi taşıyabilir" endişesi taşımış ve kayınbabasının yanından ayrılmasına engel olmuştu. Şerif Hüseyin, damadından Atça'da bıraktığı hayvan ve eşyalarına sahip çıkmak bahanesiyle, ailesini de yanına alıp gitmek için defalarca izin istemiş, ancak her defasında reddedilmişti. Hatta son defasında ısrardan bunalan Atçalı, kendisini "seni bir bıçak urup idam ederim" diyerek ölümle tehdit dahi etmişti. O da korkup, bir daha bu gerekçeyle izin istememiş, ancak mütesellim ordularının Güzelhisar'a yaklaştığı günlerde "kayınvalideniz pek keyifsiz imiş," diyerek karısının hastalığını öne sürüp, evini görmek istediğini söyleyerek talebini son defa yinelemişti. Atçalı'da "git lakin yine gel" diyerek sonunda izin vermiş, ancak karısını kendi yanından ayırmamıştı. Bu olaydan sadece dört gün sonra ise, üzerine yaklaşan ordular nedeniyle Atçalı'nın sancaktan firarı söz konusu olmuştu. Önce, öğle vakti karısını bir arabayla Atça'ya babasının yanına yollayan Atçalı, akşama doğru birkaç yüz zeybeğiyle kendi gelmişti. O gece voyvoda vekilinin konağında kalmış ve sabah erkenden Şerif Hüseyin'in yanına gelip "işte emanetin yani kızını sana verdim ben gidiyorum" demişti. Şerif Hüseyin, damadına "ol dahi ben ne kızımı ve ne seni isterim" demiş, ancak Atçalı'nın üzerine yürüyüp "idam ederim herif seni" diye tehdit etmesi üzerine çaresiz kalmıştı.¹⁰⁴ Karısını, babasının yanına teslim eden Atçalı, sonrasında yanındaki zeybeklerle birlikte köyden uzaklaşmıştı.

103 Uluçay, *Atçalı Kel*..., s. 92. Atçalı, bazı belgelere göre savaştan vazgeçip gece 9'da bazı belgelere göre ise saat 6'da firar etmişti. "Güzelhisar'da tahassun eylediği mahalden saat altı sularında firâr edip doğru kendi karyesine varıp haremini bırakıp gavgaya gider gibi cevaplarıyla firâr ederek" HAT, 466-22827-C-1.; HAT, 466-22829-1

104 HAT, 466/22823-D-1 Fi 15 B. Sene [12]45

Atçalı'nın, uğradığı hezimet sonrası önünde üç seçenek kalmıştı. Ya teslim olacak ve büyük ihtimalle işkenceli bir ölüm sonrası teşhir edilecek, ya elinde kalan bir avuç sadık adamla intihar saldırısı gerçekleştirecek ya da tekrar güç toplayana ve şartlar onun için elverişli olana dek izini kaybettirecekti. Kendisi, tecrübeli bir eşkiya olarak en makul olan son seçeneği uygun görmüş ve tekrar saldırmaya hazır olana dek beklemeye karar vermişti. Ancak izini kolaylıkla kaybettirmesi için maiyetini de dağıtması gerekiyordu. Zira böyle bir kalabalık, binlerce asker peşindeyken oldukça dikkat çekerdi. Ayrıca kış ayıydı ve bu kadar zeybekle dağlarda uzun süre kalmak; barınma, saklanma ve iâşe sorunlarını da beraberinde getirirdi. Dolayısıyla Atçalı, tekrar toplanacakları zaman konusunda kavilleştikten sonra adamlarıyla yolunu geçici olarak ayırmıştı. Ancak on kadar güvenilir zeybeğini yanında tutmuş ve yakalanmamak için oldukça hızlı at sürerek Aydın sınırlarından dışarı çıkmıştı.¹⁰⁵ Atçalı kendisini güven altına almak için sancağın dışında saklanmayı daha uygun görmüştü. Zira kendisinin suretini oralarda gören bilen yoktu. Dolayısıyla daha rahat hareket edebilir ve kolaylıkla saklanabilirdi. Ancak bu amaçla Eşme yoluna düşen Atçalı'nın hesaba katmadığı bir durum vardı. Fırar ettiğini Tire'ye yaklaşırken öğrenen İbrahim Paşa'nın, kendisinin peşini bırakmaya niyeti yoktu.

İbrahim Paşa, 19 Aralık 1829 tarihinde saraya sunduğu bir raporda kazaları ele geçirip bu yerleşimleri "levs-i (pislik, mundarlık, kir) eşkiyânın vücûdlarından tathîr"¹⁰⁶ kıldığını bildirmişti. Önüne çıkan tüm zeybek müfrezelerini büyük bir acımasızlıkla yok eden bu güçlü ordu, sonunda Güzelhisar'a varmıştı. Ancak İbrahim Paşa'nın, kazaların zapt edilmesi kadar önem verdiği bir başka husus da Atçalı Kel Mehmed'in ve diğer elebaşların yakalanmasıydı. Sancak merkezi zapt edilmiş, yüzlerce kesik zeybek kellesi meydanlarda teşhir edilmiş ve bölgede direnecek bir kuvvet kalmamış olsa da Atçalı'nın yok edilmemesinin yeni sorunlara yol açacağına farkındaydı. Bu nedenle paşa, Tire'deyken, zeybeklerin kaçışını Yetim Ahmed Ağa ve İlyas Ağa'dan haber alır almaz vakit kaybetmeden askerlerinin bir kısmını ayırıp firari eşkiyaların

¹⁰⁵ HAT, 466-22829-1

¹⁰⁶ "...kazaları zedelenmemeksizin zabt ve teshîr (ele geçirme, elde etme) ve levs-i (pislik, mundarlık, kir) eşkiyânın vücûdlarından tathîr kılınarak cümle fukarâ ve zu afâ da avât-ı mülûkaneye devam ve ibtidâr üzere..." HAT, 466-22829-1

takibine çıkarmıştı. Tecrübeli bir vezir olan İbrahim Paşa, ayrıca Atçalı'nın firar ihtimalini düşünerek, çok önceden civardaki sancakların en küçük idarecilerine dek emirnameler göndermişti. Ardı ardına özel ulaklarla çıkarılan bu mektuplarda, casuslardan ve tutsaklardan öğrenildiği kadarıyla Atçalı'nın eşkâli detaylıca anlatılmış, her birinin tedbirli davranması gerektiğinin altı çizilerek yolları ve geçitleri kapatarak kontrol noktaları oluşturmaları emredilmişti.¹⁰⁷ Ayrıca sorgulama amacıyla zeybeklerin mutlaka canlı ele geçirilmeleri istenmiş, **takiplerde** rehabet gösterecek olanların sorumlu tutulacağı da eklenmişti. Paşanın bu detaylı önlem politikası işe yaramıştı.

Firarı sonrası Atçalı hakkındaki ilk bilgi 27 Aralık 1829 tarihinde Uşak voyvodası Kapıcıbaşı Hacı Ömer Ağa'dan gelmişti. İbrahim Paşa'nın uyarı mektubu gönderdiği idarecilerden olan bu voyvoda, paşaya Atçalı'nın az sayıda atlı adamıyla Eşme kazası üzerinden Uşak'a girdiğini haber vermişti. Tanınmamak için kıyafet değiştirip kafasına bir kukuleta geçiren Atçalı,¹⁰⁸ adamlarıyla birlikte Yörük köylerinin yolunu tutmuş ve Kayapınar'a varmıştı. Zaten tetikte bekleyen Eşme voyvodası Ahmed Ağa, Atçalı'nın on kadar adamıyla Uşak sınırına girdiğini haber alır almaz derhal askerlerini toplayıp silahlandırmış ve Hacı Ömer Ağa'nın kardeşi Mustafa Ağa'dan da yardım istemişti. Devamında civar köylere haberciler gönderip hazır olmalarını emretmiş, uyarılarda bulunmuş ve yaklaşık elli süvariyle eşkıya takibine çıkmıştı. Ancak görüldükleri ve gidebilecekleri her yer aranmasına rağmen firari eşkıyaların izi bulunamamıştı. Çünkü bir zeybek refleksiyle tedbirli davranıp bölgeden hızla uzaklaşan Atçalı, peşinde onlarca silahlı adam olduğu sırada Şeyhlü¹⁰⁹ kazasının Çivril köyüne

107 Teke ve Hamid sancakları mutasarrıfı İbrahim Paşa'nın zeybek takibi için gönderdiği tembihnamele, kaza sorumlularından ardı ardına olumlu cevaplar gelmiştir: "firar ve perişan olan zeybek haşeratından kazamız civarlarına gelmesi olur ise fermûde-i seniyye üzere amel ve hareket olunup cümlemiz Devlet-i Aliyye bendesi olup emr u fermânına mutî ve kâffe-i matlûbât-ı seniyye-i cihandâriyyeyi edâya ve bundan böyle eşkıyâ olanları dahi lede't-tahkik elevermeğe cümlemiz müteahhid olduklarımızda bir kıta ilâm ediver deyu ilhâh ve iltimâs etmeleriyle ol ki vâkı'u'l-hâl bi'l-iltimâs pâye-i serir-i saltanat-ı a'lâya arz u ilâm olundu" cümlesinden de anlaşılacağı üzere mütesellim ve ağalar zeybeklerin tamamen ortadan kaldırılacağı konusunda kendilerine büyük güven duyuyordu. Sultanhisar ma'a Atça gelen mektup için; HAT, 466-22827-F-1; Arpaz ma'a Amasya'dan gelen mektup için; HAT, 466-22827-G-1, Balyanbolu'dan gelen mektup için; HAT, 466-22827-H-1

108 "...tebdil-i câme ve heyet ederek kukuleta giymiş..." HAT, 466-22826-B-1

109 Işıklı, Çivril, Denizli.

geçmişti. Burada, kendisine hükümet tarafından görevlendirilmiş memur süsü veren Atçalı, köylülere orada daha önceden ölmüş olan Eşkiya Osman adındaki bir adama ait kulelerin harap halde olduğu ve o yüzden yıkılması için memur olarak gönderildiğini söylemişti.¹¹⁰ Esasında Atçalı ve adamlarının esas amacı, şöhretini önceden duydukları bu kulelere sığınmaktı. Zira kuleler, herhangi bir saldırı durumunda demir kapıları ve tırmanmaya elverişsiz pencereleri nedeniyle çatışmaya uygun yapıları ve Atçalı ani bir baskın ihtimaline karşı, en azından bir süre buraya yerleşmek istemişti. Ancak bir sorunla karşılaşmıştı. Yıkmaq için geldiklerini söyledikleri bu kuleler, daha önce bölgenin mütesellimi tarafından zaten yıktırılmıştı. Bu nedenle ahaliden bazıları şaşkınlıkla baktıkları bu yabancılara “kule-i mezkûrları mütesellim ağa külliye hedm etdirdi”¹¹¹ demişlerdi. Atlarıyla son sürat kazaya giriş yapan bu silahlı adamların görevlendirilmiş olduklarını söylemelerine rağmen bu durumu bilmemeleri üzerine şüpheler iyice artmıştı. Nihayetinde kendilerine verilen tarifi de yardımıyla, Uşak ve Eşme voyvodalarının adamlarından Şeyhlü voyvoda vekili Arif Ağa ve yanındaki birkaç askeri bunların kaçak zeybekler olduğunu anlamışlardı. Arif Ağa’nın oldukça gür bir sesle adamlarına; “bunlar fermanlıdır ve Keloğlan’dır urun” demesi üzerine zeybekler, hızla atlarına binerek kaçmayı başarmışlardı.¹¹² Ancak yaşanan arbede esnasında Atçalı’nın iki zeybeğiyle bir miktar cephanesi ve koşum takımı gibi eşyaları Ağa’nın adamlarının eline geçmişti.¹¹³ Tutsak zeybekleri bağlayıp, firarileri takibe çıkan Arif Ağa ve adamları ise geriye eli boş dönmüşlerdi. Peşindeki müfrezeyi atlatmayı başaran Atçalı, yol boyunca durmadan at sürmüş, ancak Yaka Dağı civarında kendisini hazır bekleyen askerlerle karşılaşmıştı. Burada girdiği ufak bir

110 “Kütahya müteselliminin ser-asker paşa kullarına meb’ûs şukkasıdır. Atçalı Kel Mehmed nâm şaki Çivril karyesine gelip maktul Osman’ın kuleleri hedmine mübaşirim deyu inandırmak sevdalarında olmuş ise de kule-i mezkûrları mütesellim ağa külliye hedm etdirdi deyu cevap vermişler ve fi’l-hakika maktulün ceddinden mevrûs olan kulelerinin hâli üzere ibkâ olunmasını bir vechile çâkeriniz tensib göremediğinden merkûm şaki-i bed-fi’âlin karye-i mezkûra vürûdundan çend (birkaç) rûz evvelce mahsus âdem tayiniyle bütün bütün hedm etdirilmiş idüğü ifadesi ma’razında arıza-i çâkeri terkimine itisâr kılındı. İnşaallahu te’âlâ muhât-ı ilm-i âlem-ârâ-yı veliyyü’n-ni’âmileri buyruldukda ol bâbda emr u ferman hazret-i men lehül-emr efendimizindir.” Fi 9 Receb sene [1]245. HAT, 466-22826-A-1

111 HAT, 466-22826-A-1

112 HAT, 466-22826-B-1; HAT, 466-22827-C-1.

113 HAT, 466-22826-B-1

çatışma sonrası bunların da elinden de kurtulmayı başarmış ve atlarından inip yaya olarak dağ yolunu tutarak, gece karanlığında adamlarıyla birlikte izini kaybettirmişti.¹¹⁴ Ancak bu ikinci karşılaşma sırasında kendilerine rehberlik yapması için tutsak alınan Rum bir genç askerler tarafından ele geçirilmişti.¹¹⁵ Emin Ağa tarafından voyvoda konağında yapılan sorgusunda Atçalı'nın tütün çubuklarını hazırlayan uşağı olduğu öğrenilen genç, ifade tutanağında, “üstünde başında doğru düzgün elbise ve silah olmayan ve Atçalı tarafından zorla alıkonulan bir gayrimüslim”¹¹⁶ olarak betimlenmişti. Uşak voyvodası Ömer Ağa'nın bizzat yaptığı sorguda oldukça ilginç bilgilere ulaşılmıştı. İfade tutanağına göre Atçalı'nın Eşme kazasında Başçavuşoğlu Mehmed adında bir akrabası vardı. Kendisi bu adama önceden bir haberci yollamış ve yardım talebinde bulunmuştu. Başçavuşoğlu Mehmed de, kendisine söylendiği üzere Yörükteki köyüne sim-kârî piştov, bıçak ve tüfek gibi silahların yanı sıra kaçış esnasında işe yarayacak eşyalar bırakmıştı. Atçalı, bunları almak için Yörük köyüne yönelmiş, hatta bu sırada ilginç bir hamle de yapmıştı. Kendisinin peşine düşen Eşme voyvodasına, köylülerden birini gönderip para teklif etmiş ve karşılığında kendisini koruyup saklamasını istemişti. Ancak voyvoda bu teklifi hemen reddedilmiş ve sorgu metnine göre “Ahmed Ağa kulları ketm etmeğe cesaret edemeyip âdemleriyle süvar olarak sahte taharrisine çıkmış”tı.¹¹⁷ Rum genç, Atçalı'nın Aydın'a geri dönme planlarının olduğunu, ama şimdilik güç toplayana dek Konya taraflarında “delil”lerle birleşmeyi düşündüğünü de cümlelerine eklemişti.¹¹⁸ Kendisinin bu son beyanı oldukça ciddiye alınmış ve tedirginlik yaratmıştı. Zira levend teşkilatının kaldırılması sonrası onun yerine getirilen tüfekçi delil’ler, tıpkı selefleri gibi kapısız kaldıkları zaman, buldukları her fırsatta nahiyeleri, kazaları ve köyleri basıyorlar, amansız bir şekilde yağma yapıyorlardı.¹¹⁹ Dolayısıyla Atçalı Kel Mehmed gibi ünlü ve tehlikeli

114 HAT, 466-22827-D-1

115 HAT, 466-22826-B-1

116 HAT, 466-22827-D-1

117 HAT, 466-22827-D-1

118 HAT, 466-22826-B-1

119 1829 yılındaki Osmanlı- Rus Harbi'nin hemen ardından disiplinsiz tavırları nedeniyle delillerin kaldırılmasına karar verilmişti. Bunun üzerine pek çok delil, başıboş gezmeye ve eşkıyalık etmeye başlamıştı. Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s.176.

bir ismin, bu eşkıya gruplarıyla birlik olması büyük sorunlara yol açabilirdi. Alınan son istihbaratın ardından Uşak - Konya arası tüm yol ve geçitler kapatılmış, ayrıca plan değiştirip geri dönme ihtimaline karşı Kütahya ve Karesi mütesellimleri ile Eşme, Şeyhlü ve Çal kazalarının yanı sıra Denizli, Burdur ve Isparta'nın voyvodaları da Atçalı konusunda uyarılmıştı.

Gelişmelerden sürekli haberdar olan Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa Atçalı'nın takibi sırasında askerlerinden seçkin bir müfrezeyi takip için göndermiş ve durum hakkında ayrıntılı bir rapor yazmıştı. Karaosmanoğlu, Atçalı'nın Aydın'da sığınabileceği ve saklanabileceği herhangi bir yerin olmadığını, ancak yine de tedbiri elden bırakmadıklarını bildirmişti. Sonrasında dört bir yana salınan casusların ve askerlerin edindiği bilgiye göre Atçalı, Karahisar-ı Sahib (Afyon) ve Emirdağ taraflarına yönelmiş, ayrıca Konya havalisinde bulunan delil'lerle ortak hareket etmek için de hamle yapmıştı. Bu yüzden Karaosmanoğlu, ismi geçen bölgelerdeki ve Aydın sancağındaki her evin gerekirse tek tek aranmasının lüzumunu belirterek firari eşkıyalar konusundaki hassasiyetini göstermişti. Son olarak tedbiri sıkı tutan mütesellim, Karaman valisine, Karahisar-ı Sahib (Afyon) mütesellimine ve hatta Adana taraflarına firar etme ihtimalinin olması nedeniyle bölge idarecilerine uyarı içeren mektuplar göndermişti.¹²⁰ Gönderilen mektuplarda en çok altı çizilen mesele, eşkıya yuvalarının ortadan kaldırılması ve mümkünse isyana katılmış olan zeybeklerin öldürülmeden sağ olarak ele geçirilip İstanbul'a yollanmasıydı.¹²¹ Bu kadar geniş bir alana yayılan tedbirler sonuçlarını kısa zamanda vermişti. 4 Ocak 1830 tarihli belgede Kütahya mütesellimi Halil Kamili, İstanbul'daki serasker paşaya bir mektup göndermiş ve İbrahim Paşa'nın kendisini uyarması sonrası "Aydın tarafında suret-i isyanı tebeyyün etmiş olan Atçalı kel Mehmed nam şakinin kahr u tedmîri (yok etme, mahvetme, tepeleme) için"¹²² başlayan takip sonucu zeybeklerin izini bulduğunu bildirmişti. Sancağın dört bir yanında eşkıya avına çıkan askerler sonunda Çivril'de bulundukları haberini almışlar ve bölgeye yönelmişlerdi. Alınan ihbar doğrudu. Zeybekler Baklan kazasının Çivril mahallesinde görülmüştü. Ancak bahsi geçen grup Atçalı ve adamları değildi. Atçalı'nın, sancağı

¹²⁰ HAT, 466/22819-1.

¹²¹ HAT, 466-22826-1; HAT, 466-22827-A-1 Fi 7 B. sene [1]245.

¹²² HAT, 466-22826-B-1.

terk etmesinin ardından, Kütahya sancağına gelen bölükbaşlarından Yörük Ahmed'di. O da, Atçalı ile aynı bölgeye denk gelmiş ve sığınacak yer aramaya başlamıştı. Henüz üç ay önce emrindeki yüzlerce adamla Bayındır'ı zapt eden bu zeybek komutanı, şimdi kılık değiştirip canını kurtarma derdine düşmüştü. Yanındaki sekiz zeybeğiyle dolaşırken Çivril yakınlarında, mütesellim askerleri karşısına çıkmış, karşılıklı ateşle başlayan çatışma sırasında tecrübeli eşkıya, adamlarıyla birlikte kaçmayı başarmıştı. Ancak, "muhârebe iki nefer avenesiyle erkek kıyâfetine bir nefer köyünde avrat bıraktınlmış." ifadesinden anladığımız üzere Yörük Ahmed'in maiyetinden iki zeybek ve erkek kıyafeti giydirilmiş bir kadın ele geçirilmişti.¹²³ Kaçanların peşine takılan askerler, yanlarına kendilerine tabi olan delil'leri de almışlar ve büyük bir takibe başlamışlar, ancak sonuç alamamışlardı. Neticede öncesinde yakalanan iki zeybek ve tütüncü Rum gençle bu çatışmada esir edilenler bağlanıp, sorgulanmak üzere yola çıkarılmışlardı.

Atçalı veya bölükbaşlarından Yörük Ahmed kıl payı kaçırılmıştı ancak takip kolları, birkaç gün sonra çok önemli bir gelişmeye imza atmıştı. Aydın mütesellimi İlyaszade İlyas Ağa'nın oğlu olan Mehmed Ağa, babasının ani ölümü üzerine kaymakamlık görevine layık görülmüş ve ilk icraatı da eşkıya takibine çıkmak olmuştu.¹²⁴ Aydın ve Sığla kaymakamı İlyaszade Mehmed Ağa'nın 11 Ocak 1830 tarihli bir mektubundan öğrendiğimiz üzere, Atçalı'nın kurmaylarından Çakmaklı Mehmed'in izi bulunmuştu. İlyaszade Mehmed Ağa, adamlarından İbrahim'i kır kolcusu olarak görevlendirip, yanlarına bol miktarda asker ekleyerek, firari zeybek takibi için Tire'ye göndermişti. Yapılan araştırmalar sırasında Tire kazasının Güme dağı eteklerinde sarp bir alanda Çakmaklı Mehmed ve zeybekleriyle karşılaşan askerler derhal ateşe başlamışlardı. Neticede kısa bir çatışmanın ardından tüm zeybekler öldürülmüştü. Kendisinden, "sergerde-i (elebaşı) eşkıyâ olan Kel Mehmed'in asıl fitne-kârı ve her mevâdda iğfâl ve ol derece ma'reke-i nâyire-câyâ esbâb ve Tire ve Bayındır

123 HAT, 466-22826-B-1 Fi 9 Receb sene [1]245

124 "Arzuhâl-i abd-i direm-hîredeleridir ki bâ-irâde-i âli idaresi muhavvel-i uhde-i âcizânesi buyrulan müteveffâ pederim Hacı İlyas Ağa kullarının bi-emri'llâhi te'âlâ irtihâl-i dâr-ı bekâsıyla ittîfâk-ârâ-yı vü-cûh-i ahali bâ-mürâsele-i şer'iyye şimdilik Aydın Sancağı'nın umûr-ı idâresi bu kullarına kâimmakâm tensib görülmekle livâ-i mezbûrda ser-zede-i zuhur etmiş olan zeybek eşkıyasının haklarında sünûh (akla, hatıra gelme) buyrulan irâde-i kât'a-i hazret-i cihân-penâhi icrâ olunmak imtisâline o makûlelerden firâr etmişlerinin arkalarından bir kat dahi muktedir âdemler gönderilerek.." HAT, 640-31513-1

ve Ödemiş ve Birgi ve havalisinde mümâsil kazâhâya dahl [ü] ta'arruz ve isâl-i (ulaştırılma) rahne ve çend (birkaç) rûz tasarruf ve ol güne hasârâta cesâret eden Çakmakoglu Mehmed nâm şakî"¹²⁵ cümleleriyle bahsedilen bu ünlü zeybeğin başı, vurulup öldürüldükten sonra kesilmiş ve "Çakmakoglu bundan akdem ele geçip ser-i maktû'u gönderilmişti."¹²⁶ cümlesinde açık olduğu üzere teşhir edilmek üzere yola çıkarılmıştı. Bu başarının ardından Çakmakoglu'nun kardeşi Şecereli'nin de aynı bölgede olabileceği ihtimali üzerine durulmuş ve "Keloğlan'ın asıl pâdaşları (ayakdaş) olan Çakmakogluyla ortanca karındaşı Şecereli nam şakinin ele gelmeleri fariza-i hâliyeden olduğu..."¹²⁷ görüşüne binaen de Tire dağlarında takibe geçilmişti. Ancak Saruhan sancağının altı üstüne getirilse de bu zeybek komutanının izine rastlanılmamıştı.¹²⁸

Kurmayları avlana dursun, Atçalı Kel Mehmed'in Aydın, Denizli, Kütahya ve Uşak kazalarında haftalarca yaşadığı kovalamaca pek çok yazışmaya konu olmuştu. Kendisi iki defa, mutlak yakalanma tehlikesini sezgileri ve yetenekleri sayesinde ustalıkta atlatmış, bu başarısı II. Mahmud'un dahi dikkatini çekmişti. Olayları, gönderilen raporlardan öğrenen sultan, söz konusu takip süreci konusunda hayretini saklayamamış ve kendisine ulaştırılan bir telhisin üzerine "merkur habisin besbelli henüz eceli gelmemiş, danesin devşiriyor, kariben belasını bulur İnşallah..."¹²⁹ cümlelerini yazmıştı.

Atçalı Kel Mehmed sürekle avından zorlukla da olsa canını kurtarabilmiş ve yaklaşık beş ay boyunca izini kaybettirerek gözden kaybolmayı başarabilmişti. Ancak Aydın'da kalanların veya kaçış yolunda yakalananların pek çoğu onun kadar şanslı değildi.

Yargılama Safhası

Sancaklardaki zeybek idaresinin düşmesinin ardından, bahsi geçtiği üzere uzun bir takip süreci başlamıştı. Ancak eşkiyalardan arındırılan yerler-

¹²⁵ HAT, 640-31513-1.; HAT, 466/22819-1

¹²⁶ HAT, 466/22819-1

¹²⁷ HAT, 466/22819-1

¹²⁸ Karaosmanoğlu durumu; "şu Şecereli mel'ünün dahi ele alınması için Tire dağlarına iki kol olarak adamlar çıkarılmağla hazret-i Allah'ın lütuf ve ihsânı ve rızâsı yoluna fedâ-yı mal ve can eylediğim veli-nimet-i âlem veli-nimet-i bi-minnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerinin âsâr-ı teveccühât-ı şâhâ-neleri inşallah inşaallahu bu dahi ele geçip artık eşkiyâdan şu kaldı diyecek olmayaçağı"satırlarıyla özetlemişti. HAT, 466/22819-1

¹²⁹ HAT, 466-22826-1

de güvenlik sağlandıktan sonra halledilmesi gereken önemli bir mesele daha vardı. Atçalı'nın ele geçirilmesi için büyük gayret gösteren İbrahim Paşa, çatışmalarda canını kurtarmayı başaramamış olanları unutmamıştı. İsyanın bastırılması ve Atçalı'nın askeri gücünün neredeyse yok edilmesi önemliydi elbette, ancak yönetim geleneği açısından isyana fiilen katılanlarla yardım ve yataklık edenlerin de ibretlik bir surette cezalandırılmaları gerekiyordu. Zira kitlelere hissettirilecek korku, bir sonraki asayişsizliğin önüne geçebilir, aksi durum ise zafiyet olarak algılanıp daha büyük sorunlara yol açabilirdi.

Mütesellim ordularının Aydın'a girişi sonrası ilk olarak Aydın naibi Şakir Efendi'ye, kapsamlı bir soruşturma açılması konusunda talimat verilmişti. Böylelikle sert bir surette işleyecek olan yargılama safhası başlamıştı. Aldığı emir doğrultusunda Şakir Efendi'nin emriyle askerler önce Güzelhisar'a dağılmışlar ve hemen hemen bütün evleri tek tek aramışlardı. Gün içerisinde, kaçak zeybeklerden kalan pek çok değerli eşya ortaya çıkmıştı. İlk olarak Atçalı'nın geride bıraktığı on bir tüfeğe, çok sayıda değerli kürke, kumaşa, haliya ve on dört yük devesine el konulmuştu.¹³⁰ Bu ganimetler derhal zapta geçmiş, devamında Atçalı'ya yataklık yaptığı tespit edilen kişiler, sürüklenerek meydana götürülüp bağlanmış, malları müsadere edilmişti. Söz konusu aşamada zeybeklerin ellerindeki malları zorla aldığını, dolayısıyla müsadere mallarının kendilerine ait olduğunu söyleyen ve mağdur olduğunu beyan eden bir takım eşraf çıksa da, İbrahim Paşa'nın kapısından elleri boş dönmüşlerdi. Zira paşa, bu çetrefilli konuyu saraya danışmış ve aldığı cevap sonrasında müsadere edilen tüm değerli eşyalar emriyle kaydedilip devlet hazinesine aktarılmıştı.¹³¹

Müsaderenin ardından sıra firari durumdayken yakalanan zeybeklerin cezalandırılmasına gelmişti. Bu aşamada, civar mütesellimlerinin

130 Ele geçirilen aynı malların listesi için; HAT, 466/22823-E-1, HAT, 507-24934-A-1, HAT, 466/22823-G-1. Yük devesi için yazılan tahrir şöyledir: "Der-i devlet-i mekine arz-ı dâ'i-i keminelidir ki Aydın Sancağı kazâlarını istila eden ser-eşkiyâ Atçalı Kel Mehmed yaver-i tevfik-i inâyet-i Bâri (yaratan, yaratıcı) ve kuvvet-i kudsiye-i cenâb-ı hazret-i hilâfet-penâhi üzere mâh-ı Cumâde'l-âhir'in yirmi birinci penc-şenbih [21 C 1245] gecesi leylen Güzelhisar'dan firâr eyledikde medine-i mezbûrede on dört mehâr şütürânı [yük devesi] kalmış olmağla şütürân-ı (deve) mezbûrûn hâlâ Teke ve Hamid sancakları mutasarrıfı devletli İbrahim Paşa hazretlerine marifet-i şer'le teslim olunduğu ol ki vâkı'u'l-hâl bi'l-iltimâs pây-e-i serir-i a'lâya arz u ilam olundu." HAT, 466/22823-F-1 [21 C 1245]

131 HAT, 466/22823-G-1 Fi 3 B. Sene [1]245.; HAT, 507-24934-A-1

yanı sıra özellikle Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa'nın büyük gayreti görülmüştü. Yöreiy iyi tanıyan Karaosmanoğlu askerleri, gizli geçitlerde ve kaçış yollarında on sekiz zeybeği yakalamış ve mütesellimlerinin huzuruna getirmişlerdi. II. Mahmud'un ifadesiyle, ele geçen bu "on sekiz neferin cümlesi idama müstahik habisler," Ramazan ayına girilmiş olması nedeniyle öldürülmemişler, ancak amele sayısının azalmış olması nedeniyle bayramdan sonra idam edilmek üzere tersanede küreğe mahkûm edilmişlerdi.¹³² Aydın'dan gönderilen on altı eşkiya yatağı da, başta güçlü kuvvetli olmaları hasebiyle gemi personeli olarak yazılmak istense de sonrasında bu durum uygun görülmemiş ve II. Mahmud'un emriyle Tersane-i Amire'de ayaklarında pranga takılı bir şekilde burgucu amelesi olarak çalıştırılmaya başlanmışlardı.¹³³ Bunun dışında eşkiyaya yataklık yaptıkları gerekçesiyle peyderpey gönderilen onlarca kişi de aynı akıbete uğramıştı. Ancak, tüm mahkûmlar için sadece hürriyeti kısıtlamakla yetinilmemiş ve gerek küreğe çarptırılanların, gerekse Ramazan ayının bitimi sonrası kafası kesilecek olanların tersanede zorlu görevlerinin yanı sıra

132 Sultana yargılamalar konusunda yazılan rapor şu cümleleri içermekteydi: "...Tomrukda mahbûs olan sâlifü'z-zıkr on sekiz nefer eşkiya dahi her ne kadar müstahik-ı te'dib ve gûş-mâl (kulak bükme, yola getirme) iseler de el-hâletü hâzihi (şimdiye kadar) Tersâne-i Âmirelerinde amelenin killet (azlık) ve lüzumu derkâr olduğuna binaen mücerred eyyâm-ı mübârekeye ve velâdet-i hümayûnları meserretine (sevinç, şenlik) hürmeten haklarında muamele-i âhar ıcrasında sarf-ı nazar olunarak fakat kayd-i ebedi ile küreğe vaz' olunmaları hususu..." HAT, 466/22819-1. II Mahmud'un iradesi ise şöyleydi: "Aydın havalisinden tutulup bâ-defter şöhreleriyle mütesellim-i mûmâ-ileyhin göndermiş olduğu on sekiz neferin cümlesi idama müstahik habisler ise de bunların içlerinde pek eşni'aları dahi isimleri bâlâlarına verilen serhden müstefâd (anlaşılmış) omagla bu makuleleri ihtisâb nâzım marifetiley ayrılıp bade'l-kayd birer mahalde siyâset olunmak üzere yine tomrukda tevkif mâadalan kayd-i ebedi ile küreğe vaz' olunması için Tersâne-i Âmirere gönderilsin..." HAT, 466/22819-1

133 "Aydın mütesellimi kullarının süy-i senâverîye (birini övene ait) olan bir kıt'a tahrîrâtıyla maktul (vurulmuş, öldürülmüş) Kel Mehmed nâm şakî avenelerine (yardakçı) ittibâ' (uyan) etmiş bulunanlardan on altı nefer genç ve tüvânâ (kuvvetli) ve harb ü darba muktedir makulesi bulunduklarından te'dib ve terbiye muamelatına müstahik olmuşlar ise de haklarında ne vecihle muâmele-i seniye şâyân buyrulması re'ye havale olunduğu beyânıyla merkûmları göndermiş omagla merkûmların asâkir-i mürettebeye (tayin edilmiş, gemi personeli) yazılması meal-i tahrîrât imâ eder ise de pek de câiz görünmediğinden merkûmları emâneten Tersâne-i Âmirere'ye habse gönderilmiş ise de el-hâletü hâzihi (şimdiye kadar) Tersâne-i Âmirere'de burgucu amelesinin eşedd-i lüzumu derkâr olduğundan bu makulelerin asâkir-i mürettebe silkine (mesleğine) yazılmaktan ise gerek işbu on altı neferin ve gerek bundan evvelce bu makule gelmiş bulunanların ayaklarında demir ve üzerlerinde üstadları bulunarak Tersâne-i Âmirere'de burguculuk hizmet-i lazimesinde istihdâmları tahsis buyrulması muvafık-ı irâde-i veliyyü'n-nî'ami buyrulur ise ol bâbda iktizâ eden fermân-ı âllileri isdânyla Tersâne-i Âmirere tarafına emir ve tenbih buyrulması menut-ı re'y-i sâmi idugü ifadesiyle arıza-i senâverî tahririne ibtidâr olundu, efendim." HAT, 466/22816-2

tomruk cezasına çarptırılmalarına karar verilmişti. “Tomruk,” Babıâli’deki işkencehane ve hapishaneye verilen isimdi. Hapishanenin kendisine tomruk denildiği gibi, başları dışarıda kalacak şekilde çapı yaklaşık elli santim olduğu için zar zor sığabilecekleri bir mekanizmaya sokulup kilitlenme usulü de aynı şekilde isimlendiriliyordu. Özellikle eşkıyalara ve yataklarına uygulanan bu cezanın esas amacı, sorgulama sırasında çektirilecek acı sayesinde itirafı sağlamak ve kolaylıkla bilgi almaktı. Nitekim istenilen bilgi verilmediği takdirde hareketsiz bir şekilde ıstıraplı bir ölüme neden olan bu ceza, Atçalı soruşturmasında neredeyse her sorgulama ve tutuklamada kullanılmıştı.¹³⁴

Takibi sırasında kendisinden sık sık, “Aydın Sancağı’nda izhar-ı şekâvet eden sefiîh-hiz (zevk ve eğlenceye düşkün) Kel Mehmed nâm iblis”¹³⁵ diye bahsedilen Atçalı, detayları verildiği üzere Batı Anadolu’daki her sancakta büyük bir titizlikle aranırken, “Şakî-i merkûm her ne kadar Aydın’dan firâr etmiş ise de merkûmun ve avenesiyle hâli üzere bırakılması kat’an câiz olmadığından gerek kendisinin ve gerek matlûb buyrulan kâtibi ile avenesinin elegetirilmesine bi’l-ittifâk ikdâm ve gayret etmeleri için müşâr ve mûmâ-ileyhimâyâ tahrîr,”¹³⁶ şeklinde devam eden sultan iradesinden anladığımız üzere, bölükbaşları ve yoldaşlarının yanı sıra, “kâtip” olarak

134 “Siyasi suç yüklenen kişilere işkence de yapılsa, boğdurulsa da, bu olay saray duvarlarının ardında kalırken, günümüzde İstanbul Valiliği’nin tam karşısında, bir dönem jandarmaya ait olan bina âdi suçlarda ‘işkencehane’ olarak kullanıldı. ‘Tomruk Dairesi’ resmîyetle ‘emniyet müdürlüğü,’ yani çavuşbaşığa bağlı (sonradan Deavi Nezareti oldu, yani Adliye Bakanlığı) nezarethaneye verilen addı. Suçlular buraya getirildiklerinde, ayakları üzerine çeşitli boylarda sekiz-on delik açılmış tomruklardan, baldır uzunluğuna uyan birinin içine sokulur ve kilitlenirdi. Dairede, baş dışarıda kalmak üzere, vücudun bütünüyle içine sokulduğu tomruklar da vardı. ‘Tomruk Dairesi’ kapatıldığında, resmi binaların bahçe kapılarının arkasına dayanak olarak konulan tomruklar üç-dört metre uzunluğunda, 50 cm çapında kütüklerdi. Suçlular itirafta bulunmaları hâlinde konuldukları cendereden kurtulabilir, aksi hâlde ölüncüye kadar tomruğa takılı kalırlardı. İtirafçılar zindana gönderilirdi. Subaşığa bağlı zindanlar, o dönemde asesbaşılık denilen gardiyan teşkilatı tarafından muhafaza edilirdi. Tomruk cezası eskiden beri uygulandığı hâlde, Tomruk Ağalığı’nın Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından sonra ihdas edildiği biliniyor. Muhzır Ağalılığı denilen kurum 1825’te resmen Tomruk Ağalığı adını aldı. İşkence merkezinde tek yön-temin ‘tomruğa kilitlemek’ olduğu söylenemez elbette. Bu dairede işkencenin her türlü sünnün yapıldığı su götürmez. Özellikle sanık sayısı fazla olduğunda, ‘tomruk boşaltma’ amacıyla işkencelerin yoğunlaşp şiddetlendiğine şüphe yoktur. Tomruk Ağası’nın yardımcısına bağlı olarak yapılan işkencenin türüne göre görevlendirilmiş kişiler vardı. Genelde ‘solaklar’ falakacı, ‘kapı kahyanları’ tomruk muhafızıydılar.” Avni Özgürel, “Osmanlı’da Cezalandırma,” *Geçmiş Zaman Olur ki - Radikal*, 15 Aralık 2002.

135 HAT, 466/22819-1

136 HAT, 466-22827-1 HAT, 466-22829-1

isimlendirilen danışmanları da göz ardı edilmemişti. Bu noktada isyanın anatomisini değerlendirirken, tüm bu organizasyonda katkısı olanları da değerlendirmek faydalı olacaktır.

Emrine itaat edilen, kendisine güvenilen ve idam cezasına çarptırılacak eylemler yapmak pahasına arkasından gidilen bir isyancı lideri olmak için cesaret, zekâ, sabır ve silahşorluk gibi temel vasıfların yanı sıra muhakkak iyi bir siyaset erbabı da olmak gerekir. Zaten can pazarı olarak tabir edilen dağlarda onca rakip çeteye ve takip koluna karşı tuzağa düşmeden hayatta kalmanın tek yolu da budur. Bu bağlamda her ne kadar dönemin padişahı II. Mahmud, Atçalı Kel Mehmed'i "öyle cin fikirli habislerden olmayıp kabaca mel'un bir herif"¹³⁷ olarak nitelese de, kendisinin, bu görüşün aksine ince oyunlara aklı eren bir zeybek olduğu ortadadır. Bu yeteneklerini de isyanın en başından itibaren aldığı doğru kararlarla ortaya koymuştur. Ancak askeri başarılarının dışında kendisinin okuma-yazma bilmez bir kişi olduğu düşünüldüğünde tüm bu teşkilatlı sistemin ve idaresi altına aldığı yerleşimlere gönderdiği emimamelerin kendi marifetiyle ortaya çıkmadığı muhakkaktır. Somut bir örnek verecek olursak, isyan bölgelerini dolaşan Keppel'in, Atçalı ve zeybekleri hakkında değindiği bir ayrıntı oldukça ilginçtir:

...Serbest ticaretin, tarımın korunmasını, daha iyi kanunlar yapılmasını ve daha çok eşit vergiler konulmasını istediler. Türklerin manasını hemen hiç bilmedikleri meseleler hakkında konuşmaları fikri, bana o kadar tuhaf geldi ki, asileri ziyaret etmek için bende büyük bir arzu uyandı...¹³⁸

Yukarıdaki alıntıyı değerlendirecek olursak, bahsi geçen iktisadi önlemlerin ve önerilerin; köy kökenli, eğitimsiz bir zeybek reisinin zihninden türediğini düşünmek şüphesiz fazla iyimserlik olur. Üç ay gibi bir süre için, ahaliyi bu derece memnun etmiş bir idari mekanizmanın beyin takımında "mürekkep yalamış" diye tabir edilen, çelebi sınıfından şahısların olduğu ortadadır. Aynı mantık doğrultusunda düşünen İbrahim

¹³⁷ Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 59.

¹³⁸ Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 74.

Paşa'nın soruşturmanın bu safhasıyla ilgili eline geçen ilk isim Nazilli naibi Kör Müezzinzade Mustafa Kamil Efendi olmuştu. Kendisi, isyanın en başında, Kuyucak'ın zaptı sonrası Atçalı'yı Nazilli'ye davet eden ve kasabayı teslim eden kişiydi. Üstelik bununla da kalmamış ve Atçalı firar edene dek onun yanında yer alarak, baş danışmanlığıyla kadılığını yapmıştı. Paşanın adamları tarafından firar etmek üzereyken yakalanan naip, ilk ifadesinde öldürülme korkusuyla Atçalı'ya hizmet ettiğini ve hiçbir suçu olmadığını beyan etmişti. Sorgusunu bizzat, kendisinden; "Atçalı Kel Mehmed nâm cebinin (korkak, yüreksiz; alçak) ibtidâ-yı zuhur-ı fesda irâe-i tarik ve cabis-i merkûm eydine bast-ı kudûm-i nekbet-nümûn refik-i şakiki olan nüvvâbdan hâlâ Nazilli Kazâsı Naibi Kör Müezzinzâde Mustafa Kamil Efendi nam hayin,"¹³⁹ cümleleriyle bahseden İbrahim Paşa yapmıştı. Paşanın iddialarına göre naip; eşkıyayı mektup yoluyla Nazilli'ye davet etmiş ve orada bulunan Aydın ihtisap müdürünün kardeşini zeybeklere katlettirmişti. Devamında da öldürülen bu adamın eşyalarını ve paralarını gasp etmişti. Tüm bunların dışında halkın malına, vergi kisvesiyle el koydurmuş, kendine ayırdığı paylarla kişisel bir servet elde etmişti. Toplanan bu vergilerin arttırılması için de Atçalı'yı kışkırtmış ve yine paşanın ifadeleriyle, "habîs Kel Mehmed Aydın Güzelhisarı'nda olduğu müddet iş ü işret ederek etraf fukarâ-yı acezeden hums hissesi namıyla fukarâyı duçar-ı hasârât ve ihtisâb kâtibinde demdehr deyu bin beş yüz kuruş cebren almış."¹⁴⁰

Devlet hazinesine gönderilecek hisse diyerek fakirlerden zorla topladığı paranın yanı sıra ihtisap kâtibinin 1.500 kuruşuna da el koymuştu. Bu ağır suçlamalardan görüldüğü üzere eşkıyayı kışkırtan, ahaliyi fesda iten ve gasplar konusunda onları yönlendiren kişi olarak naip sorumlu tutulmuştu. Paşa raporunda işlediği bu suçlar dolayısıyla kendisine yakışır bir ceza verilmesi gerekliliğini ilave etmişti. Neticede naip, yakalandığı ilk andan itibaren sürekli masum olduğuna dair ifade vermesine ve tüm suçlamaları inkâr edip yalvarmasına rağmen inandırıcı olmamıştı. Nitekim 19. yüzyıl vakanüvislerinden Ahmed Lütfi Efendi de, ünlü eseri *Tarih-i Lüt-*

139 HAT, 466/22823-A-1 Fi 3 B. Sene {1}245.[mühür]

140 HAT, 466/22823-A-1 Fi 3 B. Sene {1}245.[mühür]

fî'de isyanın müsebbiplerinden biri olarak kendisini göstermiş ve eserinin “Zuhur-ı Keloğlan” başlıklı bölümünde, “püsküllü bela” olarak nitelendirdiği Atçalı Kel Mehmed'i ve naibi şu cümlelerle tanıtmıştır:

Aydın tarafında Adalar kasabası ahâlisinden Keleş Mehmed nâm kimesne o aralık memâlike neşr olunan adâlet fermanlarından birini eline alıp pâdişâhın fukarâya ta'addî olunmasına rızası yokdur diyerek halkı başına cem' ile ol havâliye püsküllü belâ olmuş idi. Cem'iyeti uygunsuzluğu fenâlaşmaya başlayıp mevkib-i hümayûn Ramî'de iken Ramazan'da Eyyûb Cami'-i şerifinde esnâ-yı va'z u tedrisde yeni esvâba dahl-i azîm ve lâbisine tekfirî sebebiyle nefy olunmuş olan Boşnak müderris Mustafa Efendi dahi Keleş'in yanına gitmiş olduğu mesmû' olmuştur.¹⁴¹

Bahsi geçen olay, Bosna doğumlu Kör Müezzinzâde Mustafa Kamil Efendi'nin Aydın sancağına gelmeden önceki bir eylemiyle alakalıdır. Kendisi, İstanbul'daki Eyüp Camii'nde bir vaaz vermiş ve burada sultanın eylemlerini eleştirme cüretinde bulunmuştu. Hutbesinin içeriği II. Mahmud dönemi kıyafet reformu üzerineydi. Naip, sultanın emriyle devlet dairelerinde sarık ve cübbenin yasaklanmasının; fes, pantolon ve ceketin ise zorunlu hale getirilmesinin dini açıdan sakıncalarından bahsetmiş, bunun “Frenk özentiliği” olduğundan dem vurmuş ve söz konusu yeniliğe karşı çıkmak gerektiğini söyleyerek halkı bir nevi galeyana getirmişti. Normal şartlarda yaptığının karşılığı idam iken, tanınmış bir âlim olan babasına duyulan hürmet nedeniyle öldürülmemiş ve sultanın emriyle Aydın sancağına sürgün edilmişti. Dolayısıyla sorgulama aşamasında, sultana duyduğu öfke ve intikam hissi nedeniyle böyle bir isyana dâhil olabileceği ihtimali hep göz önünde tutulmuştu. Kaldı ki bizzat II. Mahmud, kendisi hakkındaki olumsuz fikirlerini şu cümlelerle belirtmişti:

...Şu Nazilli naibi denilen Kör Müezzinzâde meşhur Nişancı Câmii müezzininin oğludur bu habîs burda iken dahi tek durur makule-

141 Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed...*, s. 442.

den değil idi tarikden hakk olunarak ibreten li's-sâirin cezâsı tertib olunsun hususât-ı saire dahi sürhde beyân olunduğu vechile icrâ kılınsın.¹⁴²

II. Mahmud'u bu denli öfkeli cümleler yazmaya iten neden, şüphesiz naibe ikinci bir şans vermiş olmasındandı. Özellikle dört sene önceki "Vaka-i Hayriye" adı verilen yeniçeri kıyımı düşünüldüğünde, bu sultanın eylemlerinde pek de görmeye alıştığımız bir durum değildi. Ancak bu defa affetmemiş ve emri doğrultusunda; naibin, önce ismi kadılık defterinden silinmiş, sonra da tüm serveti müsadere edilmişti.¹⁴³ Hemen ardından kendisinden "Aydın Sancağı'nda âlem-efrâz-ı şekâvet olan Kel Mehmed-i habisle yek-dil olan Nazilli Kazâsı Nâibi Mustafa Kamil Efendi"¹⁴⁴ diye bahseden Saruhan mütesellimi Hacı Mehmed Ağa'nın emriyle Aydın'da boğularak idam edilmişti.¹⁴⁵ II. Mahmud, bu ölüm haberini "naip cezâ-yı lâıykını bulmuş"¹⁴⁶ cümlesiyle değerlendirmiş ve geriye kalanların da hak ettikleri cezaya çarptırılmalarını emretmişti.

Naip Mustafa Kamil Efendi'nin derdesti ve infazı sonrası, mütesellim askerlerinin bir diğer önemli başarısı, Atçalı Kel Mehmed'in en yakınlarından sayılan danışmanı Başkâtip İbrahim Efendi'nin yakalanması olmuştu. Aslen Harputlu olan başkâtip, isyandan yaklaşık on altı sene önce Aydın'a gelmiş ve evlenerek buraya yerleşmişti.¹⁴⁷ Öncesinde aldığı eğitim gereği Aydın mütesellimlerinin kâtipliğini yapmış ve geçimini böyle sağlamıştı. Kısa zamanda görev yaptığı idari yetkililerin güvenilir adamlarından biri olmuş, hatta zeybek isyanı sırasında, Atçalı'nın ordusuna karşı mütesellim Haşim Ağa'nın kuvvetlerine dahi katılmıştı. Ancak Haşim Ağa'nın yenilgiye uğrayıp Güzelhisar'a geri çekilmesi sonrası derhal konağına kapanmış ve çatışmalar bitene dek evinde saklanmıştı. Haşim Ağa'nın firarı sonrasında

¹⁴² HAT, 466/22823-1

¹⁴³ HAT, 466/22823-1

¹⁴⁴ HAT, 507-24934-A-1

¹⁴⁵ Saruhan mütesellimi Karaosmanoğlu'nun ihtisap nazırı Mustafa Efendi'ye gönderdiği mektupta, emir doğrultusunda naibin idamını gerçekleştirdiğini "tarih-i arizadan bir gün akdem ihnâkan (boğma) idam ve izâle kılınarak sûrat-i tenfiz-i emr u irâde-i şâhâneye ber-muktezâ-yı vâcibe-i zimmet sarf-ı mâhasal-i miknet kılındığı" cümleleriyle bildirmişti. HAT, 507-24934-A-1

¹⁴⁶ HAT, 507-24934-1

¹⁴⁷ Uluçay, *Atçalı Kel...* s. 67.

zeybekler sancak merkezini zapt edince evinden çıkmamış, beklemeye başlamıştı. İlk hengâmenin atlatılmasının ardından, kendisinin methini duyan Atçalı, kâtibin bulunması için emir vermiş ve İbrahim Efendi, evini basan zeybekler tarafından yaka paça huzuruna getirilmişti. Kâtibin ifadesinden anladığımız üzere Atçalı, saklanmasına kızmış ve “niçin ihtifâ (saklanma, gizlenme) etdin alimallahu te’âlâ senin başını koparırım ve bundan böyle iktiza eden tahrîrâtımı yaz”¹⁴⁸ demişti. Böylelikle bu tarihten, zeybek idaresi sona erene dek, kendisi Atçalı’nın yanından ayrılmamıştı.

Kâtibin hizmetine girmesi Atçalı için büyük önem taşımaktaydı. Nitekim yine İbrahim Efendi’nin beyanına göre Atçalı’nın Güzelhisar’a gelmeden önce belli başlı bir yazıcısı yoktu. Daha önce yapılacak yazışmalarla ve gelen davet mektuplarıyla, çevresindeki okuma-yazma bilen adamlar ilgileniyor, ancak bunu hakkıyla yapamıyorlardı.¹⁴⁹ Hele sancaklar ele geçirildikten sonra, zeybek komutanlarına gönderilen emirnamelerin sıklığı düşünülürse İbrahim Efendi, kendisinin oldukça işine yaramıştı. Atçalı’nın bu sır kâtibinin, isyanın bütün bilgilerine vâkıf olduğunu düşünen II. Mahmud da, yardım ve yataklık yapanların isimlerine ulaşılması için İbrahim Efendi’nin mutlaka canlı olarak yakalanması gerektiğini düşünüyordu. Bunun önemini de “...Şu habis Kel’in yanında olan kâtibi Allah vere, bir tarafga savuşmayub olaydı, bu habisde bu fesada dair çok malumat vardır...”¹⁵⁰ cümlesiyle dile getirmişti. Sultanın özel olarak önemini belirttiği bu isim doğrultusunda, İbrahim Paşa’nın yakalama listesinin başlarında yer alan kâtibin bulunması için sancaklara pek çok adam gönderilmiş ve neticede kendisi kaçmaya çalışırken Alaşehir’de yakalanmıştı.¹⁵¹ Süklüm püklüm paşanın huzuruna getirildikten sonra ilk sorgulaması yapılmış ve zaman kaybetmeden tutuklanarak İstanbul’a gönderilmişti.

İbrahim Efendi, tıpkı naip gibi, ilk sorgusunda kendisini “âciz olarak can korkusuyla ne vechile yaz demiş ise ol vechile dediği gibi yazdım”¹⁵² diyerek savunmuştu. Bu iddiasının ispatı içinde soruşturma yapılmasını

¹⁴⁸ HAT, 466/22823-D-1 Fi 15 B. Sene [12]45

¹⁴⁹ HAT, 466/22823-D-1 Fi 15 B. Sene [12]45

¹⁵⁰ HAT, 466/22823-1

¹⁵¹ HAT, 466-22827-1

¹⁵² HAT, 466/22823-D-1 Fi 15 B. Sene [12]45

istemmişti. Ayrıca kendisinin on altı seneden beri "...taraf-ı Devlet-i Aliyye'den nasb olunan mütesellimlerin hizmet-i kitâbetlerinde olup hazret-i Allah'ı ve peygamberi ve Devlet-i Aliyye'yi bilir ve rızasını gözedir ehl-i ırz sadır ve mutî bendesi olduğunu..."¹⁵³ ifade etmişti. İbrahim Efendi beyanlarında sürekli civar kazalara gönderilen tüm talimatnameleri zorla yazdığını ve Atçalı'ya can korkusuyla hizmet ettiğini söylemişti. Kâtibin, söz konusu yaşam tehlikesinin boyutu konusunda verdiği bir örnek ise gayet ilginçtir. İddiasına göre mütesellim orduları Aydın'a yaklaşırken, Atçalı çekilme kararı almış, ama öncesinde sancağın tüm ileri gelenlerini ve İbrahim Efendi'yi Aydın valilerinin kullandığı özel odaya hapsetmişti. Bu kişileri sıkıca bağladıktan sonra altlarına barut fiçileri yerleştirmiş ve "cümlenizi yakacağım ve gelen mütesellim memleket ve adam bulamasın"¹⁵⁴ demişti. Hatta on beş adet barut kundağını hazırlamış, ancak ordular yaklaştığı için yine kâtibin ifadesiyle, "memleketi yakmak üzere iken İlyaszâde kullarıyla Yetim Ahmed Ağa kulları bir saat mahalle geldikleri Kel Mehmed'in mesmû'u olduğu halde penc-şenbih gecesi saat dokuzda firar"¹⁵⁵ etmişti. Diğer tutulanlarla beraber kendisi de böylelikle canını zor kurtarabilmişti. Kâtip, sorgunun devamında zeybeklerin elindeyken bir esir gibi olduğunu belirtmiş ve bunun için de bir başka ilginç olaydan bahsetmişti. Kâtibin anlatımına göre, hizmet ettiği günlerde, Atçalı kendisine sürekli haşin davranmıştı. Özellikle mektup yazdığında, yazılanları beğenmediği zaman kendisini defalarca darp etmişti. İfade tutanağına göre Atçalı, yazdırdığı mektupları her zaman çevresindekilerden birine sesli olarak okutuyor, eğer söyledikleriyle bir farklılık görürse "siz benim yaz deyu tarif eylediğim mektupları yazmıyorsunuz" diyerek bıçağının tersiyle Kâtip İbrahim Efendi'yi dövüyordu.¹⁵⁶ Buna benzer daha pek çok yakarışa ve mağduriyet dolu cümlelere rağmen, İbrahim Efendi kendini aklayamamıştı. Zira hakkında oldukça ciddi iddialar bulunmaktaydı. Nitekim Atçalı'nın "etraf kazâlarını tahrik ve

153 HAT, 466/22823-1-1

154 HAT, 466/22823-1-1

155 HAT, 466/22823-1-1

156 "Şakî-i merkûm cebren beni evimden getirdip ve etraf kazâlarını tahrik ve idlâl için yazdırdığı mektupları gaynlara okutup siz benim yaz deyu tarif eylediğim mektupları yazmıyorsunuz deyu bizleri bıçak arkasıyla darb eyleyip cebr eyler idi deyu" HAT, 466/22823-1-1

idlâl için yazdırdığı mektublar”¹⁵⁷ dışında, kâtibe sorulan en önemli konu “Abdülfettah Ağa olayı” olmuştur.

Güzelhisar’ın henüz zeybek idaresi altında olduğu 8 Kasım 1829 tarihinde Atçalı, Milas voyvodası Ömerağazade Abdülfettah Ağa’ya bir tehdit mektubu göndermişti.¹⁵⁸ Müsveddesi İbrahim Efendi’nin yardımcısının koynundan çıkan ve İbrahim Efendi’nin kaleme aldığı öğrenilen mektubun yazılma nedeni, Atçalı’nın malının müsadere edilmesi idi.¹⁵⁹ Atçalı, Efenc (Fransız) tüccarlar aracılığıyla İzmir’den kurşun satın almış ve sandıkları Mentеше sancağına getirtip Milas iskelesine çıkarttırmıştı. Amacı, İzmir güzergâhının sıkı denetimde olması nedeniyle, deniz yoluyla güvenli bir şekilde nakledilecek cephaneyi iskeleden teslim alıp, karadan hızlı bir şekilde Güzelhisar’a getirtmekti. Ancak önceden tembihli oldukları için zaten dikkatle liman akışını izleyen ve casusları aracılığıyla sevkiyatı haber alan Milas voyvodası Abdülfettah Ağa, adamlarıyla iskeleyi basarak sandıklara el koymuştu.¹⁶⁰ Sonrada kurşunları idari amiri olan Mentеше mütesellimi Tavashlı Osman Ağa’ya, onun oğlu aracılığıyla ulaştırmıştı.¹⁶¹ Atçalı bu durumu haber alınca epey bir sinirlenmiş ve “Saadetli meveddetli biraderim ağa hazretleri” hitabıyla başladığı mektubuna; “...Cenabları herçend hanedanzadeli iddiasında isen de muktezay-ı cibiliyet-i asliyen hasbice olarak denaet ve isaati elden bırakmadığın cümlelerin ma’lumu ise de bu defa meczum ve meşhudum olub seg-ı Pazar, alayim-i gayib ve hayalata uzaktan ürüdüğü gibi...” diye devam ederek, Abdülfettah Ağa’yı “uzaktan havlayan köpeklerle” benzetmişti. “Alçak” ve “it” gibi hakaretlerin yanı sıra oldukça tehditkâr ve özgüven dolu cümlelerle dolu olan mektupta, Atçalı öncelikle voyvodadan “senin elinde emr-i âli var mıdır ne sened ile cesaret ediyorsun?” diyerek hesap sormuş, sonra da, “benim için kurşuna müzâyaka yokdur yedi bin kantar ve belki hesâba gelmez bu tarafda kurşun vardır” diyerek bir nevi güç gösterisi yapmıştı. Son olarak da mektubunu; “Hem sen Aydın’a civâr değilsin uzakdan uzağasın vusul-i kâğıdımda mezkûr kurşunu ve bu misillü

¹⁵⁷ HAT, 466/22823-1-1

¹⁵⁸ HAT, 466/22823-H-1

¹⁵⁹ HAT, 466/22823-H-2

¹⁶⁰ HAT, 466/22823-H-1

¹⁶¹ HAT, 466/22823-H-1 *Fi selhi Ca. sene 1/245.*

tüccarın emti'asında destkeşân ve kendi ırz ve vakarında olman için ihtâr olundu"¹⁶² uyarısıyla bitirmişti. Kendisine çok da uzak olmayan bir mesafedeki ünlü bir isyancı liderinden böylesi tehditler alan Abdülfettah Ağa, bu mektubu hemen Tavaslı Osman Ağa'ya göndermiş, Osman Ağa da durumu saraya bildirmişti. Neticede böylesi meşhur bir mektubun müsvettesinin, yardımcısının koynundan çıkması sonrası söz konusu belge, İbrahim Efendi'nin önüne konmuştu. Sorgu tutanağında; "Katib İbrahim kullarına gösterilip bu senin hattın mıdır? deyu suâl olundukda bi'z-zarûr havfen ve kerhen yazdığım mektubdur deyu cevap verdi"¹⁶³ şeklinde geçen soru-cevap kısmındaki beyanlar ise sultanı pek tatmin etmemişti. İbrahim Efendi her ne kadar "evet mektubu ben yazdım ama bunu mecburiyetten, korkudan yaptım" minvalinde açıklamalar yapsa da, ortada bir gerçek vardı. Atçalı Kel Mehmed çocukluğunda çobanlık, gençliğinde kır bekçiliği sonrasında da eşkıyalık yapmıştı; okuma - yazma bilmez, tahsili olmayan birisiydi. Bu şartlarda "Kel Mehmed söyledi ben yazdım" diyen İbrahim Efendi'ye mektuptaki edebi ifadeler nedeniyle; "O makûle esâfilden olan zeybeğin işbu mektubda olan muharrer tabirâtı bilmez niçin merkûm Kel Mehmed'in kabaca tabirâtını yazmayarak kendi indinden böyle müşevvik-i sâde-dilân olan tabirâtı yazar idin...?"¹⁶⁴ sorusu sorulmuştu. Abdülfettah Ağa'ya yazılan mektup önemli bir delildi. Zira sorgu memurunun da ifade ettiği üzere Atçalı gibi bir zeybeğin böylesi kıvrak cümleler ve söz sanatlarıyla dolu cümleler kuramayacak olması, bahsi geçen kelimeleri İbrahim Efendi'nin kaleme aldığını göstermekteydi. Bu iddia, isyanın örgütlenmesi hususunda İbrahim Efendi'nin de payı olduğu suçlamasının temel dayanağını oluşturuyordu. Nitekim Ahmed Lütfi Efendi, yazılan mektupları ve bunların sorumlularını isim vermeden şu cümlelerle dile getirmekteydi:

Merkûmun mührü "Keleş Mehmed el-me'mur min indullah" ibaresiyle mahkûk, yanında okuryazar, söz anlar âdemler varmış. İstîlâ ettiği yerlerde aklınca celb-i kulûb-i avam için benim garazım fukarâyı

¹⁶² HAT, 466/22823-H-4; HAT, 466/22823-I-1; HAT, 466/22823-H-1; HAT, 466/22823-H-3 7 C. Sene [1]245

¹⁶³ HAT, 466/22823-I-1

¹⁶⁴ HAT, 466/22823-I-1

siyânetdir, voyvodaların zulmünden memâliki vilayetdir gibi sözleri münadîler vâsıtasıyla i'lan ederek başına yedi sekiz binden müte-câviz asker biriktirdikten ma'adâ ol vakit devletçe istiskal olunan tavâif-i kadîme-i askeriyenin bakıyyesinin bir tarafdan merkûmun başına tecemmur' edişi hayli telâşi mûcib olmuş...¹⁶⁵

Görüldüğü üzere, tıpkı naip efendide olduğu gibi tüm bu organizasyonun tatbikinde, Atçalı'dan ziyade yanında bulunan "okuryazar, söz anlar âdemler" in etkili olduğu görüşü oldukça yaygındı. Dolayısıyla eldeki delillere binaen kâtipin kendisini kurtarabilme ihtimali pek yoktu. Kâtip, her ne kadar "cebren yazdırır idi" dese de meselenin sadece mektup kaleme almak olmadığına kanaat getirilmiş ve kendisi danışmanlıkla, hatta elebaşılıkla itham edilmişti. İşlenen suçun cezası idam olsa da kâtip, sultanın emriyle daha sonra tekrar işe yarayabilir ümidiyle hemen idam edilmemiş ve tomruk cezasına çarptırılarak, hapsedilmişti.¹⁶⁶

Arama listesinde olan ve ele geçirilen bir diğer kâtip, Küçük İbrahim Fehim Efendi'ydi. Kâtip İbrahim Efendi'nin yardımcısı olan Aydın doğumlu bu kişi, medrese eğitimini tamamlamasının ardından uzun süre mahkeme kâtipliği yapmıştı. Tecrübesi arttıktan sonra da -isyandan yaklaşık üç beş sene önce- Aydın mütesellimlerinin kâtipliğine başlamıştı. O da zeybeklerin Güzelhisar'ı ele geçirmesinden sonra Atçalı'nın emrine giren isimlerdendi. Kendi iddiasına göre; Atçalı birlikleri şehre girince firar edecek fırsat bulamamış ve evinde iki gün saklanmıştı. Ancak şehirde yapılan genel taramalar sonucunda izi bulunmuş ve Atçalı kendisini "celb ve cebren ve kahren kitâbet hidmetinde istihdam etmiş"¹⁶⁷ yani zor kullanarak da olsa kâtip olarak hizmetine almıştı. Tıpkı İbrahim Efendi gibi Küçük İbrahim Fehim Efendi de Atçalı'nın ani kaçışı sonrası kendini kurtarmak adına hemen şehri terk etmiş, ancak Alaşehir yolunda yakalanmıştı.¹⁶⁸ İstanbul'daki sorgusunda mektupları can korkusuyla yazdığını, kendisinin "Devlet-i Aliyye'nin duasıyla meşgul sadık ve mutî bendesi" olduğunu ve bunu, eski Güzelhisar

¹⁶⁵ Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed...*, s.442

¹⁶⁶ HAT, 466/22823-1-1

¹⁶⁷ HAT, 466/22823-D-1 Fi 15 B. Sene[12]45

¹⁶⁸ HAT, 466-22827-1

mütesellimi Haşim Ağa'nın kethüdası İsmail Efendi'ye gizlice yolladığı mektupta belirttiğini söylemişti.¹⁶⁹ Tıpkı ustası İbrahim Efendi gibi kendisi de iddialarının araştırılmasını istemiş ve af dilemişti. 29 Aralık 1829 tarihli bir tahrirde İbrahim Paşa'nın kendisinden; "her ne kadar cünhası (küçük kabahat, küçük suç) yoğise de katib-i merkûmun yamağı bulunmuş ve haylice esrarına vâkıf olmuş olan Küçük İbrahim Efendi"¹⁷⁰ diye bahsettiği bu kâtip yamağının beyanları, diğerlerinde olduğu gibi bir işe yaramamış ve o da suçlu bulunarak tomruk cezasına çarptırılmıştı.¹⁷¹

1829 yılının Aralık ayı sonlarında birlikte Alaşehir'de yakalanıp, zincirlenerek İstanbul'a gönderilen ve 1830 yılının Ocak ayından Şubat ortalarına dek soruşturmaları süren kâtiplerin, verilen hapis cezası sonrası akıbetleri hakkında bilgi sahibi değiliz.¹⁷² Her ikisi de, belirtildiği üzere Atçalı'ya hizmet etmeye mecbur kaldıklarını defalarca söylemişler ve bu durumda "başkatib ve yamağı İbrahim bendeleri Bâbiâli'de mahbesde oldukları ve takrirleri üzere Kel'in kâğıdlarını yazmışlar ise de cebren ve kahren yazdıklarının beyan ve ifadeleri"¹⁷³ cümleleriyle raporlara geçmişti. Ancak soruşturma sonrası resmi yazışmalarda kendilerinden "iki nefer kâtibler her ne kadar bizim bunda kabahatimiz yoktur diyorlar ise de te'dibe müstahik oldukları merkûm habisin sözüyle etrafa yazdıkları evrak-ı hezeyandan ne makule dinsiz oldukları zahire çıkdı bu iki habis şimdilik mahbesde dursunlar"¹⁷⁴ ifadeleriyle bahsedilmesi, bize sonları hakkında bir fikir verebilir. Kâtiplerin isimlerinin "habis" ve "dinsiz" sıfatları eşliğinde zikredilmesi, onlara karşı duyulan öfkenin yansımasıdır ki, bu da savunmalarının inandırıcı bulunmadığını ve dolayısıyla her ikisinin de gerekli bilgiler alındıktan sonra muhtemelen idam edildiklerini göstermektedir. Ancak bu iki şahsın tutuklu bulunan eşleri, çocukları ve hizmetkârları da halledilmesi gereken bir diğer

169 "...hafiyen şaki-i merkûmun keyfiyet-i hal-i rediyesini mütesellim-i sâbık Haşim Ağa'nın kethüdası İsmail Efendi'ye yazmış olduğunu ve kendisi Devlet-i Âliyye'nin duasıyla meşgul sadık ve mutî bendesi olduğunu ve şaki-i merkûm tarafından kâğıd yazması rıza ve ihtiyârıyla olmayıp bi'z-zarûr can korkusuna mebnî olduğunu ve keyfiyet bu vechile olduğuna itimad-ı âli buyrulmaz ise mahallinden tahkik buyrulmasını takrir eder." HAT, 466/22823-D-1 Fi 15 B. Sene [12]45

170 HAT, 466/22823-1

171 HAT, 507-24934-A-1 Fi 13 Ş. sene [12]45.

172 HAT, 466/22823-1

173 HAT, 507-24934-A-1 Fi 13 Ş. sene [12]45.

174 HAT, 466/22823-1

konuydu. Soruşturma sırasında İbrahim Efendi'nin ve Küçük İbrahim Efendi'nin tüm yakınları Saruhan mütesellimi Hacı Mehmed Ağa'nın emriyle hapsedilmiş, sonra da İstanbul'dan gelecek emir beklenmeye başlamıştı. Mütesellim, 7 Şubat 1830 tarihli raporunda, o sırada hâlâ devam etmekte olan yargılama safhasıyla ilgili detaylı bilgi vermiş ve naibin boğularak öldürüldüğünü, kendi sancağında ele geçirdiği firari zeybekleri Babîâli zindanlarında sorgulanmak üzere yola çıkardığını, Atçalı'nın el konulan on dört yük devesinin İstanbul'a nakli konusunda hazırlıkların devam ettiğini bildirdikten sonra, hapsettiği bu insanların hükmü konusunda bir karar beklediğini ilave etmişti.¹⁷⁵ Ayrıca gözetim altında tuttuğu bu insanların yaptığı araştırma neticesinde suçsuz, günahsız olduklarını da cümlelerine eklemişti. Sonra "... İyâl ve evlâdlarına icrâ-yı mâ-cerâ-yı merhamet ve mazhar-ı inâyet münâsib olacağı..." ifadeleriyle de bu kişilerin tahliyesini istemişti. Neticede isteği II. Mahmud tarafından makul görülmüş ve "ser-i hümayûnumuzun sadakası olarak merkûmânın sebilleri tahliye kılınır" şeklinde devam eden iradeyle, mahkûm kâtiplerin aileleri ve hizmetkârları serbest bırakılmıştı.¹⁷⁶

Görüldüğü üzere isyanın danışman kadrosu hakkında çok kafa yorulmuş ve şüpheli her isim hakkında itinayla araştırma yapılmıştı. Bu hususta verilecek örneklerden birisi de eski Uşak müftüsü Osman Efendi'dir. Uygunsuz davranışları nedeniyle Uşak'tan Güzelhisar'a sürgün edilen bu eski müftünün soruşturmaya adının karışması ise ilginç bir yoldan olmuştu. Kendisi diğerleri gibi tutuklu listesinde olan isimlerden değildir. Atçalı'nın takibi sırasında Uşak voyvodası Hacı Ömer Ağa, saraya olanlar hakkında detaylı bilgi verirken yakından tanıdığı ve kendisinden "derûnunda fesâd dahi olduğu ortada" diye bahsettiği bu eski din görevlisini kesin bir dille suçlamıştı. Voyvoda'nın iddiasına dayanağı ise yakalanan tütüncü Rum gencin anlattıkları olmuştu. Yaptığı sorguya göre müftü, Uşak ahâlisinin isyana dâhil olması için çaba göstermiş ve fesat çıkarmaya çalışmıştı. Voyvoda'nın ifadesiyle müftünün; "ol tarafda dahi kendi halinde olmayıp şaki-i mel'ûna kitâbet edip türlü türlü fesâdına irâe eylediği ve hüsn-i haline arz-mahzar tertib edip hâk-i pâ-yi veliyyü'n-ni'amânelerine takdim ve

¹⁷⁵ Raporun devamında bu istek tekrarlanmış. "... İyâl ve evlâdlarına merhameten saliverilmeleri muvafık-ı irâde-i seniyye-i şâhâneleri buyrulur ise..." HAT, 507-24934-1

¹⁷⁶ HAT, 507-24934-1

daima şakâ-i merkûmî irâe-i tarîk ve fesâdına mü'eddi olduğu"¹⁷⁷ ortadaydı. Neticede kendisinin tutuklanıp tutuklanmadığı hakkında bir bilgi elimizde bulunmamaktadır. Ancak Atçalı soruşturması sırasında en ufak ihtimalin dahi suçlama için yeterli olduğunu düşünürsek, bulunup cezalandırılmış olma ihtimali yüksektir.

Danışmanların dışında yakalanıp sorguya alınan isimlerden biri de Atçalı'nın kayınbabası Şerif Hüseyin'di. O da iç bölgelere kaçmaya çalışırken yanında Atçalı'nın kendisini koruması için görevlendirdiği birkaç zeybekle birlikte Alaşehir'de yakalanmıştı. Sonra zincirlenip, kâtiplerle birlikte çok sıkı bir gizlilik ve güvenlikle İstanbul'a gönderilmişti.¹⁷⁸ Kısa bir süre tomruk cezasıyla cezalandırılmış, yapılan sorguda Atçalı'nın kızını zorla aldığını ve kendisini sık sık tehdit ettiğini beyan etmişti. Ayrıca sorgulamaları sırasında Atçalı'ya da bol bol hakaret etmişti. "Merkum Kel Mehmed, Hazret-i Allah'ı ve Peygamber'i bilmez meçhulü'n- neseb ve sarhoş hazele makulesinden olduğundan mezbûr Şerif Hüseyin kerimesini vermemiş..."¹⁷⁹ cümlelerinden anlaşılacağı üzere, Şerif Hüseyin, damadına karşı olan bütün nefretini dile getirmiş ve bu tavrı canının kurtulmasını sağlamıştı. Gerek sorgudaki beyanları, gerek isyan sırasında herhangi bir görevinin bulunmaması, gerekse İbrahim Paşa'nın, tahririnde kendisinden; "Kel'in kayınatası Hüseyin'in gerek zikir olunan takririnden ve gerek bazı tahkikatdan anlaşıldığına nazaran hiçbir şeyde medhali olmayıp bî-cürm ve ehl-i ırz gürûhundan olduğu."¹⁸⁰ cümleleriyle bahsetmesi olumlu bir sonuç doğurmuştu. Neticede II. Mahmud'un "...fırarî-i habîs Kel'in kayınatası denilen Hüseyin'in hiçbir şeyde medhali olmadığı ve bî-cürm olduğu tebeyyün etmekle fakat merkûmun memleketine girmek üzere sebili tahliye olunsun..."¹⁸¹ emri sonrası suçsuz bulunarak serbest bırakılmıştı.

Böylesi büyük bir isyan sonrası kalburüstü isimlerin tutuklanması ve cezalandırması yeterli değildi elbette. İsmi zikrettiğimiz bu bir kaç kişi dışında pek çok tutuklama ve idamlar gerçekleşmişti. II. Mahmud, tüm bu

¹⁷⁷ HAT, 466-22827-D-1

¹⁷⁸ HAT, 466/22823-1

¹⁷⁹ HAT, 466/22823-D-1 F1 15 B. Sene [12]45

¹⁸⁰ HAT, 466/22823-1

¹⁸¹ HAT, 466/22823-1

aşamalarda, suçlanan isimleri tek tek incelemişti. Durumun hassasiyeti nedeniyle Şerif Hüseyin gibi hapis yatıp bir süre eziyet çektikten sonra serbest bırakılan insanlar olmuş, ancak bu konuda çok da aceleci davranılmamıştı. Özellikle suçu olup olmadığı konusunda kararsız kalınan kişilerin salıverilmesinde imtina edilmiştir. Müderris Bosnevi Hasan Efendi hakkındaki irade buna verilebilecek somut örneklerdendir:

...bu Güzelhisar'a mukaddema nefy olunan Bosnevi Hasan Efendi'nin nâ-münasib kelim-i tefevvühüne (münasebetsiz söz söyleme) mütecâsir olduğundan nefy ve tağribi (sürgün ve kovma) lazım gelmiş olduğu kayddan bilinmiş ise de zâten ne makule adamdır malûm-ı hümayûnum olmadığından bi't-tahkik tekrar taraf-ı hümayûnuma arz olunsun...¹⁸²

Ancak yargılamalar sırasında sultanın hassasiyetini göstermeyenler de olmuştu. Bu isimlerin başında ise soruşturmaların en tepesindeki idareci olan İbrahim Paşa gelmekteydi. Paşa, Güzelhisar naibinin yardım, yataklık ve isyana tahrik gibi suçlar için tespit ettiği isimler sonrası hızlı bir cezalandırma süreci başlatmıştı.¹⁸³ Raporda, sancağın önde gelen pek çok ismi “sergerde-i eşkiyâ Atçalı Kel Mehmed ve avenesi” olarak nitelenen isyancıları kışkırttıkları, halkı ihtilale katılma konusunda ikna ettikleri, fitneye neden oldukları ve “...haşerât makulelerini tahrik ve bazı sâde-dilân etrâk-i bi-idrâkı dahi teba'iyet etdirderek livâ-i mezbûr kazalarında olan ehl-i ırz kesânın emvâl ve eşyâsını yağma ve gârât eyledikleri”¹⁸⁴ gerekçesiyle suçlanmıştı. Neticede pek fazla araştırma ihtiyacı duyulmadan aralarında ayan, voyvoda vekili, müftü, hâkim, müderris, tarikat şeyhi, müderris, esnaf gibi farklı meslek dallarından ve statülerden çok sayıda insan, isyana bilfiil katıldıkları ya da yardım-yataklık yaptıkları gerekçesiyle cezalandırılmışlardı.¹⁸⁵ Esasında isyanların ardından bu tarz toplu cezalandırmalar, hatta

¹⁸² HAT, 466/22816-2.

¹⁸³ Güzelhisar naibinin tutuklama sürecini başlatan raporu: HAT, 466_22824_A_1

¹⁸⁴ HAT, 466_22824_A_1

¹⁸⁵ Soruşturma neticesinde İbrahim Paşa ile Aydın naibi Abdullah Şakir Efendi'ye göre Kel Mehmed'i ayaklanmaya teşvik eden Kuyucaklı dört, Aydınlı sekiz kişidir. Bunlar derhal yakalanmış ve İstanbul'a sevk edilmişlerdi. Atçalı Kel Mehmed isyanını teşvik ettikleri gerekçesiyle tutuklanan kişiler: “Kuyucak

kıyım sayılabilecek idamlar normal karşılanırdı. Ancak bu defaki olayda Karaosmanoğlu faktörü de bulunmaktaydı. Neticede yapılan kulis çalışmaları sonucu tüm bu fevri cezalandırmaların, emri veren paşa nezdinde olumsuz yansımaları olacaktı.

Yargılama Safhasının Neticesi: Aziller ve Atamalar

Atçalı isyanın bastırılmasının ardından bu denli geniş çaplı bir tutuklama politikasının izlenmesi, ibretten ziyade huzursuzluğa neden olmuştu. Şikâyetlerin temelinde soruşturmaların hakkıyla yapılmadığı iddiası yatmaktaydı. Ayrıca bu denli önemli insanların yeterli araştırma yapılmadan apar topar zincirlenmeleri, gördükleri fena muamele ve sonrasında mallarının ellerinden alınması yolsuzluk söylentilerini ayyuka çıkarmıştı. Üstelik şikâyetçilerin Saruhan sancağı mütesellimi Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa gibi bir destekçileri bulunmaktaydı. Karaosmanoğlu, İbrahim Paşa ile Aydın naibinin tutuklamalar için raporlarında gösterdiği delillere itiraz etmişti. Tutuklanan ve İstanbul'a gönderilmek üzere zincirlenen on iki kişi Manisa'ya geldiği zaman, kendisi bunların bir listesini yapmış ve her biri hakkındaki kişisel fikirlerini isimlerinin altına not olarak yazmıştı. Bu adamları savunmasının gerekçesini de kendi beyanına göre İbrahim Paşa'nın haksızlık yapması ve toplum nezdinde oldukça saygı duyulan isimlerin mağdur mağduriyetleri üzerine kurmuştu. Zira söz konusu liste Atçalı'nın Güzelhisar'ı terk etmeden önce, barut fıçılarına oturtup patlatmak istediği kişilerden oluşuyordu. Dolayısıyla bunların Atçalı'nın yardımcısı olma ihtimali yoktu. Geriye kalanların çoğu kendi halinde zararsız ya da dini bütün kişilerdi. Örnek verecek olursak Karaosmanoğlu, Zatizade

Kazasından: Ayan Hacı Ahmedoğlu Mehmed, Voyvoda Vekili Atçalı Hacı Mehmed Ali, Müftü Ali Efendi ve Naibi Mustafa Efendi, Aydın'dan Müderris Hacı Mustafa Efendi, Müderris Hacı Yusuf Efendi, Müderris Hacı Ali Efendi, Müderris Sukuti Efendi, Kadiriye Şeyhi Ahmed Efendi, Mevlevi Şeyhi Hacı Mustafa Dede Efendi, Yenişehir Kethüdası Hacı Ali Ağa, Esnaf Şeyhi Hacı Hafız Efendi. Tire kazasından: Bıçakçoğlu Hacı Hasan, Mevlütoğlu Hacı Ali, Kel Hasan oğlu Hacı Mehmed, Mehmed Said, Çam Köylü, Pabuşçular Kâhya Ustası Hacı Osman, Alacacılar Kâhya Ustası Caferoğlu İbrahim, Hacı Mehmed, Okumuşoğlu Hacı Mehmed, Sarban oğlu Hacı Abdullah, Furunlu Hacı Mehmed, Mahalle Ayanı Kara Ahmed, Mahalle Ayanı Yoncakırlı (?), Ulu Cami Ayanı Mustafa, Beyler Mahallesi Ayanı Haliloğlu, Hamamcı Hacı Mustafa, Hacı Alemdar, Mahalle Ayanı Sofu, Debbag Hacı Kocabaş, Belediyeçi Koca İbrahim oğlu Hacı Alemdar, Mermici İsmail, Bazirgan Mehmed, Hancı Arap Hacı Ali, Eski Müftü İsmail Efendi, Tokatioğlu Mehmed Efendi." Uluçay, *Atçalı Kel*..., s. 98.

Medresesi müderrisi Hacı Mustafa Efendi için; “Keloğlan mumaileyhi getürdü b hapsedüb hatta barut üzerine oturdup sizi atacağım hakkımda hüsn-i şehadet edin demiş...” notunu eklemişti. Devamında müderris Hacı Ali Efendi için “bu makule ihtiyar ve ulemaya ne veçhile geçirü bakılabilir mü? Doğrusu, gönlünden korkulur, bu dahi baruttan kurtulduğu.” Kuyucak Ayanı Mehmed Ağa için “nik ü bedi bilmez kendi halinde bir adam olduğunu mine’l-kadim bildiğimizden hasbeten lillahi taala ifade olundu” ya da Kadiriye Tarikatı şeyhi Ahmed için “bu dahi tarik-i müşarünileyhin postnişinlerinden sahib-i irşad bir zat olduğundan” gibi ifadeler kullanmıştı.¹⁸⁶ Buna benzer daha pek çok isim hakkındaki bu olumlu ve kefalet belirten cümlelerde Karaosmanoğlu’nun ismini zikrettiği kişilerden bu denli emin olmasının nedeni 1827-1833 yılları arasında Aydın’da muhasıslık görevini icra ederken hepsini yakından tanımış ve birlikte iş yapmış olmasıydı. Elbette bu durumda mütesellimin itirazını ve çabasını, yakından tanıdığı insanların mağduriyetlerin giderilmesi adına bir adalet arayışı olarak görebiliriz. Ancak İbrahim Paşa ile kendisinin, Manisa’da karşılaşmalarından itibaren mesafeli olduğunu bilmek ve değerlendirmeyi buna göre yapmak daha faydalı olacaktır. Yüzyılı geçkin süredir bölgede nüfuzlu bir aile olarak at koşturan Karaosmanoğulları’nın, İbrahim Paşa gibi dışarıdan gelen bir bürokratin emrine girmesi sonucu, rekabet ve düşmanlıkla sonuçlanacak duyguların ortaya çıkması doğaldır. Nitekim yargılamaların hemen bitiminde Hacı Mehmed Ağa’nın yaptığı bu şikâyet hamlesi de iddiamızı destekler niteliktedir.

Hacı Mehmed Ağa, bahsi geçtiği üzere tutukluların masum oldukları kanaatini belirten küçük metinlerin yanına bir şikâyet ve ihbar dilekçesini de ilave ederek İzmir ihtisap nazırı Mustafa Efendi’ye ulaştırmıştı. İddiaları ve suçlamaları oldukça ciddiydi. Mütesellime göre İbrahim Paşa, bütün bu hapis ve soruşturmaları, tutuklanma listesine girme ihtimali olanları korkutmak ve onlardan kurtuluş akçesi olarak yüklü miktarda para alabilmek için hazırlamıştı. Ayrıca yine iddiasına göre paşanın tavrı yüzünden ahali oldukça rahatsız olmuştu. Dolayısıyla yeni bir fitnenin çıkmaması için, kendisinin bir an önce Teke ve Hamit muhasıslı olarak görev

¹⁸⁶ Uluçay, *Atçalı Kel*... s. 81-82

yerine dönmesi gerekmekteydi.¹⁸⁷ İzmir ihtisap nazırı Mustafa Efendi de, suçlamaları yerinde bulmuş ve Karaosmanoğlu'nun görüşlerine katıldığını belirten bir notla beraber, raporu saraya sunmuştu. Böylelikle bu kez İbrahim Paşa için bir soruşturma süreci başlamıştı. Soruşturmanın tamamlanmasının ardından bölgedeki voyvoda ve diğer mütesellimlerden alınan bilgi doğrultusunda yargılama aşamasının Aydın halkının üzerinde olumsuz etki yaratması, isyan daha yeni bastırılmışken huzurun bozulmasına yönelik eylemlerin vuku bulması ve halk arasında İbrahim Paşa'nın kötü bir şöhretle anılması gibi olumsuzlukların anlatıldığı bir rapor sultanın önüne konmuştu. Soruşturma safhasında meselenin gideceği yeri fark eden paşa 6 Ocak 1830 tarihinde, isyancıların elebaşlarının kaçtığını ve artık burada bir işinin kalmadığını belirten bir mektubu saraya ileterek, Aydın'ı terk etmiş ve görev yeri olan Teke-Hamit sancağı merkezine hareket etmişti. O sırada soruşturmalarla hâlâ ilgilenmekte ve tutuklular hakkındaki kişisel görüşlerini, soruldukça beyan etmekteydi. Ancak bu çabası, kendisi hakkındaki iddiaları atlatmasına yetmemiş ve II. Mahmud'un gazabından kurtulamamıştı. Sultanın emriyle paşa önce görevinden azledilmiş, sonra da vezirlik payesi elinden alınmıştı. Bu rütbe tenzilinden sonra Karahisar-ı Sahib'e (Afyon) sürgüne gönderilmişti.¹⁸⁸ Böylelikle, bu konularda büyük tecrübeye sahip Karaosmanoğlu ailesi bir rakibinin daha ayağını kaydırmış; Atçalı Kel Mehmed isyanı kudretli bir paşanın düşüşüne neden olurken, bir diğer ismin ise hızla yükselmesine olanak tanımıştı.

Büyük zeybek isyanında yıldızı en çok parlayan isim şüphesiz Yetim Ahmed Ağa olmuştu. Saruhan mütesellimi Hacı Mehmed Ağa'nın vekili ve aynı zamanda yeğeni olan Ahmed Ağa, Karaosmanoğulları ailesine mensuptu. Adı resmi yazışmalarda "Saruhan askerinin başbuğu Ahmed Ağa"¹⁸⁹ olarak geçen bu zat, Turgutlu'dan başladığı zeybek kıyımını Aydın sancağının içlerine dek sürdürmüş, pek çok kazanın tekrar geri alınmasını

¹⁸⁷ Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 99.

¹⁸⁸ Ahmed Lütfi Efendi sürgünün gerekçesi olarak, İbrahim Paşa'nın isyanı zamanında bastıramamasını göstermektedir. "Salifü'z-zikr İbrahim Paşa Aydın gailisinin def'ine olan me'muriyetini hüsn-i if'aya muvaffak olamadığından muahharen ref-i vezâretle Karahisar-ı Sâhib'e nefy ve uhdesindeki sancaklar mukataa hazinesi cânibinden mütesellimlere ihale olunmuştur." Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed...*, s. 442.

¹⁸⁹ HAT, 466-22829-1

sağlayarak oldukça önemli biri haline gelmişti. Kendi vekilinin bu başarısını, siyasi bir avantaja dönüştürmek isteyen Hacı Mehmed Ağa da fırsatı iyi değerlendirmiş ve İzmir ihtisap nazır Mustafa Efendi'ye 21 Aralık 1829 tarihinde "Saruhan Mütesellimi Hacı Mehmed Ağa kullarının İhtisâb Nâzırı Mustafa Efendi bendelerine meb'ûs şukkasıdır. Veliyyü'n-ni'amâ behiyyü's-şiyemâ devletlü âtîfetlü efendim hazretleri" takdimiyle başlayan bir mektup yazmıştı. Mektubunda önce, yeğenin zeybeklere karşı gösterdiği başarıyı ve devlete, padişaha olan sadakatini tekrar hatırlatmış, sonra da; "beynel-akran müftehir ve mübahi olmak üzere Kapıcıbaşı rütbe-i refiası kendisine ihsanıyla ısdar olunarak bir kıt'a ruûs-ı hümayûn-ı inâyet-makrûn-ı şâhâne yed-i bendegânemle mûmâ-ileyhe i'tâsı için lâzım gelecek esbaba teşebbüs buyrulup şu ümniyyenin husûlüne inâyet ve mürüvvet buyurmaları niyâz-ı bendegânemdir, efendim." cümleleriyle, tıpkı öncesinde kendisine yapıldığı gibi, Yetim Ahmed Ağa'nın kapıcıbaşılık vazifesiyle görevlendirilmesini talep etmişti.¹⁹⁰ İhtisap nazırının da destekleyici ifadeleri sonrası II. Mahmud, bu ödüllendirmeyi uygun görmüştü.¹⁹¹ Böylelikle, "eşkiyâ maddesinde yararlığı görülmüş olduğundan mûmâ-ileyhe kapıcıbaşı rütbesi verilip iktizâ eden ruûsu isdâr ve irsâl olunsun,¹⁹² emrini içeren bir iradeyle Yetim Ahmed Ağa, öldürdüğü zeybeklerin ve kurtardığı kasabaların fazlalığı nedeniyle kapıcıbaşıya yükseltilmişti.

Karaosmanoğlu'nun kabul edilen talebinin, kendi ailesi açısından önemi oldukça büyüktü. Zira özellikle 19. yüzyıl başlarından itibaren, "kapıcıbaşı rütbesi, âyanlık sayesinde kaza idaresini elde etmiş olan bir şahsın, kendi mevkisini sağlam bir temele dayandırmak ve mümkünse nüfuzunu daha geniş sahaya yaymak amacıyla kullandığı bir vasıta haline gelmişti. Bu rütbe, esasında Topkapı Saray teşkilatıyla ilgili bir vazife iken, bir önceki yüzyıldan itibaren taşrada bulunan ayan ve nüfuzlu kimselere verilen şerefli bir unvana ve memuriyete dönüşmüştü. Dolayısıyla, ayanların kendileri veya aile bireyleri için kapıcıbaşı istemeleri, hiç şüphesiz bu unvanın maddi getirilerinden ziyade siyasi ve içtimai salahiyetinden kaynaklanmaktaydı. Özellikle savaş zamanlarında kapıcıbaşı yapılan kişilerin daha sonra vali ya da bir üst

¹⁹⁰ HAT, 466-22828-A-1

¹⁹¹ HAT, 466-22825-1

¹⁹² HAT, 466-22825-1

kademede vezirlik rütbesiyle paşa yapıldıkları, böylelikle devlet erkânı zümresine dâhil oldukları sıklıkla görülmekteydi.¹⁹³ Nitekim Yetim Ahmed Ağa'da da bu yükseliş görülmüş ve kapıcıbaşı yapıldıktan çok kısa bir süre sonra, yakın zamanda ölen Aydın mütesellimi İlyaszade İlyas Ağa'nın yerine getirilmişti. Bununla da yetinilmemiş ve Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa'nın bir başka yeğeni Hacı Eyüp Ağa Tire voyvodası tayin edilmişti. Aynı tarihlerde Hacı Mehmed Ağa Manisa ve İzmir arasında yol kesen çetelerin varlığını haber aldığı için, Saruhan sancağına geri dönmüş,¹⁹⁴ böylelikle Saruhan, Aydın, Tire güzergâhında etkili bir Karaosmanoğlu hâkimiyeti kurulmuştu. Bu rütbe artışı ve yeni görevlendirmeler, Karaosmanoğulları'nın akıllıca sürdürdükleri siyaset ve entrikalardan mı yoksa Yetim Ahmed Ağa'nın askeri başarılarından mı kaynaklandı bilinmez. Ancak kesin olan odur ki ünlü ayan ailesi bu isyandan sonra tekrar büyük bir nüfuz elde etmişti.

Yargılamalar yaklaşık iki ay sürmüş ve bu süre zarfında sancaktaki pek çok insan canını, malını, itibarını kaybetmiş; sultanın iradesiyle asayiş tekrar sağlayan yetkililer altınlarla ve makamlarla ödüllendirilmişti. Aydın, Saruhan ve Menteşe sancaklarında asayiş tekrar sağlanmış, otorite tesis edilmiş ve devletin demir tokadı isyancıları darmadağın etmişti. Kış mevsiminin gelip geçmesinden sonra sancaklardaki yaşam tekrar rutin ilerleyişine dönmüştü. İsyân pek çok insanı etkilemişti ancak bölgedeki idari hiyerarşinin kilit noktalarına konuşlanan Karaosmanoğulları bu işten en kârlı çıkan taraf olmuştu. Fakat henüz kimsenin bilmediği bir gerçek vardı. Çok yakın zamanda gerek bu ünlü ayan ailesinin gerekse onlara mevkiller bahşeden sultanın huzuru tekrar kaçacaktı. Zira Atçalı Kel Mehmed, zeybekleriyle birlikte intikam almak için geri dönmeye karar vermişti.

ATÇALI KEL MEHMED'İN DÖNÜŞÜ

Yakın adamlarıyla birlikte kaçışının ardından pek çok küçük çatışma ve yakalanma riski atlatan Atçalı Kel Mehmed, sonunda izini kaybettirmiş ve kış ayını geçirecek kadar zaman bulabilmişti. En son Ocak ayında Kütahya dolaylarında görülen ünlü eşkıyadan bir daha aylarca haber alın-

193 Yuzo Nagata, *Muhsinzade Mehmed Pasa ve Ayanlık Müessesesi*, İzmir, 1999, s. 135.

194 Uluçay, *Atçalı Kel...*, ss. 95- 96.

mamış, bir yerlerde ölüp kalma ihtimalinin yüksek olmasına rağmen yine de takipten vazgeçilmemişti. Kalabalık bölüklerle dolaşmanın tehlikesinin farkında olan Atçalı, sancağı terk etmeden önce adamlarını dağ köylerine ve Yörük obalarına dağıtmış, pek çoğu deveci, oduncu, Çingene veya tüccar suretinde tebdili kıyafet farklı sancaklarda gezinmişti. Ancak havaların ısınması ve geçen zamana binaen takiplerin şiddetinin azalması sonrası dağılan isyancılar tekrar hareketlenmeye başlamıştı.

Arpaz voyvodası Hasan Bey'den gelen habere göre, Atçalı Kel Mehmed 1830 yılının Haziran ayı başlarında tebdili kıyafet bir şekilde Denizli'nin Sarayköy kazasına gelmişti. Üç gün boyunca bu yörede gezindikten sonra aynı kazaya bağlı Hasköy'de bir kaç gün kalmıştı. Bu sırada kendisini Çakal İmamoğlu Mustafa adında bir adam görüp voyvodaya ihbar etmiş ve Atçalı'nın üç gün boyunca "Nazilli'nin dağ kurâlarında zuhur etmiş olan eşkiyanın içlerine gitdiğini"¹⁹⁵ haber vermişti. Bu bilgiye pek itibar edilmese de ihmal edilmeyip araştırma yapılmış, ancak bir ize ulaşılamamıştı. Esasında alınan istihbarat doğrudu. Atçalı, Denizli'ye gelip civar sancaklara dağılan adamlarına haberciler salmış ve beklenen günün geldiğini bildirmişti. Çağırışı alan pek çok zeybek edindikleri tüfeklerle, baltalarla ve yatağanlarla yeni bir isyan için harekete geçmişlerdi. Özellikle Denizli taraflarına kaçan firari eşkiyalar, patikalar üzerinden ilerlemişler ve dağlardan akın akın inerek, kafileler halinde geri dönmüşlerdi. Buluşma yerleri önceden belirlenen dağ köyleriydi. Aralarına bu defa, asayiş ve tedhiş politikalarından mağdur olmuş Yörükler de dâhil olmuştu. "Nazilli Kazâsı'nın dağ kurâlarına vürûd ve zuhur ederek bir takım bakiyye-i gürûh-ı mekrûhe ve taife-i Yörükân tecemmu edip fırsat bulurlar ise icrâ-yı fesâd edecekleri ve kurâhâ-i mezkûre ahalisinin dahi eşkiyâ-yı merkûmlara meyl ve ittibâ'ları anlaşılmış olduğundan"¹⁹⁶ cümlesinde de belirttiği üzere Yörük aşiretlerindeki eli silah tutan gençler, zeybeklerin yanında saf tutarak hak arama yoluna gitmişlerdi.

Arpaz beyinden gelen ihbarın akabinde Atçalı ile ilgili bir başka haber de Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa'dan gelmişti. Kendisi, İzmir ihtisap nazırına Haziran ayının başlarında yazdığı bir mektupta, uzun süredir

195 HAT, 466-22830-C-1 Fi 17 Ca. Sene [i]245

196 HAT, 466-22830-C-1

Saruhan, Aydın ve Menteşe sancaklarında aranmasına rağmen hakkında herhangi bir ipucu elde edilemeyen Atçalı Kel Mehmed'in sonunda görüldüğünü haber vermişti. Tire voyvodası Hacı Eyüp Ağa'nın verdiği bilgiler doğrultusunda yazılan mektuba göre; "eşkiyâ-yı zeybekân bir taraftan tecemmu' ederek dağ karyelerine hafiyeten duhul ve tahassun etmekde"¹⁹⁷ idi. Bu tarihlerde ihbarlar yoğunlaşmıştı. Sancak merkezine, her yerden zeybek süvarilerin görüldüğüne dair kaygılı mektuplar geliyordu. Aydın mütesellimi Yetim Ahmed Ağa'nın, Hacı Mehmed Ağa'ya yolladığı rapordan öğrendiğimize göre, Atçalı'nın önemli kurmaylarından Turnalı Ali, yanında otuz kadar zeybekle Nazilli'nin dağ köylerinde görülmüştü. Üstelik Atçalı da Aydın sancağının sınırlarına kadar girmiş ve sonra yine kaybolmuştu. Gelen ihbarlar üzerine Yetim Ahmed Ağa, derhal yöredeki adamı Derbendli Topal Hasan Ağa'yı yaklaşık kırk süvarisiyle eşkiya takibine çıkarmış, ancak herhangi bir iz bulunamamıştı.¹⁹⁸ Zeybeklerin bulunamamasının nedeni saklanma konusunda oldukça usta olmalarıydı. Ayrıca bölgedeki dağlar, az sayıda askerle taranamayacak kadar yalçındı. Dolayısıyla gönderilen adamlar yeterli gelmiyor ve zeybeklerin tekrar zuhur ettiği iddiası kanıtlanamıyordu.

Atçalı Kel Mehmed; canhıraş arandığı günlerde, sancağın burnunun dibindeki Nazilli'nin dağ köylerinden Samailli'de yüzlerce zeybekle birlikte gizli bir toplantı düzenlemişti. Turnalı Ali'nin topladığı adamların yanı sıra Atçalı'nın talimatıyla Denizli'den gelen zeybekler gece yarısı bu küçük köyde buluşmuşlardı. Öncelikle gerekli tedbirleri almışlar ve köyün giriş çıkışlarını kapatmışlar, sonra da ahaliye onlar köyden ayrılınca kadar evlerinden çıkmamalarını emretmişlerdi. Dört saatlik bir bekleyişin ardından da sabaha doğru yanında beş altı zeybekle birlikte Atçalı gelmişti. Burada yaklaşık iki saat boyunca harekât planı belirleyen efe, gün ışımasıyla takviye kuvvetler bulmak için yanına aldığı az sayıda adamla atını Madran Dağı'na doğru sürmüştü.¹⁹⁹

¹⁹⁷ HAT, 466-22830-E-1

¹⁹⁸ HAT, 466-22830-D-1 Fi 15 Ca. sene [12]45 [mühür]

¹⁹⁹ Atçalı Kel Mehmed hakkındaki ihbar şu cümlelerle kaleme alınmıştı: "Samayil karyesi ayânı Nazilli tarafına gelip bu gece karyemize Denizli tarafından yüz kadar eşkiyâ gelip ahali-i karyenin bir ferdiyi hanesinden taşra çıkarmayarak üç beş saat ikamet ve sabaha karış beş altı zeybek ile merküm Kel Mehmed gelip eşkiyâ-yı mezkûrlar ile bir mikdar sohbet ederek Madran Dağı tarafına gitti deyu haber vermiş olduğundan" HAT, 466-22830-C-1 Fi 17 Ca. sene [1]245; Turnalı Ali hakkındaki ihbar ise şöyleydi: "...

Aydın sancağı, büyük zeybek isyanının ikinci ve son kalkışmasına şahit olmak üzereydi. Son toplantının haber alınması üzerine Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa, derhal sarayı durum konusunda bilgilendirmiş ve Nazilli'nin dağ köylerinde tekrar zuhur eden zeybeklerin, kazaları savunmasız yakalamak istedikleri için, ahalinin hasat dönemleri nedeniyle işlerle meşgul olduğu bir tarihte hareketlendikleri yorumunu yapmıştı.²⁰⁰ Şartlar esasında dokuz ay öncekine benzer durumdaydı ve Atçalı zamanında durdurulmazsa bu defa çok daha yıkıcı olabilirdi. Durumun ciddiyetinin farkında olan Karaosmanoğlu, tecrübelerine binaen tedbirli davranmış ve erken önlem alarak, eşkiya henüz harekete geçmeden bayrak açıp asker toplamaya başlamıştı.²⁰¹ Saruhan sancağında zaten tetikte bekleyen çok sayıda silahlı adam vardı. Bunların mühimmat eksiklikleri de ivedilikle giderilmişti. Ancak mütesellimin bu telaşının ve yoğunluğun nedeni Aydın sancağından gelen haberlerdi. Ayrıca Yetim Ahmed Ağa, kendisinden yardım istemişti. Karaosmanoğlu, bir yandan savaş hazırlığı yaparken bir yandan da civar kazalara, asker toplanması için haberciler göndermiş ve Tire voyvodası Hacı Eyüp Ağa'ya birliklerini toplayıp Aydın'a yardıma gitmesini emretmişti.²⁰²

Mütesellimler, zeybeklerle yapılan savaşlar neticesinde düşmanlarının sistemlerini çözdüklerini düşünüyorlardı. Üstelik bu defa sorgulama veya soruşturma amacıyla canlı yakalama, esir alma gibi bir koşul da bulunmuyordu. Atçalı Kel Mehmed'in ölü veya diri ele geçirilmesi tek amaçtı.²⁰³

ehad (ilk) gecesi Nazilli'nin dağ kurâlarından Samyil-Semayil-Samailli karyesinin ayânı tarafımıza gelip cevabında dün geceki sebt (cumartesi) gecesi karyemize mezkûr Turnalı Ali gelip beş altı saat ikamet ve sabâha yakın Kel Mehmed dahi dört beş nefer ile karyemize gelip mezkûm Turnalı Ali ile biraz sohbet ederek kalkıp yanlarından gitti ba'dehû bir takrîm karyemizden çıkıp tarafınıza geldim deyu ayân-ı mezkûm ifade eylediğinde..." HAT, 466-22830-D-1 Fi 15 Ca. sene [12]45 [mühür]

200 Hacı Mehmed Ağa'nın Güzelhisar naibi Abdullah Ağa ile müşterek olarak saraya yolladığı mektupta Atçalı Kel Mehmed'in tekrar zuhuru şu cümlelerle bildiriliyordu: "Bundan akdem Aydın Sancağı ve havalisi kazalarına pâ-zede-i hasâr olan eşkiyâ bakiyesinden bir mikdarı Nazilli civarı dağlarında ihtifâ (saklanma, gizlenme) ile ahali-i kazahânın ziraat ve harâsete müteallik mesâlih ile iştigalleri vaktini fırsat bilerek bugünlerde hurûc ve küreyye-i bağıy ve tuğyana hurûc eyledikleri ve hemen ma'rûz-ı çâkeride re's-i madde-i ifsâd ve mel'anet olan Kel Mehmed nâm şâki dahi bağıteten eşkiyâ-yı mezkûre ile bi'l-ittifâk Nazilli ve Atça kazalarına duhul eylediği." HAT, 466-22830-A-1

201 HAT, 466-22830-E-1

202 HAT, 466-22830-A-1

203 Hacı Mehmed Ağa, Tavas, Denizli, Menteşe, Kütahya sancaklarındaki mütesellimlere, Ödemiş voyvodasına ve Akşehir ve Karahisar taraflarındaki yetkililere fermanlar gönderilerek bu yerleşimlerin idari amirlere ve askeri yetkililere uyarılarda bulunulması gerektiğini bildirmiştir. HAT, 466-22830-A-1

Hacı Mehmed Ağa, raporunda; "...Kel bir müddet dahi mâr-ı sermâdide (kışın soğuğundan uyumuş ve uyuşmuş yılan) gibi sûrâh (delik, gedik) ihtifâda (saklanma, gizlenme) uyuşup dursa mukaddem etdiği habâset ve mel'ânetin mücâzâtı şayet yanına kalacağından..."²⁰⁴ cümleleriyle Atçalı'yı, "kış aylarında bir deliğe saklanan yılanlara" benzetmiş ve kötülüğünün sona ermesi için mutlaka yok edilmesi gerektiğini ifade etmişti. Bu konuda da kendisine ve askerlerine duyduğu güvenin tam olduğunu belirttiikten sonra da; "eşkıyâ-yı mezbûrların ahd-i karîbde cemiyetleri perişan ve rüesaları olan habîsin vürudu sahih olduğu halde yâverî-i tevfiât-ı sübhânî ile ser-i menhusu ibret-nümâ-yı âleme galtan olacağı"²⁰⁵ ifadeleriyle bir nevi güç gösterisi yapmıştı. Görüldüğü üzere aylar öncesi kazanılan başarılar sonrası mütesellimler kendilerinden oldukça emindi. Yazışmalardan anlaşıldığı üzere kendilerini savaşa hazır durumda hissediyorlardı. Neticede Atçalı'yı yok etmek, sultanın takdirini kazanmak anlamına gelecekti. Nitekim yakında istediklerini elde etme fırsatına da sahip olacaktı.

Son Zeybek Saldırısı

Atçalı Kel Mehmed, bir hafta gibi oldukça kısa bir süre içerisinde zeybeklerini örgütlemiş ve aylar sonra Nazilli'ye geri dönmüştü. Kendisinin, isyan başlangıcı olarak yine aynı bölgeyi seçmesinin nedeni aldığı davetti. Aylar öncesinde olduğu gibi Nazilli halkı bir kez daha yardım talebinde bulunmuş ve kendisini destekleyeceklerine söz vermişlerdi. Ayrıca bölgedeki zeybekler de, o daha sancağa girmeden önce, kendisine tekrar biat ettikleri haberini vermişler ve gelen talimat sonrası dağlarda hızlı ve korkutucu bir şekilde yuvalanmaya başlamışlardı. Bu surette Nazilli'nin çevresini kendiliğinden saran zeybek çeteleri, aylar önce kanlı bir surette çıkarıldıkları bu yerleşime tekrar göz dikmişlerdi. Casuslar aracılığıyla bölgedeki kaynaşmayı takip eden Aydın mütesellimi Yetim Ahmed Ağa ise gafil avlanmamak için

²⁰⁴ HAT, 466-22830-A-1

²⁰⁵ HAT, 466-22830-E-1. "...Aydın mütesellimi mûmâ-ileyh kullarına dahi başkaca mektub teyîr (gönderme, gönderilme, yollama, yollanma) olunmuş ve birbirleriyle muhâbere ve ittîfak ederek külliyyetlü asâkir ile şâki-i merkûmun her taraftan üzerine varıp cemiyetini perişan ve hayyen (diri, canlı olarak) ve meyyiten kendisinin beher hal ele getirilmesine ikdâm ve bezl-i tâb ü tûvân eylemeleri te'kidâtını şâmil Menteşe mütesellimine ve Ödemiş ve Denizli voyvodalarna başka başka mekâtib-i çâkri gönderilmiş olmağın..." HAT, 466-22830-A-1

öncelikle derbentleri ve yolları kapatarak buralara çok sayıda asker yollamıştı. Ayrıca emrindeki birlikleri Aydın'ın doğu kanadına kaydırmaya başlamış ve istihkâm mevzileri oluşturmuştu. Kendisi, zeybekler daha Nazilli'den ayrılmadan saldırmak niyetindeydi. Ancak yöredeki dağlar oldukça yüksek, sarp ve dikti. Dolayısıyla dağları tamamen çevirip zeybekleri kısıp almak, kaçış yollarını kapatmak ve sonrasında çemberi daraltıp isyancıları tamamen yok etmek için çok sayıda askere ihtiyaç vardı. Bu nedenle Yetim Ahmed Ağa, bahsi geçtiği üzere Hacı Mehmed Ağa'dan²⁰⁶ ve Menteşe-Denizli mütesellimi Tavaslızâde Osman Ağa'dan asker takviyesi istemişti.²⁰⁷ Ayrıca civar yerleşimlerin voyvodalarını durumdan haberdar etmiş ve birliklerini sancağa yönlendirmelerini emretmişti. Kendisi eksiklerini tamamlayıp gelecek yardımı beklerken Tüfekçibaşı Ali Ağa'yı öncü birlik olarak Nazilli taraflarına göndermişti. Bu görevlendirmenin amacı Denizli güzergâhından Nazilli kazasına dek dağlara saklanmış veya civar köylere sığınmış eşkıyaları tespit etmek, haklarında istihbarat toplamak, ardından da gönderilecek güçlü birliklerle tamamını ortadan kaldırmaktı.²⁰⁸

Gelen emir doğrultusunda yanına bir miktar asker alan Tüfekçibaşı, alanı tararken Nazilli'ye on dakikalık bir mesafe kala zeybeklerle burun buruna gelmişti. Nazilli voyvodası daha zeybek saldırısı başlamadan önce korkup kazayı terk ettiği için, Atçalı Kel Mehmed burada rahatlıkla pusu kurabilmişti. Yanındaki iki yüz zeybekle, hâkim bir noktadan mütesellim askerlerini gören Atçalı, hedefi menzile girer girmez ateş emri vermişti.²⁰⁹ Bu çarpışmada avantajlı olan taraf Atçalı Kel Mehmed'di. Tepeleri erken tutması ve Nazilli ahalisinin zeybeklerin safında çarpışması, Tüfekçibaşı'ya hiç şans bırakmamıştı. Daha ilginç çarpışmanın en kızgın anında, mütesellim askerlerinin de bir kısmı saf değiştirip Atçalı'nın zeybeklerine katılmıştı. Tüm bu avantajları

206 Yetim Ahmed Ağa'nın yardım talebinde bulunduğu mektubundan bir kesit: "Sâye-i hazret-i padişahide iş'âr olunan asâkirin vürûdlarında cümle eşkıyanın [bi-jizni'llâh haklarından gelinip ve ale'l-husûs padişahımız ve efendilerimiz sağ olsun keyfiyet ma'lûm-ı devletleri buyruldukda hemen birbirini müteâkib külli yetli asâkir isâline (ulaştırılma) himmet ve inâyet ve tez elden mevcud olandan ulaştınp verâlanndan dahi peyderpey asker irsâl ederek şerr-i mel'ûnu inşallah derdest olunmasına gayret edelim efendim." HAT, 466-22830-D-1 Fi 15 Ca. Sene [12]45 [mühür]

207 HAT, 466-22830-D-1 Fi 15 Ca. Sene [12]45 [mühür]

208 HAT, 466-22830-D-1

209 HAT, 466-22830-C-1 Fi 17 Ca. Sene [12]45

iyi kullanan Atçalı, karşılıklı ateş sırasında emrindeki kuvvetleri ikiye bölmüş, adamlarının bir kısmı mütesellim askerleriyle çarpışmaya devam ederken diğer grup Nazilli'ye girmişti.²¹⁰ Mevcut gücün yanı sıra “Nazilli zeybekleri dahi eşkiyâ-yı merkûmlara tebaiyet eylediklerinden” ifadeleriyle belirtilen takviye kuvvetlerinin de çarpışmaya yetişmesinin ardından aylar sonra yapılan bu ilk savaşı zeybeklerin kazanacağı kesinleşmişti. İkinci vaktine doğru Arpaz'a kadar çekilen Tüfekçibaşı, savunma pozisyonunda zeybeklerle savaşırken, bir yandan derhal atlılar çıkararak Tire voyvodası Hacı Eyüb Ağa'dan, Sığıla müteselliminden ve Sobuca ile Karahayıt voyvodalarından takviye istemişti. Ancak aradan çok uzun süre geçmesine rağmen kendisine, civar kazalardan dahi bir yardım gelmemişti.²¹¹ Bunun üzerine kaybettiğini anlayan Tüfekçibaşı, az sayıda adamıyla kaçarak canını kurtarmıştı. Yaşanan çatışma sırasında mütesellim askerlerinin pek çoğu ölmüş, geri çekilişleri esnasında zeybekler tarafından yakalananlar ise katledilmişti.²¹²

Yaşanan bu bozgunundan sonra Yetim Ahmed Ağa, Hacı Mehmed Ağa'ya yolladığı mektubunda hislerini; “Kel Mehmed'in iki gün içinde füc'eten zuhuru işledikleri ayağına dolaşacak olmağla ancak merkûmun böyle iki gün içinde füc'eten zuhur eylemesi ve bağteten Nazilli'ye gelmesi mûcib-i ıztrâbımız olmuştur”²¹³ cümleleriyle dile getirmişti. Ardından asker talebini yinelemiş ve zaman kaybetmeden Arpaz'a çekilmiş olan az sayıda askerine takviye yapılması için emrindeki kuvvetleri peyderpey bölgeye yönlendirmişti. Tüfekçibaşı'nın yeni görevi sancak merkezi olan Güzelhisar'ı korumaktı. Kendisi yeni gelen askerlerle birlikte Köşk kazası taraflarında bir savunma hattı kuracak ve yardım gelene dek canı pahasına zeybek ilerleyişini yavaşlatacaktı.

Yetim Ahmed Ağa oldukça zor durumda kalmıştı. Nitekim her ne kadar Saruhan sancağında Karaosmanoğlu askerleri günler öncesinden toplanmaya başlamışsa da, kimse saldırının böyle aniden gelişeceğine ihtimal vermemişti. Atçalı büyük bir başarıyla sadece birkaç gün içerisinde, Nazilli'deki zeybekleriyle birleşip saldırıya geçmiş, üstelik üzerine gönderi-

210 HAT, 466-22830-D-1 Fi 15 Ca. Sene [12]45 [mühür]

211 HAT, 466-22830-D-1 Fi 15 Ca. Sene [12]45 [mühür]

212 HAT, 466-22830-C-1 Fi 17 Ca. Sene [1]245

213 HAT, 466-22830-D-1 Fi 15 Ca. Sene [12]45 [mühür]

len öncü birliği de yenerek bölgede yine psikolojik üstünlük kazanmıştı.²¹⁴ Yetim Ahmed Ağa, yardım istediği mektubunda bu duruma da değinmiş ve “henüz dört beş gündür iş’arımız olan mahallerden asker zuhur etmediğinden Bâbîâlî’den bir kıt’a emir-nâme-i sâmi ile mütesellim-i mûmâ-ileyh kullarına ve sâir lazım gelenlere şu merkûm Kel Mehmed’in ele getirilmesi hususuna mü’ekkeden (bir daha haber verilmiş) emir ve tenbih buyrulamak niyâzı(nda)”²¹⁵ bulunarak, takviye gönderilmesini istediği kazaların söz dinlemezliğinden şikâyetçi olmuştu. Esasında mütesellimin yoğun hazırlığı ve telaşı boşuna değildi. Zira kazandıkları ilk çarpışmadan sonra Atçalı, ilk hedef olarak eteklerinde çarpıştıkları Nazilli’yi belirlemiş ve daha önceden gönderdiği zeybek bölüğü gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra, adamlarıyla birlikte 6 Haziran 1830 tarihinde bu kazaya girmişti. Bahsi geçtiği üzere ahali zaten kendisini desteklediği için herhangi bir sorunla veya direnişle de karşılaşmamıştı. Atçalı burada bir gece geçirmiş, hemen ertesi gün de liderliğindeki isyancı zeybeklerin, Aydın sancak merkezlerine ikinci yürüyüşlerini başlatmıştı. Bu defa sayıları ancak üç yüz kişi kadardı.²¹⁶ Bir öncekinde yaklaşık bin beş yüz isyancının olduğu düşünülürse, kıyımların ve yargılamaların bölgede büyük bir korku yarattığı sonucu çıkarılabilir. Ancak söz konusu azalmanın da etkisiyle zeybekler bu defa çok daha acımasız davranmaya başlamışlardı.

Atçalı Kel Mehmed’in yol üzerindeki ilk hedefi, aylar önce eşini bıraktığı Atça olmuştu. Bu küçük kazanın voyvodası, zeybeklerin korkusundan çoktan kaçmıştı. Atçalı herhangi bir müdahaleyle karşılaşmadan Atça’ya girmiş ve voyvodanın konağına yerleşmişti. Zeybekler çember şeklinde konağı sararak güvenliği sağlamışlar ve kendi aralarında eğlenceye dalmışlardı. Atçalı ise uzun bir aradan sonra, bir gün de olsa eşiyile birlikte kalabilmiş ve son günlerinin tadını çıkarmıştı. Evet, son günleriydi, zira

214 Hacı Mehmed Ağa’nın saraya yolladığı mektupta Atçalı’nın kısa zamanda topladığı zeybeklerden şu cümlelerle bahsediliyordu: “...habis-i merkûmun başına çarçabuk birkaç yüz nefer eşkiyâ toplanarak biraz hasaret dahi etmiş olmalarına nazaran el-yevm ol havalide hayli haşerât (elebaşı) olmak iktizâ edip hâlbuki bu makulelerin daima taharrisiyle ele getirilip cezâ-yı sezâlarının (münâsip, uygun, yaraşır) icrasına bakılmak lâzime-i mülkdâriden olduğundan...” HAT, 466/22822-1

215 HAT, 466-22830-C-1 Fi 17 Ca. Sene[1]245

216 “Nazilli Kazâsı’na zuhur ve bir iki gün zarfında başına bir üç yüz kadar eşkiyâ cem’ ederek...” HAT, 466-22830-B-1

kendisi henüz farkında olmasa da çok yakında ordusunu dört bir koldan saracak olan mütesellim askerleri çoktan yola çıkmıştı.

Atçalı Kel Mehmed'in ve Zeybek İsyanı'nın Sonu

Tıpkı mütesellimler gibi Atçalı da altı ay önceki çarpışmalardan ders almış ve buna göre yeni bir taktik geliştirmişti. Amacı üzerine tam teçhizatlı, ağır silahlar barındıran ordular gönderilmeden önce yıldırım savaşına girmekti. Dehşet yayarak oluşturacağı korku sonrası tıpkı geçen seferki gibi kolayca kazaları zapt edecek ve Güzelhisar'ı ele geçirecekti. Böylelikle elde ettiği başarı sayesinde belki de eskisinden çok daha büyük bir kalabalık toplayacaktı. Bu amaçla Nazilli ve Atça'yı bir kez daha zahmetsiz ele geçirdikten sonra sıradaki hedefi Arpaz olmuştu. Ancak zeybekler burada Hasan Ağa'nın direnişiyle karşılaşmış ve yaklaşık on beş saat sürecek bir çatışmanın içine girmişti. Sonunda Atçalı'nın emriyle voyvodanın konağı yakılmış ve içerde yanmamak / boğulmamak için kendilerini dışarıya atan askerlerin pek çoğu yaylım ateşiyle öldürülmüştü. Hasan Ağa ise gizli geçitten firar ederek canını kurtarmış, böylelikle Arpaz bir kez daha zeybek hâkimiyetine girmişti.²¹⁷

9 Haziran tarihine gelindiğinde Atçalı'nın hedefi Güzelhisar'ın Karahayit voyvodası Posacızade Osman Ağa olmuştu. Güzelhisar'a üç buçuk saat mesafedeki Sığla'ya bağlı bu yerleşime saldırması Atçalı'nın önceki saldırı güzergâhını değiştirdiğini ve farklı bir taktik izlediğini göstermektedir. Kendisi, Köşk üzerinde kurulmuş olan savunma hattını hesaba katmış ve zayıf vererek ilerlemek yerine hilal çizerek doğrudan Güzelhisar'a varmayı amaçlamıştı. Bu plan doğrultusunda önüne çıkan tüm engelleri ortadan kaldırmaya başlamış ve Karahayit'a gelmişti. Ancak voyvoda Osman Ağa kaçmayıp, savaşmayı tercih etmişti. Asker sayısı çok az olsa da, oldukça inatçı bir savunmayla zeybeklere kayıplar verdirmiş, nihayetinde o da, konağı yakılarak firar etmeye mecbur bırakılmıştı.²¹⁸

Zeybeklerin Güzelhisar'a ikinci kez yürüyüşü sırasında durum ileri karakollar, casuslar ve sancak merkezine sığınan voyvodalardan çoktan

217 HAT, 466-22830-B-1 Fi 19 Ca. Sene [12]45.

218 HAT, 466-22830-B-1 Fi 19 Ca. Sene [12]45.

haber alınmıştı.²¹⁹ Gelen raporlara göre “Zi’l-hiccetü’ş-şerife’nin on sekizinci penc-şenbih” yani 10 Haziran 1830 tarihinde, Atçalı sancak merkezine saldırmaya karar vermişti. Zeybekler az da olsa yeni katılımlarla güçlenmişler ve ele geçirilen kazalardaki cephanelikleri yağmalamaları sonucu mühimmat eksikliklerini de gidermişlerdi.²²⁰ Ancak hesaba katmadıkları durum, mütesellim tarafının bu konuda çok daha üstün durumda olduğuydu. Zira Menderesi geçen Atçalı kuvvetlerinin sancak merkezine saldırı hazırlığı yaptığı sıralarda Tire voyvodası Hacı Eyüp Ağa’nın ve Tüfekçibaşı Ali Ağa’nın sancaktan topladığı çok sayıda asker, Yetim Ahmed Ağa’nın yardımına yetişmişti. Aynı gün Hacı Mehmed Ağa’nın Saruhan süvarileri de yardım amacıyla dörtlüce Tire üzerinden sancağa doğru ilerlemekteydi. Yetim Ahmed Ağa’nın talebini geri çevirmeyen Karaosmanoğlu, piyade ve süvarilerden oluşan yaklaşık beş yüz askerinin yanı sıra kendi tüfekçibaşısını ve sancağındaki savaş tecrübesine sahip voyvodaları Aydın sancağına göndermişti.²²¹ Esasında gönderilen bu takviye birlikler, mutlak bir zafer anlamına geliyordu ancak Yetim Ahmed Ağa’nın onları beklemeye niyeti yoktu. Zira Atçalı gelen orduyu duyup firar edebilir, elden kaçabilirdi. Dolayısıyla hemen saldırıya geçilmesi icap ediyordu.

Aldığı cesur karar sonrası savunmaya çekilmek yerine saldırıyı tercih eden Yetim Ahmed Ağa, birliklerinin başındaki komutanlara gerekli talimatları vermişti. Sonrasında süvarilerden ve piyadelerden oluşan bu gösterişli ordu, henüz zeybekler yaklaşımadan önce Güzelhisar’a iki saate mesafede bulunan Tepecik köyüne doğru ilerlemeye başlamıştı. Böylelikle hâkim tepeleri erkenden tutabilecekler ve öncesinde siper kazıp avantaj sağlayacaklardı. Bu doğru karar neticesinde harekete geçen birleşik mütesellim kuvvetleri, plan dâhilinde köye varıp hazırlıklarını yapmışlar ve nihayet ikinci vaktine doğru zeybek ordusuyla karşılaşmış-

219 “...ferdâsı mâh-ı Zi’l-hiccetü’ş-şerife’nin on sekizinci penc-şenbih şaki-i merkûm mecmû’-ı eşkiyâ ile kendüye takviyet ve istihkâm vererek Güzelhisar’a hücum etmek kasd-ı fâsidesiyle mâ’i Drazı (Menderes=Maïandros) berû tarafa geçip geliyor haberi me’mûr karakollarımız inhâ etmekle...” HAT, 466-22830-B-1 Fi 19 Ca. Sene [12]45.; Başka bir belge; “Aydın üzerine hücum ile nezd-i bendegânemden me’mûrlar erişip mâh-ı Zilhicce’nin on yedinci yevm-i çar-şenbih vakt-i işâda tarafeynden muharebeye tasaddi olunarak ol gece sabaha kadar muharebe olunarak...” HAT, 466-22830-1

220 HAT, 466-22830-B-1 Fi 19 Ca. Sene [12]45.

221 HAT, 466-22830-A-1

lardı. İlk atışların başlamasının ardından iki taraf arasında yaklaşık dört saat süren, çok kanlı bir çarpışma gerçekleşmişti. Sayı ve silah üstünlüğüünü iyi değerlendiren mütesellim ordusu, karşı tarafa nefes aldirmamış ve yoğun ateş sonrası ağır kayıplar verdirmeyi başarmıştı. Tepecik Savaşının sonlarına doğru isyancı ordusundaki pek çok zeybek öldürülmüş ve safları bozulmaya yüz tutmuştu. Çatışma sırasında Atçalı'nın kaçmaması için azami gayret gösterilmiş ve olduğu yer tespit edildikten sonra çevresi sarılmıştı. Böylelikle köşeye sıkışıp firar edemeyecek durumda olan Atçalı kısıpaca alınmış ve bulunduğu siper kurşun yağmuruna tutulmuştu. Çevresinde kendisini koruyacak zeybek kalmaması neticesinde dört bir yandan ateş altında kalan Atçalı Kel Mehmed ile kurmayları Turnalı Ali ve Palabıyıkoglu nihayetinde vücutlarına isabet eden onlarca kurşunla öldürülmüşlerdi.²²² Tepecik Savaşı yazışmalarda, “ol gece sabaha kadar muharebe olunarak eşkiyâ-yı merkûmların cemiyetleri perişan ettikleri ve sergerde-i (elebaş) eşkiyâ olan Atçalı Kel Mehmed nam hâin ile Turnalı Ali nam şakî vakt-i muharebede kurşun ile katl olundu”²²³ cümleleriyle betimlenmişti. Ateşin kesilmesinden sonra da Atçalı'nın ve iki zeybek komutanının, kurşunlar yüzünden delik deşik olmuş bedenleri siperden çıkarılmıştı. Kısa bir teşhisin ardından bu üç zeybeğin “ser-i menhuse” olarak nitelenen başları kesilmiş ve bozulmaması için bal dolu bir küpe konulduktan sonra aşağıdaki ifadelerin de yer aldığı bir mektupla İstanbul'a gönderilmişti.

222 Hacı Mehmed Ağa Tepecik Savaşını şu cümlelerle anlatmaktadır: “Aydın tarafında bundan akdem ve bu defa zuhur eden eşkiyâ sergerdesi (elebaş) Atçalı Kel Mehmed ile Turnalı Ali nam şakiler tarih-i arizamdan iki gün akdemleri nefsi Aydın üzerine hücum ile nezd-i bendegânemden me'mûrlar erişip mâh-ı Zilhicce'nin on yedinci yevm-i çar-şenbih vakt-i işâda tarafeynden muharebeye tasaddi olunarak ol gece sabaha kadar muharebe olunarak eşkiyâ-yı merkûmların cemiyetleri perişan ettikleri ve sergerde-i (elebaş) eşkiyâ olan Atçalı Kel Mehmed nam hâin ile Turnalı Ali nam şakî vakt-i muharebede kurşun ile katl olundukları haberi vürûdu ânda derhal ifadeyi mutazammın arzuhâle cesâret kılıldığı ve şakî-i merkûmların ser-i maktû'ları dahi verâsından gelmek üzere oldukları taraf-ı kullarına me'mûrların iş'ârları üzere ser-maktû'-ı menhûslar dahi hemen bir iki gün tarafında der-bâr-ı ma'delet-karara irsâl kılınacağı...” HAT, 466-22830-1 Ayrıca; “Kel ile pâdâş olan Turnalı Ali nam şakî cezâ-yı sezâlarını (münâsip, uygun, yaraşır) bulmuş olduğu inhâ olunmuş olmağla manzûr-ı hümâyûn-ı şâhâneleri buyrulmak için takdim-i hâk-i pâ-yi hümâyûn-ı mülûkâneleri kılındı...” HAT, 466-22830-1

223 HAT, 466-22830-1

...bi-avnihi te'âlâ eşkiyâ bozulup şakî-i merkûm olan Kel Mehmed'in ve akdemce Nazilli Kazâsı'nın dağ kurâlarında zuhur edip bu defa Kel Mehmed'in ve teâvünü olan Turnalı Ali ve Palabıyıkoglu nâm şakilerin hîn-i muhârebede ser-i menhûseleri (uğursuz) ahz ve diğêr dahi bir kaç nâ-ma'rûf baş ve aveneleri ağuşte-i hâk ve helâk olunmağın ser-perîde-i menhûseleri (uğursuz) üç aded kelle bu def'a tatarımız kullarıyla Bâbiâlî'ye irsâl ve li'llâhi'l-hamd ve'l-minne kuvvet-i kudsiye-i hazret-i şehriyâr-ı hümayûn-ı ma'delet-nümûn iktiraniyla eşkiyâ-yı merkûmların bu cihetle idam ve izâlelerinin istihsâli mahzâ yâverî-i tevfiğ-i ilâhî ve âsâr-ı kerâmet-disâr-ı hazret-i şehinşâhî iktizâsı olarak muvaffak olunup...²²⁴

10 Haziran 1830 tarihinde, Nazilli'nin Tepecik köyünde, müteselim ordularıyla isyancılar arasındaki savaşta, üç yüz kişilik zeybek ordusunun neredeyse tamamı yok edilmişti. Yüzlerce zeybek, kurşunlarla can vermiş, yaralı olanlar ise kıvranarak acı içinde ölmüştü. Böylelikle Batı Anadolu toprakları bir kez daha zeybek kaniyla sulanmış, Atçalı Kel Mehmed'in öldürülmesi isyanının tamamen sona ermesi anlamına gelse de bu defa kesin çözüm adına ilkinden çok daha şiddetli bir intikamın peşine düşen devlet, savaş alanından kaçanların ve onların destekçilerinin peşine düşmüştü.²²⁵

Atçalı Kel Mehmed olayına yabancı seyyahların gözüyle baktığımız zaman Baptistin Poujoulat'ın, "Anadolu'dan Beşinci Mektup" adıyla yazdığı 1829'da Aydın'da Müslüman isyanı olarak değerlendirdiği Atçalı Kel Mehmed'in isyanının Fransız seyyah şu cümlelerle aktarmaktaydı.²²⁶

224 HAT, 466-22830-B-1 Fî 19 Ca. Sene [12]45.

225 Firarilerin takip edileceğini belirten mektup: "ba'd-ezin dağdağa-i eşkiyadan rehâ ve sükkân ve kutân (oturanlar, yerliler) ve fukarâ-yı zir-destân şerr u mazarratlarından halâs bulup firârî eşkiyanın verâlarına asker tayiniyle sâye-i hüma-vâye-i cenâb-ı cihândârîde cümlesini elegetirerek tedmir (yoketme, mahvetme, tepeleme) ve istisâllerine mübâderet ve kazâ ve kurâ vücûd-ı şekâvet-âlûdlarından tathir ve tasfiyesi esbabına müsâberet olunmakda" HAT, 466-22830-B-1 Fî 19 Ca. Sene [12]45.

226 Muzaffer Çetin, Nurkadin Esra Çetin, Abdurrahman Yazar, İbrahim Öztürk, Denizli'nin Seyyahları, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, Denizli 2013, s. 157-158'den alınan bu sabırların özgün kaynağı: Poujoulat, Baptistin. *Voyage dans l'Asie Mineure, en Mésopotamie, à Palmyre, en Syrie, en Palestine et en Égypte: faisant suite à la Correspondance d'Orient*, Brüksel, 1844, ss. 49-67

İzmir, 4 Şubat 1837

Sultanhisar'dan Aydın'a giden yolu biliyorsunuz. Ondan size hiç bahsetmeyeceğim. Güzelhisar veya Aydın, 1830'dan beri hiç değişmemiş. Yolları kıvrım kıvrım, kaldırımları bozuk ve sık sık harap evlere rastlanıyor. Mektubunuzda, bütün Aydın sancağına korku saçan bir isyandan hiç bahsetmemişsiniz. 1828'de, Aydın'a on saatlik bir mesafedeki Atça köyünde doğan Kel Mehmed adında bir zeybek, bölgeyi Sultan II. Mahmud reformlarına karşı kıskırtan bir isyanın başına geçiyor. Kel Mehmed'in ne okuması ne de yazması var fakat güçlü mukayese kabiliyetine sahip. Kendisini kuşatan taassup, onu halk gözünde lider bir konuma getirmiş. Kısa bir sürede sancağın değişik köylerinden bin kadar adam toplamış. Aydın'ın doğusuna birkaç fersah mesafedeki Nazilli ve Kuyucak gibi küçük kasabaları ele geçirir. İlk zaferleri onu cesaretlendirir ve Aydın'a karşı ani taarruza geçer. Askerlerinin başında şehre girer. Aydın'daki sekiz yüz kişilik garnizon gücü, ona karşı koymayı denemez. İsyancıların reisi, kendisini halk lideri görmeye başlar. Kel Mehmed, o zamanlar Aydın valisi olan Hacı Yakupoğlu'nu oradan uzaklaştırır. Atçalı zeybek, üç ay Aydın'ı idare eder. İsyancıların lideri, askerlerini İzmir'e doğru harekete hazırlarken; birçok Anadolu paşası, güçlerini birleştirerek üzerine yürür. Yine de Mehmed, Aydın'ı tekrar geri almak için bir teşebbüse geçer. Bir gece Aydın kapısında paşaların askerleriyle isyancılar arasında korkunç bir savaş meydana gelir. Askerler, göğüs göğüse yapılan çarpışmada bir tek Kel'i arar. Gözü pek isyancı, sonunda çoğunluğa boyun eğerek ve bir vuruş darbesiyle yere düşer. Ertesi gün, kafası gümüş bir tepsi içinde Aydın pazarında gezdirilir. Katliamdan kurtulan isyancılar, Babadağı'nın küçük vadilerine sığınır.

Aydın'da, Nicolas adında bir doktorla görüştük. O bize Kel Mehmed'le ilgili bir hikâyecik anlattı. Bu hikâyecik, bu Müslüman'ın karakteriyle ilgili size bir fikir verebilir. İsyankâr muzaffer olarak Aydın'a girişinden iki gün sonra Nicolas'ı çağırtmış. Kel, divanın bir köşesinde oturmuş bir yandan sükûnetle çubuğunu tüttürüyor

bir yandan da hekimbaşına sağlığından bahsediyormuş. Bu esnada bir Türk içeri girmiş ve saygıyla Mehmed'i selamladıktan sonra Müslüman âdetlerine göre cüppesinin eteklerini öpmek için ayaklarına kapanmış. Kel, kuşağından hiçbir zaman ayırmadığı yatağını almış ve gözünü kırpmadan bir vuruşla ayaklarına kapanan adamın başını ikiye ayırmış. Kel Mehmed, kanlı demiri kılıfına sokarken: "Önceki gün biz dinimizi savunmaya çalışırken bu korkak, savaş meydanını terk ederek firar etti. Bugün de gelmiş bana yanaşmaya cesaret ediyor." demiş. Kel Mehmed, hizmetçilerini çağırmak için ellerini birbirine vurup, sesini de biraz yükselterek "Gel! Gel!" diye bağırmış. Hizmetçiler, efendilerinin işaretine uyarak gelmiş ve cesedi dışarı çıkarmışlar. Sonra Kel Mehmed, büyük bir soğukkanlılıkla doktora dönerek:

- Doktor, kan almak bana iyi gelir mi? Ne düşünüyorsunuz?

Nicolas, gözlerinin önünde cereyan eden olay karşısında öyle şaşırır ki ona cevap veremez. Doktor, bu trajik sahneyi bize anlatırken bile hâlâ titriyordu.

Türkiye'de, Aydın kadar İstanbul'daki Sultan II. Mahmud'un reformlarından nefret eden başka bir yer daha yoktur. Şayet halk, çoğunlukla Kel Mehmed gibi adamlarla karşılaşacak olsaymış, kentte kitlesel isyan çıkabilecekmış. Aydın voyvodası Karaosmanoğlu buradaki Müslüman halkı demir yumrukla yönetiyor. En ufak bir hoşnutsuzluk alametini ölümle cezalandırıyor. Bir garnizon kuvveti, kenti asla terk etmiyor. Daima ayaklanmaya karşı hazır vaziyette bulunuyor.

İSYANIN BEDELİ: İDAMLAR, HAPİSLER VE SÜRGÜNLER

Uzun zamandır kendisini meşgul eden Atçalı Kel Mehmed'in öldürüldüğünü öğrenen II. Mahmud, durumdan gayet memnun olmuş ve kesik başların kendisine ulaştırılması konusundaki sabırsızlığını, iradesinde şu cümlelerle dile getirmişti:

Eğerçi eşkiyâ-yı mahzûle için bi'l-müzâkere iktizâ eden mahalde mekâtib irsal olunmuş ise de li'llâhi'l-hamd ve'l-minne onlara hâcet

kalmaksızın ma'hûd (sözü geçen) Kel ile padaşı olan Turnalı Ali nam şakî cezâ-yı sezâlarını (münâsip, uygun, yaraşır) bulmuşlar merkûm habislerin ser-i maktû'ları birkaç gün zarfında geleceği mütesellim-i mûmâ-ileyhin tahrîrâtı mealinden müstefâd (anlaşılmış) olmağla her kangî gün vürûd eder ise taraf-ı hümayûnumuzdan bi'l-istizân ona göre mûmâ-ileyhe tahsini mutazammın cevâb tahrîr ve irsâl olunsun.²²⁷

Kendisi çok fazla bekletilmemiş ve Tepecik Savaşından çok kısa bir süre sonra kesik başlar saraya ulaşmıştı.²²⁸ Sultan iradesiyle kesik başları kendisine getiren ulağı altınlarla ödüllendirmiş ve bu azılı zeybeklerin kanları kurumuş başlarını, üzerlerine suçlarının olduğu bir kâğıt iliştirilerek²²⁹ günlerce İstanbul ahalisine teşhir ettirmişti.²³⁰ Atçalı'nın yok edilmesinin akabinde sultanın bu konudaki bir diğer iradesi ise yoldaşlarının da cezalandırılması üzerine olmuştu. Oldukça tedbirli ve tecrübeli bir padişah olan II. Mahmud; "Kel-i ma'hûd ile bir kaç rûfekâsı bitdi deyip de avenelerini hâli üzere bırakmak çendân münâsib olmayacağından bu makule gürûh-ı eşkıyadan olanları bi't-tahlûk icrâ-yı te'dibâtlarına bakılması pek lazımdır,"²³¹ diyerek isyanın kalan bakiyesinin çözülmesi gereken bir sorun olduğuna dikkat çekmişti. İradesinde cezalandırmalar konusunda adaletli davranılması uyarısını da ekleyen II. Mahmud, "bu aralıkda erbâb-ı ağrâzın lakırdı karışdırmaları muhtemel olduğundan bu makulelerin ihbarıyla kazıyyede medhali olmayan bi-cürm makulelerine bir güne gadri mûcib olmamak için bu hususa itina ve dikkat olunması lazım eden olmağla,"²³² cümleleriyle hassasiyetinin nedenini ortaya koymuştu. Nitekim iftira ve dedikodu

227 HAT, 466-22830-1

228 Hacı Mehmed Ağa'nın kesik başlarla ilgili mektubundan bir kesit: "şakî-i mezbûrun ve iki nefer avenelerinin ser-i maktû'ları üç aded olarak irsâl ve keyfiyet muharebe ve şekâvetleri liva-i mezkûr mütesellimi Ahmed Ağa kullarının Bâbiâli'ye takdim olunmuş olan arıza-i kemterânesinden (âcizce, hakirce, çok küçükçe) muhât-ı ilm-i veliyyû'n-ni'amâneleri buyrulacağı ifadesiyle Hak sübhânehû ve te'âlâ hazretleri rûh-ı âlem ve sebeb-i emn ü asayiş-i Benî Adem velî-nimet-i bi-minnetimiz padişahımız destgirmiz efendimiz hazretlerine tükenmez ömür versin..." HAT, 466/22822-1

229 HAT, 466/22822-1

230 "Me'mûrîn câniblerinden avenesiyle beraber kân itmâm ile ser-i maktû'u nihâde-i câ-yi ibret kılınmıştır." Ahmed Lütfî Efendi, Vak'anüvis Ahmed..." s. 442.

231 HAT, 661-32242-1

232 HAT, 661-32242-1

neticesinde keyfi olarak yapılacak idamlar, halkın tepkisini çekebilir, dolayısıyla yeni sönmüş bir isyanı tekrar âlevlenmesine neden olabilirdi. Bu hususta gerekli uyarılar, ilgili kişilere ulaştırılmış ve vakit kaybetmeden ikinci yargılama safhasına geçilmişti.

Sultanın emirleri henüz Aydın sancağına ulaşmadan önce Yetim Ahmed Ağa, çoktan kendi usulüne göre cezalandırmalara başlamıştı. Kendisi Tepecik'te önemli bir başarı elde etmiş, zeybek ordusunu ağır bir hezimete uğratmıştı. Ancak savaşı tam anlamıyla bitmiş olarak görmüyordu. Zira elebaşları yok edilmiş olsa bile, zeybeklerin bir kısmı henüz Atçalı Kel Mehmed öldürülmeden önce Nazilli cihetinden dağ yolunu tutmuş ve canlarını kurtarmaya çalışmıştı. Şöyle de bir gerçek vardı, ardı ardına iki kez vuku bulan zeybek isyanı her an veya aylar sonra yeni bir lider bulabilir, devleti tekrar uğraştırabilirdi. Dolayısıyla meselenin kesin olarak çözümü ve ardılı bir isyanın uzun süre çıkmaması adına takibin ve verilecek korkunun bu defa çok şiddetli olması gerekiyordu. Raporlardaki ifadesiyle; “cemiyet-i fitne-kâr-ı eşkiyadan müteferrik firarı eşkiyâların âverde-i kayd ü kemend olunmaları için”²³³ neredeyse başta dağ köyleri ve Yörük obaları olmak üzere bölgedeki her bir mağara, geçit ve sığınılacak doğal mekân tek tek kontrol edilmişti. Bu aramalar sırasında firari eşkiyaların pek çoğunun izi bulunmuş, karşı koymaya kalkanlar vahşice öldürülmüştü. Gerçi teslim olanların akıbetleri de pek farklı olmamıştı. Öldürülen zeybeklerin ölü bedenlerinin, bir zamanlar hâkim oldukları kazalarda ibret amacıyla teşhir edilmesinin dışında, teslim olanlar,²³⁴ “eşkiyâ makulelerinden hayli vâfir şekâvet-pişeler hayyen (diri, canlı olarak) ve meyyiten ele getirilip hayyen (diri, canlı olarak) girift ve kemend olunanlar der-akab meydân-ı siyâsetde cezâ-yı lâıykaları icrâ...”²³⁵ cümlesinden anladığımız üzere meydanlarda idam edilmişlerdi.

Kaçak zeybeklerin kıyıma tabi tutulmasının ardından sıra yardım ve yataklık yapanlara gelmişti. Yatak meselesi önemliydi, zira pek çok kazanın zeybekler tarafından zaptı, yerli halkın bizzat desteğiyle mümkün olmuştu. Yetim Ahmed Ağa'nın bakış açısına göre; “manen ve zahiren îâneye cür'et ile eşkiyânın dimâğında fesâd-nümûn olan tarafgir ve hempâları ahaliden

233 HAT, 640-31514-A-1 Fi 7 B. Sene [1]245.

234 HAT, 466-22830-B-1 Fi 19 Ca. Sene [12]45.

235 HAT, 640-31514-A-1 Fi 7 B. Sene [1]245.

lazım gelenlerin te'dibât-ı lâyıkaları ifasıyla bu havali-i cenâb-ı hazret-i memalik-perveri eyâdi-i eşkiyadan tathîr kılınarak,"²³⁶ sancak temizlenecekti. Böylelikle "ehl-i ırz taifesi"²³⁷ olarak nitelenen mağdur ahali için adalet sağlanacak ve devletin gücü hatırlatılmış olacaktı. Elbette bu konuda sadece tutuklama ve idamlar yeterli değildi. Bu şartlarda canın yanı sıra malın da devlet tarafından alınması yoluyla kapsamlı bir müsadere süreci başlamıştı. "Bağy ve isyâna cesâret eden eşkiyâların mal ve canlarına ızrâr eylemek"²³⁸ cümlesiyle açıklanan müsadere sürecinde, öldürülen veya ele geçirilemeyip firar eden zeybeklerin hayvanlarına ve eşyalarına el konulmuştu. Nitekim Tepecik Savaşının hemen sonrasında Yetim Ahmed Ağa, çok sayıda askeri Atça'ya göndermiş ve burada üç gün kalan askerler, soruşturma sonrası çok sayıda firari zeybeği ve yatağını ele geçirmişlerdi. Yakalanan bu şahıslar sorgularının ardından kafaları kesilerek idam edilmişti. Öldürülmeleri de yeterli olmamış ve öldürülen kişilerin hayvanlarıyla diğer değerli mallarına el konulmuştu. Ancak asıl büyük tarama Atçalı Kel Mehmed'in evinde yapılmıştı. Kıymetli sayılabilecek eşyaların kayıt altına alınıp müsadere edilmesinden sonra Atçalı Kel Mehmed'in ve onun geri dönüşünden sonra hakkında verdiği ifadeler nedeniyle canından endişe edip Kütahya'ya kaçan kayınbabası Şerif Hüseyin'in evleri yakılmıştı.²³⁹ Atçalı'ya yakınlığı bilinen neredeyse herkes sorgudan geçirilmiş ve tamamının evleri aranıp mallarına el konulmuştu. Böylelikle aynı ve nakdî zaptlar sonucu toplam 17.800 kuruş para müsadere edilmişti.²⁴⁰ Atça'dan sonra Nazilli de didik didik taranmış ve Atçalı'nın bölüklerinde komutanlık yaptığı tespit edilen on zeybeğin daha kafaları kesilmişti. Burada da üç gün kalındıktan ve gerekli güvenlik sağlan-

236 Bkz: HAT, 640-31514-A-1 Fi 7 B. sene [1]245.

237 Bkz: HAT, 640-31514-A-1 Fi 7 B. sene [1]245.

238 HAT, 640-31514-A-1 Fi 7 B. sene [1]245. Ayrıca; "Fezleke-i meâlî maktul Kel Mehmed avenesinin taharrisi zımında bi'n-nefs liva-i mezbur kazalarını dolaşip ele geçen hainlere ne veçhile icrâ-yı siyâset ve bazılarının hanelerini ihrâk ile ne güne sâire ibret kılınmış ve kılınmakta..." HAT, 661-32242-1

239 "...maktul-i menhus Kel Mehmed'in Atça'da olan haneleri tetfiş olunup emvâl ve eşyadan hâli bulunduğ u hasebiyle mücâzâtı ef'âl-i bed-nihâdi için kayınpederi Hacı Hüseyin oğlu Hüseyin'in ve şakli-i merkumun haneleri ihrâk bi'n-nâr etdirilip ve kayınpederi Kütahya kazâlarına doğru firâr etmiş olduğ u tahkik olundukda" Bkz: HAT, 661-32242-1

240 II. Mahmud'un müsaderelelere onay verdiği iradesi: "...meblağ-ı mezbûr canib-i miriye teslim etdirilip ve nezz maddesi dahi Başmuhasebe'ye kayd olunarak mütesellim-i mûmâ-ileyhe iktizasına göre cevap yazılsın..." HAT, 466-22831-1

dıktan sonra Bozdoğan, Arpaz, Yenipazar kazalarına asker gönderilmişti. Dağlarda ve vadilerde geniş çaplı bir arama yapılmış, isyana katılmış olma şüphesi olan bazı kişiler sürgün edilmişti.²⁴¹ Uygulanan şiddet politikaları kısa vadede işe yaramıştı. Yetim Ahmed Ağa'nın sunduğu bir rapordan anladığımız üzere "etrâk-ı bi-idrâk cehele makulesi" olarak nitelendirilen Yörük obaları²⁴² zapt altına alınmış ve bu aşiretler, bir daha eşkıyaya meyletmeyeceklerini, içlerinden eden olursa da buna engel olacaklarını söyleyerek pişmanlıklarını dile getirmişti.²⁴³

Aydın kazalarındaki tedhişin nedeni, isyanın tekrar çıkılmasından endişelenilmesiydi. Yetim Ahmed Ağa, raporlarında sık sık uyguladığı şiddet politikasının eşkıyayı sindireceğini, böylelikle fakir ahalinin canına, malına göz dikemeyeceklerini ifade ediyor ve kendisini savunuyordu. ²⁴⁴ Nitekim bu tavrı, saray tarafından teveccüh görmesini sağlıyordu. Üstelik altı ay önce isyanın bastırılmasında büyük payı olan Yetim Ahmed Ağa'nın kapıcıbaşılık tevcihi, bu defa gönderdiği takviye birlikler nedeniyle akrabası Eyüp Ağa'ya da uygun görülmüştü. Yine Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa'nın talebiyle Eyüp Ağa kapıcıbaşı yapılmış ve bu atama "Tire voyvodası Eyüp Ağa'ya dahi kapıcıbaşılık rütbesi verilsin" iradesiyle beyan edilmişti.²⁴⁵ Böylelikle Atçalı

241 HAT, 661-32242-1

242 1844 yılında Aydın sancağında yapılan sayımda kimilerinin kökenleri üç yüz yıl öncesine kadar giden Horzum, Karamanlı, Mucan, Caber, İçel, Durcalı, Bulacalı, Tekeli, Karacumalı, Eski Yörük, Gacar, Saçıkaraklı, Yahya Elçisi, Çakal, Bürhan, Efraz-ı Çakal, Karaçakal, Emir Dağlı, Cerid, Bozcayakalı, Karatekeli ve Sankeçili gibi 54 aşiret tespit edilmiştir. "XIX. yüzyılın ikinci yarısında Aydın, Saruhan ve Karesi'de yaşayan Yörük oymaklarından en önemlileri şunlardır: Karatekeli (İzmir yakınlarında, Karesi, Aydın ve Saruhan yörelerinde), Hayta (Aydın yöresinde büyük bir oymaktır), Saçıkaraklı, Karaçakal, Bulacalı (Aydın yöresinde), Kaçar (Aydın, Söke), Horzum, Gölmüşâli (Saruhan), Kızılkıçlı, Sarıtekeli (Nazilli-Denizli arasında), Burhanlı (Karesi Sancağı'nda birçok köyde yerleşmiştir), EskiYörük, Harmandalı, Kocabeyli (Aydın ve Bursa sancaklarında), Kilaz (Karesi sancağının birçok köyünde), Kubaş (büyük bir oymak olup Karesi'de yerleşik hayata geçmiştir), Yağcıbedir (Karesi sancağının Sındırgı, Kepsut, Bigadiç, Ayazment kazalarına bağlı köylerde yerleşmiştir) " Faruk Sümer, "Yörükler," *DİA*, VIII., 2013, s. 571.

243 HAT, 466-22831-1

244 "...ma'âzallahu te'âlâ yine fırsat buldukları anda mecbûl oldukları şekâvetin izharında olacakları derkârî ve ale'l-husus böyle hengâm-ı hasâde-i fukarâ-yı ra'iiyetin mahsûlât ve emvâl ve eşyâlarını nehb ü garât eylemekden lezzet hasıl etmiş olan eşkiyâ hemen fırsat gözetmekde oldukları bedidâr olmağla bundan böyle bu misillü harekete cesâret gelmeyecek mertebe kat'-ı urûk-ı şekâvet eylemek muktezâyâtan olduğu..." HAT, 661-32242-1

245 Hacı Mehmed Ağa'nın, Eyüp Ağa için kapıcıbaşılık rütbesi istediği mektubu: "Tire voyvodası Eyüp Ağa kullan bu defa muharebe-i vakiada işe yaramış olup mukaddem habîs-i merkûm ile vuku bulan muharebelerde işe yaraması cihetyle Aydın mütesellimi kullanna kapıcıbaşılık ihşan buyrulmuş olduğundan voyvoda-ı mûmâileyhe dahi avâtf-ı aliyye-i mülûkânelerinden kapıcıbaşılık rütbesi tevcihi

Kel Mehmed'in ikinci isyanından da en kârlı çıkan taraf yine Karaosmanoğlu ailesi olmuştu. Hacı Mehmed Ağa'nın ustalıklı siyasetiyle İbrahim Paşa gibi önemli bir isim bu olayda devre dışı bırakılmış ve nüfuzları olabildiğine artmıştı. Bu tarihten itibaren Batı Anadolu'da uzun süredir korku uyandıran zeybek çeteleri ise en azından bir süre yerlerinden kıpırdayamamıştı.

ATÇALI KEL MEHMED İSYANI SONRASI ZEYBEK KIYAFETİ YASAĞI

Atçalı Kel Mehmed ve kurmaylarının kesik başlarının II. Mahmud'un emriyle günlerce halka teşhir edilmesinden yaklaşık bir ay sonra Cezayir, Osmanlı idaresinden çıkmıştı. 1827 yılından beri kısmi olarak başlayan örtülü Fransız işgali, son Cezayir dayısı İzmirli Hüseyin Paşa'nın bir alacak meselesi yüzünden Fransa konsolosunun suratına vurmasıyla savaşa dönüşmüştü. Fransız donanması Haziran 1827'de Cezayir limanını abluka ya almış, uzlaşma çabaları sonuç vermeyince de 14 Haziran 1830'da karaya ordu çıkarıp Cezayir şehrini kuşatmıştı. Neticede 5 Temmuz 1830'da Hüseyin Paşa teslim olmuş ve çoğunluğu Batı Anadolu'dan olan 14.500 Garp Ocaklı nefer gemilere doldurulup geri gönderilmişti. Geri kalan Ocaklar da çok uzun ömürlü olmamıştı.²⁴⁶ Ocakların resmi olarak kapanmasının ardından Batı Anadolu menşeli Akdeniz korsanlığı tamamen sona ermiş ve Kuzey Afrika'da istihdam edilen binlerce işsiz savaşçı, memleketlerine geri dönmüştü. Ancak böylesi bir demografik akışa rağmen, o tarihlerde bölgede büyük eşkıyalık hareketleri görülmemiş ve Atçalı isyanı sonrası uygulanan tedhiş politikaları, böylelikle işe yararlılığını göstermişti.²⁴⁷

hâtıra gelmiş ise de bu suret mutalaka emr u irâde-i inâyet-âde-i zıllullahilerine mütevakıf mevâddan idüğü muhât-ı ilm-i âlem-ârâ-yı şehinşâhileri buyruldukda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendi-mizindir." HAT, 466/22822-1

246Yine Fransa'nın bazı soyguncuların kendi hâkimiyetlerindeki Cezayir topraklarına girişini bahane ederek karadan ve denizden kuşattığı Tunus, Girit'te bulunan üç Osmanlı zırhlısının yardımının yetersiz olması nedeniyle gözden çıkarılmak zorunda kalmıştı. 12 Mayıs 1881 tarihli Fransız himayesini kabul anlaşmanın imzalanmasıyla, burası da kaybedilmişti. Son olarak merkeze en yakın olan Trablus-garp ise 1912 yılına kadar dayanabilmişti. İtihatçı subayların çabaları ve Ocakların son temsilcileri olan Kuloğulları ile dinsel bir güç olan Senusi'lerin de katılımıyla 1911 Trablusgarp Savaşında İtalyanlarla gerilla savaşına girilmiş, ancak müdafaa neticesiz kalmıştı. Neticede Ouchy banşısıyla Trablusgarp da Osmanlı'dan ayrılan son Ocak olmuştu. Koloğlu, *Türk Korsanları*..., ss. 169-175.

247 Atçalı Kel Mehmed Efe İsyanı bastırılmış, ancak sosyo-psikolojik etkileri uzun süre silinememişti. Bu konuda şu değerlendirme ilginçtir: "Baskıcı yönetimlerin hüküm sürdüğü dönemlerde halk ve aydınlar her hangi bir belaya bulaşmadan düşüncelerini dilendirmek için kendilerini özgü yöntemler geliştirirler. Bazılar hayvanları konuşturarak fabl türüyle dinlendirirler, bazıları çocukları konuştur-

Atçalı Kel Mehmed isyanı sonrası II. Mahmud'un otokratik politikalarıyla zeybeklerin başları ezilmiş ve Batı Anadolu'da belirli bir süre sükûnet sağlanmıştı. İsyân sonrası tedhiş sürecinde çok zayıt veren zeybekler, devamında eşkıyalık yapmaya cesaret edememişler ve alternatif yollar aramışlardı. Fransız hükümetinin emriyle Anadolu'da araştırmalar yapan Fransız arkeolog Charles Texier'in gözlemlerine göre 1833 yılında pek çok zeybek ücretli askerliğin yanı sıra ticaret yapmaya başlamıştı. Kendisinin "tacir ve kervancıdırlar. Rumlar, bunların isminden titrerler"²⁴⁸ ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, zeybekler, kahve işlettikleri zamanlardan kalma alışkanlıkla silahlı yapılarını koruyarak gelir elde etmeye çalışmışlardı. Sermayesi olmayanlar dağlara sığınmış ve küçük vurgunlarla, merkezi açıdan tehdit içermeyen eylemlere girişmişlerdi. 1832 yılında, yani isyandan iki sene sonrasına tekabül eden bu kıpırdanmalar ise 1834 yılında tekrar darbe almıştı. Zira o yıl, Batı Anadolu'nun Aydın, Manisa ve Muğla gibi yerleşimlerde peyda olan bir veba salgını zeybekler dâhil binlerce insanın ölümüyle sonuçlanmıştı. Küçük çeteler varlığına ve önemsiz eylemlerine üç dört sene daha devam etse de, söz konusu sükûnet dönemi 1838 yılında tekrar bozulmuştu. Zira bu defa "zeybek kıyafetleri" ayrı bir başkaldırıya sebebiyet vermişti.

Zeybeklerin tarihsel süreç içerisinde coğrafya, gelenek ve inançlarına göre şekillenmiş özel bir kıyafet tarzları bulunmaktaydı. Pek çok parçadan oluşan ve günlük yaşamlarında / mücadelelerinde kullanışlı olan bu kıyafetler, içerisindeki "potur" adı verilen zeybek şalvarı nedeniyle şeri açıdan kimi idarecilerin tepkisini çekmekteydi. Nitekim henüz Atçalı isyanı öncesinde, 1829 yılının Mart ayında, II. Mahmud bir ferman yayınlamış ve "dağlarda bazı rezil eşkıyaların, külah, kısa don ve dizlik giydikleri, türlü rezaletler yaptıkları"nı belirtip, bu durumun önüne geçilmesini istemişti.²⁴⁹ Ancak sonrasında çıkan isyan ve devamında başka bir ayaklanmaya

rak bu belalardan uzaklaşırlar. Etem Oruç, 'Atçalı Kel ve Yağdereli Sinanoğlu Efe' adlı kitabında, Anadolu halkının padişaha, ezenlere karşı gelemeyince bir Keloğlan yarattığını ve böylece padişaha kafa tuttuğunu, korkudan bir şey diyemediği padişaha, elindekini avucundakini alıp giden ayanlara karşı Keloğlan'ı kullandıklarını vurgulamaktadır. Halkın gözünde bir kahraman olan Atçalı'nın halkı uğruna kendi kellesini verdiğini ama masalların, efsanelerin söylenmeye devam ettiğini belirtir. Bkz: <http://www.zeybekoloji.com/atcali-kel-Mehmed-yagdereli-sinanoglu-efe-etem-oruc-t5594.html>

248 Akdoğan, *Bir Başkaldırı...*, s. 154.

249 Akdoğan, *Bir Başkaldırı...*, s. 154.

sebebiyet verilmek istenmemesi, meselenin ileri bir tarihe bırakılmasına neden olmuştur. II. Mahmud'tan sonra bu konuda ikinci hamleyi ise Aydın sancağına vali olarak atanan Çengeloğlu Tahir Paşa atmıştır.

21 Ağustos 1838 tarihinde Aydın valiliğine tayin edilen Çengeloğlu Tahir Paşa, bölgeye gelir gelmez, önce zeybeklerin de dâhil olduğu düzenli bir ordu oluşturmak istemiş, saraya bir yazı göndererek, zeybek kıyafetlerinin “ahlaka ve dine mugayir” olduğunu belirtip, bu kıyafetlerin giyilmesinin yasaklanması talebinde bulunmuştu. Tahir Paşa'nın söz konusu arzı şu cümlelerden oluşmaktaydı:

...Öteden beri Türkiye topraklarında huzur içinde oturmakta olan halkın giydikleri eski elbise ve kıyafetlere güzel şekil verilerek hepsi de bir düzene girmişti. Redif askeri müşirliğine tayin edildiğim Aydın sancağı halkının giydiği zeybek çirkin kıyafetinin de düzeltilmesi lazım geliyordu. Bu şekilde zeybek donu ve külahı giymek bu halkın eski âdeti olduğundan, böyle giyinmenin padişahın arzularına uygun olmadığını bilmeyenler, bir defa tembih edilmekle bu elbiselerini terk etmişlerdi. Ancak, bazı eşkıya ve edepsiz taifesi, eski kıyafetlerinde ısrar edip, zaman zaman bu elbiseyi giydikleri tahakkuk ettiğinden böylelerinin cezalandırılacakları evvelce ilan edilmişti. Keza itaat etmeyenler hakkında gereği yapılacağı da, sancağın kazalarında buyrultularımla bildirilmiştir. Bu sebeple bundan böyle zeybek kıyafetinde kimse bulunmayacağına dair kazalar halkının söz verdiklerine dair kaza naiblerinin şer'i ilamları ilişikte takdim edilmiştir... Bu hususta her halde emr ü ferman padişahındır. 20 Aralık 1838, Mehmed Tahir.²⁵⁰

Paşa, bölgenin sıcak iklimi nedeniyle diz üstüne denk gelen bu kıyafeti İslami giyim tarzına uygun görmüyordu. Ancak bu işin sadece görünür kısmıydı. Kıyafet yasağının kökeninde eşkıyalığı engelleme çabası yatmaktaydı. Zira gösterişli zeybek kıyafetleri belirli bir bağlılık kültürü geliştiriyor, bu da dağa çıkış konusunda yoksul gençleri heveslendiriyordu. Dola-

²⁵⁰ Tuncer Baykar, “Zeybekler (Zeybek Elbisesi Giyme Yasağı),” *Efeler (Kökenleri, Eylemleri, Töreleri, Dansları, Giysileri*, (Haz. Ersal Yavı), Aydın Valiliği, II. Özel. İdaresi, Yayını, N. 3., Aydın, 1991, s. 95.

yısıyla bu kıyafetlerin yasaklanması, bir nevi o haletiruhiyenin de yıkılması anlamına gelecekti. Bu politika yaklaşık yüz yıl önce levend kıyafetlerinin yasaklanmasında denenmişti. Şimdi zeybeklere tatbik edilmek isteniyordu. Neticede levendliğin her ne kadar ismi değişse de, silahlı gençlerin eylemleri ve sonuçları benzerlik göstermekteydi.

Sultan II. Mahmud, paşanın önerisine olumlu cevap vermiş ve böylelikle 1838 yılında Batı Anadolu'da, zeybek kıyafetinin giyilmesi yasaklanmıştı. Ancak beklenmedik bir şekilde büyük bir direnişle karşılaşmış ve kıyafet yasağının zorla uygulanmaya çalışılmasının yanı sıra zeybeklerin askere alınmaya kalkışılması, merkezlerden dağ köylerine kadar yayılan büyük bir isyana neden olmuştu. Atçalı isyanının üzerinden henüz sekiz yıl geçmişken böylesi bir kalkışmanın yaşanması, idarecileri ivedilikle harekete geçirmişti. Charles Texier'e göre Tahir Paşa'nın istediği resmi kıyafeti kabul etmeyen zeybeklerin isyanı Edremit, Bergama, Bayındır ve Aydın şehirlerinde çok kanlı bir şekilde bastırılmıştı.²⁵¹ Külliye miktarda asker pek çok yerde direnen zeybek gruplarını imha etmiş, kıyafeti giymekte ısrarcı olanlar yakalandıkları yerde öldürülmüştü.²⁵² Böylelikle yapılan katliamın ardından yasak yürürlüğe girmişti.

Yüzlerce zeybeğin ve askerin hayatına mal olan ilk zeybek kıyafeti yasağı ancak on beş sene sürmüş ve çıkan savaşlar nedeniyle askere ihtiyaç duyulması zorunlu bir sulhu mecbur kılmıştı. Sarayın çağrısıyla 1854 Kırım ve 1862-1867 Karadağ Savaşına katılan zeybekler, taburlarında kendi özel kıyafetlerini giyerek görev yapmışlardı. 1863 yılında Batı Anadolu'yu gezen seyyah A. De Moustier, kıyafet yasağı konusunda, tüm baskılara rağmen zeybeklerin inadının kırılmadığını söylemiş ve yine bir başka seyyah V. Cuinet de, bu isyandan bahsederken "Zeybekler Aydın'da üstün devlet kuvvetlerine mağlup olarak katledildiler, ancak kıyafetlerini daima muhafaza ettiler" demişti.²⁵³

²⁵¹ Baykara, *Zeybekler...*, s. 95.

²⁵² Zeybek kıyafeti sadece 1838'de değil, 1894 ve 1905 yıllarında da yasaklanmıştır. Baykara, *Zeybekler...*, s. 95.

²⁵³ Baykara, *Zeybekler...*, s. 95.

SONUÇ

Antik çağlardan beri dünyanın her yerinde kişinin ayni, nakdi veya bedeni mülkiyetinin erk sahibi bir unsur tarafından meşru veya gayrimeşru suretlerle gasp edilmesi bilinen bir olguydu. Zorla almanın meşru yolu, siyasi / askeri / dini kudret taşıyan liderlerin komutasında galip olan orduların veya ordulara mensup olan başıbozuk grupların, mağlupların mülkiyetlerini “kılıç hakkı” adı altında yağmalamalarıydı. Gayrimeşruluk ise mezkûr siyasi gücün izni dışında kalan bireysel ve çeteleşmiş yapılanmaların faaliyetleriyle ortaya çıkmıştı. Özellikle mutlak iktidarın olduğu her yerde hiyerarşik bir sosyo-politik düzenin, dolayısıyla da memnuniyetsizliğin ve muhalefetin ortaya çıkacağı gerçeği göz önüne alındığında liderin çizdiği sınırlar dışında eylem yapan bu gruplar, yaşam sürdürdükleri alanlara göre illegal bir faaliyet şekli belirlemişlerdi. Söz konusu illegal faaliyetlerin Osmanlı coğrafyasındaki yansıması ise, kuruluşundan beri küçük harami çeteleri var olsa dahi, Celali isyanları ve akabinde devam eden artçı sarsıntıları olmuştu.

Osmanlı İmparatorluğu’nun eşkıyalıktan en muzdarip bölgelelerinden biri olan Batı Anadolu, çalışmamızın zaman aralığı olan 16. yüzyıl başlarından, 18. yüzyıl ortalarına dek, tarihsel süreç içerisinde adına “levend,” “sekban,” “korsan” ve “zeybek” denilen pek çok silahlı unsurun, başkaldırısına veyahut bir idari amirin himayesinde yarı resmi eşkıyalığına şahit olmuştu. İmparatorluğun merkezi yapısının korunması adına yapılan mücadeleler pek çok can, mal ve zaman kaybına neden olmuş, ancak kalıcı bir çözüm sağlamamıştı.

Adlarına ferman yazılan, katli vacip görülen, kurşuna dizilen, darıgacına çekilen eşkıyalar, “mal zapt etmek, öç almak,” “dağ hırsızları, haydutlar” cümleleriyle sözlüklerde yerlerini almışlardı.

Osmanlı yöneticilerinin isyan eden asiyi cezalandırma yöntemleri Kuyucu Murad Paşa’nın kurnaz ve acımasız operasyonlarından, Çengeloğlu Tahir Paşa’nın fevri buyruklarına değin hep aynı amaca hizmet etmiş ve organik bir bağa sahip olmuştu. Eşkıyaların işkenceyle idam edilmeleri, bağırışlar ve hakaretler arasında ippte sallandırılmaları, kesilmiş kafalarının, et yığınınna dönmüş bedenlerinin teşhir edilmesi, mal varlıklarının ellerin-

den alınması, akrabalarının çöllere sürülmeleri veya zincire bağlı zindanlarda ömür tüketmeleri halka korkuyu ve huzuru aynı anda yaşatmış, iktidar ise bu sayede bekasını koruduğunu düşünmüştü. Vahşi cezalandırma yöntemlerinin ve verilen makamların yarattığı korku veya sadakat duygularının karmaşasıyla geçen yüzyılların ardından, 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanıyla başlayan yapısal değişim, devletin suça bakış açısını ve işkenceli cezalandırma şeklini değiştirmişti. Bu durum şekavet suçu işleyen şakiye karşı tutumda yeni bir perspektif ortaya çıkarmıştı. Artık zeybekler kazığa oturtulmuyor ya da kafaları kesilerek parçalanmıyor, bunlar yerine daha acısız bir şekilde darağacında asılıyorlardı.

Tanzimat Fermanı, kanun önünde eşitlik, mahkemelerin halka açık yapılması, dava sürecinin hızlandırılması, ceza infazına standart bir usulün getirilmesi, cezalardaki keyfiliğin giderilmesi gibi hukuki yaptırımlar getirmişti. Suçların cezalarında ise devrin Avrupa'sında görülen eğilimlere uygun bir şekilde bedene yönelik şiddet içeren eziyet verici uygulamaların kısmen de olsa terkiyle kürek başlığı altında toplanan ağır işlerde çalıştırma cezası ile sürgün ve kısa süreli hapis cezalarına doğru bir kayış söz konusuydu. Batı normlarıyla yönetimin esas olmaya başladığı Tanzimat dönemi devlet-zeybek ilişkisinde de, cezalandırmalar dışında bazı değişikliklere yol açmıştı.

İdarecilerin, eşkiya olarak nitelendirilse bile kendi tebaasından olan birisini adil bir mahkemede yargılamadan cezalandırmasına karşı çıkılmasını, batı kavramlı modernleşme ve yeni hukuk anlayışıyla açıklamak fazla iyimserlik olur. Bu tavrın arkasında şüphesiz çözülme döneminde aynı anda birden çok coğrafyada açılan cephelerin demografik ihtiyaçları ve uluslararası baskılarla ülke içi odakları dengeleme kaygısı vardı. Bahsi geçtiği üzere imparatorluk açısından zeybeklerle ilgili tek sorun kıyafetlerini değiştirip değiştirmemeleri değildi. 1854 Kırım Savaşı sırasında, imparatorluğun asker ihtiyacı ortaya çıkmış ve zeybeklerin eski ordu mensupları olduğu düşünüldüğünden cepheye sevk edilmeleri çok uzun zaman almamıştı. Nitekim bu tarihten sonra pek çok savaşta yedek kuvvet olarak kullanılmış ve sisteme dâhil edilmişlerdi. Ancak sadece savaş zamanlarında istihdam edilen zeybekler, erken dönemlerdeki muadilleri gibi savaş sonrası yaşanan kargaşadan faydalanarak çoğu zaman geleneksel yaşam tarz-

ları olan eşkıyalığa geri dönmüşlerdi. Buna engel olmak isteyen devlet de, sunduğu affın yanı sıra affedilen zeybeğin yaşamını yasal yollardan idame ettirebilmesi ve eski yaşam tarzındaki şiddet imgelerini kontrol edilebilir bir ortamda devlet faydasına sürdürebilmesi için eski yöntemlerini reforme etmiş ve merkezi politikalarının bir ürünü olarak pragmatist bir uzlaşma sağlanmıştı. Böylelikle daha öncesinden de uygulamaya soktuğu, ancak bu tarihlerden sonra sistemleştirdiği “kır serdarlığı” adı verilen, kolculuk göreviyle eşkıyayı eşkıyaya kırdırmıştı. Yine de bu tarz çözümler kalıcı bir asayiş sağlayamamıştı. Zira Kırım Savaşının ardından ortaya çıkan buhran döneminde imparatorluğun dengelerinin iyice sarsılmış, ekonomik bunalım en üst safhaya ulaşmış ve bölgede eşkıyalık faaliyetleri ziyadesiyle artmıştı. Bu hareketlerin boyutu 1860’larda öylesine yaygınlaşmaya başlamıştı ki, zeybekler Batı Anadolu’daki tüccarların başına bela kesilmiş; gelen geçen ticaret kervanlarına baskınlar düzenlemeye başlamışlardı. Onların bu tip vurgunları bölgedeki ticari ilişkileri sekteye uğratmıştı, ancak yine de büyük çaplı ayaklanmalar çıkarabilecek kudrete erişememişlerdi.

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde kitlesel zeybek isyanları devri -birkaç istisna görölse dahi- artık sona ermişti. Bu tarihlerden itibaren Batı Anadolu’da, güçlenen taşra idaresinin de etkisiyle Kalenderoğlu Mehmed, Cennetoğlu, Yusuf Paşa, İlyas Paşa ya da Atçalı Kel Mehmed gibi, binlerce silahlı adamı emirleri altına alabilecek liderler Kuvayımilliye dönemine kadar görölmeyecekti. Batı Anadolu eşkıyaları artık vilayetleri düşürmüyorlar, valileri öldürmüyorlar, şehirleri yağmalamıyorlardı. Yaşanan yapısal evrim sonrasında atlı yağmacı bölükler artık yerini sayıları yedi sekizi geçmeyen, vur-kaç usulü savaş teknikleri kullanan küçük çetelere bırakmıştı. Efe - baş zeybek - zeybek ve yatak hiyerarşisiyle örgütlenen çeteler için artık farklı bir dönem başlamıştı.

RESİMLER

Charles Gabriel Gleyre (1806-1874),
İzmir Zeybeği

Zeybek Silahşorlar

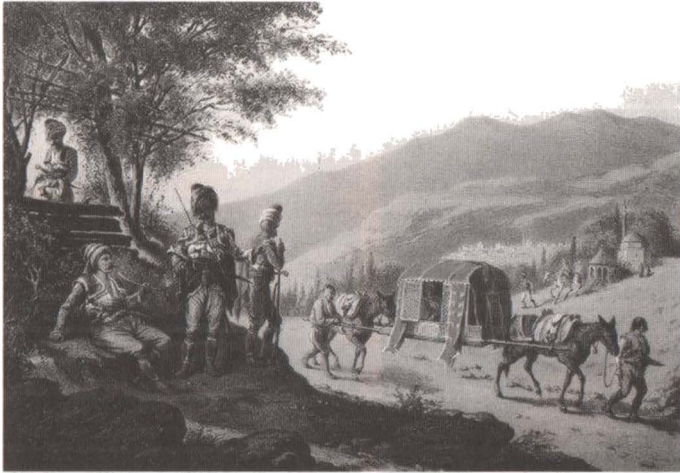
Jean-Léon Gérôme (1824-1904),
Başibozuk

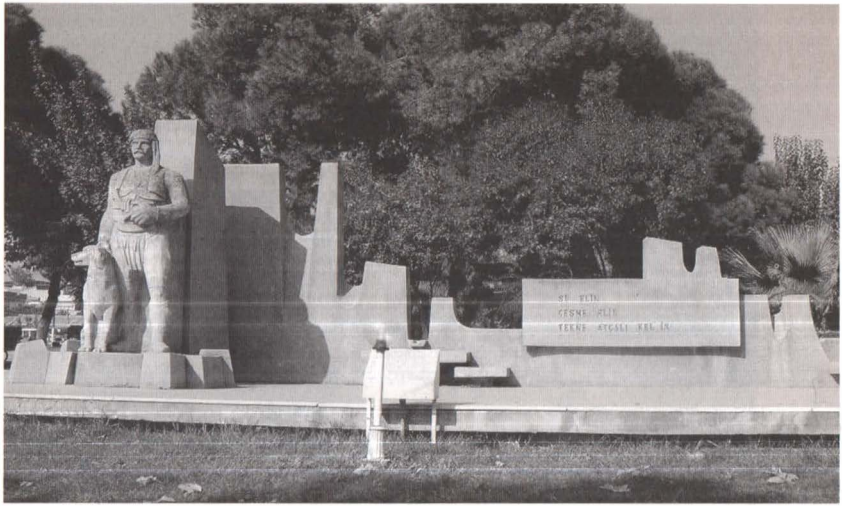
Gleyre Charles, *İzmir Zeybeği*

Zeybekler

Brendizi Gravürü, *Hayat Tarih Mecmuası*. Kervan yollarında kahve işleyen zeybekler

Atçalı Kel Mehmet Efe heykeli

Jean Leon Gerome Siyahi Başıbozuk

19. yüzyıl sonlarından bir fotoğrafta zeybekler

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT)

HAT, 1053-43378-1
HAT, 466-22816-2
HAT, 466-22819-1
HAT, 466-22822-1
HAT, 466-22823-1
HAT, 466-22823-A-1
HAT, 466-22823-B-1
HAT, 466-22823-D-1.
HAT, 466-22823-E-1
HAT, 466-22823-F-1
HAT, 466-22823-G-1
HAT, 466-22823-H-1
HAT, 466-22823-H-1
HAT, 466-22823-H-2
HAT, 466-22823-H-3
HAT, 466-22823-H-4
HAT, 466-22823-I-1
HAT, 466-22823-J-1
HAT, 466-22824-A-1
HAT, 466-22825-1
HAT, 466-22825-A-1
HAT, 466-22825-C-1
HAT, 466-22826-1
HAT, 466-22826-A-1
HAT, 466-22826-B-1.
HAT, 466-22827-1
HAT, 466-22827-A-1
HAT, 466-22827-C-1.
HAT, 466-22827-D-1
HAT, 466-22827-F-1
HAT, 466-22827-G-1
HAT, 466-22827-H-1
HAT, 466-22828-A-1
HAT, 466-22828-B-1
HAT, 466-22829-1
HAT, 466-22829-C-1

HAT, 466-22830-1
HAT, 466-22830-A-1
HAT, 466-22830-B-1
HAT, 466-22830-C-1
HAT, 466-22830-D-1
HAT, 466-22830-E-1
HAT, 466-22831-1
HAT, 467-22831-G-1
HAT, 467-22831-G-2
HAT, 467-22831-G-2
HAT, 467-22831-I-1
HAT, 467-22833-F-1
HAT, 467-22833-K-1
HAT, 497-24412-1
HAT, 507-24934-1
HAT, 507-24934-A-1
HAT, 640-31513-1
HAT, 640-31514-A-1
HAT, 661-32242-1
HAT, 709-33967-1-1
HAT, 714-34076-1
HAT, 714-34076-C-1
HAT, 727-34637-1

BASILI KAYNAKLAR

- Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, (Çev: Yücel Demir, Tamer Erdoğan), Yapı Kredi Yayınları, C. II-III., İstanbul, 1999.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. 2, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1972.
- , *Ma'ruzat*, (Haz: Yusuf Halaçoğlu), Çağın Yayınları, İstanbul, 1980.
- , *Tezahir*, (Haz: Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.
- Ahmed Rasim, *Osmanlı Tarihi*, (Sad: Seyit Ali Karaman, Mümin Çevik, Fuad Onuk), C. 4, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2000.
- Ahmed Vefik Paşa, "Zeybek", *Lehçe-i Osmani*, Dersaadet, 1876.
- Akçam, Taner, *Siyasi Kültürümüzde Zulüm ve İşkence*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- Akdağ, Mustafa, "Medreseli İsyanları," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1-4, 1949.
- , "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri (1730 - 1839)," *Ankara Üniversitesi Dilve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 8-12, S. 14-23, 1970.
- , *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1453 - 1559)*, C. 2, Tekin Yayınevi, 2. bs., 1979.
- , *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası 'Celali İsyanları'*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Akdoğan, Onur, *Bir Başkaldırı Öyküsü - Zeybekler (Tarihi-Ezgileri-Dansları)*, İzmir, 2004.
- Akyıldız, Ali, "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni," *İslam Araştırmaları Dergisi*, II, 1998.

- Alphonse De Lamartine, *Osmanlı Tarihi*, (Çev. Serhat Bayram), Tokar Yayınları, İstanbul, 1995.
- Arslan, Hüseyin, *Osmanlı'da Nüfus Hareketleri (XVI. Yüzyıl): Yönetim Nüfus Göçler, İskânlar, Sürgünler*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001.
- Atasoy, İsmet Nadir, *Atçalı Kel Mehmet, Sevdâ Zamana Sığmaz*, Ankara.
- Avcı, Ali Haydar, *Atçalı Kel Mehmet İsyanı - Aydın İhtilali (1829-1830)*, E Yayınları, 2004.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Ait Notlar," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.17, No: 1-4. İstanbul, Ekim 1955-Temmuz 1956.
- Barkey, Karen, *Eşkiyalar ve Devlet. Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi* (Çev. Zeynep Altıok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- Başaran, Betül, "III. Selim ve İstanbul'da Şehir Siyaseti, 1789-1792," *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza (18.-20. Yüzyıllar)*, (Haz. Noémie Lévy, Alexandre Toumarkine), İstanbul, 2007.
- Başaran, Mehmet - Sarıbey Haykiran, Aysun, "Osmanlı Merkezi Yönetimine Taşranın Direnişi: Atçalı Kel Mehmed Ayaklanması," *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 12, S. 22, Aralık 2009.
- Başaran, Mehmet - Özçelik, Ali, "Garp Ocakları Merkezli Akdeniz Korsanlığı'nın Batı Anadolu'ya Sosyo - Ekonomik Etkileri," Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi, *Uluslararası Fethinin 500. Yılında Cezayir, Barbaros Hayrettin Paşa ve Osmanlı Denizciliği Sempozyumu*, Manisa, 1-3 Aralık 2016.
- Bayar, Celâl, *Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş*, C. 6, Sabah Yayınları, İstanbul, 1997.
- Baykara, Tuncer, "Zeybekler (Zeybek Elbisesi Giyme Yasağı)," *Efeler (Kökenleri, Eylemleri, Töreleri, Dansları, Giysileri*, (Haz. Ersal Yavı), Aydın Valiliği İl Özel İdaresi Yayını, N. 3., Aydın, 1991.
- Bostan, İdris, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Braudel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Cilt I, Eren Yayıncılık, İstanbul 1989, s. 165.
- , *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), C.2, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1990.
- Celnarova, Xenia - Avcı, Ali Haydar, *Avrupa ve Önasya'da Eşkiyalık*, Barış Kitap, Ankara, 2012.
- Cezar, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013.
- Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, İstanbul, 1986.
- Çaltepe, Sipahi, 19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizam-ı Cedid Ordusu, Göçebe Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 195-198.
- Çetin, Atilla, "Garp Ocakları," *DİA*, C. XIII,
- Daniel Goffman, *Levanten Dünya ve İzmir*, İstanbul, 1995.
- Divitiçioğlu, Sencer, " 'Oyun Teorisi' Bağlamında Celali İsyanları," *Cogito - Osmanlılar Özel Sayısı*, Yapı Kredi Yayınları, S.19, Yaz 1999. İstanbul.
- Dramalı, Zeynep, *Tarihi Tersten Okumak*, Zeytepe Yay., İstanbul, 2010.
- Dural, Halil, (Yay. Haz. Sabri Yetkin), *Bize Derler Çıkınca*, 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.
- Düzdağ, Mehmet Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Fetvaları*, Enderun Kitabevi, 2. bs. İstanbul, 1983.
- Edouard François Zier, *Nouvelle Geographie Universelle. Tome IX L'Asie Anterieure*, Paris, 1884.
- Ertas, Mehmet Yaşar, "18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Yasadışılık: Yerel İdarecilerle Eşkiya İlişkileri," *Osmanlı'dan Günümüze Eşkiyalık ve Terör*, (Ed. Osman Köse), Samsun İlkadım Belediyesi Yayınları, Samsun, 2009.

- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. VIII., (Sad. Mümin Çevik), İstanbul, 1985.
- Faruhi, Suraiya, *Devletle Başa Çıkmak - Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720*, (Çev. Hamide Koyukan Bejsovec), Alfa Yayınları, İstanbul, 2016.
- Findley, Carter, *Modern Türkiye Tarihi (İslam, Milliyetçilik ve Modernlik, 1789-2007)*, (Çev. Güneş Ayas), Timaş Yayınları, 2. bs., İstanbul, 2012.
- Foucault, Michel, *Ders Özetleri (1970-1983)*, (Çev. Selahattin Hilav), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.
- Gazimihal, Mahmut R., "Yüzyıllar Boyunca Zeybekler," *Efeler (Kökenleri, Eylemleri, Töreleri, Dansları, Giysileri)*, (Haz. Ersal Yavi), Aydın Valiliği, İl Özel İdaresi Yayını, N. 3., Aydın, 1991.
- Gelibolulu Mustafa Âli, *Mevaidun-Nefais Fi Kavaidil Mecalis*, (Haz. Orhan Ş. Gökyay), İstanbul, 1978.
- George Keppel, *Narrative Of a Journey Across The Balkans in The Years 1829, 11*. Londra, 1831.
- Goffman, Daniel, "İzmir: Köyden Kolonyal Liman Kentine," *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- Govan, Bruce Mc, "Ayanlık Çağı," *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II 1600-1914*, (Ed: Halil İnalcık-Donald Quataert), Eren Yayınları, 2004.
- Gökbalp, Haluk, "Çobanlıktan Valiliğe, Valilikten Asiliğe: Varvarî Ali Paşa ve Makâlât-ı Varvarî," *İlmi Araştırmalar*, S. 22, İstanbul 2006.
- Gökbek, Asaf - Şölen, Hikmet, *Aydın İli Tarihi*, C.1, Ahmed İhsan Basımevi, 1936.
- Griswold, William J., *Anadolu'da Büyük İsyan (1591-1611)*, (Çev. Ülkün Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- Günay, Vehbi, "Batı Anadolu'da Âyanlık Mücadeleleri ve Bergama Voyvodası Sağancalı Veli," *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXI/2, Aralık 2006,
- Güneş Yağcı, Zübeyde, "Bir İsyan ve Etkileri: Balıkesir'de İlyas Paşa İsyanı," *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, (Ed. Osman Köse), Samsun İlkadım Belediyesi Yayınları, Samsun, 2009.
- Gürkan, Emrah Safa, "Batı Akdeniz'de Osmanlı Korsanlığı ve Gaza Meselesi," *Kebikeç*, S. 33, 2012.
- Halaçoğlu, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.
- Hayat Tarih Mecmuası*, S. 6, İstanbul, 1965.
- Hobsbawm, Eric J., *Eşkıyalar*, (Çev. Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2011.
- , *İlkel Asiler - 19. ve 20. Yüzyıllarda Toplumsal Hareketin Arkaik Biçimleri Üzerine İncelemeler*, (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, 2. bs., İstanbul, 2014.
- İlgürel, Mücteba, "Anadolu," *DİA*, C. 3.
- , "Osmanlı İmparatorluğunda Ateşli Silahların Yayılışı," *Tarih Dergisi*, S. 32, 1979.
- İlter, Aziz Samih, *Şimali Afrika'da Türkler*, Vakıf Gazete-Matbaa, İstanbul, 1936.
- İnalcık, Halil, "Haydaroğlu Mehmed," *DİA*, C. 17.
- , "Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfi- Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları," *Siyasi İlimler ve Hukuk*, C. XIII, N:2, 1958.
- , "Sened-i İttifak ve Gülhane-i Hatt-ı Hümayunu," *Belleten*, XXVIII, 1964.
- , "Köy, Köylü ve İmparatorluk," *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler*, Ankara, 1990.
- , "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar," *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticarî Tarım*, (Ed. Çağlar Keyder - Faruk Tabak), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

- , *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.
- , *Devlet-i Aliyye - Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar -II Tagayyür ve Fesad (1603-1656)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. bs., İstanbul, 2014.
- , *Devlet-i Aliyye - Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - IV Âyanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. bs., İstanbul, 2016.
- Joseph Von Hammer, (Haz. Mümin Çevik), *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat, 2. Basım, C. 9, İstanbul, 2008.
- , (Haz. Mümin Çevik), *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat, 2. Basım, C. 10, İstanbul, 2008.
- Kahraman, Kemal, "Cezayir (Osmanlı Dönemi)," DİA, C. VII.
- Kanat, Cüneyt, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, Küre Yayınları, 2. bs., İstanbul, 2013.
- Karademir, Zafer, *İmparatorluğun Açıklıkla İmtihanı - Osmanlı Toplumunda Kılıkklar (1560-1660)*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014.
- Kasaba, Reşat, *Bir Konargöçer İmparatorluk Osmanlı'da Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar*, (Çev. Ayla Ortaç), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012.
- Kâtip Çelebi, "Fezleke" (Haz. Zeynep Aycibin), *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2007.
- Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi* (Haz. Zuhuri Danişman), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.
- Koçu, Reşad Ekrem, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara, Doğan Kitap, İstanbul, 2015.
- , *Yeniçeriler*, Doğan Kitap, 4. bs., İstanbul, 2015.
- , "Garp Ocaklarında Anadolu Delikanlıları," *Tarih ve Toplum*, S. 32, 1986.
- , "İstanbul Leventleri Sefere Çıkamayınca Şehri Vurdular," *Atlas Tarih*, S. 13, Haziran - Temmuz 2012.
- , *Türk Korsanları*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2012.
- Köprülü, Fuad - Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Ayân," *İslam Ansiklopedisi* (MEB), C. II.
- Kumrular, Özlem, "16. Yüzyılda Türk ve Mağripli Korsanlar (Mağripliiler Karaya Çıktı)," *Toplumsal Tarih*, S. 160, Nisan 2007.
- , "Turgut Reis'in 1550 Yılındaki Faaliyetleri: Mit ve Gerçek Arasında Bir Denizci Figürü," *Turgut Reis Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu (27 - 28 Mayıs 2011)*, Ankara, 2013.
- Kur'an - ı Kerim*, Maide Suresi, 33. Ayet.
- Kurat, Akdes Nimet, "Berberi Ocakları ile ABD Münasebetleri (1774-1916)," *Ankara Üniversitesi, D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, Ankara, 1964.
- Kuzucu, Serhat, "XVIII. Yüzyılda Uluslararası Bir Sorun Olarak Garp Ocakları'nın Akdeniz'deki Korsanlık Faaliyetleri," *Akademik Bakış*, C. 9, S. 17, Kış 2015.
- Linebaugh, Peter, *Londra İdamları - 18. Yüzyılda Suç ve Sivil Toplum*, (çev. Çiğdem Demir), Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- Maksudoğlu, Mehmet, "Tunus'ta Dayıların Ortaya Çıkışı," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIV, Ankara, 1966.
- Meray, Seha, "Bazı Türk Antlaşmalarına Göre Korsanlık ve Deniz Haydutluğunun Yasaklanması," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 18, S. 3, Ankara, 1963.
- Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devletinde Siyasetin Kaynakları*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985.

- Nagata, Yuzo, *Tarihte Ayanlar, Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara, 1997.
- , *Muhsinzade Mehmet Pasa ve Ayanlık Müessesesi*, İzmir, 1999.
- Naima, *Naimâ Tarihi (Tarih-i Naima, Ravta-z-el Hüseyin Fî Hulâsât Ahbar el-Hafıkayn)*, (Çev. Zuhuri Danişman), C. 2., Zuhuri Danişman Yayınevi, İstanbul, 1968.
- , *Naimâ Tarihi (Tarih-i Naima, Ravta-z-el Hüseyin Fî Hulâsât Ahbar el-Hafıkayn)*, (Çev. Zuhuri Danişman), C. 3, Zuhuri Danişman Yayınevi, İstanbul, 1968.
- , *Naimâ Tarihi (Tarih-i Naima, Ravta-z-el Hüseyin Fî Hulâsât Ahbar el-Hafıkayn)*, (Çev. Zuhuri Danişman), C. 4, Zuhuri Danişman Yayınevi, İstanbul, 1968.
- Oral, Özgür, "1670'te Venedik'e verilen Korsanlık Ahitnamesi," *Toplumsal Tarih*, Temmuz 2004.
- Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı Tarihine Ait Belgeler: Telhisler (1597-1607)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1970.
- , *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1987.
- Ortaylı, İlber, "1727 Osmanlı - Avusturya Seyr-ü Sefain Sözleşmesi," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 3, Ankara, 1973.
- , "Osmanlı Devleti'nde Kadı," *DİA-24*, İstanbul, 2001.
- Oruç, Etem, *Atçalı Kel ve Yağdereli Sinanoğlu Efe*, Berfin Yayınları, İstanbul, 2013.
- Osmanlı Belgelerinde Cezayir*, (Proje Yöneticisi: Yusuf Sarınnay), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 115, Ankara, 2010.
- Önal, Ahmet, "Varvar Ali Paşa," *DİA*, C. 42.
- Önal, Ertuğrul, "Piri Reis'in Hürmüz Seferi ve İdamı Hakkında Türk ve Portekiz Tarihçilerin Düşünceleri," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2010, S. 47, C. 29, s. 4
- Öz, Mehmet, *Kanun-ı Kadimin Peşinde - Osmanlı'da Çözümle ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, 5. bs., Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013.
- Özdemir, Şenay, "Korsanlıktan Kaynaklanan Zararın Tazmini Konusunda Osmanlı Devleti'nin Avusturya'ya Vermiş Olduğu Senet," *Kebikeç*, S. 18, 2004.
- , "Akdeniz Hâkimiyetinde Osmanlı Devleti ve Korsanlık (1695-1789)," *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004.
- , "Barbaros Hayrettin Paşa'nın Kaptan-ı Deryalığında Osmanlı Deniz Seferleri," *Donanma Komutanlığı 3. Deniz Harp Tarihi Semineri (haz. Donanma Komutanlığı)*, Ankara Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi Amirliği, Ankara, 2006.
- Özel, Oktay, "O İnce Çizgi: Osmanlı Son Dönemi Pratiğinde Eşkıyalıkla Kahramanlık Arasında Salınanlar," *Kebikeç*, S. 34, 2012.
- Özgürel, Avni, "Osmanlı'da Cezalandırma," *Geçmiş Zaman Olur ki - Radikal*, 15 Aralık 2002.
- Özkaya, Yücel, "XVIII. Yüzyılın İlk Yansında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirışleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu," *Belleten*, XLII/168, Ekim 1978.
- Özkul, Ali Efdal, "18. Yüzyılın İlk Yansında Kıbrıs'ta Kalebentler ve Cezirebentler," *Hapishane Kitabı*, (Ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), Kitabevi Yayınları, 2. bs. İstanbul, 2010.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, MEB Yay., İstanbul, 1971.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. bs., İstanbul, 2003.
- Poujoulat, Baptistin, *Voyage dans l'Asie Mineure, en Mésopotamie, à Palmyre, en Syrie, en Palestine et en Égypte: faisant suite à la Correspondance d'Orient*, Brüksel, 1844

- Pullukcuoğlu Yapucu, Olcay, *Aydın Sancağı 1845-1914 (Sosyal, Ekonomik, İdari, Kültürel Durum)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006.
- , *Modernleşme Sürecinde Bir Sancak / Aydın*, Kitap Yayınevi, İstanbul, Eylül 2007.
- Ruff, Julius R., *Erken Modern Avrupa'da Şiddet (1500-1800)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Sa'dü'd-din, Tacü-t Tevarih, İstanbul, 1279/1863-1864.
- Sarıbey Haykaran, Aysun, "Aydın Vilayetinde Çiftlikler (1839-1918)," *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2013.
- Saydam, Abdullah, "Tanzimatçıların Ağalık ve Beylik Kurumunu Kaldırmaya Yönelik Çabaları," *Toplumsal Tarih*, X, 1994.
- Saydam, Abdullah, "Osmanlı Devleti İle Aşiretler Arasındaki Çatışma Konuları ve Devletin Denetim Araçları," *Abdülkadir Yuvalı Armağanı*, I, Kayseri, 2015.
- Scott, George Ryley, *İşkencenin Tarihi*, (Çev: Hamide Koyukan), Dost Kitabevi, 2. bs, Ankara, 2003.
- Sertoğlu, Midhat, *Osmanlı Tarih Lûgati*, İstanbul, 1986.
- Shapiro, Henry R., "17. Yüzyıl Osmanlı Ermeni Sosyal ve Entelektüel Tarihine Aralanan Yeni Bir Pencerre - Ermenice El Yazması Kolofonlar," *Toplumsal Tarih*, S. 265, Ocak 2016.
- Solakzâde Tarihi (Haz. Vahit Çabuk), C. 2., Ankara, 1989.
- Sümer, Faruk, "Karaosmanoğulları Hakkında Bir Destan," *Folklor Postası*, C. 2, S. 17, Haziran 1946.
- , *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı Destanları*, İstanbul, 1999.
- , "Yörükler," *DİA*, VIII., 2013.
- Syrett, Elena Frangakis, *18. Yüzyılda İzmir'de Ticaret (1700-1820)*, (Çev: Çiğdem Diken), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2006.
- Şen, Ömer, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak Avrupahlaşma Sürecinde Hapishaneler*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007.
- Tarih-i Gilmani, *Türk Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası*, Cüz: 28 S. 65
- Tatar, Özcan, "XVIII. Yüzyılın İlk Yansında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkiyalık Olayları ve Aşiret İskânı (1691-1750)," *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*, 2005.
- Toprak, Seydi Vakkas, "Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika. Garp Ocakları," *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, C. 22, Bahar 2012.
- Turan, Şerafettin, *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, Bilgi Yayınevi, 2. bs., Ankara, 1997.
- Türkan Gözütok, "Eşkiyalık ve Çakırcalı Mehmet Efe'nin Türk Edebiyatına İzdüşümü," *Türk Bilgi / Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, 2011.
- Uluçay, M. Çağatay, *Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri (XVII. Asırda)*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1944.
- , "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?" *Tarih Dergisi*, C. 7. S. 10, 1954.
- , *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, Berksoy Basımevi, İstanbul, 1955.
- , "Üç Eşkiya Türküsü," *Türkiyat Mecmuası*, (Ed. Cavid Baysun), İstanbul Kutulmuş Matbaası, C. 13, 1958.
- , *Atçalı Kel Mehmed*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013.
- Uygur, Alper, *Bizim Korsanlar Akdeniz'i Köpürten Osmanlı Leventleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

- , *Karesi Meşâhiri*, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı, Balıkesir, 1999.
- , *Osmanlı Tarihi*, C. 2-1., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 8. bs., Ankara, 1988
- , *Osmanlı Tarihi*, C. 3 -1., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 8. bs., Ankara, 2011.
- Vatin, Nicolas, *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar (Doğu Akdeniz'de Savaş, Diplomasi ve Korsanlık)*, (çev. Tülin Altınova), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004.
- White, Sam, *Osmanlı'da İsyan İklimi (Erken Modern Dönemde Celali İsyanları)*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), Alfa Yayınları, İstanbul, 2013
- Xenia Celnarova - Ali Haydar Avcı, *Avrupa ve Önasya'da Eşkışyalık*, Barış Kitap, 2012, Ankara.
- Yetkin, Sabri, "Batı Anadolu'daki Eşkışyalık Olaylarının Yapısal Bir İncelemesi (19. Yüzyılın Son Çeyreğinden Balkan Savaşına)," *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1995.
- , *Ege'de Eşkışyalar*, İstanbul, 2003.
- Yıldız, Gültekin, *Neferin Adı Yok Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, İstanbul, 2009.
- Yıldız, Gültekin, *Mapusâne: Osmanlı Hapishanelerinin Kurtuluş Serüveni (1839-1908)*, Kitapevi, İstanbul, 2012.
- Yılmaz, Fikret, "Karaosmanoğlu Ataullah Ağa'ya Ait Malların Müsaderesi ve Bir Kira Defteri," *TİD*, S. 5, 1990.
- Yüksel, Ahmet, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, Kitap Yayınevi, 2. bs., İstanbul, 2017.
- Zubaida, Sami, *İslam Dünyası'nda Hukuk ve İktidar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

BELGELER VE ÇEVİRİM YAZILARI

BELGE I ÇEVİRİM YAZISI

HAT, 467-22833-G-2

4

[illegible]

Belge 1: HAT 467/22833-G

Devletlü inâyetlü re'fetlü me'âlî-himem efendim hazretleri

Bi-tevfiki'llâhî te'âlâ her halde niyyet-i âcizânem ve harekât-ı ubeydânem olan ahali-i sükkân ve fukarâ-yı zir-destânı zuhura gelen bir takım bî-insâf ve gaddâr ve cabbâr mülteziminin dest-i te'addilerinden halâs ile te'lîf-i kulûb ve sıyânet-i bâniden ibaretdir yoğsa ne hâl ki Devlet-i Aliyye'ye ve rızâ-yı Bârî'ye muğâyir hareketde bulunamı kader-i ilâhî Güzelhisar'a azimetimizde mütesellim ağa tarafımıza muğâyeret ve kasd-i muharebeye mübâderet ve ba'dehû çıkmış savuşmuş ise de Güzelhisar'da ihtisâb ağaları bendeleri dahi ol ânda bazı kesânın tahrik ve iğfalleriyle terk-i hizmet-i me'mireyt ederek taraf-ı devletlerine azimet ettiği bu tarafa haber vermeleriyle muhlislerinin o misillü hizmet-i Devlet-i Aliyye'de olan zâta ve zevât-ı sâireye ve gerek hizmetât-ı Devlet-i Aliyye'ye ve gerek yerlû olan vücûh ve ahaliye ve fukarâ-yı ra'iyyete ve kâffe-i ehl-i ırzın kılına hata gelmeyeceği ve

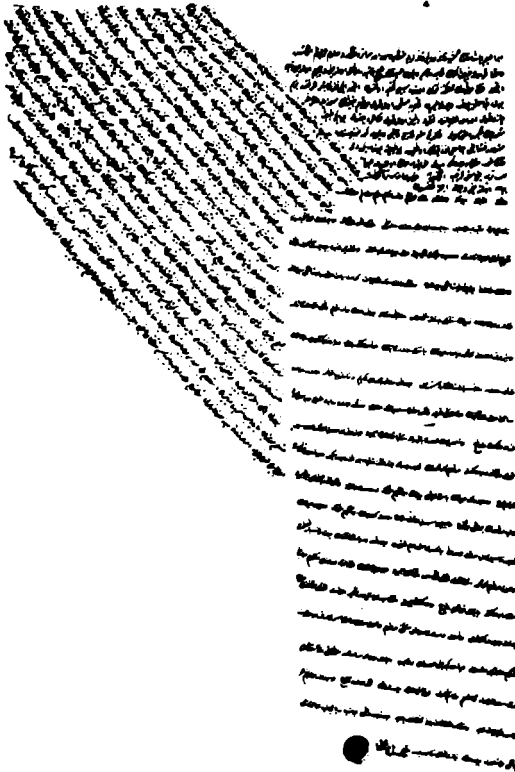
bi-avni cenabı Bâri cümlelerin hakkında ri'âyet ve hürmet ve huzur ve rahat ve ahvâl-i asayişlerine mûcib bir suret olmağla ve bâ-husûs umûr-ı Devlet-i Aliyye ve vâridât-ı Saltanat-ı Seniyye'nin kemâ yenbeği idare ve istihsâl ve rü'yeti akdem-i âmâlim olup bir akçesinin kesr ve tedennisine nızâ olunmayacağı ve her hâlde muâvenet ve tâkat olunacağı derkâr olmağla ihtisâb müdürü bendelerini zinhar tevkiye müsaade buyurmayıp kemâ kân hidemât-ı vâci-bü'l-ihtimâm-ı lazımesinde istihdâm ve ikdâm eylemesi için ber-kadem-i akdemce bu tarafa irsâl ve ik'âr buyurmaları için şukka-i âcizânem terkim ve tesyîr kılındı. Bi-mennihî te'âlâ ma'lûm-ı devletleri buyruldukda ber-minvâl-i ilticâ mûmâ-ileyh bendelerine irsâl ve tavsîle himmet buyurmaları matlûb-ı âcizânemdir.

Fi 11 R. sene [12]45.

Bende-i

Mehmed Atçalı

[mühür]

Belge 2: HAT 466 / 22823

İbrahim Paşa'nın işbu kaima ve diğer kaimeleriyle şukkası ve evrak-ı saire manzûr ve ma'lûm-ı hümayûnum olmuştur vakia firarı-i habîs Kel'in kayınatası denilen Hüseyin'in hiçbir şeyde medhali olmadığı ve bî-cürm olduğu tebeyyün etmekle fakat merkûmun memleketine gitmek üzere sebili tahliye olunsun ancak iki nefer katibler her ne kadar bizim bunda kabahatimiz yoktur diyorlar ise de te'dibe müstahik oldukları merkûm habîsin sözüyle etrafa yazdıkları evrak-ı hezeyandan ne makule dinsiz oldukları zahire çıktı bu iki habîs şimdilik mahbesde dursunlar kaldı ki şu Nazilli naibi denilen Kôr Müezzinzâde meşhur Nişancı Câmîi müezzininin oğludur bu habîs

bunda iken dahi tek durur makuleden değil idi tarikden hakk olunarak ibreten li's-sâirîn cezâsı tertib olunsun hususât-ı saire dahi sürhde beyân olunduğu vechile icrâ kılınsın.

Devletlü inâyetlü übbetlü âtîfetlü re'fetlü veliyyü'n-ni'am vüfûr'l-kerem efendim sultanım hazretleri

Senâkâr-ı bi-merâları Magnisa'ya vusulüyle Aydın cânibine azîmet üzere olduğumu akdemce tahrîr ve hâk-i pâ-yi hâcet-revâ-yı veliyyü'n-ni'amîlerine takdim kılınan arıza-i senâverî vürûduyla hâk-i pâ-yi hümayûn-ı hazret-i cihandârîye arz v etakdime inâyet buyrularak meşmul-i lihâza-i âtîfet-ifâza-i cenâb-ı şehinşâhi buyrulmuş ve li'llâhi'l-hamd ve'l-minne âsâr-i teveccühât-ı kerâmet-âyât-ı hazret-i padişâhi ile bazı kazâlar ber-vech-i suhûlet zeybek eşkiyâsı yedinden istihlâs olduğu misillü bu fesâdın bir ân akdem def'i hususuna müsarâat ve piş-rev-i fesâd olan Kel Mehmed denilen habisin yanında olan katibinin hayyen elegetirilip der-bâr-ı şevket-karâra irsâli hususuna müteallik olan irâde-i seniyye-i şâhâneyi şâmil bu defa revnak-bahşâ-yı tekrîm ve enâmil-zib-i tevkîr olan emirnâme-i sâmi-i hazret-i veliyyü'n-ni'amînin müfâd-ı münifi karin-i zihn-i ihlâs-semîrleri olup li'llâhi'l-hamd ve'l-minne sâye-i tûbâ-vâye-i mülûkânede fesâd-ı mezkûre mündefi' ve şimdicek suretâ başı belâ eşkiyâ kalmamış ise de piş-rev-i fesâd olan Kel Mehmed avenesiyle taharri olunmakda idüğünden merkûm Kel Mehmed'in kayınpederi çend nefer eşkiyâ ile firâr eder iken Alaşehir Kazâsı'nda tutdurulmuş ve ma'hûd Kel-i habisin başkatibi Büyük İbrahim Efendi derdest olup ve her ne kadar cünhası yoğise de katib-i merkûmun yamağı bulunmuş ve haylice esrarına vâkıf olmuş olan Küçük İbrahim Efendi ma'hûd habisin kayınatasıyla katib-i merkûma ilaveten yanlarına mutemed adam tayiniyle bu defa der-bâr-ı devlet-karara ba's ve tesyâr kılınmış ve habis-i merkûm Kel Mehmed el-hâletü hâzihi taharri ve tecessüs olunmakda ise de civar sancakların kazâları derununda mektûm olduğu aşikar idüğünden bi-eyyi halin zahire ihraç ve elegetirilmesi için iktiza edenlere tenbîh ve tekid olunarak taharri olunmakda olup bundan böyle elegetirilmesi me'mûl ve müsted'â olmakla şâki-i merkûm ve avenesinden olup serkâr-ı fesâd olan her kim olur ise olsun hayyen elegeçmediği sure-di Der-Aliyye'ye isâl ve irsâle müsarâat olunacağı inşaallah te'âlâ lede es'adi'l-vusûl muhât-ı ilm-i mekârim-şümûl-i veliyyü'n-ni'amâneleri buyruldukda her halde muhtâc ve ümidvâr olduğum mehâsin-i teveccühât-ı aliyye ve enzâr-ı ta'attüfât-ı behiyye-i muhlis-nüvâzileriyle ba'd-ezin dahi cânib-i ri'yâ-mecânib-i âcizânemi mübâhi ve meşmûl buyurmaları niyâz ve temennâ-yı senâveridir, efendim.

Fi 3 B. Sene [1]245

[mühür]

Teke ve Hamid sancakları mutasarrıfı İbrahim Paşa kullarının kaimesidir.

Nazilli Kazâsı Naibi Mustafa Kamil Efendi'nin icra-yı te'dibini şâmil diğer kaimesi ve ma'hûd Kel Mehmed habisinin zabt ve tahrîr olunan eşyâsı istilamına dair kapıkethüdasına meb'ûş şukkası ve eşya-yı mezkûrenin bir kıt'a mümmâzâ defteriyle Güzelhisar naibinin müşârun-ileyhe teslim eylediği eşirânın mikdarını mübeyyin ilâmı ve müşârun-ileyh kullarının mansıbına azîmetini mutazammın mu'ahharan varid olan kaimesi ve işbu kaimesinde gönderdiğini iş'âr eylediği Başkatib-i İbrahim ve yamağı diğer İbrahim ve mezbûr Kel'in

kayınatası Hüseyin'in Bâbîlîleri mahbesinde kaleme alınan takriri ve eşhâs-ı merkûme İhtisâb Nâzırı Mustafa Efendi kulları marifetiyle dahi bi't-tekrâr istintâk etdirilmiş olduğundan efendi-i mûmâ-ileyhin dahi kaleme aldırıldığı takrir ve gönderdiği evrak ile beraber cümleten manzûr-ı hümayûn-ı mülûkâneleri buyrulmak için arz u takdim kılındığı ve müşârun-ileyh kullarının iş'ârına nazaran Nazilli nâib-i sâbûk-ı merkûm bir mücrimce adem göründüğünden semâhatlü şeyhu'l-İslâm efendi dâ'îleriyle bi'l-muhâbere ceride-i kazadan yeri hak ve kendisi bir münâsib mahalle nefy ve iclâ etdirilmesi ve eşyâ-yı merkûme defterinden anlaşıldığına göre bu tarafa getirtmeğe şâyân şeyler olmadığından ve müşârun-ileyh kulları dahi mansıbına azîmet etmiş olduğundan bu husus Aydın mütesellimi kullarına tahrîr ve Güzelhisar naibinin ilamında beyân olunan on dört mehâr şütürânı müşârun-ileyh kulları azîmetinde bırakmış olması iktizâ ederek gerek eşya ve gerek şütürân-ı mezkûre ol tarafdâ marifet-i şer'le fûrûht olunup esmânını bu tarafa irsal eylemesi derc ve tezbîr kılınması ve sâlifü'z-zikr mahbûslardan mezbûr Kel'in kayınatası Hüseyin'in gerek zikr olunan takririnden ve gerek bazı tahkikatdan anlaşıldığına nazaran hiçbir şeyde medhali olmayıp bi-cürm ve ehl-i ırz gürûhundan olduğu tebeyyün eylediğinden fakat merkûm Hüseyin memleketine gitmek üzere sebili tahliye birle merkûm Başkatib İbrahim ve yamağı diğer İbrahim dahi her ne kadar mezbûr Kel'in kağıdlarına yazmışlar ise de onlar dahi öteden beri ol tarafdâ bulunmaları hasebiyle yed-i menhûsuna giriftâr olarak cebren ve kerhen korkularından nâşi olduğunu ve her birini ne vechile ihâfe ve terhib ederek ne suretde kullandığını mârru'z-zikr takrirlerinde beyân ve ifhâm ve hatta kendilerini mahallinden tahkika havale ederek istirhâm eylemiş olduklarından ve mütesellim-i mûmâ-ileyh kulları ol tarafların her bir ahvaline vâkıf olduğu misillü bunları dahi etrafiyla bilip ve tahkik etmiş olacağından şayet dedikleri gibi ise şu eyyâm-ı mübârekede birden bire beyhude incidilmekden ise işbu merkûmân mahbesde tevkif ile hakikat-i halleri mütesellim-i mûmâ-ileyhe yazılacak mektub-i çâkeride istilam birle bundan böyle haklarında ne vechile iş'âr zuhur eder ise ol vakit ona göre iktizası bakılması suretleri münasib gibi hatıra gelmiş ise de ol bâbda her ne vechile emr u irâde-i seniyye-i mülûkâneleri şeref-sünûh ve sudur buyrulur ise muktezâ-yı münifi icrasına ibtidâr olunacağı muhât-ı ilm-i âlileri buyruldukda emr u fermân hazret-i men lehül-emrindir.

Tüfenk bazıları sım bilezikli 11 adet	Cübbe kaplı köhne naka kürk 1 adet	Kası gezi kaplı elma paçası kürk 1 adet	Gezi kaplı vaşak köhne kürk 1 adet	Çuka kaplı cild-kafa kürk 1 adet
Köhne semmur kürk 1 adet	Müsta'mel kaput ma'a başlık 1 adet	Mâi müsta'mel cübbe çuka 1 adet	Mai köhne biniş 1 adet	Köhne .. biniş 1 adet
Mor çuka köhne gocuk kabı 1 adet	Köhne kaput 2 adet	Köhne cübbe 1 adet	Köhne sade nimtân 1 adet	Sırmalıca köhne nimtân 1 adet
Sırmalıca köhne salta 1 adet	Şali köhne kısa entari 1 adet	Köhne salta 1 adet	Çatari entari 2 adet	Kutni entari 2 adet
Köhne zerdevâ kürk 1 adet	Köhne çuka elyafı 1 adet	Köhne çuka cübbe 2 adet	Sırmalıca köhne nimtân 1 adet	Gördes hâşesi 2 adet
Simlice anteri 3 adet	Esb [at] başlığı 1 adet	Lahor şâl-i köhne 2 adet	Lahor iki köhne 2 adet	Cedid Trablus kuşağı 1 adet
Haleb çiçekli 3 top	Şirbâb 1 top	Beyaz Bursa kutnisi 1 top	Uzun çuka entari 1 adet	Uzun müsta'mel çuka entari 1 adet
Müsta'mel kutni entari 1 adet	Müsta'mel çuka uzun entari 1 adet	Şam alacası köhne entari 1 adet	Sevâi hâşe 1 adet	Kıbrıs basması cedid mak'ad 2 adet
Abani köhne 1 adet	Hama kuşağı-1 köhne 1 adet	İngiltere şalı- i köhne 1 adet	Çubuk takımı 9 adet	Müsta'mel kaplan post hâşe 1 ade
Fûta 1 adet				

Hurrire bi-hâzihi'd-defter bi-ma'rifeti'ş-şer' ve'l-ahali
Nemakahû'l-fakîru ileyhi azze şânuhû
Es-Seyyid Mustafa Arif el-Müvellâ-hilâfe bi-kazâ-i Sultanhisarı
ma'a Atça
Ufiye anhû

beyne'l-akrân kapıcıbaşılık unvanıyla mevsûm ve fihâm buyrulmasına min gayrı haddin mûmâ-ileyh Hacı Mehmed Ağa kulları niyaz ve istirhâm etmiş olmağla dergâh-ı ma'delet-penâh-i hazret-i tâcdâriye bâ-arz Yetim Ahmed Ağa kullarına min-gayrı istihkâk kapıcıbaşılık in'âm ve ihsân buyrulması bâbında emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.
[mühür]

İhtisâb Nâzırı Mustafa Efendi kullarının takriridir.

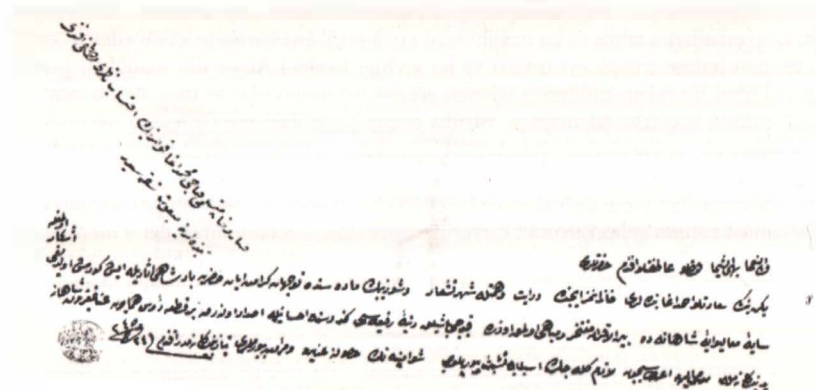
Vâkı'â mûmâ-ileyh Yetim Ahmed Ağa kulları şu indifâ'-ı eşkiyâ maddesinde sâye-i mekârim-vâye-i şâhânelerinde haylice iş görmüş olduğundan ber-vech-i istid'â avâtıf-ı celile-i mülûkânelerinden mûmâ-ileyh kullarına kapıcıbaşılık rütbesi ihsân buyrulması muvafık-ı irâde-i mekârim-âde-i şahaneleri buyrulur ise iktizâ eden bir kıt'a ruûs-ı hümayûnlarının ısdâr ve tesyârına ibtidâr olunacağı ve bu bâbda mûmâ-ileyh el-Hac Mehmed Ağa kullarının kendisine meb'ûs şukkası dahi manzûr-ı hümayûn-ı mülûkâneleri buyrulmak için arz u takdim kılındığı muhât-ı ilm-i âlileri buyruldukda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir.

men'i ve matlûbât-ı şâhâne üzere zam ve zamîmenin def'i kâffe-i re'âyâsını zulm ü i'tisâf-
dan vikâye olunmak üzere bâ-emr-i âli tenbîh ve te'kîd ve terhîb buyurmuş iken fermân-ı
âlileri infâz olunamayıp ve ricâlarımız dahi müsmir olmadıĝından fazla mühimnât-ı sefe-
riyyenin tahsili için vürûd eden evâmîr-i aliiyyeleri ganimet bilip bâliĝan mâ-belaĝa zamîme-
ler ve envâ'-ı hiyel ile tevzî'ât üzere külli akçeler zam ve bilâ-mûcib tecrim ve öşür nâmıyla
ibâdullahâ hâsıl olan mahsûlâtını gasb ve gârât etdiklerinden başka hatta asâkir-i mansûre
için iki âdem yerine yedi sekiz âdem tutup zî-kudret olanlardan akçe ve kimi mal ve emlâk-
larını satıp evladlarını tahlis ve bu misillü hilaf-ı rızâ-yı şâhâne harekete ictisâr ederek cem'-i
mal ve kâr-i habise irtikâb eyledikleri ve bu vechile Devlet-i Aliyye'nin matlûbâtı gerûye
kalıp ve'l-hâsıl bir takım mültezim tâifeleri aceze-i fukaranın mal ve menâllerini nehb ve
pâyınâl etdikce bi-çâreler ulemaya ve vücûha düşüp onlar dahi envâ'-ı tevâzu' ve niyâz ile
ricâ etdiklerinde ricâları kabul olunmayıp kimi tekdir ve kimini nefy ü iclâ bundan böyle
büyükler sükût fukarâlarımız ayaklar altında kalıp bu vechile mazlum ve sergerdân mâl ve
ırz ve canlarımızdan geçip dururken zeybek taifesinden Atça karyesinden pespayeden Zey-
bek Mehmed zuhura gelip Kuyucak karyesinin voyvodasını cebren ihrâc, def'-i mezâlim ile
ahali-i fukarâyı taltif ederek umûr-ı Devlet-i Aliyye'nin tekmline sa'y ve dikkat ve bu vechile
fukaraya emn ü râhat gelip merkûmun böyle rızâ-cûyâne hareketden Nazilli ahalişi dahi
raĝbet edip voyvodalarını ihraç Sultanhisarı ve sair kazâlar dahi teba'iyet edip mültezimler
mûdafaasına kudret-yâb olamadıklarından Güzelhisar'a firâr yeminen ve yesâren işbu key-
fiyet sâir kazâlara sirâyet etmekte olduĝu ve ba'dehû zeybek tâifeleri tecemmu' ve tahaşşûd
edip Güzelhisar'a gelip tasallut etdiklerinde umûmen mûdafaalarına âĝâz ve def' olunmuş
ise be-tekrâr Atçalı Mehmed üzerine vardığımızda bozulduk ve merkûm dahi var kuvvetini
bâzûya verip Güzelhisar'a girip mütesellimimiz aĝa bendeleri konaĝa kapanıp muharebeye
tasaddi etmiş ise merkûm zeybekler gâlib gelip aĝa-yı mûmâ-ileyh ihraç ve Güzelhisar'a
dahi zabt eyledikleri yani ahali-i vücûhun hulâsaten cevapları merkûm zeybek Atçalı Meh-
med'in bu vechile mal ve cânımıza ve ırzımıza tasallutu olmayıp bu vechile rızâ-cûyâne
hareketinden cümlemiz hoşnud ve râzıyız kazâlarımız matlub buyrulan emvâl-i mîriye ve
matlûbât-ı Devlet-i Aliyye'nin tahsil ve te'diyesinde zerrece kusûr ve füturumuz olmayıp
ancak vedî'a-i cenâb-ı kibriyâ olan ibâdullahı bu makule mültezimler ve zâbitler zulm ü
te'addi eylediklerini tâb ve tâkatimiz kalmayıp ve sabır ve tahammül dahi edemeyiz deyu
cevab vermişler işte ahalinin keyfiyeti ve Zeybek Mehmed'in tavr-ı etvârı böyle efendim.

Fi 15 R. sene [1]245.

[mühür]

İlyas bin Ahmed

Belge 6: HAT 0466_22828_A_1

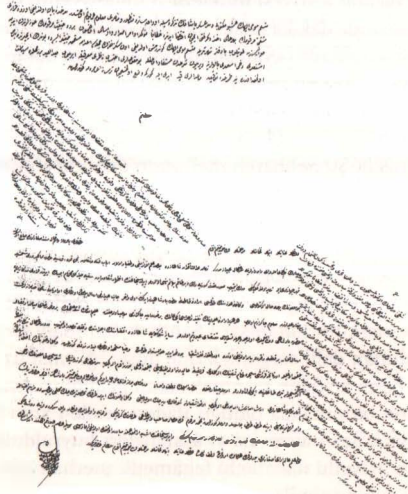
Saruhan Mütesellimi Hacı Mehmed Ağa kullarının İhtisâb Nâzırı Mustafa Efendi bendelerine meb'ûs şukkasıdır.

Veliyyü'n-ni'amâ behiyyü's-şiyemâ devletlü âtufetlü efendim hazretleri

Yeğen-i bendegî saâdetlü Ahmed Ağa bendeleri hânümânımız içinde dirâyet ve himmetle şöhet-şî'âr ve şu zeybek maddesinde teveccühât-ı kerâmet-âyât-ı hazret-i padişahî âsârıyla iş görmüş olduğu âşikâr olmağla sâye-i me'âlî-vâye-i şahannede beyne'l-akrân müftehir ve mübâhi olmak üzere kapıcıbaşılık rütbe-i refî'ası kendisine ihsânıyla ısdar olunarak bir kıt'a ruûs-ı hümâyûn-ı inâyet-makrûn-ı şâhâne yed-i bendegânemle mûmâ-ileyhe i'tâsı için lâzım gelecek esbaba teşebbüs buyrulup şu ümniyyenin husûlüne inâyet ve mürüvvet buyurmaları niyâz-ı bendegânemdir, efendim.

Fî 24 C. sene [1]245.

[mühür]

Belge 7: HAT 0466/22819-1

Mütesellim-i mûmâ-ileyhin işbu mektubu ve serasker paşanın tezkiresiyle evrak-ı saire manzûr ve mealleri ma'lûm-ı hümayûnum olmuştur. Sürhde beyân olunduğu üzere firarî şaki-i merkûmun beher hal ahz u girişti için iktiza edenlere hitâben mü'ekked evâmîr ısdâr ve irsâl olunsun bir de habîs-i merkûmun avenelerinden Aydın havalisinden tutulup bâ-defter şöhretleriyle mütesellim-i mûmâ-ileyhin göndermiş olduğu on sekiz neferin cümlesi idama müstahik habîsler ise de bunların içlerinde pek eşni'aları dahi isimleri bâlâlarına verilen şerhden müstefâd olmağla bu makuleleri ihtisâb nazırı marifetiyle ayrılıp bade'l-kayd birer mahalde siyâset olunmak üzere yine tomrukda tevkîf mâadaları kayd-i ebedî ile küreğ'e vaz' olunması için Tersâne-i Âmirime gönderilsin.

Devletlü inayetlü übbetlü fehâmetlü merhametlü velî-nimet-i bi-minnetim efendim sultanım hazretleri bi'd-devleti ve'l-ikbâl mesned-i âşâfânelinde sağ olsun.

Mübârek hâk-i pâ-yi emel-revâ-yı dâverânelerine arzuhal-i ubeydânemdir ki zaman-ı adâlet-iktirân-ı şâhâne bazı alem-efrâz-ı bağı ve tuğyân olan erbab-ı fitne ve şekâ-

vet mücerred kuvve-i kudsiye-i hazret-i memalik-perveri şemşir-i kahr-ı cihandârî ile tedmir olunugeldiğini derk etmeyip suret-i hakdan görünerek ve bir takım behâim-i nâsı ele alarak Aydın Sancağı'nda izhar-ı şekâvet eden sefih-hiz Kel Mehmed nâm iblisin Aydın'dan firârı derkâr ise de bu mel'ûnun be-heme-hâl elegetirilmesi ve kâffe-i avenesinin tutulması irâde-i kân'a-i hazret-i padişahiden idüğü evvel ve âhir cânib-i ubeydâneme irsâl buyurmuş oldukları evâmirmâme-i sâmi-i hidivâneleri müfâd-ı aliyyelerinden ma'lûm-ı çâkerânem olup her bir irâde-i aliyyelerinin tenfiz ve icrâsı iki âlemde ber-hûrdârın-ı çâkerânemi mücib olacandan alimullâhu te'âlâ şu maslahatın bir defa rızâ-yı meyâmin-irtizâ-yı hazret-i padişahi ve veliyyü'n-nî'amîleri olacak vechile tesviyesi muktezâ-yı ubûdiyyetim olarak sâye-i şevket-vâye-i şâhâne iktizasının icrasında dakika kusûr olunmayıp derun-ı arzuhâl-i bendegâneme melfufen irsâl kılınan bir kât'a defterde beyân olunduğu üzere on dokuz nefer eşkıya bu defa Aydın havalisinden tutulmuş ve hayyen müstahik oldukları meydan-ı mezellete gönderilmiş ve Keloğlan'ın asıl pâdaşları olan Çakmakogluyla ortanca karındaşı Sebhareli (Secdeli) nam şâkinin elegelmeleri fariza-i hâliyeden olduğuna mebni Çakmakoglu bundan akdem ele geçip ser-i maktû'u gönderilmişdi. Şu Sebhareli mel'ûnun dahi ele alınması için Tire dağlarına iki kol olarak adamlar çıkarılmağa hazret-i Allah'ın lütuf ve ihsânı ve rızâsı yoluna fedâ-yı mal ve can eylediğim veli-nimet-i âlem veli-nimet-i bi-minnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerinin âsâr-ı teveccühât-i şâhâneleri inşaallah inşaallahu bu dahi ele geçip artık eşkıyâdan şu kaldı diyecek olmayacağı ve Keloğlan'ın Aydın tarafında tahassus edecek mahalli yöğise de merâsim-i ihtiyâta ve emr [u] fermânlarına mebni Aydın'a taraf taraf casuslar ve adamlar gönderilmiş ancak merkûm Karahisar-ı Sahib ve Emirdağı taraflarında gizleneceği ve Konya ve ol havalide bulunan delil sergerdelerine düşeceği melhuz olduğundan işte bu havalinin kasaba ve kurâsı hane be-hâne aranmak lazım geldiği ve Aydın Sancağı'nda işbu aranmak ameline mübaderet olunmakda olduğu ifadesi vesile-i arz-ı ubûdiyyetim olmuştur. İnşaallahu te'âlâ muhât-ı ilm-i âlem-ârâ-yı âsafâneleri buyruldukdak her hâlde emr u fermân lütf ü ihsân devletlü inâyetlü übbethetlü fehâmetlü merhametlü veli-nimet-i bi-minnetim efendim sultanım hazretlerindir.

Bende-i

El-Hac Mehmed Kara Osmanzâde

Ser-bevâbîn-i Mütessellim-i Liva-i Saruhan hâlâ

Saruhan Sancağı Mütessellimi Kapıcıbaşı Mehmed Ağa kullarının mektubudur. Hulasa-i inhâsı muktezâ-yı irâde-i seniyye-i şâhâneleri üzere firârî Kel Mehmed nam şâki ile avenesinin beher hal elegetirilmelerine dair mukaddem ve mu'ahhar yazılan mekâtib-i çâkerinin vusulünden bahisle ol bâbda icrâ eylediği tedbir keyfiyetiyle şâki-i merkûm Karahisar-ı Sahib ve Emirdağı taraflarında gizleneceği ve Konya ve ol havalide bulunan delil sergerdelerine düşeceği melhuz idüğünü ve Aydın havalisinde tutulmuş olan on dokuz nefer eşkıyâyı defterleriyle Dersaadet'e göndermiş olduğunu iş'ârdan ibaret olmağa zikr olunan defter ve eşkıyâ-yı merkûmeden bir neferi esnâ-yı râhdâ telef olmuş idüğünü mübeyyin Fart ma'a Şamî naibinin bir kât'a ilamı ve Aydın ve Sığla (Suğla) sancakları mütessellimlerinin teşekkürü hâvî iki kât'a mektuplarıyla beraber manzûr-ı hümayûn-ı mülûkâneleri

buyrulmak için arz u takdim kılındı. Zikr olunan eşkiyâ ber-mûceb-i defter Dersaadetlerine vürûd ile tomruğa vaz' olunarak tahrîrât-ı mezkûre serasker paşa kullarına tesyâr ve bu bâbda re'y ve mütâlaaları istiş'âr olundukda şakî-i merkûmun elegetirilmesi için sırren ve alenen taharri ve tecessüsüne kemâl-i ihtimam ve dikkat ve bir serrişte alındığı gibi beher hal ahz u giriftine mübâderet olunması zmnında Karaman valisine ve Karahisar-ı Sahib mütesellimine ve sair iktiza edenlere hitâben mü'ekked evâmîr-i aliyye ısdâr veyahud taraf-ı çâkeriden mekâtîb tahrîr ve tesyâr olunması ve şakî-i merkûmun Adana tarafına dahi firâr eylemesi mütebâdir-i hâtîr olduğundan taharri ve tecessüsü hususu ol tarafa dahi tenbîh ve iş'âr kılınması suretlerini bir kıt'a tezkire ile iş'âr etmiş ve el-yevm tomrukda mahbûs olan sâlifü'z-zikr on sekiz nefer eşkiyâ dahi her ne kadar müstahuk-ı te'dîb ve gûş-mâl iseler de el-hâletü hâzihi Tersâne-i Âmirelerinde amelenin lûlet ve lüzumu derkâr olduğuna binaen mücerred eyyâm-ı mübârekeye ve velâdet-i hümayûnları meserretine hürmeten haklarında muamele-i âhar icrâsında sarf-ı nazar olunarak fakat kayd-ı ebedi ile küreğe vaz' olunmaları hususu menût-ı irâde-i merâhim-âde-i hazret-i padişahileri olan mevâddan idüğü müşârun-ileyhin mu'ahharan Bâbîâlilerine vürûdunda tezekkür ve tensib olunmuş olmağla ol vechile mâru'z-zikr firârilere için mü'ekked evâmîr-i aliyye ısdâr olunması hususunda ve merkûmlar hakkında her ne vechile emr u irâde-i seniyye-i şâhâneleri sünûh ve sudur buyrulur ise muktezâ-yı münîfi icrasına ibtidâr olunacağı ve müşârun-ileyh kullarının zikr olunan tezkiresi dahi arz u takdim kılındığı muhât-ı ilm-i âlileri buyruldukda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

kazâlarıyla Bozdoğan mukataasına merbut Atça karyesini ve ba'dehû Sultanhisarı Kazısı'nı zabt etmiş ve kerimesini kendüye tezvîc etmez ise katl ederim deyu on nefer zeybek eşkiyası irsâliyle ihâfe eylemiş ve kerimesini ona vermek mezbûr Şerif Hüseyin'in indinde küfür gibi olup lakin izhar eylese kendisini idam edeceğini tefettun ederek bakalım deyu cevap vermiş ve zeybekler gittikleri gibi merkûm Şerif Hüseyin iyâlini ve oğlunu ve kerimesini alıp firâren Aydın Güzelhisarı'na gelip kirâ ile bir haneye girip hasta hal yatur iken ber-muktezâ-yı takdir-i rabbânî şakî-i merkûm Güzelhisar-ı Aydın'ı dahi zabt eyledikde merkûm Şerif Hüseyin'i nezdine izhar ile bana kerimeni yine vermeyecek misin deyu şiddet ile muamele eylemiş ise de merkûm dahi rızam ile vermem kerhen ve cebren olur ise ne diyeyim dedikde hemen bir dizi boyun alını çıkarıp alın bunu bu herifin kızına götürün deyu zeybeklere emretmiş ve ba'dehû cebren akd etdirip tezvîc etmiş ise de merkûma asla itibar etmeyip muhkar tutmuş ve karye-i merkûmede olan eşya ve hayvanâtı yüzü üzerine kalarak ekseri telef olmuş olduğundan bir takrib ruhsat alarak mezbûr Şerif Hüseyin iyâlini ve oğlunu karye-i mezbûreye irsal ve ba'dehû kendisi dahi izin istedikde izin vermediğinden başka seni bir bıçak urup idam ederim deyu cevap vermiş ve birkaç gün mürurunda bir takrim kayınvalideniz pek keyifsiz imiş diyerek ruhsat istedikde git lakin yine gel demiş olduğundan karye-i mezbûreye avdet eylemiş ve mezbûr Şerif Hüseyin'in karye-i mezbûreye vürûdundan dört gün sonra öyle vakti kızı ve ahşam vakti dahi merkûm Kel Mehmed birkaç yüz kadar zeybek ile Atça karyesine gelip voyvoda vekilinin konağına inmiş ve o gece sabah vakti mezbûr Şerif Hüseyin'in hanesine gelip işte emanetin yani kızını sana verdim ben gidiyorum demiş ve ol dahi ben ne kızımı ve ne seni isterim dedikde idam ederim herif seni deyu şiddet göstererek bırakıp gitmiş olduğunu ve Allah'ı ve peygamberi ve din ve Devlet-i Aliyye'yi bilen ehl-i ırz gürûhundan olduğunu takrir eder.

Tomrukda mahbus olan Başkatib İbrahim kullarının takriridir

Merkum İbrahim fi'l-asl Harputlu olup ber-muktezâ-yı kader-i ilâhi on altı sene mukaddem Aydın Güzelhisarı'na gidip orada te'ehhül etmiş ve Aydın mütesellimlerinin hizmet-i kitâbetlerinde olarak ta'ayyûş edegelim hatta İzmir Muhâfız müteveffâ Hasan Paşa tarafından mu'ahharan mütesellim nasb olunan Haşim Ağa ile beraber şakî-i merkûm üzerine gitmiş ise de ber-muktezâ-yı takdir ol vakit mûmâ-ileyh Haşim Ağa bozulup Güzelhisar'a avdet etmiş ve konağına kapanmış ve gece saat üçden dokuza kadar şakî-i merkûm ile muhârebe ve ba'dehû mûmâ-ileyh Haşim Ağa firar etmiş olduğundan şakî-i merkûm Güzelhisar'ı dahi zabt eylediğinden merkûm İbrahim hanesinde ihtifâ eylemiş ise de şakî-i merkûm katibe muhtâk olarak kendisini haber verdiklerinden zeybek irsaliyle tarafına celb ve niçin ihtifâ etdin alimallahu te'âlâ senin başını koparım ve bundan böyle iktiza eden tahrîrâtımı yaz demiş ve ol dahi âciz olarak can korkusuyla ne vechile yaz demiş ise ol vechile dediği gibi yazmış olduğunu ve keyfiyet ve hakikati böyle olduğuna itimad-ı sâmi buyrulmaz ise tahkik buyrulmasını ve merkûmun yed-i şekâvetinde esir gibi olduğunu ve kendisi on altı seneden beri taraf-ı Devlet-i Aliyye'den nasb olunan mütesellimlerin hizmet-i kitâbetlerinde olup hazret-i Allah'ı ve peygamberi ve Devlet-i Aliyye'yi bilir ve rızasını gözedir ehl-i ırz sadır ve mutî' bendesi olduğunu ve şakî-i merkûm en sonra Güzelhisar zabt eylemiş olduğundan ve Aydın Güzelhisar'na gelmezden mukaddem belli başlı yazıcısı

olmayıp iktiza eden kağıdlarına zeybek makulesi ve kazâlarda yazı bilir adamlara yazdırmış olduğunu merkûm kulları takrir eder.

Tomrukda mahbus olan diğer yazıcısı İbrahim Fehim kullarının takriridir

Merkum İbrahim Fehim nefs-i Güzelhisar-ı Aydın yerlisinden olup bir müddet medresede tahsil-i ulûm ve ba'dehû mahkemede kitabet ve üç beş seneden beri cânib-i Devlet-i Aliyye'den Aydın Sancağı'na nasb olunan mütesellimlerin hidmet-i kitâbetlerinde bulunup şakî-i merkûm Kel Mehmed'in Aydın Güzelhisar'ına duhulünde firara tarik bulamadığından hanesinde iki gün ihtifâ etmiş ise de ber-vech-i muharrer kendisini haber verdiklerinden şakî-i merkûm celb ve cebren ve kahren kitâbet hidmetinde istihdam etmiş ise de aralık buldukça hafıyyen şakî-i merkûmun keyfiyet-i hal-i rediyyesini mütesellim-i sâbık Haşim Ağa'nın kethdası İsmail Efendi'ye yazmış olduğunu ve kendisi Devlet-i Aliyye'nin duasıyla meşgul sadık ve mutî' bendesi olduğunu ve şakî-i merkûm tarafından kağıd yazması rıza ve ihtiyârıyla olmayıp bi'z-zarûr can korkusuna mebni olduğunu ve keyfiyet bu vechile olduğu itimad-ı âli buyrulmaz ise mahallinden tahkik buyrulmasını takrir eder.

rine azîmet etdiği bu tarafda haber vermeleriyle muhlislerinin o misillü hidmet-i Devlet-i Aliyye'de olan zâta ve zevât-ı sâireye ve gerek hidemât-ı Devlet-i Aliyye'ye ve gerek yerlû olan vücûh ve ahaliye ve fukarâ-yı ra'yyete ve kâffe-i ehl-i ırzın kılına hata gelmeyeceği ve bi-avni cenabı Bârî cümlelerin hakkında ri'âyet ve hürmet ve huzur ve rahat ve ahvâl-i asayişlerine mücib bir suret olmağla ve bâ-husûs umûr-ı Devlet-i Aliyye ve vâridât-ı Saltanat-ı Seniyye'nin kemâ yenbeği idare ve istihsâl ve rü'yeti akdem-i âmâlîm olup bir akçesinin kesr ve tedennisine rızâ olunmayacağı ve her hâlde muâvenet ve tâkat olunacağı derkâr olmağla ihtisâb müdürü bendelerini zinhar tevkife müsaade buyurmayıp kemâ kân hidemât-ı vâci-bü'l-ihtimâm-ı lazîmesinde istihdâm ve ikdâm eylemesi için ber-kadem-i akdemce bu tarafa irsâl ve ik'âr buyurmaları için şukka-i âcizânem terkim ve tesyîr kılındı. Bi-mennihî te'âlâ ma'lûm-ı devletleri buyruldukda ber-minvâl-i ilticâ mûmâ-ileyh bendelerine irsâl ve tavsile himmet buyurmaları matlûb-ı âcizânemdir.

Fi 11 R. sene [12]45.

Bende-i

Mehmed Atçalı

[mühür]

- Abaza Bölükbaşı (Güzelhisarh) 128
 Abaza İsyanı 149
 Abbas (Şah) 68, 70, 76
 Abdullah (Sarbanoglu, Hacı) 254
 Abdullah Ağa (Güzelhisar Naibi) 261
 Abdullah Bölükbaşı (Sultanhisar'da) 126
 Abdullah Paşa (Muhassıl) 130-132
 Abdullah Şakir Efendi (Aydın Naibi) 253
 Abdurrahmanoglu (Bergamalı) 123
 Abdülfettah Ağa (Ömerağazade) 247-248
 Abdülhamid I 173
 Acemogulları (Uşak'ta) 168
 Adala (Alaşehir Ovası'nda) 95, 105, 168
 Adalar kasabası 243
 Adana 68, 235, 311
 Afrika 14, 16, 52
 Afrikalı(lar) 126, 187-190, 193-195, 276
 Afyon/Afyonkarahisar 37, 44, 100, 103-105, 185, 235, 256, 310-311
 Ağaçdam/Ağaçtan Piri 68, 73
 ahidname 193
 Ahmed I 69, 74, 152-153; adaletnamesi 25
 Ahmed (I. Selim'in şehzadesi) 36
 Ahmed (Kara) 109, 132
 Ahmed (Levend) 53
 Ahmed (Mahalle Ayarı Kara) 109, 132, 254
 Ahmed (Manisalı Aşçı) 108
 Ahmed (Türedi) 130
 Ahmed (Türkmen Voyvodası, Kazaz) 118
 Ahmed (Yörük) 206-207, 236
 Ahmed Ağa (Karaosmanoğulları) 256-257
 Ahmed Ağa (Manisa Mütesellimi) 112
 Ahmed Ağa (Yetim) 91, 221, 224, 226-229, 231, 246, 256-258, 260-265, 267, 273-275, 303-304
 Ahmed Cevdet Paşa 174-175; *Maruzat* 167; *Tezakir* 166
 Ahmed Efe (Çakmakoglu) 214
 Ahmed Efendi (Çeşmeli) 204

- Ahmed Efendi (Kadı, Vildanzade Mevlana) 71
 Ahmed Efendi (Kadriye Şeyhi) 254-255
 Ahmed Fakih (Hacı, Eldeklioglu) 57-58
 Ahmed Lütfi Efendi 204, 231, 248, 256; *Tarih-i Lütfi* 242
 Ahmed Paşa (Anadolu Beylerbeyi, Küçük) 67, 94-97, 103-104
 Ahmed Paşa (Kurd) 65
 Ahmed Paşa (Sadrazam Hafız) 86-88, 92-93
 Ahmed Paşa (Sadrazam Hezarpare) 100
 Ahmed Paşa (Saruhan Sancakbeyi) 125
 Ahmed Paşa (Seyyid) 129
 Ahmedcik (Reis) 54
 Ahmedoglu Mehmed (Kuyucak Kazasından, Ayan, Hacı) 202, 254
 Ahmet Rasim 204
 Akçay Irmağı 46
 Akdağ, Mustafa 55, 58-59, 135, 143, 153, 164, 226
 Akdeniz 13-14, 16, 25, 45, 48-49, 52, 55, 68, 119, 187-188, 190, 192-194; korsanları/ korsanlığı 49, 276
 Akhisar 47, 95, 118, 165, 168
 Akşehir 100, 104, 261
 Akşehir-İlgin 100
 Akşehirli 190
 Akyakalıoglu 99
 Alaşehir (Aydın Sancağı) 44, 47, 95-96, 104-105, 168, 208, 245, 249-250, 252, 298
 Ali (Bergamalı, Topal) 109
 Ali (Dolamacı) 130
 Ali (Emir) 131
 Ali (Geduslu) 152
 Ali (Gördesli) 130
 Ali (Hancı, Arap, Hacı) 254
 Ali (İzmirli Seyyid) 108-109
 Ali (Kara) 107
 Ali (Mevlütoglu, Hacı) 254-255
 Ali (San) 125
 Ali (Silahdar Yamağı) 186
 Ali (Turnalı) 206, 260-261, 268-269, 272
 Ali Ağa (Atçalı, Hacı) 203, 211, 220

Ali Ağa (Menemen'de) 168
Ali Ağa (Sığla Sancağı Mütessellimi) 171
Ali Ağa (Silahdar Ağası) 63-64
Ali Ağa (Tüfekçibaşı) 263-264, 267
Ali Ağa (Yenişehir Kethüdası Hacı) 254
Ali Bey (Çağnigirler kethüdası) 80
Ali Çavuş 116
Ali Efendi (Müderis Hacı) 254
Ali Efendi (Miftü) 202, 254
Ali Paşa (Anadolu Beylerbeyi) 129-132, 177
Ali Paşa (Karadeniz Boğazı Muhafızı, Hacı) 220
Ali Paşa (Sivas Valisi, Varvar) 101, 103; *Makalat* 102
Ali Paşa (Sultanözü Sancakbeyi) 126
Ali Şubası 59
Alibeyli (Yörük köyü) 118
Alman(lar) 43; askeri, süvarisi 27, 123
Almanya 133
Amasya 44, 56
Anadolu Beylerbeyi/Beylerbeyliği 65, 67, 77, 85-86, 94, 101, 103-104, 118, 129, 153, 177
Anadolu Selçukluları 8
Anadolu Türkmən aşiretleri ağalığı 108
Ankara 36-37, 44, 68, 71-72, 86, 158, 177; kalesi 73; sancakbeyliği 70
Antalya 50, 117, 189-190
Antep 108
Arablar Mahallesi (Manisa) 91
Araboğulları 169
Arap bölükbaşı (Köşk kazasından) 123, 126
Arbano köyü (Midilli) 52
Arif Ağa (Şeyhli, voyvoda vekili) 233
Arnavut Hasan 54
Arnavut Hüseyin 53
Arnavutluk 167
Arpaz (Aydın sancağı) 10, 44, 59, 124, 200, 208, 264, 266, 275, 314
Arslan Gazioglu/Arslan Bey 116-117
asakir-i mansure 19, 181, 306; *kanunnamesi* 182
Asakir-i Mansure-i Muhammediye 180, 216
At Meydanı 180
Atullah Karaoğlu 173

Atça 197, 204, 208, 216, 218, 230, 261, 265-266, 270, 274, 301-302, 306, 313-314
Avusturya savaşı/seferi 15, 27, 33-34, 41, 64, 66, 69 176, 178, 192
ayan orduları 160-164, 166, 170, 172-173, 176, 178, 184
ayanlık 157, 176, 186, 257
Ayapürük limanı 54
Ayasuluğ (Selçuk) 54, 58
Ayazment 275
Aydın 10, 58, 83, 165, 169, 171, 177, 185, 195, 204, 210, 213, 217, 222-224, 227, 229, 231, 234, 237, 239, 246-247, 249, 253-255, 262-263, 268-269, 271, 275, 277, 279; **Dağları** 45-46, 198-200; **ortası** 178; **sancağı** 44, 47-48, 50-51, 62-63, 65-66, 74-77, 81-82, 84-85, 108-109, 111, 117, 119, 124-126, 128-129, 167, 188-189, 197, 201-202, 206-209, 215-216, 220, 225-226, 228, 235-236, 238, 240, 243-244, 256, 258, 260-261, 265, 267, 270, 272, 275, 278; **sancakbeyi** 53-54, 59, 138; **zeybeği** 181, 183, 186
Aydın İhtilali, bkz. Atçalı Kel Mehmed
Aydın İhtisap Müdürü 212, 242
Aydın Müftüsü 224
Aydınogulları 49
Ayıntab 56
Ayyürük 49
Aznarur 85

Baba Kerim (Reis) 123-124
Babadağı 46, 270
Babıali 175, 180, 183, 211, 240, 250-251, 265, 269, 272, 299, 312
Bab-ı Hümayun 149, 195
Bağdat 13, 87; **ağalığı** 105
Bağdat seferleri 81, 85-88, 92
Baklan 235
Balıkesir 47, 57-58, 63, 75, 83, 87-88, 92, 94-96, 98-99, 110, 183, 189
Balıkesir-Edremit 177
Balkanlar 171, 178, 201, 219

Ba

Balyanbolu (Kaza) 124, 127, 208, 232
Barbaros Hayreddin Paşa/Barbaruça 187, 192
Barkey, Karen 22, 36, 40, 107, 122, 140, 153-154, 160
Battal Ağa (Karaca) 174
Bayburt 87
Bayezid (I. Süleyman'ın şehzadesi)
Bayezid Bey (Bursa Beyi) 140
Bayındır 207-208, 221, 228, 236, 279
Bayındırlı 190
Bayrataroğlu (Bölükbaşı) 130
Bekir Efe (Pehlivan) 200
Belgrad 69
Belgrad Anlaşması (1718) 8
Bender Kalesi 13
Bergamalı(lar) 190
Bergama 47, 83-84, 98, 125, 132, 167, 168, 177, 279; dirlikleri 88; kalesi 94-97
Beşlikçi Bölükbaşı 132
Beşparmak Dağları 46
Beyşehir (Aydın Sancağı) 44, 104
Beytül Mal 151
Biga 57, 65; kadınları 95
Bigadiç 63, 65, 81-82, 275
Binkepeler (Sart) 111
Birgi (Aydın Sancağı) 44, 47, 85, 127, 207-208, 221, 228, 237; kadısı 60; kalesi 82
Birgili(ler) 81
Bismarch 11
Bizans 13, 49
Bolvadin 53, 96, 111
Borlu 168
Bosna Beylerbeyliği 153
Boşnak İsmail (Yaracı Köyü'nden)
boybeyi 112
Bozcaada 49, 181
Bozcayakalı aşireti 275
Bozdağlar 46-47, 112
Bozdoğan (Aydın Sancağı) 44, 208, 225, 275, 314
Bozok 37
Bozoklu Celal 36

Bozulus Türkmenleri 111
Bölükbaşı İsyanları 121-132, 172, 203
Brescia 181
Budin 27
Bulacalı aşireti/oymağ 275
Burak Reis 50
Burhanlı oymağ (Karesi Sancağı) 275
Bursa 16, 56, 63, 65, 73-74, 82, 100, 134, 146, 152, 182; sancağı 61, 275
Büklü Köyü 228
Bürhan aşireti 275
Büyük Britanya 194
büyük kaçgun 8, 69
Büyük Menderes 44, 46

Cabbarzade 179
Caber aşireti 275
Canbuladoğulları 44, 107
Canbuladoğlu Ali 68
Canbuladoğlu Hızır (Canbuladoğlu Ali'nin kardeşi) 68
Canbuladoğlu Hüseyin Paşa, bkz. Canbuladoğlu İsyanı
Canbuladoğlu İsyanı 64, 68, 69-70, 73-74, 153
Celali İsyanları 13, 35-44, 52, 55, 57, 67, 69, 77, 108, 133, 135, 137, 139, 155, 158, 160-161, 190, 280
Celaset Ağa 90
Cemşid (Eşkaya başı) 68
Cenevizler 16
Cengellıy 136
Cennetoğlu/Cennetkarıoğlu/Birgili Celali Cennetoğlu 81-86, 108, 138, 282
Cerid aşireti 275
Cevizli Dağları 46
cezalar 143-149
Cezar, Mustafa 16, 33-36, 41, 62, 113, 234
Cezayir 30, 188, 190, 193-194, 276; **beylerbeyi** 90; **kalyonları** 192; **korsanlığı** 54
Cezayir esvabı 165
Cezayir Hanı (İzmir) 55, 188, 190, 192-195
Cezayir levendatı

Ca

Cezayir Ocağı 188, 192
 Cezayir şehri 276
 Cezayir-i Bahr-i Sefid 150
 Cezayir-i Garp 188, 192
 Cin Halil/Cinli Halil 131-132
 Cuinet, V. 279
 Cumhuriyet 11
 Çağalazadeler 82
 Çaka Bey 49
 Çakal aşireti 275
 Çakmakoglu Secereli/Sebhareli (Secdeli) 206,
 226, 237, 310
 Çal 235
 Çaldağı 47
 Çalı Baba Dağları 46
 Çalık Mehmed/Elhacoğlu Çalık (Reis) 109, 123
 Çam Köylü (Tire Kazasından) 254
 Çamlık Dağları 46
 Çanakkale 17
 Çanakkale Boğazı 181
 Çankırı 102
 Çarpanoğlu (Yörük) 57
 Çaşnigir Camii 169
 Çatal Sivri Tepe 47
 Çatma Dağı 47
 Çay Köyü (Afyonkarahisar) 104
 Çaylak Bölükbaşı 132
 Çerkes kasabası (Tokat) 102
 Çeşme 220, 225
 Çingene 259
 Çinliler 149
 Çivril 232-233, 235-236
 Çobanisa Köyü (Saruhan Sancağı) 119
 Çomar Bölükbaşı 128
 Çopur 214
 Çorum 37, 44
 Çubuk Dağları 46

Dayı (Eşkaya) 99
 Dayı Hüseyin 108
 Deli Bayram (Seferhisarlı) 53
 Deli Derviş 152
 Deli Hasan (Karayazıcı'nın kardeşi) 44, 153
 Demirci 168
 Demircioğlu Elhac (Nazilli'den) 126
 Denizli 85, 138, 188-189, 208, 229, 232, 235, 237,
 259, 260-263, 275; kalesi 82; sancağı 225
 Dereköyü (İzmir) 62
 Dergâh-ı Âli 83, 91, 128, 157, 161
 Derviş Paşa (Sadrazam) 69
 Deveci Ali 108
 Dilaver Paşa (Karaman Beylerbeyi, Çerkes) 94-95
 Divaneli Ali 109
 Divan-ı Hümâyün 87, 104, 110
 Diyarbakır 15
 Dombay Bölükbaşı 132
 Dural, Halil 11
 Durcalı aşireti 275
 Dünya Ağa/Kördünya (Kulalı) 124
 Dürzi 68

Ebu Hançer 40
 Ebu Suud Efendi (Şeyhülislam) 143
 Ebubekir (Kuzu Hacıoğlu Kethudası Hacı) 126
 Ebubekir (Sultanhisarlı) 128
 Edirne 56, 64, 126
 Edirne Antlaşması (1829) 201
 Edremit 89, 96, 98, 192, 279
 Efraz-ı Çakal aşireti 275
 Ege 48, 52-55, 75, 185, 189, 191, 194; adaları 9, 49;
 korsanları 12, 190
 Egeli reisler 52
 Eğri seferi 41
 Eğriboz 49-50
 ehl-i örf 60, 64, 120, 135
 ehl-i şer 60, 64
 Emin Ağa 234
 Emir Dağı aşireti 275
 Emirağazadeler 158

Eb

Da

Dadayhoğlu (Eşkaya) 99
 Dandalas Çayı 46
 Davut Paşa (Anadolu Beylerbeyi) 153

Emirdağ/Emirdağı 235, 310-311
Enderun 56
Ermeni(ler) 9, 40
Erzincan 87
Erzurum 15, 53, 87, 110, 182; kadısı 85
Eski Yörük aşireti, oymağı 275
Eskişehir 37, 99, 104
eşkıya affı 74, 151-154, 224, 282
Eşme 208, 231-235
Evamir- i Aliyye 174, 306, 311-312
Evliya Çelebi 81-82, 86, 94, 97, 99, 102, 165
Eyüboğlu (Bozdoğanlı) 128
Eyüp Ağa (Tire Voyvodası Hacı) 258, 260-261, 267, 275
Eyüp Camii 243

Fa

Faruqi, Suraiya 40
Fatma (Şerif Hüseyin'in kızı) 10, 197, 199, 218, 313
Fazlullah (Suhte reisi) 58
Ferhad Paşa 67
Fidanlı Köyü (Soma) 86
firkate 52, 54, 192
Firuz Bölükbaşı (Türkmen) 111, 128
Foça 50, 96, 181, 192
Foçalar 132
Fransa 26, 122, 133, 169, 175, 194, 219, 276
Fransız(lar) 15, 247, 269, 277; konsolosu 169, 193, 219, 276
Frenk(ler) 183
fusta 50-51
Fuzuli: *Şikâyetname* 20

Ga

Gacar aşireti 275
Gaffarzadeler 158
Gara Sahat (Eşkîya) 40
Garp Ocağı/Ocakları 14, 50, 52, 55, 119, 187-190, 192-194, 276
Gediz Köprüsü 67
Gelenbe 177
Geyikli Dağ 46
Geyve (Saruhan) 67, 87

Gilmani tarihi 139
Girit 49, 55, 100, 102, 276
Gökbel Dağları 46
Gökbel, Asaf 213
Gökçe Himmet 109
Gökmüşalı oymağı (Saruhan) 275
Göksun Boğazı (Malatya) 75
Gördes 168
Griswold, William J. 76, 133
Güme Dağı 236
Güzelhisar 58, 126, 132, 168, 185, 196, 204-207, 209, 215, 218, 225-226, 229-231, 238, 242, 244-245, 247, 249, 251, 253-254, 261, 264, 266-267, 270, 295, 299, 305-307, 314-315, 317-318; kalesi 124
Güzelhisar savaşı 206
Güzelhisarlı(lar) 77, 128

Ha

Habsburg: savaşları, seferleri 14, 34, 41, 142, 153, 187
Hacer (Atçalı Kel Mehmed'in annesi) 197
Hacı Alemdar 254
Hacı Ali Karlı Tepe 47
Hacı Bey (Kethüda) 222
Hacı Bey (Saruhan Sancakbeyi) 67
Hacı Efendizâde (Amasyalı) 102
Hacı Hasanoğlu 131
Hacı Kocabaş (Debbağ) 254
Hacı Oruç (Levend) 91
Hacı Şabanoğulları (Akhisar) 168
Hacıhızoğlu (Suhte reisi) 58
Hacıoğlu (Hacı Hasanoğlu'nun ortakçası) 131
Haçlı ittifakı 14
Haçova Meydan Muharebesi 41-42, 44
Hafız Ağa (Kayserili) 222
Hafız Efendi (Esnaf Şeyhi, Hacı) 254
Halep 15, 44, 68, 70, 75, 182; eyaleti 108; valisi 223
Halil (Kara) 108
Halil (Kazıklı) 109
Halil (Küçük) 152
Halil Ağa (Kuyumcuzade) 128

Halil Hamid Paşa 176
 Halil Kamili (Kütahya mütesellimi) 235
 Haliloğlu (Beyler Mahallesi Ayanı) 254
 Hamid Sancağı 62, 100, 105, 109, 111, 116, 139, 232, 238, 256
 Hammer, Joseph von 86, 92, 96-97, 103, 106
 Hamza (Köse) 152
 Hamza Bey (Zaim) 58
 Hamza Bölükbaşı (Kazoğlu) 127
 Harmandalı oymağı 275
 Hasan (Bıçakçioğlu Hacı) 254
 Hasan (Mahihatunoğlu) 97
 Hasan (Seyyid, Yaylalı köyü) 109
 Hasan (Tavaslı Osman Ağa'nın kardeşi) 225
 Hasan (Yeğen) 99
 Hasan Ağa (Atçalı Kel Mehmed'in babası) 97
 Hasan Ağa (Derbendli Topal) 260
 Hasan Ağa (Mahihatunoğlu) 91, 97
 Hasan Bey (Arpaz Voyvodası) 259
 Hasan Bey (Gelibolu Ayanı) 186
 Hasan Efendi (Bosnevi) 253
 Hasan Paşa (İzmir Muhafızı, Hacı) 219-220, 222, 315
 Hasan Paşa (İzmir Muhafızı, Vezir) 180-181, 183, 202
 Hasan Paşa (Nakkas) 74
 Hasan Paşa/Hasan Ağa (Abaza) 105-106, 108, 117, 123, 138
 Haslar kadısı 53
 Haşim Ağa 205-206, 244, 250, 315-316
 Haydar (Kara) 99
 Hayreddin Paşa 53
 Hayta oymağı 275
 Hızır (Canbuladoğlu Ali'nin kardeşi) 68
 Hızır Beşe (Bergamalı) 108
 Hızır Bey (Yorgaköy sipahisi)
 Hind 13
 Hindistan 50
 Hobsbawm, Eric J. 38-39, 154
 Horzum aşireti/oymağı 275
 Hovhannavank manastırı 40

Hüdavendigâr: mütesellimi 65; sancağı 86, 111, 130
 Hüseyin (Arnavut) 53, 152
 Hüseyin (Bostan bekçisi) 59
 Hüseyin (Şerif) 197-199, 218, 230, 252-253, 274, 299, 313-314
 Hüseyin Ağa (Duhanlızade) 205
 Hüseyin Ağa (Karaosmanoğlu Hacı) 220-221
 Hüseyin Paşa (Anadolu Beylerbeyi) 65
 Hüseyin Paşa (Canbuladoğlu) 68
 Hüseyin Paşa (Cezayir Dayısı, İzmirli) 276
 Hüseyin Paşa (Dişlenk) 67, 83-85, 138
 Hüseyin Paşa (Kaptanıderya, Küçük) 177
 Hüseyin Paşa (Kaptanıderya, Mezzomorta) 192-193
 Hüseyinoğlu (Hacı) 200
 Hüsrev Paşa (Sadrazam) 87-88, 92-93

II

İlgaz 110
 İlgin 100, 108
 Işıkli müderrisi 61
 İbrahim (Alacacılar Kâhya Ustası, Caferoğlu) 254
 İbrahim (Balçovalı) 130
 İbrahim Efendi (Başkatip) 244-251, 298, 300
 İbrahim Efendi (Cevri) 93
 İbrahim Fehim Efendi (Küçük) 249, 315
 İbrahim Köleoğlu (Hacı) 108
 İbrahim Paşa (Anadolu Beylerbeyi) 101
 İbrahim Paşa (Bıçakçioğlu) 90-91
 İbrahim Paşa (Mutasarraf) 223-224, 229-232, 235, 238, 242, 245, 250, 252-256, 276, 297, 299
 İbrahim Paşa (Vezir) 124
 İçel 69, 75, 79-81, 84; sancağı 78
 İçel aşireti 275
 il başı 140
 il eri/erleri 58, 74, 140-143, 161
 il kethüdası 140
 İlyas Reis (Barbaros Hayreddin'in kardeşi) 187
 İlyas (Elhac) 109
 İlyas Ağa (İlyaszade, Hacı) 215, 220-221, 224-225, 228-229, 231, 236, 246, 258

İlyas Paşa (Bostancı, Toluzcu) 86-99, 107-108, 282
 İlyasoğlu 106
 İlyaszadeler (Manisa'da) 169, 222
 imdad-ı seferiye 163
 İnal Hatun 94, 97
 İnalçık, Halil 21
 İncelüoğlu (Kastelli) 128
 İnebahtı Savaşı (1571) 14
 İnegöllüoğlu (Reis) 65
 İngiliz(ler) 16, 167, 185, 187; konsolosu 180-183, 219
 İngiltere 219; kralığı 26
 İnönü 111
 İran 8, 16, 36-37, 76, 100; savaşı/seferi 15, 26, 41, 64, 66, 68-70, 78-79, 132, 142, 163, 176
 İsa Ağa 104
 İskenderiye 49
 İslam hukuku 144
 İsmail (Demirci'de Musabeşezade, Hacı) 168
 İsmail (Mermici) 254
 İsmail Ağa (Karaosman'ın kardeşi) 128
 İsmail Efendi (Eski Müftü) 254
 İsmail Efendi (Kethüda) 250, 316
 İsmail Fahreddin (İzmir Ayanı, Katibzade) 186
 İsmail Paşa (Sirozlu) 179
 İsmail Paşa (Vezir) 138
 İspanya 14, 16, 45, 194
 İspanyol: kalyonları 188; kıyıları 54
 İstanbul 14-15, 19, 24, 26, 28-29, 53-54, 56, 58-59, 63-65, 69, 74, 80, 83, 85, 87-88, 92-93, 96-100, 102, 104, 106, 112, 124-125, 129, 137-138, 145-146, 149, 152, 159-160, 163-164, 176, 178-181, 183, 186-190, 193, 195, 204, 222, 227, 235, 245, 249-254, 268, 271-272
 İstanbul Valiliği 240
 İstanköy 192, 220
 İtalya 194
 İtalyan(lar) 15, 182, 276
 İzmir 49, 50, 54, 62, 67, 82-83, 85, 90, 100, 131, 138-139, 159, 165, 168-169, 173, 180-183, 185-186, 188-190, 192-195, 207, 210, 212, 219-220, 222, 225, 247, 255, 258, 270

İzmir- Turgutlu voyvodalığı 177
 İzmir-Bergama-Manisa 185
 İzmir-Eskişehir 99
 İzmir-Manisa 224

Kaçar oymağı (Aydın, Söke) 275
 Kadioğlu Bölükbaşı (Nazilli) 126
 Kadirîye Tarikatı 255
 Kahire 190
 Kalabaklı Hacı Himmedoğulları (Menemen Güzelhisarı) 168
 kalebent 150-151
 Kalenderi/Karaağaçlı Beyoğlu 85
 Kalenderoğlu Mehmed 64, 66-78, 86, 138, 282
 Kalyata 192
 kapıcıbaşı (ser-bevvâbin-i dergâh-i âli) 157, 161, 257-258, 275, 303-304, 308
 Kapıkulu Ocağı 93, 113, 121
 Kara Cafer 53
 Kara Efe 200
 Kara Hasan (Seferihisarlı) 50
 Kara Mahmud (Bölükbaşı) 89
 Kara Sadık (Suhte) 62
 Kara Said (Sivaslı) 68, 76
 Kara Sefer (Reis) 65
 Kara Turmuş 50-51
 Karabet çukuru 47
 Karaca limanı 54
 Karacasu kasabası 46
 Karacumalı aşireti 275
 Karaçakal aşireti, oymağı 275
 Karadağ (Aydın sancağında) 46
 Karadağ Savaşı (1862-1867) 279
 Karadeniz 15-16, 49, 51
 Karahaydaroğlu Mehmed 99-108
 Karahayt 264, 266
 Karahisar Sancağı 111, 261, ayrıca bkz. Afyon/
 Afyonkarahisar
 Karahisar-ı Salih, bkz. Afyon/Afyonkarahisar
 Karamanlı aşireti 275
 Karamürsel (gemi) 189

Ka

Karaosman (Saruhan'dan) 123
Karaosmanoğulları/Karaosmanoğlu ailesi/
Karaosmanzadeler 132, 158, 169, 177-179,
186, 221-223, 226, 254-258, 261, 264, 267,
271, 276; idaresi 202
Karatekeli aşireti, oymağı 275
Karayazıcı Abdülhalim (Celali) 41, 44, 64, 107, 153
Karesi (Balıkesir) 57, 63, 65, 85, 88, 138, 221,
235; sancağı 81, 86, 90, 93-94, 96, 111, 129,
220, 275
Karga (Reis) 123-124
Karıncalı Dağları/Karıncalıdağ 46
Karlık Dağları 46
Kartal Dağı 46
Kartalcioğlu (Anadolu Beylerbeyinin adamı) 118
Kasım (Kokoz) 136
Kasım Paşa (Karesi Sancakbeyi) 94
Kastamonu 37, 56, 110
Katırcıoğlu (Karahaydaroglu'nun yoldaşı) 100,
103, 106
Kâtip Ali 107
Kâtip Çelebi 76
Kavaklıoğlu Bölükbaşı (Bozdoğan'dan) 126
Kaymakam Ağa (İzmir Muhafızı) 215, 219
Kaz Dağları 44, 77, 81, 96, 190, 192
Kazak(lar) 15
Kazvin 16
kefalet sistemi 135-136
Keldağı 47
Keles (Kaza) 124, 127, 205
Kemal (Edremit Kadısı) 57
Kemançelioğlu 126
Keppel, George 187, 195, 204, 210-212, 214-215,
217, 227, 241
Kepsut 275
Kesekes (Eşkaya) 40
Keşişoğlu (Sarraf) 222
Kıbrıs 14, 49, 55, 150, 190
Kılaz oymağı (Karesi sancağı) 275
Kınalıoğlu 74, 107
Kırçalı kasabası 171

Kırıkhan 70
Kırım Savaşı (1854) 279, 281-282
Kırkağaç 47, 168-169
Kırşehir 104
Kıtmır Bölükbaşı (Nazilli'den) 126
Kızılkeçili oymağı 275
Kilis 44; emiri 68
Kite Kadısı 146
Koca İbrahimoğlu (Belediyeçi) 254
Koca Mehmed (Balyanbolulu) 128
Kocabeyli oymağı (Aydın ve Bursa sancaklarında)
275
Koçak 208
Koçi Bey: *risalesi* 23, 28, 34, 42
Kolcaklı Bölükbaşı (Nazilli'den) 126, 253
Koloğlu, Orhan 190-192
Konya 56, 67, 80, 158, 234-235, 310-311
Konya yenilgisi 37
Korçaklıoğlu (Bölükbaşı) 130
Korkud (II. Bayezid'in şehzadesi) 36
Kozhisar (Aydın Sancağı) 44
Köleoğulları (Keles'ten) 127
Köprülüler devri 159
Kör Gaya 40
Köroğlu 116
Köseoğulları 168
Köşk (Aydın sancağı) 10, 44, 124, 126, 199, 225-
226, 264, 266
Köşkdereci 208
Köşklü Veli (Bölükbaşı) 128
Kubaş oymağı (Karesi) 275
Kul Halife 82
Kula 47, 208
Kuloğulları 276
Kumkapulu 152
Kumkısığı 48
Kumpınar Tepe 47
Kurdaloğlu Ahmed (Köşk kazasından) 126
Kurşumludağı (Çankırı) 102
Kuşadası 49, 185-186
kutba'ut-tarik 126, 151, 224

Kuyucak 10, 127, 202-204, 207, 209, 211, 214,
225, 242, 270, 306, 314; *ayanı* 255
Küçük Emir 130
Küçük Menderes 44-47
kürek 30, 150, 281
Kürt(ler) 9, 68, 109, 111, 162
Kütahya 37, 44, 56, 94-95, 97-98, 129, 208, 217,
233, 235-237, 258, 261, 274

La

Laçın Ağa 93-94
Lale Devri 9
Lamartine, Alphonse De 178
Limni 50
Lofkor köyü 53
Londra 26
Lubenau, Reinhold 43
Lübnan 68

Ma

Ma'n-oğlu 107
Mac Farlane 167, 182, 185
Macar 13, 27
Macar seferleri 28
Macaristan 72
Madran Dağları 46, 260
Magnisa 207, 298
Mağrip 13, 49
Mahinhathunoğlu Koca Kethüda 95
Mahmud II 10, 178-179, 186, 193, 196, 209-210,
221-222, 237, 239, 241, 243-245, 251-252,
256-257, 272, 276-279; *reformları* 270-271
Mahmud (Karayahşili Yörük Divane)
Mahmud (Tireli) 54
Mahmud Ağa (Manisa Mütesellimi Balıncı) 118
Mahmut Dağı 46-47
Makalât (Varvar Ali Paşa) 102
Mal Nazırlığı 57
Malatya 75
Malazgirt Savaşı 49
Malgaç Dağları 46
Mamaklı 111
Mamaklı Köyü (Saruhan Sancağı) 111

Manisa 43, 47, 56, 58, 62, 64, 75, 78-79, 82-83,
85, 90-92, 94-97, 100, 105, 109-111, 117,
125, 139, 158, 165, 169, 185, 189, 217, 224,
254-255, 258, 277; *kadıları* 84, 126, 131;
mütesellim(ler)i 65, 112, 118

Manisalı 190
Manyas gölü 74
Maraş 75
Marko (Rum) 52
Marmara 43, 128
Maruzat (Ahmed Cevdet Paşa) 167
Medine 13
Mehdi 36, 107
Mehmed II (Fatih) 17, 28; *dönemi* 8
Mehmed III 41; *adaletnamesi* 22
Mehmed IV 103
Mehmed (Alaşehir'de Hacı) 168
Mehmed (Atçalı Kel) 9-12, 195, 197-207, 211-214,
216-218, 221, 223-224, 226-227, 229-238, 240-
254, 258-275, 282; *heykeli* 286; *isyanı* 208-
210, 215, 254, 276-277, 279; *mektubu* 196
Mehmed (Ayan Hacı Ahmedoğlu) 202, 254
Mehmed (Bahaddinze) 99
Mehmed (Baldırlı) 109
Mehmed (Başçavuşoğlu) 234
Mehmed (Bazirgan) 254
Mehmed (Çakmaklıoğlu) 206-208, 236-237, 310
Mehmed (Donanmacıoğlu Bergamalı) 123-124
Mehmed (Furunlu Hacı) 254
Mehmed (İlyas Paşa'nın adamı) 91
Mehmed (Kara) 123
Mehmed (Kartepe'den) 126
Mehmed (Katurcioğlu) 100, 103, 106
Mehmed (Kel Hasanoglu Hacı) 254
Mehmed (Kızılbaş) 152
Mehmed (Okumuşoğlu Hacı) 254
Mehmed (Sarı) 116
Mehmed (Tavash Osman Ağa'nın oğlu) 225
Mehmed (Tire'den Hacı) 254
Mehmed (Tireli) 53
Mehmed (Vidin Kadısı, Bahaddinze) 99

Mehmed Ağa (Alaşehir'de Hacı)
Mehmed Ağa (Alay Beyzade/Alabeyzade) 91, 97
Mehmed Ağa (Fındıklı Silahdar)
Mehmed Ağa (Genç) 128-129
Mehmed Ağa (İlyaszade) 236
Mehmed Ağa (Kanlı) 83
Mehmed Ağa (Kapıcıbaşı) 311
Mehmed Ağa (Karaosmanoğlu Hacı Polat) 168, 177, 220-224, 227-229, 235, 239, 244, 251, 254-263, 264-265, 267-268, 272, 275-276, 303-304, 308, 311
Mehmed Ağa (Kuyucak Ayanı) 255
Mehmed Ağa (Solak) 86
Mehmed Ağa (Tire Voyvodası) 207
Mehmed Ali (Atçalı, Voyvoda Vekili Hacı) 254
Mehmed Beşe (Kara) 109
Mehmed Bey (Hacı) 65
Mehmed Bey (Menteşe Valisi) 119
Mehmed Bey (Zülfikâr Paşa'nın oğlu) 81
Mehmed Çavuş 116
Mehmed Efendi (Tokathoğlu) 254
Mehmed Osman (Yarcı Köyü'nden) 128
Mehmed Paşa (Abaza) 81, 85-87
Mehmed Paşa (Anadolu Müfettişi) 126
Mehmed Paşa (Aydın Mütesellimi Küçük) 125
Mehmed Paşa (Beylerbeyi) 19
Mehmed Paşa (Gürcü) 94
Mehmed Paşa (Kalenderoğlu) 66-67
Mehmed Paşa (Karaman Beylerbeyi) 125
Mehmed Paşa (Ketenci Ömerpaşazade) 104-105
Mehmed Paşa (Köprülü) 102, 108, 124
Mehmed Paşa (Serdar) 104
Mehmed Paşa (Sofu) 106
Mehmed Paşa (Tekke Sancakbeyi) 128-129
Mehmed Paşa (Tekeli) 64, 73, 138
Mehmed Paşa (Üveysoğlu Zor) 77
Mehmed Said 254
Mehmed Zaman Ağa 95
Mekke 13
Memi (Kara) 99
Menderes 170, 267

Menemen 78, 90, 96, 132, 168, 185
Menteşe 117, 262; **Dağları** 46; **sancağı** 9, 44, 47, 50, 62-63, 66, 109, 129, 188, 202, 208, 220-221, 224-225, 247, 258, 260-261
Menteşe-Denizli 263
Menteşeoğulları 49
Mevlevihane 98
Meymun (Tavil Halil'in kardeşi) 73
Mısır 13, 16, 49; **fethi (1517)** 187
Midilli 49, 52, 84, 88-89, 181, 192; **taburu** 181
Midilli-Edremit 52
Mihaliç 74-75, 83, 98, 125
Milet 50
milis kuvvetler 139-143
Mir-i Aşiret 112
Modon Savaşı 50
Moğollar 149
Mora 9, 190
Mora Ayaklanması 194
Moskova Kumpanyası 16
Moustier, A. De 279
muaccele 158
Mucan aşireti 275
Mudanya 74, 146
Muhammed (Vekil-i Cezayir el- Hac) 189
Muhiddin (Kadı) 59-60
Murad II 28
Murad III 41, 62
Murad IV 41, 84, 92-93, 96-97
Murad Ağa (Şemsi Paşaoğlu) 95
Murad Bölükbaşı (Güzelhisar'dan) 126
Murad Paşa (Kuyucu) 69-76, 78-81, 93, 138, 280
Murad Paşa (Vezir) 87
Muradiye Camii (Manisa) 169
Murtaza Paşa 108
Musa (Mumcu) 82
Musa Beşe (Kancikeşeklioğlu) 109
Muslu Çavuş (İçel) 68, 75, 78-81
Mustafa (Bilecikli Kalyoncu) 179
Mustafa (Demirci'de Dedebeoğlu) 168
Mustafa (Eşkaya) 109

Mustafa (Hamamcı Hacı) 254
 Mustafa (Ulu Cami Ayanı) 254
 Mustafa Ağa (Boşnak) 111
 Mustafa Ağa (Hacı Ömer Ağa'nın kardeşi) 232
 Mustafa Ağa (Hacı) 169
 Mustafa Âli (Gelibolulu) 192
 Mustafa Bey (Arablar Mahallesi'nde) 91
 Mustafa Çavuş (Dergâh-ı Âli çavuşu) 83
 Mustafa Dede Efendi (Mevlevi Şeyhi Hacı) 254
 Mustafa Efendi (Boşnak Müderris) 243
 Mustafa Efendi (İhtisap Nazırı) 244, 255-257, 299, 304, 308
 Mustafa Efendi (İzmir Kadısı) 132
 Mustafa Efendi (Müderris Hacı) 254-255
 Mustafa Efendi (Müftü Naibi) 254
 Mustafa Efendi (Nazilli Naibi Kör Müezzinzade) 203
 Mustafa Kamil Efendi (Kör Müezzinzade) 243
 Mustafa Paşa (Karaman Beylerbeyi İbşir/İpsir) 101, 108
 Mustafa Paşa (Ruşuk Ayanı Alemdar) 178-179, 182
 Mustafa Paşa (Sadrazam Kara) 99
 Mustafa Paşa (Trablusşam Sancakbeyi Kaplan) 125-126
 Mustafa Paşa (Zülkadiye Beylerbeyinin oğlu) 83
 Mustafaoglu Abdullah 108
 Müderriszedeler 158
 müsade 37, 41, 61, 81, 95, 98, 125, 151, 238, 244, 247, 274

Nemor (Kethüda) 136
 Nemrûd 96
 Nicolas (Doktor) 270-271
 Nif (Kemalpaşa) 67
 Nif Dağı 47
 Nif Savaşı (1607) 77
 Nişancı Câmîi 243, 298
 Nizam-ı Cedid 176, 178, 181-183

Ocak kâhyası 188-189
 Orhonlu, Cengiz 112
 Orta Camii (Kırkağaç) 169
 Oruç Ovası (Kurkhan) 70, 73-74
 Oruç Reis 187
 Oruç, Etem 198
 Osman II 41, 81
 Osman (Eşkîya) 233
 Osman (Kara) 169
 Osman (Pabuşçular Kâhya Ustası Hacı) 254
 Osman (Sarı, Bölükbaşı) 89
 Osman Ağa (Manisa'da Tavaslı, Tavaslızâde) 169, 220-222, 224-226, 229, 247-248, 263
 Osman Ağa (Posacızade) 266
 Osman Bey (Arpaz Beyi) 199-200
 Osman Bey (Saruhan mütesellimi) 118
 Osman Efendi (İzmit Kereste Nazırı) 221
 Osman Efendi (Uşak Müftüsü) 251
 Osmanlı: adli sistemi 20-27; bürokrasisi 9, 80, 120, 152, 159; donanması 14, 49, 55, 188, 193-194; imparatorluğu 8, 15, 17, 20, 24, 26, 34, 55, 119, 133, 144, 160, 169, 186, 201, 280; kanunnameleri 143, 148; merkez idaresi 18-19, 29; ordusu 14, 25, 28, 31, 41, 44, 55, 70, 72-73, 76, 108; taşra idaresi, idarecileri 20, 114, 120, 130, 159, 186, 282; tımar sistemi 23-24, 26-27, 41, 120, 156, 160
 Osmanlı-Rus Harpleri 173, 176, 178, 183, 187, 192, 194, 234
 Osmanlı-Rusya/Avusturya Savaşı 178, 192
 Osmanoglu (Bozdoğanlı) 128
 Ouchy barışı 276

Na

Naima 66, 71-72, 77, 80-81, 84, 89, 91, 97, 99, 103, 106
 Napolyon II
 Nasuh Paşa 152-153
 Navarin (1827) 194, 219
 Nazilli 124, 126, 203, 207, 209, 225-226, 242-244, 259-266, 269-270, 273-274, 298-299, 306, 314
 Nazilli-Denizli 275
 Nef'i 93
 nefir-iâm 131, 134, 140-141

Oymağınlanlıoğlu 99
 Oyuk Dağları 46
 Ödemiş 47, 207-208, 221, 228, 237, 261-262
 Ömer Ağa (Alaşehir'de Hacı) 168
 Ömer Ağa (Kapıcıbaşı, Hacı) 232, 234, 251
 Ömer Ağa (Karaosmanoğlu) 177
 Ömer Bey 116
 Ömer Bölükbaşı (Nazilli'den) 126
 Ömer Efendi (Doktor) 92-93
 Ömer Lütfi Efendi (İzmir İhtisap Nazırı) 180, 183,
 204, 207, 209, 219-220
 örfi denetim 134-135

Pa

Palabıykoğlu 206, 268-269
 Papalık 14
 Parmakkapı 107
 Peşte 27
 Petru (Voyvoda) 133 127
 Peyssonnel, Charles de 169
 Piri Reis 48
 Posbanoğlu (Vidin'den) 177
 Poujoulat, Baptistin 269

Ra

Raguza 30
 Rami 243
 Recep Paşa (Sadrazam) 96
 Recep Paşa (Topal) 93
 Robin Hood 39-40
 Rodos 49-50, 187, 192
 Rumeli 24, 52-53, 57, 87, 153, 161, 166, 171, 180,
 182, 187, 191, 202; ayanları 179
 Rumeli Beylerbeyliği 87
 Rusya 16, 219; savaşları, seferleri 29, 200-201
 Rüstem Paşa 20, 37
 rûsûm-ı örfiye 159

Sa

Sabuncu (Derbendi) 90
 Saçıkaraklı aşireti, oymağı 275
 Sadeddin Efendi: *Tacü't Tevarih* 50-51
 Safevi(ler) 14; devleti 36; savaşları 34, 153
 Saint-Jean/Santo Stefano şövalyeleri 188

Sakız 49-50, 139, 181, 192
 Salih Ağa 125
 Salih Bey (Aydın Mütesellim Vekili) 202, 204
 Salih Paşa 126
 Salih Paşa 192
 Salihli 47, 228
 Samyil/Semayil/Samailli karyesi 260-261
 Sandıklı 94, 103
 Sarıkeçili aşireti 275
 Santekeli oymağı (Nazilli-Denizli arasında) 275
 Sart 44, 111, 208, 221, 228
 Saruhan 47, 68, 82-83, 105, 125, 224, 267;
 kadısı 58, 126-127; mütesellimi, müte-
 sellimliği 169, 173, 210, 220-222, 227,
 244, 251, 254, 256-257; sancağı 44,
 62-63, 65-67, 74-77, 81, 84-85, 89-90,
 100, 108-109, 111-112, 117, 119, 128-130,
 188, 202, 208, 226, 237, 258, 260-261,
 264, 275; semti 124
 Saruhanoğulları 12
 Sefer (Levend) 53
 Sefer Ağa (Kuleli) 95
 Sefer Paşa (Divriği Beyi Kara) 102
 Seferihisar 50
 Sekban-ı Cedit 179, 182
 Selanik 28, 49, 181
 Selaniki 191
 Selçuklular 21, 49, 140
 Selçukoğlu 59
 Selim I (Yavuz) 29, 36, 134
 Selim II 14
 Selim III 158, 178, 181
 Selim (I. Süleyman'ın şehzadesi, sonra II Selim)
 31, 36
 Sened-i İttifak 179
 Senusiler 276
 serçeşme 121
 Seydişehir 104
 Seyfoğulları 168
 Seyyid Alioğlu Bölükbaşı (Gölcül'den) 126
 Sığacık 48

Siğla 109, 130, 202, 264, 266, 311; **sancağı** 171
Sındırğı (Kaza) 81-82, 275
Siathos 50
Siki-Böyük (Eşkaya) 40
silah müfettişleri 138
silah yasağı 136-139
Sinan Bey (Çaşnegir) 51
Sinan Paşa (Çağalazade) 41, 67-68
Sinop 15
Sipahi Şeytanoğlu (Reis) 65
Sirozi, bkz. Sirozlu İsmail Paşa
Sisam 49, 54
Sivas 56, 76, 101-102, 129; **sancakbeyliği** 70
Sivribölükbaşı (Reis) 123-126
Sivribölük 124
Sivrihisar kuşatması (1442) 28
Skyros 50
Sobuca 264
Softa Mansuroğlu 65
Sofu (Mahalle Ayanı) 254
Solakoglu Süleyman (Sultanhisarlı) 128
Soma 47, 86, 168
Söğütadağı (Eskişehir) 99-101
Sukuti Efendi (Müderriş) 254
Sultan Camisi (Manisa) 64
Sultanhisarı (Aydın Sancağı) 44, 127, 197, 209, 226, 302, 306, 313-314
Suludere Çeşmesi 213-214
Sunullah Ağa (Gördes'te) 168
Susurluk 125
Suyolu köyü 53
Süleyman (Deveci) 108
Süleyman (Yörük Kara) 112
Süleyman Ağa (Topal) 130
Süleyman I (Kanuni) 8, 16, 19, 24, 31, 35-36, 61, 135, 143, 187, 190
Süleyman Kethüda 59
Sünni kimliği 21
sürgün 26, 112, 122, 144, 150, 243, 251, 253, 256, 271, 275, 281
Şaban (Çatma) 82

Şaban Paşa (Sancakbeyi) 82, 125
Şam 68, 93-94; **eyaleti** 97-98
Şehsuvar Bey (Dulkadiroğlu) 36
Şer Himmed 130
Şeyh Celal 36
Şeyhlü 232, 235
Şeyhoğulları (Borlu'da) 168
Şii(ler) 36
Şikâyetname (Fuzuli) 20

Tacı't Tevarih 50-51
Tahir Paşa (Çengeloğlu) 278-280
Tanzimat Fermanı 9, 281
Tarih-i Lütfi (Ahmed Lütfi Efendi) 242
Taşhyük limanı 54
taşra uleması 60
Tavil Halil 67-68
tekalif-i şakka 142, 172
tekâlif-i şer'iyye 159
Teke sancağı 109, 223, 232, 255-256, 299; **sancak-beyi** 66-67, 128-129, 232, 238
Tekeli 131; **aşireti** 275
Tekeliköy 111
Temeşvar 74
Tepecik Köyü 267, 269
Tepecik Savaşı 268, 272-274
Tepesi Tüylü 152
Tersâne-i Âmire 239, 309, 312
Texier, Charles 277, 279
Tezakir (Ahmed Cevdet Paşa) 166
Thasos 50
Tire 44, 47, 53, 61, 67, 75, 81-83, 90, 108, 127, 139, 207-210, 221, 228-229, 231; **kadısı** 84
Tire-İzmir 108
Tokat 36, 102
tomruk 239-240, 249-250, 252, 309, 311, 313-315; **ağası** 240; **dairesi** 240
Tophane-i Amire
Topkapı Sarayı 149
Topuzi Böyük (Eşkaya) 40
Tosun İsa 58

Ta

Toyyusufu Köyü 119
Trablusgarp 188, 192, 194, 276; **Savaşı** 276
Trabzon 15
Tunus 188, 190, 192, 194, 276; **Ocağı** 192
Turgutça (Reis) 192
Turgutlu 84, 98, 165, 168, 177, 207-208, 226-228, 256
tüfengli levendat eşkıyalığı 27-35
Türkmen(ler) 35-36, 109-112, 130, 162, 1166,191, 218; **Ağalığı** 105, 108
Türkmen/Yörük 166

U

Uluborlu 99
Uluçay, Çağatay 57, 64, 109-110, 129, 167, 213, 217, 221
Umur Bey (Aydınoglu Gazi) 49
Umur Gazi geleneği 12
Urla 139, 219
Urmiye 68
Uskoklar 188
Uşak 168, 232-235, 237, 251
Uzun Efe 199-200
Üsküdar 75, 78-79, 88; **kadılığı** 136

Va

Vak'a-yı Hayriye 9, 244
Van 68, 110
Varna Savaşı (1444) 28
Vasiti 32
Veli (Kara) 99
Veli Baba Tekkesi 99
Veli Beşe (Yeniçeri) 109
Veli Beyoğlu (Yörük) 111
Venedik 14, 45; **balyosu** 66; **güzergâhı** 49; **resmî yazışmaları** 50; **Lehistan** 29
Vidin 99
Viyana Bozgunu: (1529) 14; **(1683)** 127, 162
Viyana Kongresi 194

Ya

Yağcıbedir oymağı 275
Yahya Efendi (Şeyhülislam) 84, 88, 92
Yahya Elçisi aşireti 275

Yahyaoglu Bölükbaşı (Sultanhisar'ından) 126
Yalova-Samanlı-Pazar köyü 140
Yarcı Köyü 128
Yeğenoğulları (Soma ve Kırkağaç'ta) 168
Yeniçeri Ocağı 10, 37, 86, 104, 128, 163, 180, 183, 186, 189, 202, 240
Yeni-il voyvodalığı 108
Yenipazar 208, 225-226, 228, 275, 314
Yenişehir (Aydın Sancağı) 44, 208, 225, 254, 314; **kadıları** 53
yevmlü teftiş 62
Yirik Ebubekir (Saruhan Sancağı) 108
Yoncakırlı (Mahalle Ayanı) 254
Yorgaköy 111
Yorgun (Suhte Başbuğu) 63
Yörük Derviş 111
Yörük(ler) 57, 106, 110, 112, 166, 184, 203, 232, 259, 273, 275
Yörtükan 259
Yörtükdedi köyü 234
Yunan dağlılar 187
Yunanlı(lar) 9
Yund Dağı/Yuntdağı 91, 112, 132
Yusuf (Topal) 111
Yusuf Ağa (Mütesellim) 94
Yusuf Efendi (Müderis Hacı) 254
Yusuf Paşa (Celali Reisî) 68, 76-81, 282
Yusufbeşoğlu Bölükbaşı 127
Yürük 110
Yürtükan 130

Zatizade Medresesi 254
Zennecizadeler 158
zeybek: Asakir-i Muavenesi 179-184; **birlikleri** 173, 223, 227, 229; **eşkıyalığı** 168-179; **haşeratı** 201, 205, 207, 209, 232; **kahveleri** 184-187, 277; **kiyafeti yasağı** 276-279; **sancak yönetimi** 208-218; **silahşorlar** 164-168, 283
Zeynel Abidin Paşa 119
Zitvatorok Anlaşması 69
Zülfikâr Paşa (Karaman Beylerbeyi) 80-81

Za

Zeybekler, sözlüklerde ekseriyetle, "Batı Anadolu'daki özellikle dağlık yerlerde yaşayan, iyi savaşçı, asayiş ve yolların muhafazasından sorumlu ücretli asker" olarak tanımlanmaktadır. Ancak zeybekliği, sınırları keskin çizgilerle belirlenmiş olan bir müesseseden ziyade, tarihsel süreç içinde farklı kulvarlardan yapısal ve folklorik özellikler barındıran bir olgu olarak ele almak daha doğru olacaktır. "Zeybek" adı verilen silahlı grup, Osmanlı idaresi zamanında, Batı Anadolu topraklarındaki pek çok önemli gelişmeden etkilenmiş ve bu gelişmeler de onun yapısal evrimine katkı sunmuştur. Elinizdeki kitap; 16. yüzyıl başlarından 19. yüzyıl son çeyreğine dek "azap," "levend," "korsan," "sekan" ve nihayetinde "zeybek" olarak adlandırılan cengâver Batı Anadolu gençlerinin, silahşorluk ve eşkıyalık bağlamında tarihsel serüvenini ele alıyor. Belirtilen zaman aralığında; Umur Gazi geleneğinin mirasçısı gözü kara reislerden Saruhanoğulları'nın namılı süvarilerine, Ege korsanlarından Celali bölüklerine, ayanların amansız silahşorlarından Aydın Dağları'nı saran zeybek çetelerine dek pek çok olayı, kişiyi ve olguyu değerlendiren bu çalışma bir olay örgüsü içinde ve kronolojik olarak ilerliyor. Erken Dönem Batı Anadolu eşkıyalığının yapısal incelemesinin ele alındığı çalışmanın en önemli kısmını ise 1829'da başlayıp çok geniş bir alanı etkileyen ve 1830'da kanlı biçimde bastırılan Büyük Zeybek İsyanının lideri Atçalı Kel Mehmet Efe'nin, arşiv kaynakları doğrultusunda, titizlikle ortaya konulan yaşamı ve faaliyetleri oluşturuyor. Sancaklar basan, mahkemeler kuran, meydan savaşları yapan, yakalandıklarında

yağlı iplerde sallandırılan, hülasa can alıp, can veren Batı Anadolu eşkıyalarının, halk kahramanı zeybeklerinin yüzlerce yıllık tarihi, geniş bir perspektiften okurlara sunuluyor. Mehmet Başaran ve Aysun Sarıbey Haykıran Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyeleridir. Çeşitli dergilerde yayınlanan yazıları ve kitapları var. Ali Özçelik Tire Belediyesi Tarih Danışmanı.

İNSAN VE TOPLUM DİZİSİ

Kitapyayınevi

ISBN 978-605-105-182-6

9 786051 051826

139.00